

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ Γ'

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗ Γ΄

Μετάφραση
Ι.Σ. Χριστοδούλου
Συνεργάστηκαν
Δ.Ν. Ιωαννίδου – Μ.Γ. Μπίλα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΡΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Διεύθυνση σειράς:

Δημ. Λυπουρλής, Θεόδ. Μαυρόπουλος, Κων. Ζήτρος

Μετάφραση, σχόλια: Ι. Σ. Χριστοδούλου

Συνεργάστηκαν: Δ. Ν. Ιωαννίδου – Μ. Γ. Μπίλα

Στοιχειοθεσία: Κώστας Κορδαλής

Φιλμ-μοντάζ: Multimedia A.E.

Εκτύπωση: IRIS A.E.

ISBN: 960-442-491-2

© 2003 Εκδόσεις Ζήτρος

**Ειδική έκδοση, προσφορά για την εκπαίδευση,
της εφημερίδας ΤΟ ΒΗΜΑ & των Εκδόσεων Ζήτρος**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

José Ferrater Mora <i>ΚΥΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΣΤΩΙΚΟΙ</i>	9
Επίκτητος <i>ΔΙΑΤΡΙΒΗ Γ'</i>	47
Ιωάννης Σ. Χριστοδούλου <i>ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ;</i>	293

José Ferrater Mora

ΚΥΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΣΤΩΙΚΟΙ*

Για να συνεχίσει να ζει, ξεφεύγοντας από την καθολική απόγνωση μέσα σε μια κοινωνία που γίνεται ενίοτε ένα «στρατόπεδο συγκέντρωσης», ο άνθρωπος διαθέτει, ανάμεσα σε άλλα, ένα μέσο: τη διαύγεια. Δύο τύποι σοφών, ανάμεσα στους μνημένους αντίπαλων σχολών, το κατάλαβαν καλά: οι κυνικοί και οι στωικοί. Ξαναβρίσκουμε, σίγουρα, στους επικούρειους, τους πλατωνικούς και τους σκεπτικούς, το ουσιαστικό της ίδιας προσπάθειας. Τους αποκλείουμε εν τούτοις, γιατί, οι δύο σχολές που αναφέραμε, θα μας αρκέσουν, για να κάνουμε να προκύψει αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «η ανθρώπινη αντίδραση των φιλοσόφων». Τι μπορούν λοιπόν να μας αποκαλύψουν αυτές οι σχολές, μόλις αναρωτηθούμε ποια ήταν η στάση τους μπροστά σε αυτό που θα ονομάσουμε προσωρινά «η ιστορία ως κατακλυσμός»;

Η κυνική σχολή καταρχήν. Δεν υπάρχει καμία αμφι-

* Στη *Revue de Métaphysique et de Morale* του 1957. Η παρούσα μετάφραση έγινε από τη γαλλική μετάφραση του ισπανικού πρωτοτύπου, που έκανε ο P.-X. Despilho.

βολία ότι οι κυνικοί έστησαν μια φιλοσοφική θεωρία αρκετά καλά προσδιορισμένη. Πάνω σε αυτό το θέμα, λίγες συζητήσεις έχουν γίνει ανάμεσα στους ιστορικούς. Όταν παρουσίαζε τη φιλοσοφία του Αντισθένη, ο Διογένης Λαέρτιος χρησιμοποιούσε ήδη την έκφραση «έντασις βίου» – μια «μορφή ζωής»¹. Όχι μια οποιαδήποτε «μορφή», γιατί η λέξη «έντασις» ανακαλεί στη μνήμη καθαρά έναν τρόπο ζωής που πραγματώνεται μέσα στην ένταση και με την προσπάθεια. Ο Σωκράτης υπήρξε άλλωστε ο πρώτος που το προαισθάνθηκε αυτό, με τρόπο ώστε, χωρίς τη σωκρατική συμβολή, ο κυνισμός θα έμενε ακατανόητος. Επίσης η σειρά Σωκράτης – Αντισθένης – Διογένης, που ορισμένοι κριτικοί την κρίνουν ιστορικά απαράδεκτη, παραμένει ψυχολογικά λογική². Παρατηρώντας ότι η κοινωνία θα στραγγαλιζόταν μόνη της, είτε με την υπερβολή της οργάνωσης είτε με την αναρχία, ο Σωκράτης έκανε μια κεφαλαιώδη ανακάλυψη. Ορίστε ποια: κάτω από την κοινωνία αναγνωρίζουμε πάντα τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος (ταυτόχρονα μοναδική οντότητα και αντιπρόσωπος όλων των ανθρώπινων όντων) ήταν στο εξής, για πλήθος φιλοσόφων, αυτή η πραγματικότητα που δεν περιορίζεται να θέτει προβλήματα, αλλά η οποία είναι κιόλας, η ίδια, ένα πρόβλημα.

1. Διογένης Λαέρτιος, V, 1, 103.

2. Για τις συζητήσεις των φιλοσόφων και των ιστορικών σε σχέση με τον «ιδρυτή» της κυνικής σχολής, δες το άρθρο Κυνικός, του Λεξικού μου της Φιλοσοφίας, 4η έκδοση, Buenos Aires, 1957.

Η ανακάλυψη δεν ήταν κοινή· μπορούσε να την κάνει μόνο ένα ον που θα είχε αισθανθεί βαθιά στην ψυχή του ένα κενό, που η κοινωνία δεν μπορούσε να το πληρώσει. Με άλλους όρους, η πραγματικότητα του ανθρώπου δε γινόταν πια αντιληπτή σα να ήταν ισοδύναμη με αυτή της κοινωνικής του λειτουργίας. Ένα ουσιώδες τμήμα της ανθρώπινης ύπαρξης – για το Σωκράτη, το ουσιώδες τμήμα – έμενε αδρανές, δίχως κοινωνικές ρίζες, διαθέσιμο. Ο ίδιος ο Σωκράτης δεν κατόρθωσε να εκφράσει καθαρά αυτό το γεγονός, γιατί δεν είχε μπορέσει παρά να το διαβλέψει. Αλλά, στη διάρκεια των δύο αιώνων που ακολούθησαν, η θεωρία που αφορούσε την απολύτως σχετική προσαρμοστικότητα του ανθρώπου στην κοινωνία, διαδόθηκε πέρα από τον κύκλο των φιλοσόφων. Μια αύξουσα οικονομική καταστροφή, μια ταχεία «εκβιομηχάνιση» της ελληνιστικής κοινωνίας, η διαμόρφωση μιας προλεταριακής μάζας κοινωνικά ξεριζωμένης: να μερικοί παράγοντες που συνεισέφεραν ισχυρά στην ιδεολογική εξέλιξη. Δε θα θίξουμε όμως το ζήτημα των αιτιακών σχέσεων ανάμεσα στις «πραγματικότητες» και τις «ιδέες»: θα αρκεί να διαπιστώσουμε τη συνύπαρξή τους. Συνεπώς, αν ο κυνισμός πήρε την ορμή του από τη σωκρατική ανακάλυψη, αναπτύχθηκε μόνο επειδή ωφελήθηκε από ένα επαρκές κοινωνικό περιβάλλον. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι είναι εύκολο να τον θεωρήσουμε ως ένα ανθρώπινο και κοινωνικό φαινόμενο περισσότερο, παρά ως μια φάση μιας «ιστορίας των ιδεών», περισσότερο ή λιγότερο αφηρημένης.

Όλα αυτά εξηγούν τον «κλιματικό» χαρακτήρα του κυνισμού. Είναι δύσκολο, πράγματι, να τον μετρήσουμε με τον συνηθισμένο πήχυ των φιλοσοφικών συστημάτων. Όποιος και αν είναι ο Αντισθένης ή ο Διογένης ή ο Σαλλούστιος (ο φιλόσοφος), οι κυνικοί καταγίνονταν, δίχως εξαίρεση, με την επεξεργασία, υπό τη μορφή μιας θεωρίας, μιας στάσης ζωής, και με τη μεταγραφή των στοχασμών που απέρρεαν από αυτή, μέσα σε έργα, των οποίων η πιο συχνή φιλολογική μορφή, αρχίζοντας κυρίως από τον 2ο αιώνα π.Χ., υπήρξε η «διατριβή»³. Όχι λιγότερο απ' ό,τι το παροιμιώδες δισάκι και το μπαστούνι, η διατριβή επέτρεψε στους κυνικούς να «ξεχωρίσουν» από το υπόλοιπο πλήθος και να παρουσιαστούν σ' αυτό ως «πρότυπο». Επίσης, παρόλο τον παράφρονα ατομισμό τους, οι κυνικοί φιλόσοφοι σχημάτιζαν μία «σχολή». Αυτό δεν πρέπει να μας προκαλεί έκπληξη, σε μια εποχή όπου, όπως σήμερα, πολλαπλασιάζονταν οι ομάδες, οι αιρέσεις, οι κύκλοι⁴ και αφθονούσαν οι άνθρωποι που, δίχως να αποβλέπουν στην εξουσία, σκόπευαν σε μια δράση πάνω στην κοινωνία, και επιθυμούσαν να είναι γι' αυτήν μια μαγιά, ίσως ένα σπέρμα. Η περιγραφή μας, λοιπόν, σκοπεύει τόσο τον «τύπο» του κυνικού

3. J. Geffcken, *Kynika und Verwandtes*, Heidelberg (1909), 6. Επίσης, R. Bultmann, *Der Still der paulmischen Predigt und die Kinisch-stoische Diatribe*, Marburg (1910), passim.

4. Για τον πολλαπλασιασμό των «αιρέσεων» και των «κύκλων» στην εποχή μας, βλ. Max Scheler, *Die Formen des Wissens und die Bildung*, Bonn (1925).

φιλοσόφου όσο και την κυνική «σχολή». Αυτή γνώρισε δύο εποχές ακμής.

Η πρώτη ήταν αυτή του Διογένη. Ο φορτωμένος ουρανός απειλούσε με έναν πραγματικό κατακλυσμό. Ήταν ο καιρός της σύγχυσης, που τον περιέγραφε θαυμάσια ο Δίων Χρυσόστομος στον όγδοο Λόγο του⁵. Η δεύτερη εποχή, τέσσερις αιώνες αργότερα, δεν ήταν λιγότερο σκοτεινή, και τον πίνακά της ζωγράφησε ο Λουκιανός από τα Σαμόσατα⁶. Στο μεταξύ, οι άνθρωποι έτρεφαν την ελπίδα —ή το φόβο— ότι η ρωμαϊκή εξουσία θα μπορούσε να σταθεροποιήσει οριστικά την κοινωνία. Όμως, οι διαφορές ανάμεσα στις δύο εποχές μας επιτρέπουν να καταλάβουμε τις μόνες αξιοσημείωτες διαφορές στο εσωτερικό της κυνικής σχολής. Στην Ελλάδα ο κυνισμός, με καταγωγή κυρίως διανοητική, απευθυνόταν στις μειοψηφίες, σε αυτούς που ήθελαν να ζουν μόνο με τις ιδέες. Στη Ρώμη πήρε τη μορφή ενός φαινομένου ζωής:

5. Ήταν η εποχή, όπου μπορούσε κανείς να ακούσει, γύρω από το ναό του Ποσειδώνα, ένα πλήθος άπορων σοφιστών να φωνάζουν και να εξευτελίζονται αμοιβαία, όπως και οι μαθητές τους, σε αγώνα οι μιν εναντίον των δε. Η εποχή, όπου έβλεπε κανείς μια μάζα συγγραφέων να διαβάζουν με δυνατή φωνή τα ανόητα έργα τους: όπου έβλεπε κανείς πλήθος ποιητών να απαγγέλλουν τα ποιήματά τους, τα οποία άλλοι ποιητές χειροκροτούσαν: όπου ένα κοπάδι γελωτοποιών έκαναν τα γυμνάσματά τους, και όπου πολλοί μάντεις έβγαζαν χρησμούς: όπου αναρίθμητοι δικηγόροι διέστρεφαν τη δικαιοσύνη, και όπου πλήθη πραγματευτών πουλούσαν ένα σωρό άχρηστα πράγματα (Όγδοος Λόγος. *Διογένης ή Περί Αρετής*).

6. Jacob Bemaays, *Lucian und die Kyniker*, Berlin (1879), passim.

δίχως να είναι πάντα, όπως αποφαίνονται, η φιλοσοφία των αποστερημένων τάξεων, έδειξε μια ιδιαίτερη ικανότητα να τις προσελκύει. Για την Ελλάδα, εν συντομία, ο κυνισμός υπήρξε ένας «τρόπος έκφρασης»· στη Ρώμη έγινε ένας «κανόνας για τη δράση»– μια προστακτική δράσης, η οποία, παραδόξως, επέτρεψε μια επίμονη άρνηση της δράσης.

Καθώς οι διαφορές ανήχθησαν σ' έναν κοινό παρονομαστή, ο κυνισμός παρουσιάζεται λοιπόν ως ένας τρόπος αντιμετώπισης της κρίσης. Καταρχήν, υπερβάλλοντάς τη στο έσχατο όριο και καταφάσκοντας τον εαυτό του ως τη φιλοσοφία της καθολικής ανασφάλειας, της πλήρους αταξίας. Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει αυτό. Ο κυνισμός διαδιδόταν, πράγματι, μέσα σ' έναν κόσμο γεμάτο απειλές –απειλές πολύ συγκεκριμένες. Τα θέματα της αρχαίας κυνικής διατριβής –η εξορία, η σκλαβιά, η υποταγή– μακριά από το να είναι απλές λογοτεχνικές τοπικές, υποδήλωναν απτές και άμεσες πραγματικότητες⁷. Γιατί, σε ορισμένες εποχές, οι άνθρωποι ανακαλύπτουν ότι θα μπορούσαν να μην είναι πια άνθρωποι. Όλη τους η προσπάθεια, λοιπόν, συνίσταται στην αντίσταση. Πριν απ' όλα, έχει σημασία να μην αφήσουν να τους καταβάλουν. Όμως, «να μην αφήσουν να τους καταβά-

7. Τα θέματα της κυνικής διατριβής υπάρχουν επίσης στους στωικούς, τουλάχιστον σε αυτούς του «νέου στωικισμού»: ο θάνατος και η εξορία –θάνατος και φυγή– πρέπει να είναι αδιάκοπα παρόντα στο πνεύμα, σα να ήταν πάντα στο σημείο να κτυπήσουν την πόρτα (Επίκτητος, *Εγχειρίδιο*, 21).

λουν» δε σημαίνει καθόλου να αναρριχηθούν σε κοινωνικές θέσεις, αλλά, εντελώς αντίθετα, να τις περιφρονήσουν και να συγκεντρώσουν όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις, προκειμένου να ικανοποιήσουν μια μόνο ανάγκη: αυτή του να είσαι άνθρωπος. Ο κυνισμός υιοθέτησε οριστικά αυτή τη γραμμή συμπεριφοράς. Στα πλαίσια αυτού του σκοπού αποποιήθηκε αυτό που όλοι οι άλλοι θεωρούσαν ως τον κυριότερο παράγοντα της ζωής τους: τη δράση. Μπροστά σε μια κοινωνία όπου κάθε δράση έμοιαζε μάταιη, ο κυνικός φιλόσοφος προτίμησε την ανακοπή της κίνησης. Θα ήταν σφάλμα, εν τούτοις, να παρομοιάσουμε αυτή τη στάση με τη στάση πολλών χριστιανών των αποστολικών χρόνων. Γιατί οι χριστιανοί έπαυαν να δρουν δυνάμει της ελπίδας, ενώ οι κυνικοί φιλόσοφοι επιθυμούσαν την αταραξία, μετά από μια υπερβολική απόγνωση. Φαίνεται μάλιστα, αν πιστέψουμε ως προς αυτό τον Λαέρτιο, ότι οι συμβουλές του Διογένη αφθονούσαν προς αυτή την κατεύθυνση. Γιατί ο Διογένης επαινούσε αυτούς που έφταναν στο σημείο να παντρευτούν και αρνούνταν να το κάνουν, αυτούς που πήγαιναν να αφιερωθούν στην πολιτική ζωή και εγκατέλειπαν τα σχέδιά τους⁸. Οι κυνικοί φιλόσοφοι φαίνεται λοιπόν πως ακολουθούν έναν κανόνα τόσο λογικό όσο και δύσκολο: «Υπάρχουν πράγματα που είναι προτιμότερο να μην τα βλέπεις». Η χριστιανική αταραξία δεν ήταν παρά φαινομενική: δρώντας σα να μη δρούσε, ο

8. Διογένης Λαέρτιος, VI, 29.

χριστιανός άφηνε να διαφανεί η εσωτερική κίνηση της ψυχής του και η άπειρη ένταση της ελπίδας του. Η κυνική αταραξία ήταν, αντίθετα, αρχετά πραγματική, ενώ κάθε εσωτερική ένταση ήταν, σύμφωνα με τον κυνικό στοχαστή, μια υποκρισία που έπρεπε να αποκαλύψει με κάθε θυσία. Όμως, καθώς είναι αδύνατο για τον άνθρωπο να μη δρα, η δύναμη της δράσης του κυνικού φιλοσόφου συγκεντρώθηκε γρήγορα σε μια πράξη απλή, αναιδή, αναντίρρητη: την περιφρόνηση.

Τίποτα δε φαινόταν να υπάρχει μέσα στην κοινωνία, εκτός από τη μάσκα της: τις συμβάσεις. Όχι, σίγουρα, συμβάσεις ζωντανές, αντανακλάσεις μιας έντονης πίστης, αλλά συμβάσεις νεκρές, ίχνη σβησμένα και σχεδόν αγνώριστα ενός παλιού χρυσού αιώνα. Ποια στάση να κρατήσεις απέναντι σε αυτά τα λείψανα; Για πολλούς ανθρώπους, αυτό δε γεννούσε αμφιβολίες: έβρισκαν τη λύση αυτού του προβλήματος σε μια μορφή ζωής που άλλοτε ήταν ανθηρή, αλλά τώρα πια αναιμική: την «ορθότητα του ύφους». Ο κυνικός φιλόσοφος δεν μπορούσε να δεχτεί κάτι τέτοιο, απ' όπου η πρώτη του πολεμική κραυγή: «Κάτω οι συμβάσεις!» και η περιφρόνησή του απέναντι σε κάθε κοινωνική «ορθότητα ύφους». Είχε φθάσει να σκεφτεί, πράγματι, ότι δεν υπήρχε απολύτως τίποτα ανάμεσα στη μελλοθάνατη κοινωνία και το μεμονωμένο άτομο· δεν παραδεχόταν ότι, ανάμεσα στην κενοδοξία και την αποστροφή, παρουσιαζόταν μια τρίτη πιθανότητα: η αφοσίωση.

Έξω από τον εαυτό του δεν υπήρχε, γι' αυτόν, παρά

ένα τρομακτικό κενό, που τίποτα δεν μπορεί να το γεμίσει. Δε θα διστάσει λοιπόν να το καταργήσει. Αν οι συμβάσεις δεν αντιπροσωπεύουν πια τίποτα, γιατί να προσπαθήσει να τις διατηρήσει; Γιατί, υποκριτικά, να κρατήσει τα προσχήματα; Καλύτερα να ξεφορτωθεί τα πάντα, να ζήσει ειλικρινά, να αντιμετωπίσει την κρίση χωρίς να κάνει μορφασμούς. Να η ουσία του κυνισμού. Παραμένοντας κυνικός, μπορούσε κανείς να είναι ασκητικός ή μετρίως ηδονιστής, γιατί το μόνο πράγμα που μετρούσε ήταν να επιβιώσει εν μέσω του καθολικού ναυαγίου. Ο κυνικός φιλόσοφος μπορούσε λοιπόν να συνοφίξει τη σκέψη του, δίχως να προσέχει την «ορθότητα του ύφους» των λόγων του. «Δεν πιστεύετε πια σε τίποτα», διεκήρυττε με το λόγο και με τις πράξεις, «μάταια προσπαθείτε να το κρύψετε. Γιατί πασχίζετε να διατηρήσετε τις κούφια συμβάσεις σας; Πράξτε αυτό που νομίζετε σωστό, να είστε αυτό που είστε· ίσως έτσι αποκτήσετε το μόνο πράγμα το οποίο, κατά βάθος, θέλετε περισσότερο: τη σωτηρία σας».

Ολόκληρη η ζωή του κυνικού φιλοσόφου, τεταμένη με το να είναι ήρεμη, δεν είχε, πραγματικά, παρά ένα σκοπό: να αντισταθεί με την περιφρόνηση, να καταστρέψει το φθαρμένο όστρακο μιας μελλοθάνατης κοινωνίας. Όπως το είπε ένας από τους καλύτερους ιστορικούς τους, ο κυνικός φιλόσοφος υπήρξε λοιπόν ένας «νόθος», ένα στοιχείο ξένο στην «κλασική» κοινωνία⁹. Δεν μπο-

9. K. Joel, «Die Auffassung der kynischen Sokratik», II, *Archiv.*

ρούσε να είναι διαφορετικά. Όμως, ας μην ξεχνούμε ότι το παράδοξο σε σχέση με το παρόν μπορεί να κρύβει ενίοτε μια συγγένεια με το μέλλον. Όντως, ο κυνισμός φαίνεται να είναι προανάκρουσμα για ορισμένες στάσεις – το μοναχισμό για παράδειγμα – του γεννώμενου χριστιανισμού. Σε αντιδιαστολή με τον χριστιανό, εν τούτοις, ο κυνικός φιλόσοφος δεν κατάφερε να αποκτήσει καμιά εσωτερική ειρήνη και περιορίστηκε να αποδεχθεί ηρωικά τον διηνεκή διαμελισμό της ύπαρξής του¹⁰. Όχι ως συνέπεια ενός στοχασμού περισσότερο ή λιγότερο αφηρημένου πάνω στην αναπόφευκτη μοναξιά του ανθρώπου, αλλά ως αποτέλεσμα της εμπειρίας ενός ριζικού τετραχισμού της ανθρώπινης κοινωνίας. Αυτό εξηγεί, άλλωστε, γιατί είναι τόσο δύσκολο, ενίοτε, να ξεχωρίσουμε δύο στάσεις αρκετά διαφορετικές: τον κυνισμό της εξουσίας και τον κυνισμό του πνεύματος¹¹. Γιατί επρόκειτο για δύο αποχρώσεις της ίδιας αντανάκλασης, για δύο μορφές της ίδιας βούλησης περιφρόνησης. Σε κάθε περίπτωση, ο κυνισμός εμφανίστηκε ως καταφύγιο και ενά-

Für Geschichte der Philosophie, XX, Neue Folge, XIII (1907), 170.

10. Για τον κυνικό «διαμελισμό» βλ. Helm, στο *Pauly - Wissowa*, art. Kyniker, XII, I, col. 22.

11. Οι εκφράσεις «κυνισμός του πνεύματος» και «κυνισμός της εξουσίας» είναι δανεισμένες από ένα άρθρο του Eugen Kogon, «Die Ausschichten Europas», *Die Neue Rundschau*, Heft XIII (1949), 3. Ο συγγραφέας προσθέτει στους αντιπροσώπους αυτών των κυνισμών, και ως τυπικούς ανθρώπους της εποχής μας, τους «ιεροκήρυκες» και τους «ταχυδακτυλουργούς του παρελθόντος και του μέλλοντος».

ντια στην κοινωνία και ενάντια στον ίδιο τον άνθρωπο. Η κοινωνία και ο άνθρωπος ήταν εξίσου απαιτητικοί, ενώ ο κυνικός φιλόσοφος αρνιόταν να αναγνωρίσει οποιαδήποτε υποχρέωση. Ο καταναγκασμός –εξωτερικός ή εσωτερικός– ήταν ο μεγάλος εχθρός γι' αυτά που εκείνος αναζητούσε οριστικά: την ειρήνη, τη γαλήνη, την αταραξία.

Αυτή την ηρεμία, που επιθυμούσε τόσο ένθερμα, ήταν όμως δύσκολο να την αποκτήσει. Αλλά ο κυνικός φιλόσοφος έκανε την αναζήτησή του ακόμα πιο επίπονη, περιορίζοντας στενά το πεδίο δράσης του. Γιατί, η αδυναμία της κυνικής στάσης απέρρεε από την πεποίθηση ότι θα μπορούσε να βρει μέσα της, όπου δεν υπήρχε τίποτα περισσότερο από τα χαλάσματα μιας κοινωνίας ήδη εξαντλημένης, το απαραίτητο σφρίγος για να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Με την αναζήτηση μιας λύσης πραγματικά «ριζικής», ο κυνικός φιλόσοφος βρέθηκε στο τέλος απογυμνωμένος από τα πάντα. Έπρεπε να αρνηθεί τα πάντα: τη γνώση, την πολιτική ζωή, τη δυνατότητα μιας αλληλοβοήθειας¹². Να γιατί ο κυνισμός, που είχε αρχίσει ως μια μορφή ζωής που περιφρονούσε τη γνώση, δεν μπόρεσε να αποφύγει να μεταμορφωθεί σε μια γελοιογραφία γνώσης, σε μια γνώση αφηρημένη και ανεπαρκή μιας μορφής μελλοθάνατης ζωής. Όπως κάθε «ριζοσπαστικό σύστημα», ο κυνισμός εξαντλήθηκε στον εαυτό του. Κάποιοι άνθρωποι, προφανώς, μπορούσαν να

12. Helm, βλ. το προηγούμενο άρθρο.

γίνουν κυνικοί. Αλλά όχι όλοι, ούτε καν μια σεβαστή πλειοψηφία. Έπρεπε λοιπόν να φάξουν μια άλλη λύση.

Αυτή ήταν η στωική λύση;

Παρασυρμένος από το τεράστιο κύμα της εποχής, ο άνθρωπος δεν μπορούσε να κολυμπήσει κατευθείαν ενάντια στο ρεύμα. Όμως είναι δυνατό να αντιμετωπίσεις τη σφοδρότητα των υδάτων δίχως να επιμένεις να τα υπερπηδήσεις, και δίχως επίσης να αφήσεις να βρεθείς στη διάθεση των κυμάτων: με το να τα ανέχεσαι. Αυτή ήταν η στωική λύση. Με τον όρο «ανοχή» συναντούμε ήδη τη λέξη-κλειδί του στωικισμού. Όλοι οι άλλοι όροι που εν αφθονία χρησιμοποιήθηκαν από τους στωικούς – «αποχή», «ένταση», «πνεύμα», «παγκόσμιος λόγος», «φύση» – περιστρέφονται, πράγματι, γύρω από την «ανοχή»¹³.

Η στάση και η σκέψη των στωικών πρέπει λοιπόν να θεωρηθούν από αυτή την άποψη. Οι στωικοί αποτελούσαν, και αυτοί επίσης, μια «σχολή». Επρόκειτο όμως για μια «σχολή της γνώσης»; Σύμφωνα με την ιστορία της φιλοσοφίας, δεν υπάρχει ως προς αυτό καμία αμφιβολία. Όμως, η ιστορία της φιλοσοφίας έχει σε μεγάλο βαθμό την τάση να μας δίνει πληροφορίες για ιδέες, και να ξεχνά τις ανθρώπινες στάσεις, των οποίων αυτές οι ιδέες είναι συχνά το εξάνθημα. Όμως, αν υπάρχει μια

13. Εξαρθρώνουν συχνά το στωικό τύπο «να ανέχεσαι και να απέχεις» (*sustine et abstine*, ανέχου και απέχου). Οι δύο εντολές είναι εν τούτοις αζεχώριστες.

στωική θεωρία, δεν είναι μια θεωρία «αδιάφορη». Δεν αμφισβητούμε ότι οι στωικοί, κυρίως οι «αρχαίοι στωικοί», ασχολήθηκαν με τη Φυσική και τη Λογική, ούτε ότι, σε αυτή την τελευταία περιοχή, έκαναν πολύ αξιόλογες ανακαλύψεις. Όμως, ο Zeller έχει ήδη υπογραμμίσει ότι, μολονότι έχουν εξερευνήσει λεπτομερώς τα διάφορα μέρη της φιλοσοφίας, «ο πραγματικός πυρήνας του συστήματός τους» ήταν η Ηθική¹⁴. Η ίδια η Φυσική, «αυτό το θείο μέρος της φιλοσοφίας», χρησίμευε ως προετοιμασία για τον ηθικό στοχασμό. Αυτό ήταν, άλλωστε, αρκετά σύνηθες σε πολλά συστήματα της ελληνιστικής εποχής, όπου, όπως το επεσήμανε ο Emile Bréhier, η «εκπαίδευση», περισσότερο από τη «θεωρία», παρέμενε το κέντρο της φιλοσοφικής δραστηριότητας¹⁵. Ξαναβρίσκουμε λοιπόν στο στωικισμό, όπως και στον κυνισμό, μια «μορφή ζωής». Όμως, το γεγονός ότι οι στωικοί ασχολήθηκαν επίσης, και πάνω σε μια μεγάλη κλίμακα, με το θεωρητικό μέρος της φιλοσοφίας, αποκαλύπτει μια αξιοσημείωτη διαφορά ανάμεσα στις δύο σχολές: ότι, αντίθετα με τους κυνικούς, οι στωικοί φιλόσοφοι δεν περιγελούσαν τη γνώση και σκόπευαν μάλιστα

14 Zeller, *Geschichte*, III, I (1), 206, και στο ίδιο 15 και 16. Οι αξιοσημείωτες λογικές ανακαλύψεις των στωικών μελετήθηκαν κυρίως από τους J. Lukasiewicz, I. M. Bochenski και Benson Mates.

15 E. Bréhier, *Chrysippe*, Paris (1910), 275. Καινούργια έκδοση, ελαφρώς τροποποιημένη, υπό τον τίτλο: *Chrysippe stranden stoïcisme*, Paris (1951).

να τη «σώσουν»¹⁶. Είναι σίγουρο ότι, σύμφωνα με τον Επίκτητο, ο στωικός δε θεωρούσε απαραίτητο να απασχοληθεί με τη «σύσταση» του κόσμου, αλλά αυτό πρέπει να το καταλάβουμε στο φως της παραδοσιακής «ανάμειξης» των διαφόρων μερών της φιλοσοφίας, που δεν πρέπει να τα ξεχωρίζουμε (Διογένης Λαέρτιος, VII, 40), αλλά πρέπει να αποτελούν μια «πόλη οχυρωμένη, που κυβερνάται από το λόγο» (loc. cit). Για να γνωρίσουμε «τα πράγματα που εξαρτώνται από εμάς», πρέπει καταρχήν να μάθουμε ποια είναι αυτά που δεν εξαρτώνται από εμάς.

Για τον κυνικό φιλόσοφο, η γνώση δεν ήταν παραδεκτή, παρά στο μέτρο που χρησίμευε στη ζωή ως υπομόχλιο ευθύ και άμεσο. Δεν είναι δύσκολο να αποκαλύψουμε το συμπέρασμα από αυτή τη στάση: η γνώση και η ζωή είναι ταυτόσημες· αυτό που ονομάζουμε «γνωρίζω» δεν είναι άλλο από το «ξέρω πώς να φέρομαι». Προς τι λοιπόν η Λογική και η Φυσική; Ο στωικός φιλόσοφος αντίθετα, αν θεωρούσε τη γνώση, επίσης, ως μια λειτουργία της ανθρώπινης ζωής, απωθούσε ενεργητικά τη δεσποτική εξουσία και της γνώσης και της ύ-

¹⁶ Η στωική προσπάθεια για «τη διάσωση της γνώσης» αποκαλύπτεται με πολυάριθμα χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, με την εμμονή στη «διαλεκτική θεωρία» (Διογένης Λαέρτιος, VII, 47· VII, 83. Δες επίσης την «υπεράσπιση της λογικής» σε διάφορα χωρία των Διατριβών του Επίκτητου: I, VII, VIII, XVII και ιδιαιτέρως II, XX ενάντια στα επιχειρήματα των σκεπτικών).

παρξής¹⁷. Πρέπει να αποφεύγει, πράγματι, κάθε δεσποτισμό· η ίδια η ζωή δεν ξεφεύγει από αυτή την αξίωση. Δίχως αμφιβολία, ο κυνικός φιλόσοφος είχε αρνηθεί, και αυτός, να αναγνωρίσει την εξουσία της ζωής. Αλλά έχασε –ή μάλλον έκοψε– τα νήματα που συνέδεαν τη ζωή με τη γνώση, και τη σύμβαση με τη φύση¹⁸. Η μόνη σχέση που θα μπορούσε να υπάρχει ανάμεσα στη ζωή και αυτό που της είναι ξένο, ήταν, λοιπόν, αυτή που έχει ο δεσπότης με το σκλάβο. Όμως, ο στωικός φιλόσοφος αρνήθηκε να παραδεχτεί και αυτή τη συνταύτιση και

17. Σενέκας, Επ. XXXIII, 4: non sumus sub rege, sibi quisque se vindicat.

18. Ένα χωρίο του Σενέκα (*De brevitae vitae*, XIV, 2), δείχνει καθαρά πώς ο κυνικός απομακρύνεται από την ίδια του τη ζωή: «Αν είναι θεμιτό να συζητήσει κανείς με το Σωκράτη, να αμφιβάλει μαζί με τον Καρνεάδη, να ησυχάσει μαζί με τον Επίκουρο, και να νικήσει την ανθρώπινη φύση μαζί με τους στωικούς, μπορεί επίσης να την ξεπεράσει (excedere) μαζί με τους κυνικούς». Ο σοφός μπορεί να κάνει οποιοδήποτε από αυτά τα πράγματα, και αυτός είναι ο λόγος που ο κυνικός επίσης είναι ένας σοφός. Όμως, όπως λέει ο Επίκτητος, μπορεί να υπερβεί την ανθρώπινη και την υπερανθρώπινη φύση. Σε κάθε περίπτωση, ο άνθρωπος δεν μπορεί να φτάσει σε αυτό το σημείο, παρά μόνο αν αναχθεί στην πηγή από την οποία προέρχεται, και αναγνωρίσει ότι ο θεός υπάρχει μέσα του, ότι ένα ιερό πνεύμα (sacra spiritus) βρίσκεται στο πλάι του (Σενέκας, *Επιστολές* XLI και XL VIII, 1 και 2), έτσι που ο αγαθός άνθρωπος και ο θεός δε διαφέρουν παρά με τη διάρκεια της ζωής τους (*De providentia*, 5). Εν τούτοις, αυτή η σύγκριση και αυτή η αποδοχή (με τις επιφυλάξεις που αναφέραμε) της υπέρβασης της ανθρώπινης φύσης δεν πρέπει να μας παραπλανήσουν. Γιατί, οριστικά, η θεική καταγωγή του ανθρώπου είναι, με τη σειρά της, «ολόκληρη» η φύση.

αυτή την τομή. Ενοχλημένος με το ρόλο του του μεσίτη, του δασκάλου στην τέχνη να ρίχνει γέφυρες και να φροντίζει τραύματα, ο στωικός φιλόσοφος δεν μπορούσε, πραγματικά, να υποκύψει εύκολα στα θέληγτρα που δέλεάζαν τον κυνικό στοχαστή: το ελάττωμα μεταστράφηκε, περιφρονώντας τον εαυτό του, σε αρετή: η ελευθερία μεταποιήθηκε σε κανόνα της ύπαρξης. Ο κυνισμός, ο εξωθημένος μέχρι τις τελευταίες του συνέπειες, επέτρεπε να διαμορφώνεται με τον τρόπο του μια ζωή, που είχε προηγουμένως στεγνώσει από όλη τη δύναμή της, και αποκοπεί από κάθε σχέση. Αυτό που έκανε κάποιος, μπορούσε λοιπόν, για τον κυνικό φιλόσοφο, να μην έχει καμιά σχέση με αυτό που ήταν αυτός και, κατά συνέπεια, μια ηθική τελείως «χαλαρή» θα μπορούσε να πάρει τη θέση, ανεμπόδιστα, μιας ασκητικής ηθικής. Οι κυνικοί φιλόσοφοι της αρχαιότητας, και λιγότερο ακόμη αυτοί, για τους οποίους οι ιστορικοί της φιλοσοφίας έχουν διαφυλάξει το όνομα, δεν έζησαν καθόλου σ' εκείνη την άθλια κατάσταση, αλλά, αν αυτό είχε συμβεί, δε θα είχαν σταματήσει ούτε στο ελάχιστο να είναι κυνικοί.

Ανακαλύπτουμε εδώ μία από τις αιτίες, που έσπρωχναν τους στωικούς φιλοσόφους να μην αποστρέφονται τη γνώση. Η γνώση στα μάτια τους άξιζε περισσότερο από ένα όργανο: ήταν ένα γιατρικό. Για τους στωικούς φιλοσόφους «γνωρίζω» σήμαινε, οριστικά, «θεραπεύω»¹⁹.

19. Von Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta*, 3 vols. Lipsiae, 1903-1905, Vol. III, 120.

Γιατί, το γεγονός ότι έγραψαν, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως έγινε με το Χρύσιππο και τον Ποσειδώνιο, πραγματικές εγκυκλοπαίδειες, δε διαφεύδει καθόλου τον ισχυρισμό μας, και δεν τροποποιεί σε τίποτα την υπόθεσή μας για το ρόλο που απέδιδαν στη γνώση. Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, τη στωική Φυσική. Μπορεί κανείς να την ονομάσει στ' αλήθεια Φυσική; Δεν είναι, περισσότερο, ένα είδος λαβυρίνθου; Η φωτιά του Ηρακλείτου, τα «λογικά σπέρματα», ο κόσμος ως ζωντανό ον, η μοίρα που κυβερνά το σύμπαν και, ενίοτε, ταυτίζεται με το σύμπαν ...τι δε θα βρίσκαμε, αν αποφασίζαμε να απαριθμήσουμε τα στοιχεία που συνέθεταν αυτή την *imago mundi*, όπου ο κοινός νους εναλλασσόταν με τη φαντασία;²⁰ Υπάρχει, εν τούτοις, ένας μίτος της Αριάδνης, ικανός να μας οδηγήσει μέσα σε αυτή τη σύγχυση: είναι ο άνθρωπος. Καταρχήν, ο κόσμος και η περιγραφή του σύμπαντος θα έπρεπε να είναι αδιάφορα στον άνθρωπο. Τελικά, η πανταχού παρουσία του ανθρώπου μέσα στον κόσμο τον κάνει κάτι σημαντικό, και, βεβαίως, μη παρακάμφσιμο. Κατά το παράδειγμα των πλατωνικών, θα πρέπει λοιπόν, επίσης, «να σώσουμε τα φαινόμενα». Όμως, σε αντιδιαστολή με τους πλατωνικούς, δεν πρέπει ποτέ να το κάνουμε με τίμημα τον εαυτό μας. Όχι, σί-

20. Von Amim, I, 97, 55; II, 633-645. Το στωικό «σύστημα του κόσμου» δεν ήταν, στο σύνολό του, μια αυθαίρετη ανάμειξη στοιχείων. Η «ένταση» -τόνος- συνιστούσε μια αρχή ικανή να συνδέσει την ποιικιλία. Δες γι' αυτό το θέμα, R. H. Hack, «La Sintesi stoica». I. Tonos, *Ricerche religiose* (1925), 505-513. Επίσης, von Amim, I, 128.

γουρα, από ατομισμό. Ο στωικός φιλόσοφος δεν κηρύττει τη διάλυση καθενός μέσα στο Όλο, την τελική απόδοση της ύπαρξής μας στη Φύση; Όμως, ας μην αυταπατώμαστε: ο «αντικειμενισμός» των στωικών εξηγείται μόνο από το στήριγμα που τους προσέφερε μια ηθική στάση, «ανθρώπινη». Αν το σύμπαν άδειαζε από ανθρώπους, η στωική Φυσική θα αφανιζόταν ολόκληρη. Να γιατί αυτή η Φυσική δε σηματοδοτούσε μια αφετηρία – όπως η «φυσιολογία» των Ιώνων ή η «επιστήμη της Φύσης» του Αριστοτέλη – αλλά ένα τέρμα. Οι «κλασικοί» Έλληνες φιλόσοφοι μπορούσαν ακόμη, όπως ο Εμπεδοκλής ή ο Δημόκριτος, να κάνουν ώστε να απορρεύσει η συμπεριφορά τους από την αντίληψή τους του σύμπαντος. Οι στωικοί φιλόσοφοι έψαξαν μια αντίληψη του σύμπαντος που θα ταίριαζε στη συμπεριφορά τους. Η γνώση δεν εξαφανιζόταν, αλλά υποτασσόταν στην πρακτική. Και αφού η προσωπική σωτηρία υπαγόρευε την επιθυμία της «διάσωσης των φαινομένων», μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι η γνώση ήταν στους στωικούς ένα εργαλείο δράσης.

Απασχολούνταν λοιπόν μόνο με την ηθική; Όχι, αλλά δρούσαν σαν τα μόνα ερωτήματα που άξιζαν αυτό το όνομα να ήταν ηθικής φύσης. Η ιεραρχία της γνώσης οργανωνόταν σύμφωνα με αυτή τη θεμελιώδη συνθήκη. Ο Επίκτητος μας το λέει καθαρά. Το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνει ένας φιλόσοφος είναι να υπακούει σε κανόνες τέτοιους, όπως: «δεν πρέπει να ψεύδομαι». Έπειτα, πρέπει να αποδείξει γιατί δεν πρέπει να ψεύδεται.

Τελικά, είναι απαραίτητο να αναλύσει γιατί μια παρόμοια απόδειξη αξίζει το όνομα της «απόδειξης»²¹. Το τρίτο σημείο είναι απαραίτητο επειδή υπάρχει το δεύτερο, και αυτό επειδή υπάρχει το πρώτο. Αλλά μόνο το πρώτο είναι πραγματικά απαραίτητο. Το δεύτερο και το τρίτο είναι βεβαίως χρήσιμα, αλλά δε δικαιολογούνται από μόνα τους. Ο κανόνας συμπεριφοράς είναι λοιπόν, από κάθε άποψη, η κατευθυντήρια αρχή της γνώσης. Γι' αυτό δεν μπορούμε να πούμε ότι η στωική ηθική είναι καθαρά περιγραφική, έστω και αν θεμελιώνει πάνω σε μια προστακτική ρεαλιστικά σαφή την ίδια την απόδειξη της δυνατότητας της γνώσης, και την απόδειξη όλων αυτών των τυπικών δομών²². Αλλά, ας αφήσουμε αυτό το θέμα που θα μας πήγαινε πολύ μακριά, και ας ξαναπάσουμε το νήμα της μελέτης μας.

Οι στωικοί φιλόσοφοι ενδιαφέρονταν λοιπόν κυρίως για την ηθική. Για ποια ηθική; Γιατί υπάρχουν τουλάχιστον δύο. Από τη μια πλευρά, μπορούμε να αναζητήσουμε τους κανόνες που επιτρέπουν να βεβαιώσουμε ότι ορισμένες πραγματικότητες είναι αγαθά, και μπορούμε να αποφιλώσουμε τους δρόμους που θα μας οδηγήσουν σε αυτές τις πραγματικότητες. Από την άλλη, μπορούμε να προσπαθήσουμε να ανακαλύψουμε το Αγαθό καθεαυ-

21. Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, άρθρο 48.

22. Guido Mancini, *L' Etica stoica da Zenone a Crisippo*, Padova (1940), vii. Φυσικά, σχεδόν όλοι οι κριτικοί του στωικισμού (Paul Barth, G. Rodier, Max Pohlenz) πραγματεύονται αυτό το θέμα.

τό, και να ετοιμαστούμε να ζήσουμε σύμφωνα με αυτό. Οι στωικοί, ως καλοί μεσίτες, καταγίνονταν με το να μην αποκλείουν τίποτε από αυτά που παρουσιάζουν μια ηθική σημασία. Όπως και στη φυσική, προσπάθησαν στην ηθική να συνδυάσουν τα στοιχεία, να αναμείξουν τα υλικά. Όμως, πέρα από κάθε εκλεκτικισμό, επέμειναν σε μια άκαμπτη αρχή, και η οποία μας επιτρέπει να καταλάβουμε το ίδιο το θεμέλιο της στωικής ηθικής: τη διαρκή επιστροφή στον εαυτό. Όπως όλες οι ηθικές των αρχαίων, η στωική ηθική βρισκόταν επίσης σε αναζήτηση της ευτυχίας, της ευδαιμονίας. Όμως, η ευτυχία που οι στωικοί επεδίωκαν, δεν ήταν πάντα της ίδιας τάξης με την πολύ απλή καθημερινή ευτυχία.

Γιατί το ερώτημα τίθεται: τι σημαίνει ευτυχία, ευδαιμονία; Δύο απαντήσεις, πάλι, είναι εξίσου παραδεκτές. Καταρχήν, αυτή η ευφορία που αισθανόμαστε όταν, τεντώνοντας τα χέρια προς όλους τους ανθρώπους και προς όλα τα πράγματα, διακηρύττουμε: «Είμαι ευτυχισμένος!». Ξεχειλίζουμε τότε από μια ζωή γενναϊόδωρη, και που μοιάζει να πλημμυρίζει το υπόλοιπο του κόσμου. Έπειτα, αυτή η συστολή που επιβάλλουμε στον εαυτό μας, προκειμένου να μειώσουμε, για να εκφραστούμε έτσι, την ένταση της ύπαρξής μας. Στις εποχές που ξεχειλίζουν από ζωτικότητα, ο πρώτος τρόπος υπερέχει. Σε στιγμές κρίσης, αντίθετα, επιβάλλεται ο δεύτερος. Είναι αυτός που υιοθέτησαν χωρίς δισταγμό όλοι οι αντιπρόσωποι του στωικισμού. Αναδιπλώθηκαν στον εαυτό τους, στη μοναδική όαση της πραγματικής ειρή-

νης, απ' όπου ήταν δυνατό –ή φρόνιμο– να ξαναφύγουν προς τον κόσμο. Μια φορά αν δοκιμαστεί η σταθερότητα αυτής της εσωτερικής κατοικίας, ο άνθρωπος θα είναι σίγουρος στο τέλος ότι απολαμβάνει ένα ενδεχόμενο καταφύγιο. Και ίσως, όπως το έγραψε ο Μάρκος Αυρήλιος, μπορέσει να βρει εκεί την πηγή της θαυμαστής και ανεξάντλητης αναγέννησης του προσώπου, «την πηγή του αγαθού» έτοιμη να αναβρύξει ασταμάτητα²³. Ο στωικός φιλόσοφος έφαχνε λοιπόν την ευτυχία στον «ε-αυτό του», μέσα «στα πράγματα που εξαρτώνται από εμάς». Την έφαχνε υποχωρώντας, ελαττώνοντας τη ζωτικότητα του. Η ζωή είναι ο μεγάλος εχθρός, αυτή γεννάει ανησυχία και αγωνία. Πρέπει να αποσυρθείς, να αναδιπλωθείς στον εαυτό σου, να αντιμετωπίσεις τον κόσμο κοιτάζοντάς τον με ένα ήρεμο μάτι, καρτερικό. Ο στωικός υποτασσόταν· έκανε μάλιστα αυτή την υποταγή το κέντρο της ζωής του. Απ' όπου αυτή η «πολυτέλεια», η τόσο λίγο συνηθισμένη στην εποχή του: η «πολυτέλεια» της ελευθερίας. Δεν πρόκειται, εννοείται, για την «πολιτική» ελευθερία, αλλά για την «ατομική» ελευθερία. Χρησιμοποιώντας τον τύπο που είναι γνωστός από τον Guizot, θα μπορούσαμε κιόλας να πούμε ότι ήταν μια «ελευθερία για την ανοχή». Εν τούτοις, η λέξη «ανοχή» δεν έχει την ίδια σημασία για τον στωικό και για τον γάλλο πολιτικό. Για τον Guizot η ανοχή μεταφραζόταν με μια διπλή κίνηση: η ελευθερία προκύπτει σύμ-

23. Μάρκος Αυρήλιος, IV, 3

φωνα με μια διαλεκτική πορεία, που τρέχει ασταμάτητα από την αναρχία στην εξουσία και από την εξουσία στην αναρχία. Για τον στωικό, αντίθετα, η ανοχή δεν ήταν μια «διάρχης κίνηση»: ο άνθρωπος κατείχε ένα νησάκι, όπου αναδιπλωνόταν, και με ορμητήριο το οποίο αξίωμε να αποσεισει το συντριπτικό βάρος της εξουσίας και τη διαλυτική δράση της αναρχίας. Ο στωικός φιλόσοφος δεν είχε λοιπόν να ανησυχεί για την κοσμική εξουσία. Σε ό,τι τον αφορούσε –τουλάχιστον στη διάρκεια της εποχής του «νέου στωικισμού»– υιοθέτησε μια στάση παρόμοια με αυτή του Ευαγγελίου. Είναι απολύτως κατανοητό. Να αποδίδει στον Καίσαρα αυτό που ανήκει στον Καίσαρα, το μπορεί κανείς, οριστικά, αφού πρόκειται, πολύ απλά, για πράγματα εξωτερικά. Ο Καίσαρας μπορεί να ασκήσει την εξουσία του πάνω στα πάντα, εκτός από τη συνείδηση.

Επίσης, για τον στωικό η ελευθερία είναι ξένη στα πράγματα. Να είσαι ελεύθερος δε σημαίνει να κατέχεις μια υπατεία ή να διοικείς μια επαρχία, αλλά να ξέρεις πώς πρέπει να ζει ο σοφός για να γίνει ένα «πρότυπο». Και αφού το να είσαι σοφός δε συμβιβάζεται με το να είσαι ρήτορας, φορο-εισπράκτορας ή επίτροπος του Καίσαρα, πρέπει να εκτελούμε αυτά τα καθήκοντα, όταν οι περιστάσεις μας σπρώχνουν προς τα εκεί, σα να μην τα εκτελούσαμε. Ο στωικός φιλόσοφος βρήκε σε αυτό το «σα να» το σπουδαιότερο τέχνασμα της ζωής του. Ανίκανος, όπως και ο κυνικός, να εγκαταλείψει τα πάντα, φάνηκε αναγκασμένος να φορέσει ένα προσωπίο, ακόμα

και αν ήξερε ότι το προσωπείο μπορεί συχνά να μουμιοποιεί το πρόσωπο. Και η αποτυχία του στωικισμού, που δεν μπόρεσε, όπως φιλοδοξούσε, να χρησιμεύσει ως *religio ultima* στις μάζες, τις ακόμα αφομοιώσιμες της ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, είναι ίσως ο εξιλασμός μιας υπερβολικής εμπιστοσύνης στις αρετές αυτών των υπεκφυγών. Ο στωικός φιλόσοφος έτεινε να ζει πάντα «πάνω στα όρια». Δεν είναι λοιπόν παράξενο, όπως παρατηρήσαμε, που έφτασε να γίνει το στήριγμα της ίδιας κοινωνίας, εναντίον της οποίας είχε στρέψει, στις αρχές του, τις πιο δεινές ύβρεις του. Το ενοχλητικό είναι ότι αυτή η κοινωνία δε δέχτηκε τις υπηρεσίες του. Στην πραγματικότητα, αρνήθηκε τις προτάσεις όλων των φιλοσόφων, γιατί, όπως πάντα, στις εποχές σοβαρής κρίσης, πολλοί άνθρωποι βάλθηκαν να φιλοσοφούν ατελείωτα πάνω στο θέμα: «Δεν είναι ώρα για φιλοσοφία».

Ο στωικός στοχαστής, εν τούτοις, δεν επηρεάστηκε πολύ από την αδιαφορία του περιβάλλοντός του. Φρόντισε να προφυλάσσεται από κάθε προσβολή. Μπορείς να γίνεις αήττητος, έγραφε ο Επίκτητος, αν δεν εμπλακείς ποτέ σε μια μάχη, όπου δεν είσαι ικανός να επιτύχεις τη νίκη²⁴. Αυτό το λογοπαίγνιο στηρίζει έναν από τους στύλους της στωικής ύπαρξης. Χάρη σε αυτό, ο στωικός μπόρεσε να παρουσιάζει στον άλλο την όψη μιας ευγενούς γλυκύτητας, με την αυστηρότητα που χρησιμοποιούσε απέναντι στον εαυτό του. Στο βάθος αυτής της

24. *Εγχειρίδιον*, αρ. 19.

γλυκύτητας, εν τούτοις, υπήρχε η απάθεια. Ο στωικός επανελάμβανε ότι πρέπει να αποφεύγει την παραφορά, την ορμητικότητα. Δεν πρέπει να ερεθιζόμαστε με τους άλλους, ακόμα και όταν τους τιμωρούμε, ακόμα και όταν με το θάνατο ή την εξορία τούς αποκόβουμε από την κοινωνία. Να τους αφανίσουμε, αλλά χωρίς μίσος. Θα μπορούσε κανείς να πιστέψει ότι αυτό είναι καλοσύνη. Αλλά δεν είναι άλλο από αδιαφορία. Ο στωικός πρόετρεπε, παρά τη θέλησή του, να φέρονται στους ανθρώπους σα να ήταν πράγματα. Απ' όπου, το ένα από τα μεγάλα παράδοξα του στωικισμού: ο άνθρωπος ήταν πάντα «το άλλο», αυτό που απειλεί να περιστείλει την εσωτερική και αμείωτη ελευθερία της κρίσης του στωικού. Σε τελευταία ανάλυση, οι στωικοί μπορούσαν να έχουν ήσυχη τη συνειδήσή τους, ακόμα και αφού είχαν αφανίσει τους ομοίους τους - αρκεί αυτό να είχε γίνει *sine ira, sine odio*²⁵. Θα ήταν άδικο, όμως, να τους επι-

25. Σενέκας, *De ira*, I, xv, 1. Επίκτητος, *Διατριβαί*, III, xvii, 13 και I, xvii, 15. Υπογραμμίζοντας το *sine ira, sine odio*, δεν έχουμε ξεχάσει εν τούτοις ότι, για το Μάρκο Αυρήλιο (IV, 3· VIII, 9), τα λογικά όντα «έχουν γίνει τα μεν για τα δε» (βλ. τα πολυάριθμα χωρία, όπου ο Μάρκος Αυρήλιος αναφέρεται στην «κοινωνία» των ανθρώπων για παράδειγμα, II, 1· IV, 4· V, 16· VI, 7, 23, 29· VII, 13, 22, 55· IX, 23, 31, 42· XII, 20). Φαίνεται πως, σε αυτό το σημείο, υπάρχει μια αξιοσημείωτη διαφορά ανάμεσα σε αυτόν και το Σενέκα. Για το Σενέκα ο σοφός «δε συμπνόνά καθόλου, συντρέχει». Όταν κηρύττει στα *Γράμματά του στον Λουκίλιο* (VII, 3ss· XIII, 4) τη γλυκύτητα και την καλοσύνη, το κάνει περισσότερο από αρχή, παρά από πραγματική συγκατάβαση. Αυτός που δεν ξέρει να είναι στωικός, θα πρέπει, σκέφτεται, να υποφέρει

βαρύνουμε· να τους ζητήσουμε, όταν είχαν αποποιηθεί σχεδόν τα πάντα, να διατηρήσουν το μόνο πράγμα που θα είχε μπορέσει να μετριάσει την αδιαφορία τους: τη συμπάθεια.

Τι πολύπλοκος κόσμος, ο κόσμος εκείνων των φυχών! Οι «αντιφάσεις» του στωικισμού δεν είναι, πάντως, παρά όψεις μιας μόνο θεμελιώδους αντίφασης: αυτής που αποκαλύπτεται, όταν ισχυρίζονται ότι φθάνουμε στην

όλες τις συνέπειες της έλλειψης αυτοκυριαρχίας, μέσα σε έναν κόσμο όπου θριαμβεύουν όλα τα είδη βιαιοτήτων και εξεγέρσεων (*Επιστολές*, IV, 8). Ο σοφός επιθυμεί να ζήσει για τον εαυτό του (*De brevitae vitae*, IV, 2)· θέλει να χωριστεί –*exceperere*– από το σύνολο, και να αποσυρθεί –*recedere*– (Id. XVIII, 1). Δεν πρέπει να ερμηνεύσουμε με μια έννοια πολύ απόλυτη ορισμένες εκφράσεις του *De clementia* (XXIII, 1), όπου πρόκειται, άλλωστε, πολύ περισσότερο για μια υποκίνηση σε συγγνώμη απ' ό,τι για μια προσωπική εμπειρία του συναισθήματος της συγκατάβασης. Ο στωικισμός, αν ακολουθεί μια βασιλική οδό, δεν παραγνωρίζει καθόλου δευτερεύουσες πορείες, που εξερευνήθηκαν ατομικά από τα μέλη της «σχολής». Ο Μάρκος Αυρήλιος υπήρξε αναμφισβήτητα λιγότερο σκληρός στην έκφραση της σκέψης του απ' ό,τι ο Σενέκας ή ο Επίκτητος. Οι διαφορές τους φαίνονται σε ένα άλλο σημαντικό σημείο: τον «κοσμοπολιτισμό». Αυτός του Σενέκα ήταν πιο αυστηρός, και ταυτόχρονα πιο αφηρημένος από αυτόν του Μάρκου Αυρηλίου. Έτσι (*Επιστολές*, XXVIII, 4), ο πρώτος ισχυρίζεται ότι δεν είναι φυλακισμένος «σε μια γωνιά του κόσμου», αλλά ότι «πατριδα του είναι ολόκληρος ο κόσμος». Φθάνει να μεταμορφώσει την εξορία σε μια απλή αλλαγή διαμονής, *loci commutatio* (*Ad Helviam de consolatione*, VI, 1· βλ. επίσης *De otio*, IV, 1). Δε βρίσκουμε σε αυτόν, όπως στο Μάρκο Αυρήλιο, το όραμα ενός «κόσμου», που θα ήταν η εξάπλωση σε όλους τους ανθρώπους των ζωτικών συνηθειών, πραγματικών και συγκεκριμένων, της Αυτοκρατορίας.

αγάπη δίχως τη συμπάθεια, χωρίς να υπολογίσουν ότι δε θα μπορούσαν να έχουν το ένα χωρίς το άλλο. Είναι που, εξαπατημένοι από μια πλάνη, χωρίς την οποία δε θα είχε μπορέσει να κρατήσει την απάθειά του, ο στωικός φιλόσοφος πίστεψε ότι οι άλλοι άνθρωποι, αν το ήθελαν, μπορούσαν να γίνουν στωικοί. Αν δεν το κατάφερναν καθόλου, είναι που ένα εμπόδιο τους εμπόδιζε να ενσωματωθούν στην τάξη των «προκοπτόντων»²⁶. Όμως αυτό το εμπόδιο, επειδή δεν μπορούσε να είναι η βούληση, έπρεπε να είναι η ανοησία, δηλαδή η αδυναμία να καταλάβουν ότι μόνο η εγκατάλειψη όλων όσα είναι εξωτερικά μπορεί να φέρει την εσωτερική ειρήνη, ότι μόνο η διάρρηξη των δεσμών με τον κόσμο μπορεί να εξασφαλίσει την ηρεμία μέσα στην αγκαλιά της Φύσης.

Όμως, εδώ θα αντιμετωπίσουμε μια δυσκολία. Ο στωικός, με άλλο φέριμο απ' ό,τι ο κυνικός, έμοιαζε να είναι ένας άνθρωπος «ριζοσπαστικός». Όμως έχουμε αποφανθεί ότι ήταν ένας μεσίτης, ένας εκλεκτικός, τη στιγμή που η στωική φιλοσοφία ήταν ουσιαστικά μια φιλοσοφία του συμβιβασμού. Πώς συμφωνούν αυτές οι δύο στάσεις; Πολύ απλά, αρκεί να δείξουμε ότι ο «ριζοσπαστισμός» του στωικού που αποσύρεται στον εαυτό του ήταν λιγότερο η απόδειξη μιας σταθερής βούλησης παραίτησης απ' ό,τι η εκδήλωση μιας έλλειψης σφρί-

26. Guido Mancini, ό.π., ιδιαίτερα σελ. 99 (το κείμενο του Χρυσίππου πάνω στους «βαθμούς» της προκοπής στο *Stob. Flor.*, ed. Meineke, IV, p. 5, n. 22).

γους. Ο στωικός δεν ήθελε σίγουρα να χαθεί μέσα στις καλοσύνες της εκλεκτικής γλυκύτητας. Αλλά το έκανε επειδή στο βάθος τις φοβόταν, και φανταζόταν ότι, με αυτές τις καλοσύνες, η ζωή θα μπορούσε να «αναφανεί και πάλι». Θα όφειλε, επομένως, να προηγηθεί αυτή. Όμως, πώς να το κάνει, όταν κανείς αρνείται να πρωτοστατήσει οπουδήποτε και προτιμά να μείνει στην οπισθοφυλακή; Ποτέ, για παράδειγμα, ο στωικός φιλόσοφος δεν προηγήθηκε των γεγονότων. Το πολύ πολύ ήθελε να τα ακολουθεί δίχως μεγάλο περισπασμό. Ο Επίκτητος το λέγει *totidem verbis*: «Μη ζητείς, αυτό που συμβαίνει, να συμβαίνει όπως το θέλεις· αλλά να θέλεις όλα τα πράγματα να συμβαίνουν όπως συμβαίνουν»²⁷. Για να στυλώσουν αυτή τη θεωρία, οι στωικοί δεν κουράστηκαν να χρησιμοποιήσουν όλα τα είδη σοφιστειών. Ο άνθρωπος, έλεγαν, δεν είναι παρά ένας ηθοποιός σε ένα δράμα. Δεν του είναι καν δυνατό να παρεμβάλει μια κάποια φαντασία μεταξύ δύο σκηνών. Δεν μπορεί παρά να παίζει το ρόλο του, επιτήδεια και με ευπρέπεια. Τα υπόλοιπα είναι αδιάφορα. Ο άνθρωπος πρέπει να αδιαφορήσει λοιπόν για όλα όσα θα τον τάραζαν στην πορεία του προς την απάθεια. Τα αυτιά πρέπει να είναι κλειστά στα νέα που μας έρχονται από τον εξωτερικό κόσμο²⁸. Αυτό

27. *Εγχειρίδιον*, αρ. 8 και *Διατριβαί*, III, X, 18.

28. Επίκτητος, *Διατριβαί*, III, xviii, 1. Βλ. επίσης Σενέκας, *De tranquillitate animi*, XII, όπου καταγγέλλεται ως ελάττωμα η *auscultatio et publicorum secretorumque inquisitio*, και όπου επιβε-

που «εξαρτάται από εμάς» αρκεί ή, όπως το έγραφε ο Σενέκας, σε έναν άφογο τύπο: όλα όσα σου αρκούν βρίσκονται στο χέρι σου: *ad manum est, quod sat est*.

«Η ζωή ως μια επιστροφή στον εαυτό»: να ποιο θα μπορούσε να είναι το θεμελιώδες έμβλημα του στωικισμού. Αλλά να επιστρέψεις στον εαυτό σου δε σημαίνει να δραπετεύεις. Δραπετεύω σημαίνει αποδιδράσκω από έναν τόπο που τώρα κατοικώ, για να κερδίσω έναν άλλο, πιο ευχάριστο ή πιο ευνοϊκό. Όμως, ο στωικός φιλόσοφος δε δραπετεύει ή, αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε ακόμα το ίδιο ρήμα, «δραπετεύει προς τον εαυτό του». Η απομάκρυνση από τη μάζα, το *se ipso esse contentum*²⁹, η οπισθοχώρηση σε όλα τα μέτωπα ... τόσο τρόποι να κάνουν πράξη αυτή την «εσωτερίκευση», που δεν αποκλείει τη ζωή στην κοινωνία, ούτε και τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση αυτής της κοινωνίας, αλλά που υπογραμμίζει ότι την κοινωνική ζωή πρέπει να τη ζούμε, μια φορά ακόμα, σα να μην ήταν απαραίτητη. Πρόκειται για ένα σοβαρό πρόβλημα, γιατί μπορούμε να αναρωτηθούμε αν «ο εαυτός» μπορεί να θεωρηθεί ένα αληθινό καταφύγιο. Ορισμένα στωικά κείμενα θα μας έκαναν κιόλας να αμφιβάλλουμε. Το θέμα –καθόλου «ρητορικό»– της εθελούσιας εξόδου από τη ζωή, της αυτοκτονίας, εξηγείται, πραγματικά, από μια τυπική

βαιώνεται ο κίνδυνος που διατρέχει όταν διηγείται και ακούει *multarum rerum scientia*.

29. *Επιστολές*, VII, I. Επίσης, IX, I ss. XIV, IO.

στωική αντίληψη: την ιδέα της ζωής ως μιας «ουδέτερης» πραγματικότητας, ως ενός από τα «αδιάφορα πράγματα». Επίσης, αυτή τη λύση μπορεί να τη συνιστούν σε ορισμένες περιστάσεις: όταν το απαιτεί η αρετή, όταν υποφέρουμε από έναν ανυπόφορο πόνο, από μια ανίατη ασθένεια. Τι θα σήμαινε λοιπόν, οριστικά, αυτή η διάσημη «συνείδηση»; Οι στωικοί δεν είναι φειδωλοί σε διακηρύξεις πάνω σε αυτό το θέμα: πρόκειται κυρίως για τη δύναμη να δαμάσεις τη ζωή σου, να την κάνεις ό,τι θέλεις, να τη διακινδυνεύσεις μέσα στην κοινωνία, χωρίς να την αφήσεις να μολυνθεί, να της φερθείς σκληρά, ακόμα και να την αφαιρέσεις. Όμως, το πρόβλημα ήταν να μάθουν «ποιος» ή «τι» ήταν ικανό να δαμάσει τη ζωή τους. Και καθώς οι στωικοί δεν είχαν την παραμικρή ιδέα μιας πραγματικότητας, που να μην υπήρξε αντιγεγραμμένη πάνω στο πρότυπο των «πραγμάτων», οπισθοχώρησαν στη διάσημη απάντηση: το πραγματικό ον, το τελευταίο καταφύγιο, είναι η Φύση. «Να ζεις σύμφωνα με τη Φύση»: η στήλη της στωικής ζωής στήνεται πάνω σε αυτή την αρχή, όπως πάνω σε ένα βάθρο. Από όπου η σχετική ευκολία του στωικού να αποκτήσει αυτό που του έχει δώσει η ιδιαίτερη φυσιογνωμία του: την απουσία των παθών, την αταραξία, την απάθεια³⁰.

30. Δεν πρέπει να συγχέουμε τη στωική απάθεια με αυτή των επικούρειων και των σκεπτικών. Δες γι' αυτό το θέμα: Ottmar Dietrich, *Die Systeme der Moral. Geschichte der Ethik vom Altertum bis zur Gegenwart*, Leipzig (1923), II, 17 ss.

Πώς θα μπορούσε να μην είναι ατάραχος αυτός που, σύμφωνα με τον Επίκτητο, είχε πάντα «την πόρτα ανοιχτή»; Ο στωικός φιλόσοφος είχε υπερικήσει το τελευταίο εμπόδιο: την ιδέα ότι η οικειότητα που ένιωθε για το πρόσωπό του, μπορούσε να ταυτιστεί με την ιδιαίτερη ύπαρξή του. Μπορούσαν λοιπόν να πουν γι' αυτόν ότι ήταν ένας άνθρωπος ηρωικός, με αντίτιμο όμως να ορίσουν τον ηρωισμό ως την τέχνη να κλείνεις τα μάτια μπροστά στον «κίνδυνο», μπροστά στις ατέλειωτες δίνες της ζωής. Μόνο τη στιγμή που άφηνε να πέσει το παχύ παραπέτασμα έκρυβε ολοκληρωτικά την αταξία της σκηνής, μπορούσε να βεβαιώσει ότι βρίσκεται σε καλό δρόμο. Σύμφωνα με τον Επίκτητο, το αναμφισβήτητο σημάδι για το ότι κάποιος βρίσκεται «σε πρόοδο» είναι να έχει φτάσει εκείνη την κατάσταση, στην οποία πια κανέναν δεν επιτιμά ή δεν εξυμνεί ή δεν είναι καν απαραίτητο να μιλά για τον εαυτό του³¹. Όταν κάποιος υπερειπαινεί το «προοδευτικό», θα αρκεστεί να χαμογελάσει. Όταν κάποιος τον καθυβρίσει, δε θα προσπαθήσει να υπερασπίσει τον εαυτό του. Επίσης, προχωρούσε μέσα στη ζωή σαν ανάπηρος – κατά γράμμα: καθάπερ οι άρρωστοι· η μόνη του μέριμνα, τελικά, ήταν να μην ενοχλεί κανέναν, χωρίς να εξαιρεί τον εαυτό του.

Αλλά τι να πούμε τώρα για τις ταραχές που φέρνει η γνώση; Καταρχήν, η γνώση από την οποία η ηθική πράξη δεν ωφελείται, θα μπορεί να καταργηθεί χωρίς

31. *Εγχειρίδιον*, αρ. 48.

μεταμέλεια. Και αν μένει ακόμη κάτι από τη γνώση, μετά από αυτή την κάθαρση θα πρέπει να το ασκήσουμε δίχως πάθος. Όμως, θα ήταν πρόωρο να συμπεράνουμε ότι ο τύπος που θα ταίριαζε περισσότερο στο στωικό φιλόσοφο είναι αυτός του Σπινόζα: να μη γελάς, να μην κλαις, να μην επαινείς, να μην περιφρονείς, αλλά μόνο να κατανοείς. Γιατί ο στωικός φιλόσοφος απείχε πολύ από το να θέλει πραγματικά να κατανοήσει. Ήθελε μάλλον να μείνει ήρεμος, αζημίωτος, πραγματικός διανοητικός Τανκρίδης, αν, όπως το έχουν πει, ο Τανκρίδης είναι η ζωντανή εικόνα –νεκρή ακριβέστερα– του στωικισμού³². Ο στωικός ήταν, πράγματι, το ίδιο απομακρυσμένος από τον Δον Ζουάν όσο και από τον Φάουστ. Ο τελευταίος, αφού ταύτισε την ανθρωπιά του «με τη χαρά να είναι ανθρώπινος», επιθυμούσε να ξετυλίξει την ύπαρξή του πάνω στον κόσμο. Ο πρώτος ήθελε να δοκιμάσει όλες τις ταραχές μιας αχαλίνωτης εμπειρίας. Ο στωικός στοχαστής, με τον τρόπο του ήρωα ενός σύγχρονου μυθιστορήματος, θεμελιώνει, αντίθετα, την ασφάλειά του πάνω «στη δύναμη να περιορίζει αυθαίρετα την εμπειρία του»³³. Η ανάπτυξη της ιδιαίτερης ανθρωπιάς του και η απεριόριστη εμπειρία του είχαν φανεί η εκδήλωση ενός ταραγμένου βάρους, *ex turbido*, όπως έλεγε

32. José Bergamin, *El arte de bilibirloque*, 2η έκδοση, Mexico (1944), 70-125.

33. Nathanael West, *Miss Lonelyhearts* (κεφάλαιο: «Miss Lonelyhearts and the fat thumb»).

ο Σενέκας³⁴. Δε θα ήταν αμάρτημα, αλλά μια καθαρή τρέλα. Αυτοί οι ανισόρροποι άνθρωποι, θα έλεγε ο στωικός, δεν υπολογίζουν, στ' αλήθεια, τη μηδαμινότητα των ζωών μας· ξεχνούν πως η ανθρώπινη ύπαρξη πρέπει να μετρηθεί με την κλίμακα της παγκόσμιας ιστορίας, δηλαδή της κοσμικής εξέλιξης³⁵. Ο στωικός έμοιαζε λοιπόν να έχει ένα όραμα πολύ ευρύ για την ανθρώπινη ύπαρξη· πράγματι, υπέφερε από μια έλλειψη κατανόησης της πραγματικότητας. Γιατί, αν είναι δυνατό αυτό το μικρό ατύχημα που, τώρα, με θλίβει, να γίνει ελάχιστο, ακόμα και γελοίο, σε σχέση με την παγκόσμια ιστορία και την εξέλιξη του κόσμου, είναι αναντίρρητο πως είναι εμένα που αγγίζει, και πως η ιστορία του κόσμου δεν ενδιαφέρει παρά τους «άλλους» –παρά την «αδιάφορη» ανθρωπότητα. Πρόκειται για εγωισμό; Καλύτερα θα ήταν να μιλήσουμε για αποδοχή μιας πραγματικότητας, που, εξάλλου, δεν αποκλείει μια ενεργητι-

34. *De clementia*, IV, 1.

35. Για ένα παράδειγμα της σύλληψης της προσωπικής ζωής ως ενός ασήμαντου γεγονότος, βλ. Σενέκας, *Ad Marciam de consolatione*, XXI, 1. Το θέμα της «μικρότητας της γης», που συγκρίνεται με «το άπειρο του κόσμου», αναλύθηκε από τον Α.-J. Festugière στο άρθρο του «Τα θέματα του Ονεΐρου του Σκιπίωνα», *Eranos*, XLIV (1946), 372 ss. Πρέπει να προσθέσουμε εδώ ότι η «κοσμική προοπτική» γεννάει συχνά την αδιαφορία, και μπορεί επίσης να οδηγήσει στον εγωισμό. Ο Maurice Blondel το έχει υπογραμμίσει, επισημαίνοντας (*L' Action*, 1893, I, ii) ότι, αν κάποιος δει τα πάντα «από την άποψη του Σεΐριου», όλα μοιάζουν ελάχιστα και ευτελή, και τίποτε μεγάλο δεν υφίσταται, εκτός από την αγάπη μιας μόνο ύπαρξης: του εγώ.

κή συμμετοχή στη ζωή των άλλων. Οι στωικοί ήταν ανίκανοι να το καταλάβουν, γιατί είχαν ξεχάσει ότι η παραίτηση δεν είναι πάντα μια απόδειξη σταθερότητας: μπορεί να είναι το πρόσωπο της δειλίας. Το *carpe diem* του Οράτιου, το *collige, virgo, rosas* του Ausone, το *Cueillez dès aujourd' hui les roses de la vie* του Ronsard, το *Coged de vuestta alegre prima vera el dulce fruto* του Garcilaso, και άλλες ανάλογες συμβουλές μπορούν να είναι, στ' αλήθεια, προϊόντα της ηδυπάθειας. Αλλά χρειάζεται συχνά, για να τις ακολουθήσεις, το κουράγιο να επιβεβαιώσεις την ιδιαίτερη βούλησή σου, και να κάνεις να σωπάσουν οι ανησυχίες και οι φόβοι. Δεν είναι πάντα ούτε βολικό, ούτε εύκολο, να ζεις μέσα στην αγωνία του παρόντος· φαίνεται πιο ευχάριστο, κάποτε, να εγκαταλειφθείς στην ασφάλεια του παρελθόντος ή στη φαντασία του μέλλοντος. Αυτό έκανε ο στωικός: ήταν λοιπόν ανίκανος να πει, όπως ο Οκτάβιος στον Don Diego, στο *El Burladonov Tirso de Molina*: «Αυτό που μετράει δεν είναι αυτό που υπήρξα, αλλά αυτό που είμαι».

Εν τούτοις, δεν πρόκειται εδώ να απαριθμήσουμε τα τρωτά σημεία του στωικού· πρόκειται περισσότερο να καθορίσουμε σε ποιο μέτρο ο στωικός πίστευε πως έχει βρει μια λύση στο πρόβλημα της ύπαρξής του και, επιπλέον, σε εκείνο της εποχής του. Ως προς αυτό, είναι αναμφισβήτητο ότι υπερτερούσε του κυνικού. Εκείνος δεν ήταν, στην ουσία, παρά ένας άνθρωπος βυθισμένος στην κρίση. Ο στωικός έψαξε κάτι περισσότερο και διείδε επί-

σης κάτι περισσότερο, για παράδειγμα την «παγκοσμιο-τητα». Αντιλήφθηκε ότι πέρα από τη ρητορική πάνω στην «ουδετερότητα» της ζωής και την ασημαντότητα του εγώ μπροστά στο σύμπαν υπήρχε στ' αλήθεια η δυνατότητα να γίνει ένας «πολίτης του κόσμου», ικανός να μεταφερθεί εύκολα από τον έναν τόπο στον άλλο, από μια κοινωνία σε μιαν άλλη³⁶. Ήταν γιατί ήθελε να παραμείνει οριστικά μόνος με τον εαυτό του και να έρθει σε στενή σχέση με τη Φύση; Σίγουρα, αλλά επιπλέον επειδή επιθυμούσε να ενωθεί με τους άλλους ανθρώπους, τους ικανούς να του μοιάσουν. Ο στωικός φιλόσοφος επιθυμούσε, πράγματι, να συναντά αδιάκοπα άλλους στωικούς. Ευχόταν μάλιστα ότι ολόκληρη η ανθρωπότητα θα γίνει μια μέρα στωική. Η στωική απόσυρση στον εαυτό είχε λοιπόν όρια. Το ένα ήταν η Φύση. Το άλλο η κοινωνία ορισμένων ανθρώπων, με τους οποίους, σκεφτόταν, θα μπορούσε να ζήσει όχι μόνο με σχέσεις καθαρά εξωτερικές, αλλά επίσης με έναν τρόπο βαθύτατα εγκάρδιο. Οι τύποι που δεν κουράζονταν να επαναλαμβάνει δεν πρέπει να μας παραπλανήσουν. Ας σκεφτούμε περισσότερο την «επιστροφή στον εαυτό». Επρόκειτο για μια απόδειξη ασκητισμού; Ή για μια εκδήλωση έπαρσης; Λες και ήταν σίγουρο ότι το εσωτερικό του ανθρώ-

36. Ο locus classicus για τον τύπο του κοσμοπολιτισμού στον Μάρκο Αυρήλιο, VI, 44 (δες επίσης II, 16· III, 11· IV, 29· X, 15· XII, 36). Για την «παγκοσμιοτητα» του Ποσειδωνίου, Κ. Reinhardt, *Poseidonios*, München (1921), 5, II.

που ήταν διάφανο, σαν από ορεινό κρύσταλλο, και όχι περισσότερο πλαδαρό και θολό. Σαν ο βυθός του ανθρώπινου όντος να ήταν ένα καταφύγιο και όχι μια φωλιά εχιδνών! Σαν το παράθυρο που βλέπει στον εσωτερικό κόσμο να μας παρουσίαζε συχνά ένα άλλο τοπίο από αυτό της ασάφειας και της ταραχής! Δεν μπορούμε να πιστέψουμε ότι ο στωικός, που ήξερε τόσο καλά την ανθρώπινη φύση, ήταν ανέκαθεν θύμα μιας τέτοιας έλλειψης ψυχολογικής κατανόησης. Όμως, αντί να αντιμετωπίσει αποφασιστικά την κατάσταση και να αδιαφορήσει για τα πάντα, όπως ο κυνικός, ή αντί να εισχωρήσει βαθιά μέσα στα σκοτάδια της ανθρώπινης καρδιάς για να τα διαλύσει, όπως το έκαναν στη συνέχεια τόσο άλλοι, ο στωικός προτίμησε να βρει στο βάθος του εαυτού του όχι την ιδιαίτερη δυστυχία καθενός από εμάς, αλλά το απέραντο απρόσωπο της Φύσης, και το αίσθημα μιας κοινότητας με αυτούς που συμμετείχαν στην ακλόνητη πίστη του. Επίσης η πίστη στη Φύση, ως αρχή που αγκαλιάζει τα πάντα, δεν ήταν μόνο μια θέση της φυσικής, αλλά ακόμα ένα αξίωμα της ηθικής. Όλα συγκεντρώνονταν έτσι στην ηθική, δηλαδή στην παρηγοριά.

Μια διπλή παρηγοριά. Καταρχήν, αυτή που έδινε η συναναστροφή αυτών που συμφωνούσαν με τη στωική φιλοσοφία. Στη συνέχεια, αυτή που απέρρευε ασταμάτητα από τη μελέτη της Φύσης. Αυτή, κυρίως, ήταν πανταχού παρούσα. «Η Φύση», έγραφε ο Σενέκας, «δε σου έδωσε τον αδελφό σου ως αποκλειστικό σου κτήμα· στον δάνεισε μόνο, όπως τους άλλους αδελφούς. Όταν τον

θέλησε, στον ζήτησε πίσω· δεν έλαβε υπόψη της το χορτασμό σου, αλλά ακολούθησε το νόμο της... Η Φύση έχει δώσει ζωή στον αδελφό σου και σε σένα επίσης· ζητώντας πίσω τη δωρεά της, δε διέπραξε σφάλμα, γιατί οι όροι της ήταν γνωστοί»³⁷. Ή, για να μιλήσουμε όπως ο Επίκτητος, μη λες ποτέ για τίποτα: «το έχασα», αλλά «το επέστρεψα». Το παιδί σου πέθανε; Επιστράφηκε. Η γυναίκα σου πέθανε; Επιστράφηκε. Κάποιος με κλέβει, το αγαθό μου επιστράφηκε επίσης. Γιατί, οριστικά, όλα έχουν δοθεί από τον υπέρτατο Δωρητή (το Θεό), και είναι άδικο να του ζητήσουμε πίσω αυτό που μας δίνει, σαν αυτό να μας ανήκε αποκλειστικά³⁸. Ο κόσμος δεν είναι ιδιοκτησία, είναι ένα πανδοχείο. Πρέπει να περνάς απ' αυτόν σαν ένας ταξιδιώτης. Έξοχη και λαμπρή παραίτηση! Θα πει κάποιος. Όμως όχι, ακόμη μια υπεκφυγή. Στη σκιά της ο στωικός φιλόσοφος θα ρίξει τα θεμέλια της πίστης του. Γιατί, σε αντιδιαστολή με τον κυνικό, ο στωικός είχε ήδη μια πίστη. Δυστυχώς, για τα σχέδιά του, οι πραγματικότητες στις οποίες θυσίαζε τα πάντα –ο παγκόσμιος λόγος, η Φύση– δε διέθεταν αρκετά θέλγητρα για να γοητεύσουν πολλούς ανθρώπους. Μπορούσαν να φλογίσουν την καρδιά κάποιων στοχαστών· ήταν εν τούτοις ανίκανες να ανάψουν την ελπίδα όλων των ανθρώπινων όντων.

37. *Ad Polybium de consolatione*, X, 4, 5. Ανάλογες σκέψεις στο *Ad Marciam de consolatione*, X, 4.

38. *Εγχειρίδιον*, αρ. II.

Ο στωικός δεν υπήρξε λοιπόν, όπως ο κυνικός, ένας πραγματικός μειοψηφικός. Αλλά δεν μπόρεσε ποτέ, επίσης, να γίνει δημοφιλής. Όπως τόσο άλλοι, αντιμετώπισε με όλες του τις δυνάμεις την κατάσταση. Αλλά προσέκρουε –χρησιμοποιούμε κάποιες εκφράσεις του Gabinet, φτιαγμένες για κάποιο άλλο θέμα– στην «ακαταμάχητη δύναμη των μεγάλων», στην «οργή, τη συγκεντρωμένη από την αδυναμία, των μικρών», στον «εκλεπτυσμένο εγωισμό των μέσων πνευμάτων»³⁹. Πεπεισμένος για το ανώφελο της περιφρόνησης, πλανημένος από τη λαμπρότητα μιας δύναμης τόσο απέραντης, που έμοιαζε απεριόριστη και αιώνια, τρομοκρατημένος από το σφρίγος και την απλότητα των «αδαών που επιτίθενται στον ουρανό», ο στωικός φιλόσοφος έφαξε παντού έναν μέσο όρο, και, όταν δεν μπόρεσε να τον βρει, αποσύρθηκε στο απαθές καταφύγιό του, τόσο για να παραμείνει εκεί ασφαλής, όσο και για να δείξει στους άλλους –στους ασυνείδητους, στους ενθουσιώδεις, στους τυφλούς– τον «αληθινό δρόμο».

Είπαμε ότι το θεμέλιο της στωικής στάσης ήταν μια συστολή, μια εξασθένηση της ζωής. Από αυτό, μέχρι να πούμε ότι ο στωικισμός υπήρξε μια εκδήλωση δειλίας, δεν είναι παρά ένα βήμα. Θα ήταν σφάλμα να το κάνουμε. Με τον τρόπο του, ο στωικισμός υπήρξε ηρωικός. Και η αντανάκλαση, που ρίχνει ακόμη πάνω στις ψυχές, προέρχεται από αυτή τη λάμψη ηρωισμού, που έ-

39. Idearium espanõl, I.

λαμψε ασταμάτητα για έξι αιώνες, και η οποία αναζωογονήθηκε μέσα στο σύγχρονο νεοστωικισμό. Αλλά αυτός ο ηρωισμός ήταν ανεπαρκής, και δεν μπορούσε να κομίσει μια λύση καθολικά αποδεκτή. Υπάρχουν αρκετές στιγμές, πράγματι, που η ζωή μπορεί να σωθεί μόνο στο μέτρο που είμαστε διατεθειμένοι να την εγκαταλείψουμε, να τη χάσουμε, ή που είμαστε έτοιμοι για οτιδήποτε, εκτός από το να τη διατηρήσουμε, να την προστατεύσουμε, ακόμα και με αυτή την κορυφαία πράξη: την αυτοκτονία. Ήταν πιθανό ότι, συν τω χρόνω, πολλοί άνθρωποι μπόρεσαν να γίνουν στωικοί. Αλλά ο στωικισμός παρέμενε ανίκανος να ενώσει όλους τους ανθρώπους, και μάλιστα το μεγάλο πλήθος: έπρεπε να φάξουν, και να βρουν, μια άλλη «λύση».

Μετάφραση
Ι. Σ. Χριστοδούλου

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ
ΔΙΑΤΡΙΒΗ Γ'

ΑΡΡΙΑΝΟΥ
ΤΩΝ ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ
Α Β Γ Δ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ Γ ΒΙΒΛΙΟΥ

- α'. Περὶ καλλωπισμοῦ.
β'. Περὶ τίνα ἀσκεῖσθαι δεῖ τὸν προκόφοντα καὶ ὅτι τῶν κυριωτάτων ἀμελοῦμεν.
γ'. Τίς ὕλη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πρὸς τί μάλιστ' ἀσκητέον.
δ'. Πρὸς τὸν ἀκόσμως ἐν θεάτρῳ σπουδάσαντα.
ε'. Πρὸς τοὺς διὰ νόσον ἀπαλλαττομένους.
ς'. Σποράδην τινά.
ζ'. Πρὸς τὸν διορθωτὴν τῶν ἐλευθέρων πόλεων, Ἐπικούρειον ὄντα.
η'. Πῶς πρὸς τὰς φαντασίας γυμναστέον;
θ'. Πρὸς τινὰ ῥήτορα ἀνιόντα εἰς Ῥώμην ἐπὶ δίκη.

ΑΡΡΙΑΝΟΥ
ΟΙ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ ΤΟΥ ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ
Α', Β', Γ', Δ' Γ'

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΗΣ Γ' ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

α'. Για τον καλλωπισμό.

β'. Σε ποια πράγματα πρέπει να ασκείται αυτός που περιμένει να προοδεύσει και ότι παραμελούμε τα πιο σπουδαία.

γ'. Ποιο είναι το αντικείμενο του καλού ανθρώπου και σε τι πρέπει κυρίως να εξασκούμαστε.

δ'. Προς αυτόν που μερολήπτησε άπρεπα στο θέατρο.

ε'. Προς αυτούς που αφήνουν τη σχολή επειδή είναι άρρωστοι.

ς'. Μερικά σποραδικά.

ζ'. Προς το διορθωτή των ελεύθερων πόλεων, ο οποίος ήταν Επικούρειος.

η'. Πώς πρέπει να ασκούμαστε για να αντιμετωπίσουμε τις εντυπώσεις;

θ'. Προς κάποιο ρήτορα που πήγαινε στη Ρώμη για μια δίκη.

- ι'. Πῶς φέρειν δεῖ τὰς νόσους;
 ια'. Σποράδην τινά.
 ιβ'. Περὶ ἀσκήσεως.
 ιγ'. Τί ἐρημία καὶ ποῖος ἔρημος.
 ιδ'. Σποράδην τινά.
 ιε'. Ὅτι δεῖ περισκεμμένως ἔρχεσθαι ἐφ' ἕκαστα.
 ις'. Ὅτι εὐλαβῶς δεῖ συγκαθίεναι εἰς συμπεριφοράν.
 ιζ'. Περὶ προνοίας.
 ιη'. Ὅτι οὐ δεῖ πρὸς τὰς ἀγγελίας ταράσσεσθαι.
 ιθ'. Τίς στάσις ἰδιώτου καὶ φιλοσόφου;
 κ'. Ὅτι ἀπὸ πάντων τῶν ἐκτὸς ἔστιν ὠφελεῖσθαι.
 κα'. Πρὸς τοὺς εὐκόλως ἐπὶ τὸ σοφιστεῦειν ἐρχομένους.
 κβ'. Περὶ Κυνισμοῦ.
 κγ'. Πρὸς τοὺς ἀναγιγνώσκοντας καὶ διαλεγομένους ἐπιδεικτικῶς.
 κδ'. Περὶ τοῦ μὴ δεῖν προσπάσχειν τοῖς οὐκ ἐφ' ἡμῖν.
 κέ'. Πρὸς τοὺς ἀποπίπτοντας ὧν προέθεντο.
 κς'. Πρὸς τοὺς τὴν ἀπορίαν δεδοικότας.

- ι'. Πώς πρέπει να υπομένουμε τις αρρώστιες;
 ια'. Μερικά σποραδικά.
 ιβ'. Σχετικά με την εξάσκηση.
 ιγ'. Τι είναι η ερημιά και ποιος είναι έρημος.
 ιδ'. Μερικά σποραδικά.
 ιε'. Πρέπει με περίσκεψη να πλησιάζουμε το καθετί.
 ις'. Πρέπει με προσοχή να ριχνόμαστε στις κοινωνικές
 σχέσεις.
 ιζ'. Για την πρόνοια.
 ιη'. Δεν πρέπει να μας ταραάζουν τα νέα.
 ιθ'. Ποια είναι η στάση του απαίδευτου και του φιλο-
 σόφου;
 κ'. Από όλα τα εξωτερικά πράγματα μπορούμε να ω-
 φεληθούμε.
 κα'. Σ' αυτούς που εύκολα αποφασίζουν να διδάξουν
 φιλοσοφία.
 κβ'. Για τον Κυνισμό.
 κγ'. Σ' εκείνους που διαβάζουν και συζητούν επιδει-
 χτικά.
 κδ'. Δεν πρέπει να θέλουμε πολύ τα πράγματα που
 δεν εξαρτώνται από εμάς.
 κε'. Σ' αυτούς που αποτυγχάνουν στους σκοπούς τους.
 κς'. Σε εκείνους που φοβούνται τη στέρηση.

α'. Περὶ καλλωπισμοῦ.

- I Εἰσιόντος τινὸς πρὸς αὐτὸν νεανίσκου ῥητορικοῦ
περιεργότερον ἤρμοσμένου τὴν κόμην καὶ τὴν
ἄλλην περιβολὴν κατακοσμοῦντος Εἰπέ μοι, ἔφη,
2 εἰ οὐ δοκοῦσίν σοι κύνες τ' εἶναι καλοί τινες καὶ
ἵπποι καὶ οὕτως τῶν ἄλλων ζώων ἕκαστον; Δο-
κοῦσιν, ἔφη. Οὐκοῦν καὶ ἄνθρωποι οἱ μὲν καλοί, οἱ
δ' αἰσχροί; Πῶς γὰρ οὐ; Πότερον οὖν κατὰ τὸ αὐ-
τὸ ἕκαστα τούτων ἐν τῷ αὐτῷ γένει καλὰ προσα-
3 γορευόμεν ἢ ἰδίως ἕκαστον; οὕτως δ' ὄφει αὐτό.
ἐπειδὴ πρὸς ἄλλο μὲν ὀρῶμεν κύνα πεφυκότα,
πρὸς ἄλλον δ' ἵππον, πρὸς ἄλλο δ' εἰ οὕτως τύχοι
ἀηδόνα, καθόλου μὲν οὐκ ἀτόπως ἀποφῆναιτ' ἄν
τις ἕκαστον τηνικαῦτα καλὸν εἶναι, ὅποτε κατὰ
τὴν αὐτοῦ φύσιν κράτιστ' ἔχοι· ἐπεὶ δ' ἡ φύσις
4 ἐκάστου διάφορός ἐστιν, διαφόρως εἶναι μοι δοκεῖ
ἕκαστον αὐτῶν καλόν· ἢ γὰρ οὐ; Ὡμολόγει. Οὐκ
οὖν ὅπερ κύνα ποιεῖ καλόν, τοῦτο ἵππον αἰσχρόν,
ὅπερ δ' ἵππον καλόν, τοῦτο κύνα αἰσχρόν, εἴ γε

α'. Για τον καλλωπισμό.

Όταν τον επισκέφτηκε ένας νεαρός σπουδαστής της ρητορικής μ' ένα κάπως υπερβολικό χτένισμα και την υπόλοιπη εμφάνισή του παραστολισμένη, Πες μου, είπες δε σου φαίνεται ότι μερικά σκυλιά και μερικά άλογα είναι ωραία, και το ίδιο, καθένα από τα υπόλοιπα ζώα; - Ναι, είπες. - Το ίδιο και οι άνθρωποι, άλλοι ωραίοι και άλλοι άσχημοι; - Και βέβαια. - Λοιπόν, σύμφωνα με το ίδιο κριτήριο, αποκαλούμε το καθένα από αυτά ωραίο μέσα στο δικό του είδος ή με ξεχωριστό κριτήριο το καθένα; Έτσι θα το καταλάβεις αυτό. Επειδή βλέπουμε ότι άλλο σκοπό έχει από τη φύση του ο σκύλος, άλλον το άλογο, άλλον, ας πούμε τυχαία, το αηδόνι, γενικά δε θα συμπέραινε παράλογα κανείς ότι το καθένα τότε είναι ωραίο, όταν είναι το καλύτερο σύμφωνα με τη φύση του· κι επειδή η φύση καθενός είναι διαφορετική, μου φαίνεται ότι το καθένα τους είναι ωραίο με διαφορετικό τρόπο· ή μήπως όχι; - Αυτός συμφώνησε. - Συνεπώς, αυτό ακριβώς που κάνει ωραίο το σκύλο, κάνει το άλογο άσχημο, κι ό,τι ακριβώς κάνει ωραίο το άλογο, κάνει το σκύλο

- 5 διάφοροι αἱ φύσεις εἰσὶν αὐτῶν; Ἔοικεν. Καὶ γὰρ
τὸ παγκρατιαστὴν οἶμαι ποιοῦν καλὸν τοῦτο πα-
λαιστὴν οὐκ ἀγαθὸν ποιεῖ, δρομέα δὲ καὶ γελοιο-
τατον· καὶ ὁ πρὸς πενταθλίαν καλὸς ὁ αὐτὸς οὗτος
- 6 πρὸς πάλην αἰσχιστος; Οὕτως, ἔφη. Τί οὖν ποιεῖ
ἄνθρωπον καλὸν ἢ ὅπερ τῷ γένει καὶ χύνα καὶ
ἵππον; Τοῦτο, ἔφη. Τί οὖν ποιεῖ χύνα καλόν; ἡ
- 7 ἀρετὴ ἢ κυνὸς παροῦσα. τί ἵππον; ἡ ἀρετὴ ἢ ἵππου
παροῦσα. τί οὖν ἄνθρωπον; μὴ ποθ' ἡ ἀρετὴ ἢ
ἀνθρώπου παροῦσα; καὶ σὺ οὖν εἰ θέλεις καλὸς
εἶναι, νεανίσκε, τοῦτο ἐκπόνει, τὴν ἀρετὴν τὴν
- 8 ἀνθρωπικὴν. Τίς δ' ἐστὶν αὕτη; Ὅρα, τίνας αὐτὸς
ἐπαινεῖς, ὅταν δίχα πάθους τινὰς ἐπαινῆς· πότερα
τοὺς δικαίους ἢ τοὺς ἀδίκους; Τοὺς δικαίους. Πό-
τερον τοὺς σώφρονας ἢ τοὺς ἀκολάστους; Τοὺς
- 9 σώφρονας. Τοὺς ἐγκρατεῖς δ' ἢ τοὺς ἀκρατεῖς;
Τοὺς ἐγκρατεῖς. Οὐκοῦν τοιοῦτόν τινα ποιῶν σου-
τὸν ἴσθι ὅτι καλὸν ποιήσεις· μέχρις δ' ἂν τούτων
ἀμελῆς, αἰσχρόν σ' εἶναι ἀνάγκη, καὶ πάντα
μηχανᾶ ὑπὲρ τοῦ φαίνεσθαί σε καλόν.
- 10 Ἐντεῦθεν οὐκέτι ἔχω σοι πῶς εἶπω· ἂν τε γὰρ
λέγω ἂ φρονῶ, ἀνιάσω σε καὶ ἐξελθὼν τάχα οὐδ'
εἰσελεύσῃ· ἂν τε μὴ λέγω, ὅρα οἷον ποιήσω, εἰ σὺ,

άσχημο, αν βέβαια οι φύσεις τους είναι διαφορετικές; – Έτσι φαίνεται. – Και βέβαια, νομίζω ότι αυτό που κάνει ωραίο τον παγκρατιαστή, δεν κάνει καλό τον παλαιστή, ενώ το δρομέα εντελώς γελοίο· κι ένας που είναι ωραίος για το πένταθλο, ο ίδιος δεν είναι πολύ άσχημος για την πάλη; – Έτσι είναι, είπε. – Λοιπόν, τι άλλο κάνει ωραίο τον άνθρωπο παρά αυτό ακριβώς που κάνει ωραίο και το σκύλο και το άλογο στο είδος τους; – Αυτό, είπε. – Επομένως, τι κάνει το σκύλο ωραίο; Η ξεχωριστή ποιότητα του σκύλου, όταν είναι παρούσα. Το άλογο; Η ξεχωριστή ποιότητα του αλόγου, όταν είναι παρούσα. Και τον άνθρωπο; Μήπως η ξεχωριστή ποιότητα του ανθρώπου, όταν είναι παρούσα; Και σύ, λοιπόν, νεαρέ, αν θέλεις να είσαι ωραίος, αυτό να κοπιάσεις για ν' αποκτήσεις, δηλαδή την ξεχωριστή ποιότητα που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο. – Και ποια είναι αυτή; – Πρόσεξε ποιους επαινείς ο ίδιος, όταν δίχως πάθος επαινείς κάποιους· ποιους, τους δίκαιους ή τους άδικους; – Τους δίκαιους. – Τους συνετούς ή τους ακόλαστους; – Τους συνετούς. – Τους εγκρατείς ή τους ακρατείς; – Τους εγκρατείς. – Επομένως, αν κάνεις τον εαυτό σου τέτοιο, να ξέρεις ότι θα τον κάνεις ωραίο· όσο, όμως, τα παραμελείς αυτά, να ξέρεις ότι αναγκαστικά είσαι άσχημος, ακόμη κι αν κάνεις τα πάντα για να φαίνεσαι ωραίος.

Πέρα από αυτά, δεν μπορώ πια να σου πω τίποτε γιατί, αν πω όσα έχω στο νου μου, θα σε στενοχωρήσω· κι αν φύγεις έτσι, ίσως δεν ξανάρθεις ποτέ· αν πάλι δεν τα πω, δεξ τι θα κάνω, αν εσύ μεν έρχεσαι σε μένα για

- μὲν ἔρχη πρὸς ἐμὲ ὠφεληθησόμενος ἐγὼ δ' οὐκ
 ὠφελήσω σ' οὐδέν, καὶ σὺ μὲν ὡς πρὸς φιλόσοφον,
 II ἐγὼ δ' οὐδέν ἐρῶ σοι ὡς φιλόσοφος. πῶς δὲ καὶ
 οὐκ ὤμόν ἐστι πρὸς αὐτόν σε τὸ περιδεῖν ἀνεπα-
 I2 νόρθωτον; ἂν ποθ' ὕστερον φρένας σχῆς, εὐλόγως
 μοι ἐγκαλέσεις· «τί εἶδεν ἐν ἐμοὶ ὁ Ἐπίκτητος, ἵνα
 βλέπων με τοιοῦτον εἰσερχόμενον πρὸς αὐτόν οὐ-
 τως αἰσχρῶς ἔχοντα περιδεῖ καὶ μηδέποτε μηδὲ
 I3 ῥῆμα εἶπη; οὕτως μου ἀπέγνω; νέος οὐκ ἤμην;
 οὐκ ἤμην λόγου ἀκουστικός; πόσοι δ' ἄλλοι νέοι
 I4 ἐφ' ἡλικίας πολλὰ τοιαῦτα διαμαρτάνουσι; τινά
 ποτ' ἀκούω Πολέμωνα ἐξ ἀκολαστοτάτου νεα-
 νίσκου τοσαύτην μεταβολὴν μεταβαλεῖν. ἔστω, οὐκ
 ᾤετό με Πολέμωνα ἔσεσθαι· τὴν μὲν κόμην ἠδύ-
 νατό μου διορθῶσαι, τὰ μὲν περιάμματά μου περι-
 I5 ελεῖν, φιλούμενόν με παῦσαι ἠδύνατο, ἀλλὰ βλέ-
 πων με -τίνος εἶπω;- σχῆμα ἔχοντα ἐσιώπα». ἐγὼ
 οὐ λέγω, τίνος ἐστὶ τὸ σχῆμα τοῦτο· σὺ δ' αὐτὸ
 ἐρεῖς τόθ', ὅταν εἰς σαυτὸν ἔλθῃς, καὶ γνώσει, οἷόν
 ἐστὶ καὶ τίνες αὐτὸ ἐπιτηδεύουσι.
- I6 Τοῦτό μοι ὕστερον ἂν ἐγκαλῆς, τί ἔξω ἀπο-
 λογησάσθαι; ναί· ἄλλ' ἐρῶ καὶ οὐ πεισθήσεται. τῷ
 γὰρ Ἀπόλλωνι ἐπέισθη ὁ Λάιος; οὐκ ἀπελθὼν καὶ
 μεθυσθεὶς χαίρειν εἶπεν τῷ χρησμῷ; τί οὖν; παρὰ
 I7 τοῦτο οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἀπόλλων τὰς ἀληθείας;
 καίτοι ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα οὐτ' εἰ πεισθήσῃ μοι οὐτ'
 I8 εἰ μή· ἐκεῖνος δ' ἀκριβέστατα ἤδει, ὅτι οὐ πεισθή-
 σεται, καὶ ὁμῶς εἶπεν. Διὰ τί δ' εἶπεν; Διὰ τί δὲ

να ωφεληθείς, εγώ, όμως, δεν σε ωφελήσω καθόλου· και συ έρχεσαι σε μένα ως φιλόσοφο, εγώ, όμως, δεν σου πω τίποτε ως φιλόσοφος. Και πώς δεν είναι σκληρό για σένα να τον ίδιο να σε αφήσω αδιόρθωτο; Αργότερα, αν κάποτε λογικευτείς, εύλογα θα με κατηγορήσεις· «τι είδε σε μένα ο Επίκτητος, ώστε, αν και με έβλεπε να πηγαίνω σ' αυτόν έτσι, σε τόσο άσχημη κατάσταση, να αδιαφορήσει και ποτέ να μην πει ούτε μια λέξη; Τόσο πολύ απελπίστηκε από μένα; Δεν ήμουν νέος; Δεν ήμουν πρόθυμος να ακούσω; Και πόσοι άλλοι νέοι κάνουν πολλά τέτοια λάθη στην ηλικία τους; Μαθαίνω ότι κάποιος Πολέμων¹, από πολύ ακόλαστος που ήταν, άλλαξε πάρα πολύ. Έστω· δεν πίστεψε ότι θα γίνω Πολέμων, τα μαλλιά μου, όμως, μπορούσε να τα διορθώσει, τα στολίδια μου να τα αφαιρέσει, μπορούσε να με κάνει να σταματήσω να αποτριχώνομαι· αλλά, ενώ με έβλεπε να έχω την εξωτερική εμφάνιση –τίνος να πω;– δεν μιλούσε». Εγώ δεν λέω τίνος εμφάνιση είναι αυτή· εσύ θα το πεις, όταν έλθεις στα συγκαλά σου και καταλάβεις τι πράγμα είναι και ποιοι την καλλιεργούν.

Αν αργότερα με κατηγορήσεις γι' αυτό, τι θα έχω να απολογηθώ; Ναι· αλλά θα του μιλήσω και δεν θα με ακούσει. Γιατί άκουσε ο Λάιος τον Απόλλωνα²; Μόλις έφυγε, δεν πήγε και μέθυσε κι αποχαιρέτησε το χρησμό; Τι έγινε λοιπόν; Άσχετα απ' αυτό, ο Απόλλων δεν του είπε την αλήθεια; Αν και εγώ, βέβαια, δεν ξέρω αν θα με ακούσει ή όχι· αλλά εκείνος ήξερε πολύ καλά ότι δεν θα τον ακούσει, κι όμως μίλησε. –Γιατί μίλησε; –Και γιατί

Ἄπολλων ἐστίν; διὰ τί δὲ χρησμωδεῖ; διὰ τί δ' εἰς ταύτην τὴν χώραν ἑαυτὸν κατατέταχεν, ὥστε μάντις εἶναι καὶ πηγὴ τῆς ἀληθείας καὶ πρὸς αὐτὸν ἔρχεσθαι τοὺς ἐκ τῆς οἰκουμένης; διὰ τί δὲ προγέγραπται τὸ γνῶθι σαυτὸν μηδενὸς αὐτὸ νοοῦντος;

- 19 Σωκράτης πάντας ἔπειθε τοὺς προσιόντας ἐπιμελεῖσθαι ἑαυτῶν; οὐδὲ τὸ χιλιοστὸν μέρος. ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ εἰς ταύτην τὴν τάξιν ὑπὸ τοῦ δαιμονίου, ὡς φησιν αὐτός, κατετάχθη, μηκέτι ἐξέλιπεν. ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς δικαστὰς τί λέγει; «ἂν μ' ἀφῆτε», φησί, «ἐπὶ τούτοις, ἵνα μηκέτι ταῦτα πράσσω ἃ νῦν, οὐκ ἀνέξομαι οὐδ' ἀνήσω. ἀλλὰ καὶ νέω καὶ πρεσβυτέρω καὶ ἀπλῶς αἰεὶ τῷ ἐντυγχάνοντι προσελθὼν πεύσομαι ταῦτα ἃ καὶ νῦν πυνθάνομαι, πολὺ δὲ μάλιστα ὑμῶν, φησί, τῶν πολιτῶν, ὅτι ἐγγυτέρω μου γένοι εἰστέ». οὕτως περιέρχος εἶ,
- 21 ὦ Σώκρατες, καὶ πολυπράγμων; τί δέ σοι μέλει, τί ποιῶμεν; «οἷον καὶ λέγεις; κοινωνός μου ὦν καὶ συγγενῆς ἀμελεῖς σεαυτοῦ καὶ τῇ πόλει παρέχεις
- 22 πολίτην κακὸν καὶ τοῖς συγγενέσι συγγενῆ καὶ τοῖς γείτοσι γείτονα». «σὺ οὖν τίς εἶ;» ἐνταῦθα μέγα ἐστὶ τὸ εἰπεῖν ὅτι «οὗτός εἰμι, ὃ δὲ μελεῖν ἀνθρώπων». οὐδὲ γὰρ λέοντι τὸ τυχὸν βοῖδιον τολμᾷ ἀντιστῆναι αὐτῷ· ἂν δ' ὁ ταῦρος προσελθὼν ἀνθίστηται, λέγε αὐτῷ, ἂν σοι δόξῃ, «σὺ δὲ τίς εἶ;»

είναι Απόλλων; Και γιατί δίνει χρησμούς; Και γιατί έχει ορίσει τον εαυτό του σ' αυτή τη θέση, ώστε να είναι μάντης και πηγή της αλήθειας, και να πηγαίνουν σ' αυτόν απ' όλη την οικουμένη; Και γιατί είναι γραμμένο μπροστά στο μαντείο το «γνώθι σαυτόν», αν και κανείς δεν του δίνει σημασία;

Ο Σωκράτης έπειθε όλους, όσοι τον πλησίαζαν, να φροντίζουν τον εαυτό τους; Ούτε έναν στους χίλιους. Αλλ' όμως, επειδή σ' αυτή τη θέση ορίστηκε από τη θεότητα, όπως λέει ο ίδιος, ποτέ δεν την εγκατέλειψε. Αλλά και στους δικαστές τι είπε; «Αν μ' αφήσετε», λέει, «μ' αυτούς τους όρους, δηλαδή να μην κάνω πια αυτά που κάνω τώρα, δεν θα το ανεχτώ ούτε θα τα αφήσω· αλλά θα πλησιάζω και νέο και γέρο και, γενικά, όποιον συναντώ, και θα ρωτάω τα ίδια που ρωτάω και τώρα, και πολύ περισσότερο εσάς, λέει, από τους πολίτες, γιατί είστε πιο κοντά μου λόγω συγγένειας³». Σωκράτη, είσαι τόσο ερευνητικός και περίεργος; Και τι σε νοιάζει τι κάνουμε εμείς; «Τι είναι αυτά που λες; Ενώ είσαι σύντροφός μου και συγγενής, παραμελείς τον εαυτό σου, και δίνεις στην πόλη έναν κακό πολίτη και στους συγγενείς σου έναν κακό συγγενή και στους γείτονες έναν κακό γείτονα». «Εσύ, λοιπόν, ποιος είσαι;» Εδώ είναι σημαντικό να πει κανείς ότι «είμαι αυτός που πρέπει να νοιάζεται για τους ανθρώπους». Γιατί και το οποιοδήποτε ασήμαντο βόδι δεν τολμά να αντισταθεί στο ίδιο το λιοντάρι· αν όμως ο ταύρος το πλησιάσει και αντισταθεί, πες του, αν σου φαίνεται σωστό, «κι εσύ ποιος είσαι;»

- 23 καὶ «τί σοὶ μέλει;» ἄνθρωπε, ἐν παντὶ γένοι φύεταί
 τι ἐξαιρετόν· ἐν βουσίῳ, ἐν κυσίῳ, ἐν μελίσσαις, ἐν
 ἵπποις. μὴ δὴ λέγε τῷ ἐξαιρετῷ «σὺ οὖν τί εἶ;» εἰ
 δὲ μὴ, ἐρεῖ σοι φωνήν ποθεν λαβὸν «ἐγὼ εἰμι τοι-
 οὔτον οἶον ἐν ἱματίῳ πορφύρα· μὴ μ' ἀξίου ὁμοιον
 εἶναι τοῖς ἄλλοις ἢ τῇ φύσει μου μέμφου, ὅτι με
 διαφέροντα παρὰ τοὺς ἄλλους ἐποίησεν».
- 24 Τί οὖν; ἐγὼ τοιοῦτος; πόθεν; σὺ γὰρ τοιοῦτος
 οἶος ἀκούειν τάληθῆ; ὠφελεν. ἀλλ' ὅμως ἐπεὶ πως
 κατεχρίθην πώγωνα ἔχειν πολιὸν καὶ τριβωνα καὶ
 σὺ εἰσέρχη πρὸς ἐμὲ ὡς πρὸς φιλόσοφον, οὐ χρή-
 σομαί σοι ὡμῶς οὐδ' ἀπογνωστικῶς, ἀλλ' ἐρῶ·
 νεανίσκε, τίνα θέλεις καλὸν ποιεῖν; γνῶθι πρῶτον
- 25 τίς εἶ καὶ οὕτως κόσμει σεαυτόν. ἄνθρωπος εἶ·
 τοῦτο δ' ἐστὶ θνητὸν ζῶον χρηστικὸν φαντασίαις
 λογικῶς. τὸ δὲ λογικῶς τί ἐστίν; φύσει ὁμολογου-
- 26 μένως καὶ τελέως. τί οὖν ἐξαιρετόν ἔχεις; τὸ ζῶον;
 οὐ. τὸ θνητόν; οὐ. τὸ χρηστικὸν φαντασίαις; οὐ. τὸ
 λογικὸν ἔχεις ἐξαιρετόν· τοῦτο κόσμει καὶ καλλώ-
 πιζε· τὴν κόμην δ' ἄφες τῷ πλάσαντι ὡς αὐτὸς
- 27 ἠθέλησεν. ἄγε, τίνας ἄλλας ἔχεις προσηγορίας;
 ἀνὴρ εἶ ἢ γυνή; Ἄνῆρ. Ἄνδρα οὖν καλλώπιζε, μὴ
 γυναῖκα. ἐκείνη φύσει λεία γέγονε καὶ τρυφερά·
- 28 καὶν ἔχη τρίχας πολλὰς, τέρας ἐστὶ καὶ ἐν τοῖς

και «τι σε νοιάζει;» Άνθρωπε, σε κάθε είδος γεννιέται κάτι ξεχωριστό· στα βόδια, στα σκυλιά, στις μέλισσες, στα άλογα. Μη λες, βέβαια, στο ξεχωριστό «εσύ, λοιπόν, ποιος είσαι;» Αλλιώς, θα σου πει, με φωνή παρμένη από κάπου, «εγώ είμαι κάτι, όπως η πορφύρα⁴ στο ρούχο· μη μου ζητάς να είμαι όμοιο με τ' άλλα, ούτε να κατηγορείς τη φύση μου, που με έκανε διαφορετικό από τους άλλους».

Τότε λοιπόν; Εγώ είμαι τέτοιος; Από πού; Δηλαδή, εσύ είσαι άνθρωπος που μπορεί να ακούει την αλήθεια; Μακάρι να ήσουν! Επειδή, όμως, καταδικάστηκα, με κάποιο τρόπο, να έχω φερά γένια και τρίβωνα⁵, κι εσύ έρχεσαι σε μένα σαν σε φιλόσοφο, δεν θα σε αντιμετωπίσω σκληρά ούτε σαν να έχω απελπιστεί από σένα, αλλά θα σου πω· νεαρέ, ποιον θέλεις να κάνεις όμορφο; Μάθε πρώτα ποιος είσαι κι έτσι να στολίσεις τον εαυτό σου. Είσαι άνθρωπος· κι αυτό είναι ένα θνητό ζώο, που μπορεί να χρησιμοποιεί τις εντυπώσεις του λογικά. Και τι σημαίνει λογικά; Σύμφωνα με τη φύση και τέλεια. Τι ξεχωριστό έχεις, λοιπόν; Το ζωώδες; Όχι. Το θνητό; Όχι. Την ικανότητα να χρησιμοποιείς εντυπώσεις; Όχι. Το ξεχωριστό που έχεις είναι η λογική· αυτό να στολίζεις και να καλλωπίζεις· και τα μαλλιά άφησέ τα σ' αυτόν που τα έπλασε όπως θέλησε ο ίδιος. Εμπρός, ποιους άλλους χαρακτηρισμούς έχεις; Είσαι άνδρας ή γυναίκα; - Άνδρας. - Επομένως, άνδρα να καλλωπίζεις, όχι γυναίκα. Εκείνη, από τη φύση της, είναι απαλή και τρυφερή· κι αν έχει πολλές τρίχες, είναι τέρας και την

29 τέρασιν ἐν Ῥώμῃ δείκνυται. ταῦτό δ' ἐπ' ἀνδρός
 ἐστὶ τὸ μὴ ἔχειν· κἄν μὲν φύσει μὴ ἔχῃ, τέρας
 ἐστίν, ἂν δ' αὐτὸς ἑαυτοῦ ἐκκόπηται καὶ ἀποτίλλῃ,
 τί αὐτὸν ποιήσωμεν; ποῦ αὐτὸν δείξωμεν καὶ τί
 προγράψωμεν; «δείξω ὑμῖν ἄνδρα, ὃς θέλει μᾶλλον
 30 γυνὴ εἶναι ἢ ἀνὴρ». ὦ δεινοῦ θεάματος· οὐδεὶς
 οὐχὶ θαυμάσει τὴν προγραφὴν· νῆ τὸν Δία, οἶμαι
 ὅτι αὐτοὶ οἱ τιλλόμενοι οὐ παρακολουθοῦντες, ὅτι
 30 τοῦτ' αὐτό ἐστίν, ὃ ποιοῦσιν, ποιοῦσιν. ἄνθρωπε, τί
 ἔχεις ἐγκαλέσαι σου τῇ φύσει; ὅτι σε ἄνδρα ἐγέν-
 νησεν; τί οὖν; πάσας ἔδει γυναῖκας γεννῆσαι; καὶ
 31 τί ἂν ὄφελος ἦν σοι τοῦ κοσμεῖσθαι; τί ἂν ἐκο-
 σμοῦ, εἰ πάντες ἦσαν γυναῖκες; ἀλλ' οὐκ ἀρέσκει
 σοι τὸ πραγμάτιον; ὅλον δι' ὅλων αὐτὸ ποιήσον·
 ἄρον -τί ποτ' ἐκεῖνο;- τὸ αἴτιον τῶν τριχῶν· ποιή-
 32 σον εἰς ἅπαντα σαυτὸν γυναῖκα, ἵνα μὴ πλανώ-
 μεθα, μὴ τὸ μὲν ἥμισυ ἀνδρός, τὸ δ' ἥμισυ γυναι-
 κός. τί θέλεις ἀρέσαι; τοῖς γυναικαρίοις; ὡς ἀνὴρ
 αὐτοῖς ἄρεσον. «ναί· ἀλλὰ τοῖς λειοῖς χαίρουσιν».
 33 οὐκ ἀπάγξῃ; καὶ εἰ τοῖς κιναιδοῖς ἔχαιρον, ἐγένου
 ἂν κιναιδος; τοῦτό σοι τὸ ἔργον ἐστίν, ἐπὶ τοῦτο
 34 ἐγεννήθης, ἵνα σοι αἱ γυναῖκες αἱ ἀκόλαστοι χαί-
 ρωσιν; τοιοῦτόν σε θῶμεν πολίτην Κορινθίων, κἄν
 οὕτως τύχῃ, ἀστυνόμον ἢ ἐφήβαρχον ἢ στρατηγὸν
 35 ἢ ἀγωνοθέτην; ἄγε καὶ γαμήσας τίλλεσθαι μέλ-
 λεις; τί καὶ ἐπὶ τί; καὶ παιδιὰ ποιήσας· εἶτα

επιδεικνύουν στη Ρώμη ανάμεσα στα τέρατα. Το ίδιο σημαίνει για τον άνδρα να μην έχει τρίχες· κι αν μεν από τη φύση του δεν έχει, είναι τέρας· αν, όμως, ο ίδιος τις κόβει και τις ξεριζώνει μόνος του, τι να τον κάνουμε; Πού να τον δείξουμε και πώς να τον παρουσιάσουμε στο κοινό; «Θα σας δείξω έναν άνδρα, που προτιμάει να είναι γυναίκα παρά άνδρας». Τι φριχτό θέαμα· όλοι θα απορήσουν με την αναγγελία· μα το Δία, νομίζω ότι οι ίδιοι που αποτριχώνονται, το κάνουν χωρίς να καταλαβαίνουν τι είναι αυτό που κάνουν. Άνθρωπε, τι έχεις να προσάψεις στη φύση σου; Ότι σε γέννησε άνδρα; Και λοιπόν; Έπρεπε να γεννήσει όλους τους ανθρώπους γυναίκες; Και ποιο όφελος θα είχες από το στόλισμα; Για ποιον θα στολιζόσουν, αν όλοι ήταν γυναίκες; Μήπως δεν σου αρέσει το ασήμαντο σώμα σου; Άλλαξέ το ολόκληρο. Ξερίζωσε – πώς να το πω; – την αιτία της τριχοφυΐας σου· γίνε σε όλα γυναίκα, για να μην ξεγελιόμαστε, και μην είσαι μισός άνδρας και μισή γυναίκα. Σε ποιον θέλεις να αρέσεις; Στις γυναικούλες; Να τους αρέσεις ως άνδρας. «Ναι· αλλά τους αρέσουν αυτοί που έχουν λείο δέρμα». Δεν πας να κρεμαστείς; Κι αν τους άρεσαν οι κίναιδοι, θα γινόσουν κίναιδος; Αυτό είναι το καθήκον σου, γι' αυτό γεννήθηκες, για να αρέσεις, δηλαδή, στις ακόλαστες γυναίκες; Κι ενώ είσαι τέτοιος, να σε κάνουμε πολίτη της Κορίνθου, κι αν το φέρει η τύχη, να σε κάνουμε αστυνόμο ή επόπτη των εφήβων ή στρατηγό ή διευθυντή των αγώνων; Λέγε· κι όταν παντρευτείς θα αποτριχώνεσαι; Για ποιον και για ποιο σκοπό;

κάκεινα τιλλόμενα ἡμῖν εἰσάξεις εἰς τὸ πολίτευμα; καλὸς πολίτης καὶ βουλευτὴς καὶ ῥήτωρ. τοιούτους δεῖ νέους εὐχεσθαι ἡμῖν φύεσθαι καὶ ἀνατρέφεσθαι;

- 36 Μή, τοὺς θεοὺς σοι, νεανίσκε· ἀλλ' ἅπαξ ἀκούσας τῶν λόγων τούτων ἀπελθὼν σαυτῷ εἰπὲ «ταῦτά μοι Ἐπίκτητος οὐκ εἶρηκεν· πόθεν γὰρ ἐκείνω; ἀλλὰ θεὸς τίς ποτ' εὐμενῆς δι' ἐκείνου. οὐδὲ γὰρ ἂν ἐπῆλθεν Ἐπικτήτῳ ταῦτα εἰπεῖν οὐκ εἰωθότι λέγειν πρὸς οὐδένα. ἄγε οὖν τῷ θεῷ πεισθῶμεν, ἵνα μὴ θεοχόλωτοι ὦμεν». οὐ· ἀλλ' ἂν μὲν κόραξ κραυγάζων σημαίνει σοί τι, οὐχ ὁ κόραξ ἐστὶν ὁ σημαίνων, ἀλλ' ὁ θεὸς δι' αὐτοῦ· ἂν δὲ δι' ἀνθρωπίνης φωνῆς σημαίνει τι, τὸν ἀνθρωπον προσποιήσῃ λέγειν σοι ταῦτα, ἵν' ἀγνοῆς τὴν δύναμιν τοῦ δαιμονίου, ὅτι τοῖς μὲν οὕτως, τοῖς δ' ἐκείνως σημαίνει, περὶ δὲ τῶν μεγίστων καὶ κυριωτάτων διὰ καλλίστου ἀγγέλου σημαίνει; τί ἐστὶν ἄλλο, ὃ λέγει ὁ ποιητής;
- 37
- 38

ἐπεὶ πρό οἱ εἶπομεν ἡμεῖς,

Ἐρμείαν πέμφαντε διάκτορον ἀργειφόντην,
μήτ' αὐτὸν χτείνειν μήτε μνάσθαι ἄχοιτιν.

Κι όταν κάνεις παιδιά, θα μας τα φέρεις κι εκείνα στο σώμα των πολιτών αποτριχωμένα; Ωραίος πολίτης και βουλευτής και ρήτορας! Τέτοιους νέους πρέπει να ευχόμαστε να γεννάμε και ν' ανατρέφουμε;

Όχι, για όνομα των θεών, νεαρέ· αλλά, αφού μια φορά άκουσες αυτά τα λόγια, φύγε και πες στον εαυτό σου· «δεν μου τα είπε αυτά ο Επίκτητος· γιατί, από πού του ήρθαν; Αλλά κάποιος καλός θεός τα είπε μέσα από εκείνον. Γιατί δεν θα ερχόταν στον Επίκτητο να τα πει αυτά, αυτός που δε συνηθίζει να μιλάει σε κανέναν. Εμπρός, λοιπόν, άς υπακούσουμε το θεό, για να μην προκαλούμε την οργή του.» Όχι· όμως, αν ένας κόρακας κραυγάζοντας σου δίνει ένα σημάδι, δεν είναι ο κόρακας που σου δίνει το σημάδι, αλλά ο θεός μέσα απ' αυτόν κι αν σου δίνει ένα σημάδι μέσα από μια ανθρώπινη φωνή, θα προσποιηθείς ότι σου τα λέει αυτά ο άνθρωπος, για να αγνοείς τη δύναμη της θεότητας, ότι δηλαδή στους μεν δίνει σημάδια μ' αυτόν τον τρόπο, στους δε μ' εκείνον, και ότι για τα πιο σημαντικά και σπουδαία δίνει σημάδια με τον πιο ωραίο της αγγελιαφόρο; Τι άλλο σημαίνει αυτό που λέει ο ποιητής;

Γιατί εμείς τον προειδοποιήσαμε,
στέλνοντας τον Ερμή τον αγγελιαφόρο⁷,
το φονιά του Άργου,
ούτε αυτόν να σκοτώσει ούτε της γυναίκας του
την αγάπη να ζητήσει⁸.

39 ὁ Ἑρμῆς καταβάς ἔμελλεν Αἰγίσθω λέγειν ταῦτα
καὶ σοὶ νῦν λέγουσιν οἱ θεοὶ ταῦτα

Ἑρμείαν πέμφαντε διάκτορον ἀργειφόντην,

μὴ ἐκστρέφειν τὰ καλῶς ἔχοντα μηδὲ περιεργάζεσθαι, ἀλλ' ἀφείναι τὸν ἄνδρα ἄνδρα, τὴν γυναῖκα γυναῖκα, τὸν καλὸν ὡς ἄνθρωπον καλὸν,
40 τὸν αἰσχρὸν ὡς ἄνθρωπον αἰσχρὸν. ὅτι οὐκ εἶ κρέας οὐδὲ τρίχες, ἀλλὰ προαίρεσις· ταύτην ἂν σχῆς καλήν, τότε ἔσει καλός. μέχρι δὲ νῦν οὐ τολμῶ σοι
41 λέγειν, ὅτι αἰσχρὸς εἶ· δοκεῖς γάρ μοι πάντα θέλειν ἀκοῦσαι ἢ τοῦτο. ἀλλ' ὄρα, τί λέγει Σωκράτης τῷ
42 καλλίστῳ πάντων καὶ ὠραιστάτῳ Ἀλκιβιάδῃ· «πειρῶ οὖν καλὸς εἶναι». τί αὐτῷ λέγει; «πλάσσε σου τὴν κόμην καὶ τίλλε σου τὰ σκέλη;» μὴ γένοιτο·
43 ἀλλὰ «κόσμη σου τὴν προαίρεσιν, ἔξαιρε τὰ φαῦλα δόγματα». τὸ σωματίον οὖν πῶς; ὡς πέφυκεν. ἀλλῶ τούτων ἐμέλησεν· ἐκείνῳ ἐπίτρεφον.
44 Τί οὖν; ἀκάθαρτον δεῖ εἶναι; Μὴ γένοιτο· ἀλλ' ὅς εἶ καὶ πέφυκας, τοῦτον κάθαιρε, ἄνδρα ὡς ἄνδρα
45 καθάριον εἶναι, γυναῖκα ὡς γυναῖκα, παιδίον ὡς παιδίον. οὐ· ἀλλὰ καὶ τοῦ λέοντος ἐκτίλωμεν τὴν κόμην, ἵνα μὴ ἀκάθαρτος ᾖ, καὶ τοῦ ἀλεκτρούου τὸν λόφον· δεῖ γὰρ καὶ τοῦτον καθάριον εἶναι.

Ο Ερμής θα κατέβαινε να πει αυτά στον Αίγισθο· και σε σένα τώρα οι θεοί λένε τέτοια:

στέλνοντας τον Ερμή τον αγγελιαφόρο,
το φονιά του Άργου,

να μην αναποδογυρίζεις αυτά που είναι καλώς καμωμένα, ούτε να κοπιάζεις μάταια, αλλά να αφήνεις τον άνδρα άνδρα, τη γυναίκα γυναίκα, τον ωραίο ωραίο ως άνθρωπο, τον άσχημο άσχημο ως άνθρωπο. Γιατί δεν είσαι κρέας ούτε τρίχες, αλλά βούληση· αν αυτήν έχεις όμορφη, τότε θα είσαι όμορφος. Τώρα, όμως, ακόμη δεν τολμώ να σου πω ότι είσαι άσχημος· γιατί μου φαίνεται ότι θέλεις ν' ακούσεις οτιδήποτε άλλο εκτός απ' αυτό. Αλλά κοίτα τι λέει ο Σωκράτης στον πιο ωραίο και ακμαίο απ' όλους Αλκιβιάδη: «προσπάθησε, λοιπόν, να είσαι ωραίος»⁹. Τι του λέει; «Χτένισε τα μαλλιά σου και αποτρίχωσε τα πόδια σου;» Ποτέ· αλλά «στόλισε τη βούλησή σου, ξερίζωσε τις ευτελείς κρίσεις». Πώς, λοιπόν, να φέρεσαι στο ασήμαντο σώμα σου; Όπως είναι η φύση του. Άλλος φροντίζει γι' αυτά· άστο σε κείνον. –Τι λοιπόν; Πρέπει να είναι ακάθαρτο; –Ποτέ· αλλά τον άνθρωπο που είσαι, κι όπως είσαι από τη φύση σου, αυτόν να κρατάς καθαρό· ο άνδρας να είναι καθαρός ως άνδρας, η γυναίκα ως γυναίκα, το παιδί ως παιδί. Όχι· αλλά ας μαδήσουμε και του λιονταριού τη χαίτη, για να μην είναι ακάθαρτο, και το λοφίο του κόκορα· γιατί πρέπει κι αυτός να είναι καθαρός. Αλλά πρέπει να τον

ἀλλ' ὡς ἀλεκτρούνα καὶ ἐκεῖνον ὡς λέοντα καὶ τὸν κυνηγετικὸν κύνᾱ ὡς κυνηγετικόν.

β'. Περὶ τίνα ἀσχεῖσθαι δεῖ τὸν προκόφοντα καὶ ὅτι τῶν κυριωτάτων ἀμελοῦμεν.

- I Τρεῖς εἰσὶ τόποι, περὶ οὓς ἀσκηθῆναι δεῖ τὸν ἐσόμενον καλὸν καὶ ἀγαθόν· ὁ περὶ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰς ἐκκλίσεις, ἵνα μὴτ' ὀρεγόμενος ἀποτυγχάνῃ
 2 μὴτ' ἐκκλίνων περιπίπτῃ· ὁ περὶ τὰς ὁρμὰς καὶ ἀφορμὰς καὶ ἀπλῶς ὁ περὶ τὸ καθῆκον, ἵνα τάξει, ἵνα εὐλογίστως, ἵνα μὴ ἀμελῶς· τρίτος ἐστὶν ὁ
 3 περὶ τὴν ἀνεξαπατησίαν καὶ ἀνεικαιοσύνην καὶ ὅλως ὁ περὶ τὰς συγκαταθέσεις. τούτων κυριώτατος καὶ μάλιστα ἐπείγων ἐστὶν ὁ περὶ τὰ πάθη· πάθος γὰρ ἄλλως οὐ γίνεται εἰ μὴ ὀρέξεως ἀποτυγχανούσης ἢ ἐκκλίσεως περιπιπτούσης. οὗτός ἐστιν ὁ ταραχάς, θορύβους, ἀτυχίας, ὁ δυστυχίας ἐπιφέρων, ὁ πένθη, οἰμωγὰς, φθόνους, ὁ φθονερούς, ὁ ζηλοτύπους ποιῶν, δι' ὧν οὐδ' ἀκοῦσαι λόγου
 4 δυνάμεθα. δευτέρος ἐστὶν ὁ περὶ τὸ καθῆκον· οὐ δεῖ γὰρ με εἶναι ἀπαθῆ ὡς ἀνδριάντα, ἀλλὰ τὰς σχέσεις τηροῦντα τὰς φυσικὰς καὶ ἐπιθέτους ὡς εὐσεβῆ, ὡς υἱόν, ὡς ἀδελφόν, ὡς πατέρα, ὡς πολίτην.

καθαρίζουμε ως κόκορα και το λιοντάρι ως λιοντάρι και το κυνηγόςκυλο ως κυνηγόςκυλο.

β. Σε ποια πράγματα πρέπει να ασκείται αυτός που περιμένει να προσδεύσει και ότι παραμελούμε τα πιο σπουδαία.

Τρεις είναι οι τομείς, στους οποίους πρέπει να εξασκηθεί αυτός που θέλει να γίνει καλός και άξιος άνθρωπος: αυτός που αφορά στις επιθυμίες και τις αποστροφές, ώστε ούτε, όταν επιθυμεί, να αποτυγχάνει, ούτε, όταν αποστρέφεται, να καταλήγει σ' αυτό που αποφεύγει: αυτός που αφορά στις επιλογές και τις αρνήσεις και γενικά το καθήκον, ώστε να ενεργεί μεθοδικά, λογικά, όχι αδιάφορα: ο τρίτος αφορά στην αποφυγή της εξαπάτησης και την αδιατάρακτη βεβαιότητα της κρίσης, και γενικά, τις συγκαταθέσεις. Ο πιο σημαντικός απ' αυτούς, και με τη μεγαλύτερη βαρύτητα, είναι αυτός που αφορά τα πάθη: γιατί το πάθος γεννιέται μόνο όταν αποτυγχάνει η επιθυμία ή όταν η αποστροφή καταλήγει σ' αυτό που προσπαθεί να αποφύγει. Αυτός είναι που φέρνει τις ταραχές, τις ανησυχίες, τις ατυχίες, τις συμφορές: αυτός και τους θρήνους, τους σπαραγμούς, τους φθόνους, που κάνει τους ανθρώπους φθονερούς, ζηλότυπους: πάθη με τα οποία δεν μπορούμε ν' ακούσουμε καν τη λογική. Δεύτερος είναι αυτός που αφορά το καθήκον γιατί δεν πρέπει να είμαι απαθής σαν ανδριάντας, αλλά να διατηρώ τις φυσικές και τις επίκτητες σχέσεις ως ευσεβής, ως γιος, ως αδελφός, ως πατέρας, ως πολίτης.

- 5 Τρίτος ἐστὶν ὁ ἤδη τοῖς προκόπτουσιν ἐπιβάλ-
λων, ὁ περὶ τὴν αὐτῶν τούτων ἀσφάλειαν, ἵνα μὴδ'
ἐν ὕπνοις λάθῃ τις ἀνεξέταστος παρελθούσα φαν-
τασία μὴδ' ἐν οἰνώσει μὴδὲ μελαγχολῶντος. Τοῦ-
6 το ὑπὲρ ἡμᾶς, φησὶν, ἐστίν. Οἱ δὲ νῦν φιλόσοφοι
ἀφέντες τὸν πρῶτον τόπον καὶ τὸν δεύτερον κατα-
γίνονται περὶ τὸν τρίτον· μεταπίπτοντας, τῷ
7 ἠρωτῆσθαι περαίνοντας, ὑποθετικούς, Ψευδομέ-
νους. Δεῖ γάρ, φησὶν, καὶ ἐν ταῖς ὕλαις ταύταις
8 γενόμενον διαφυλάξαι τὸ ἀνεξαπάτητον. Τίνα; τὸν
καλὸν καὶ ἀγαθόν. σοὶ οὖν τοῦτο λείπει; τὰς
ἄλλας ἐκπεπόνηκας; περὶ κερμάτιον ἀνεξαπάτητος
εἶ; εἴαν ἰδῆς κοράσιον καλόν, ἀντέχεις τῇ φαντα-
σία; ἂν ὁ γείτων σου κληρονομήσῃ, οὐ δάκνη; νῦν
9 οὐδὲν ἄλλο σοὶ λείπει ἢ ἀμεταπτωσία; τάλας,
αὐτὰ ταῦτα τρέμων μανθάνεις καὶ ἀγωνιῶν, μὴ
τίς σου καταφρονήσῃ, καὶ πυνθανόμενος, μὴ τίς τι
10 περὶ σοῦ λέγει. κἂν τις ἐλθὼν εἶπῃ σοὶ ὅτι «λόγου
γινόμενου, τίς ἄριστός ἐστι τῶν φιλοσόφων, παρῶν
τις ἔλεγεν, ὅτι εἷς φιλόσοφος ὁ δεῖνα», γέγονέ σου
τὸ ψυχάριον ἀντὶ δακτυλιαίου δίπηχυ. ἂν δ' ἄλλος
παρῶν εἶπῃ «οὐδὲν εἴρηκας, οὐκ ἔστιν ἄξιον τοῦ
δεινὸς ἀκροᾶσθαι· τί γάρ οἶδεν; τὰς πρώτας ἀφορ-
μὰς ἔχει, πλέον δ' οὐδέν», ἐξέστηκας, ὠχρίακας,
11 εὐθύς κέκραγας «ἐγὼ αὐτῷ δεῖξω, τίς εἰμί», ὅτι

Τρίτος είναι αυτός που ανήκει σ' αυτούς που ήδη προοδεύουν, και αφορά τη σιγουριά για τα ίδια αυτά ζητήματα, ώστε ούτε και στον ύπνο του να μην ξεφύγει από κάποιον ανεξέταστη καμιά περαστική εντύπωση, ούτε όταν είναι μεθυσμένος ή μελαγχολεί. – Αυτό είναι πάνω από μας, λέει κάποιος. – Οι τωρινοί, όμως, φιλόσοφοι αφήνουν τον πρώτο και το δεύτερο τομέα και καταγίνονται με τον τρίτο· με δίσημους συλλογισμούς, με συλλογισμούς που καταλήγουν σε συμπέρασμα με ερωταποκρίσεις, με υποθετικούς, με Ψευδομένους¹⁰. Γιατί πρέπει, λέει, ακόμα κι όταν κάποιος ασχολείται μ' αυτά τα ζητήματα, να εξασφαλίσει το ανεξαπάτητο. Ποιος; Ο σοφός. Εσένα, λοιπόν, αυτό σου λείπει; Τα άλλα τα τελειοποιήσες; Δεν εξαπατάσαι όταν πρόκειται για ένα μικρό κέρμα; Αν δεις ένα ωραίο κοριτσάκι, αντιστέκεσαι στην εντύπωση; Αν κληρονομήσει ο γείτονάς σου, δε δαγκώνεσαι; Τώρα δε σου λείπει τίποτε άλλο, εκτός από τη σιγουριά στην κρίση; Δύστυχε, αυτά εδώ τα μαθαίνεις τρέμοντας και αγωνιώντας μήπως κάποιος σε περιφρονήσει, και ρωτώντας μήπως κάποιος μιλάει για σένα. Κι αν έρθει κάποιος και σου πει ότι «σε μια κουβέντα για το ποιος από τους φιλοσόφους είναι ο καλύτερος, κάποιος, που ήταν εκεί, είπε ότι μόνο ένας είναι φιλόσοφος, ο τάδε», γίνεται η ψυχούλα σου από έναν πόντο δυο μέτρα. Κι αν άλλος παρών πει «ανοησίες· δεν αξίζει ν' ακούς τον τάδε· γιατί, τι ξέρει; Μόνο τις πρώτες αρχές κατέχει· και τίποτε παραπάνω», εξίστασαι, χλωμιάζεις, αμέσως φωνάζεις «θα του δείξω εγώ ποιος

μέγας φιλόσοφος. βλέπεται ἐξ αὐτῶν τούτων. τί θέλεις ἐξ ἄλλων δεῖξαι; οὐκ οἶδας, ὅτι Διογένης τῶν σοφιστῶν τινὰ οὕτως ἔδειξεν ἐκτείνας τὸν μέσον δάκτυλον, εἶτα ἐκμανέντος αὐτοῦ «Οὗτός ἐστιν», ἔφη, «ὁ δεῖνα· ἔδειξα ὑμῖν αὐτόν;» ἄνθρωπος γὰρ δακτύλῳ οὐ δείκνυται ὡς λίθος ἢ ὡς ξύλον, ἀλλ' ὅταν τις τὰ δόγματα αὐτοῦ δεῖξη, τότε αὐτόν ὡς ἄνθρωπον ἔδειξεν.

12
13
14
15
16

Βλέπωμεν καὶ σοῦ τὰ δόγματα. μὴ γὰρ οὐ δηλόν ἐστιν, ὅτι σὺ τὴν προαίρεσιν τὴν σαυτοῦ ἐν οὐδενὶ τίθεις, ἔξω δὲ βλέπεις εἰς τὰ ἀπροαίρετα, τί ἔρει ὁ δεῖνα καὶ τίς εἶναι δόξεις, εἰ φιλόλογος, εἰ Χρυσίππον ἀνεγνωκῶς ἢ Ἀντίπατρον; εἰ μὲν γὰρ καὶ Ἀρχέδημον, ἀπέχεις ἅπαντα. τί ἔτι ἀγωνιάς, μὴ οὐ δεῖξης ἡμῖν, τίς εἶ; θέλεις σοι εἶπω, τίνα ἡμῖν ἔδειξας; ἄνθρωπον παριόντα ταπεινόν, μεμφίμοιρον, ὀξύθυμον, δειλόν, πάντα μεμφόμενον, πᾶσιν ἐγκαλοῦντα, μηδέποτε ἡσυχίαν ἄγοντα, πέρπερον· ταῦτα ἡμῖν ἔδειξας. ἄπελθε νῦν καὶ ἀναγίγνωσκε Ἀρχέδημον· εἶτα μῦς ἂν καταπέση καὶ φοφήση, ἀπέθανες. τοιοῦτος γὰρ σε μένει θάνατος, οἶον καὶ τὸν -τίνα ποτ' ἐκείνον;- τὸν Κρίνιν. καὶ ἐκεῖνος μέγα ἐφρόνει, ὅτι ἐνόει Ἀρχέδημον. τάλας, οὐ θέλεις ἀφεῖναι ταῦτα τὰ μηδὲν πρὸς σέ; πρέπει

είμαι· πως είμαι σπουδαίος φιλόσοφος». Φαίνεται απ' αυτά εδώ. Γιατί θέλεις να το αποδείξεις από άλλα; Δεν ξέρεις ότι ο Διογένης έδειξε έτσι κάποιον από τους σοφιστές, τεντώνοντας το μεσαίο δάχτυλο, κι όταν αυτός εξεμάνη «Αυτός είναι» είπε «ο τάδε· σας τον έδειξα»¹¹. Γιατί δε δείχνουμε τον άνθρωπο με το δάχτυλο σαν πέτρα ή σαν ξύλο, αλλά, όταν κανείς δείξει τις κρίσεις κάποιου, τότε τον δείχνει ως άνθρωπο.

Ας δούμε και τις δικές σου κρίσεις. Γιατί, μήπως δεν είναι φανερό ότι θεωρείς τη βούλησή σου ασήμαντη, κι έχεις στραμμένο το βλέμμα σου έξω, σε όσα δεν εξαρτώνται απ' αυτήν, τι θα πει δηλαδή ο τάδε και ποιος θα φανεί ότι είσαι· αν, δηλαδή, αγαπάς τη φιλοσοφική συζήτηση, αν έχεις διαβάσει το Χρύσιππο ή τον Αντίπατρο; Γιατί αν, βέβαια, έχεις διαβάσει και τον Αρχέδημο¹², τότε τα έχεις όλα. Γιατί αγωνιάς ακόμη, μήπως δεν μας δείξεις ποιος είσαι; Θέλεις να σου πω ποιον μας έδειξες; Έναν άνθρωπο που παρουσιάζεται μπροστά μας άθλιος, μεμφίμοιρος, οξύθυμος, δειλός, που βρίσκει σφάλματα σε όλα, που κατηγορεί τους πάντες, που δεν ησυχάζει ποτέ, φαντασμένος· αυτά μας έδειξες. Φύγε τώρα και διάβαζε Αρχέδημο· και μετά, αν πέσει κάτω ένα ποντίκι και κάνει θόρυβο, πεθαίνει. Γιατί τέτοιος θάνατος σε περιμένει, όπως και τον -πώς τον λένε;- τον Κρίνη¹³. Κι εκείνος είχε μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του, επειδή καταλάβαινε τον Αρχέδημο. Δύστυχε, δε θέλεις να αφήσεις κατά μέρος αυτά που δεν έχουν σχέση με σέ-

ταῦτα τοῖς δυναμένοις δίχα ταραχῆς αὐτὰ μαν-
 θάνειν, οἷς ἔξεστιν εἰπεῖν «οὐκ ὀργίζομαι, οὐ λυ-
 ποῦμαι, οὐ φθονῶ, οὐ κωλύομαι, οὐκ ἀναγκάζομαι.
 17 τί μοι λοιπόν; εὐσχολῶ, ἡσυχίαν ἄγω. ἴδωμεν,
 πῶς περὶ τὰς μεταπτώσεις τῶν λόγων δεῖ ἀνα-
 στρέφεσθαι· ἴδωμεν, πῶς ὑπόθεσιν τις λαβὼν εἰς
 18 οὐδὲν ἄτοπον ἀπαχθήσεται». ἐκείνων ἐστὶ ταῦτα.
 τοῖς εὖ παθοῦσι πρέπει πῦρ καίειν, ἀριστᾶν, ἂν οὐ-
 τως τύχη, καὶ ἄδειν καὶ ὀρχεῖσθαι· βυθιζομένου δὲ
 τοῦ πλοίου σύ μοι παρελθὼν ἐπαίρεις τοὺς σιφά-
 ρους.

γ. Τίς ὕλη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πρὸς τί μάλιστα
 ἀσκητέον.

Ἦλη τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ τὸ ἴδιον ἡγεμο-
 1 νικόν, τὸ σῶμα δ' ἰατροῦ καὶ ἰατραλείπτου, ὁ
 ἀγρὸς γεωργοῦ ὕλη· ἔργον δὲ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ
 2 τὸ χρῆσθαι ταῖς φαντασίαις κατὰ φύσιν. πέφυκεν
 δὲ πᾶσα ψυχὴ ὥσπερ τῷ ἀληθεῖ ἐπινεύειν, πρὸς τὸ
 φεῦδος ἀνανεύειν, πρὸς τὸ ἄδηλον ἐπέχειν, οὕτως
 πρὸς μὲν τὸ ἀγαθὸν ὀρεκτικῶς κινεῖσθαι, πρὸς δὲ
 3 τὸ κακὸν ἐκκλιτικῶς, πρὸς δὲ τὸ μήτε κακὸν μήτ'
 ἀγαθὸν οὐδετέρως. ὥς γὰρ τὸ τοῦ Καίσαρος νόμι-
 σμα οὐκ ἔξεστιν ἀποδοκιμάσαι τῷ τραπεζίτῃ οὐδὲ

να; Αυτά ταιριάζουν σ' όσους μπορούν να τα μαθαίνουν χωρίς να ταράζονται· που μπορούν να πουν «δεν οργίζομαι, δε λυπάμαι, δε φθονώ, δεν εμποδίζομαι, δεν εξαναγκάζομαι. Τι μου μένει; Έχω ελεύθερο χρόνο, είμαι ήρεμος. Ας δούμε πώς πρέπει να αντιμετωπίσουμε τις δισημίες των συλλογισμών· ας δούμε πώς κάποιος, παίρνοντας μια υπόθεση, δε θα οδηγηθεί σε κανένα παράλογο συμπέρασμα»· σ' εκείνους ανήκουν αυτά. Όσοι ευτυχούν ταιριάζει ν' ανάβουν φωτιά, να γευματίζουν, αν έτσι τύχει, και να τραγουδούν και να χορεύουν αλλά, ενώ το πλοίο βυθίζεται, εσύ μου έρχεσαι και σηκώνεις τα φηλότερα πανιά.

γ. Ποιο είναι το αντικείμενο του καλού ανθρώπου και σε τι πρέπει κυρίως να εξασκούμαστε.

Αντικείμενο του σοφού είναι το κυρίαρχο μέρος της ψυχής του, ενώ το σώμα είναι αντικείμενο του γιατρού κι αυτού που γιατρεύει με αλοιφές, και το χωράφι είναι αντικείμενο του γεωργού· και έργο του σοφού είναι να χρησιμοποιεί τις εντυπώσεις σύμφωνα με τη φύση. Κι όπως κάθε ψυχή από τη φύση της δίνει τη συγκατάθεσή της στο αληθινό, αρνείται το φέμα, αναστέλλει την κρίση στο αμφίβολο, έτσι κινείται προς το καλό με επιθυμία, αποστρέφεται το κακό, και προς αυτό που δεν είναι ούτε κακό ούτε καλό είναι ουδέτερη. Γιατί, όπως ούτε ο τραπεζίτης ούτε ο λαχανοπώλης μπορεί να απορρίψει το νόμισμα του Καίσαρα, αλλά, αν το δείξεις, θέλει δε

- τῷ λαχανοπώλῃ, ἀλλ' ἂν δείξης, θέλει οὐ θέλει,
 προσέσθαι αὐτὸν δεῖ τὸ ἀντ' αὐτοῦ παλούμενον,
 4 οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς. τὸ ἀγαθὸν φανέν
 εὐθὺς ἐκίνησεν ἐφ' αὐτό, τὸ κακὸν ἀφ' αὐτοῦ.
 οὐδέποτε δ' ἀγαθοῦ φαντασίαν ἐναργῆ ἀποδο-
 κιμάσει ψυχῇ, οὐ μᾶλλον ἢ τὸ Καίσαρος νόμισμα.
 ἔνθεν ἐξήρηται πᾶσα κίνησις καὶ ἀνθρώπου καὶ
 θεοῦ.
- 5 Διὰ τοῦτο πάσης οἰκειότητος προκρίνεται τὸ
 ἀγαθόν. οὐδὲν ἐμοὶ καὶ τῷ πατρὶ, ἀλλὰ τῷ ἀγαθῷ.
 «οὕτως εἶ σκληρός;» οὕτως γὰρ πέφυκα· τοῦτό
 6 μοι τὸ νόμισμα δέδωκεν ὁ θεός. διὰ τοῦτο, εἰ τοῦ
 καλοῦ καὶ δικαίου τὸ ἀγαθὸν ἕτερόν ἐστιν, οἴχεται
 καὶ πατήρ καὶ ἀδελφός καὶ πατρίς καὶ πάντα τὰ
 7 πράγματα. ἀλλ' ἐγὼ τὸ ἐμὸν ἀγαθὸν ὑπερίδω, ἵνα
 σὺ σχῆς, καὶ παραχωρήσω σοι; ἀντί τίνος; «πατῆρ
 8 σου εἰμί». ἀλλ' οὐκ ἀγαθόν. «ἀδελφός σου εἰμί».
- ἀλλ' οὐκ ἀγαθόν. ἐὰν δ' ἐν ὀρθῇ προαιρέσει θῶμεν,
 αὐτὸ τὸ τηρεῖν τὰς σχέσεις ἀγαθὸν γίνεται καὶ
 λοιπὸν ὁ τῶν ἐκτός τινων ἐκχωρῶν, οὗτος τοῦ
 9 ἀγαθοῦ τυγχάνει. «αἶρει τὰ χρήματα ὁ πατήρ».
- ἀλλ' οὐ βλάπτει. «ἔξει τὸ πλεόν τοῦ ἀγροῦ ὁ ἀδελ-
 φός». ὅσον καὶ θέλει. μή τι οὖν τοῦ αἰδήμονος, μή
 10 τι τοῦ πιστοῦ, μή τι τοῦ φιλαδέλφου; ἐκ ταύτης

θέλει, πρέπει να σου παραδώσει αυτό που αγοράζεις με αυτό, έτσι συμβαίνει και με την ψυχή. Μόλις εμφανιστεί το καλό, αμέσως έλκει την ψυχή προς το μέρος του, ενώ το κακό την απωθεί. Και ποτέ η ψυχή δε θα απορρίψει μια καθαρή εντύπωση του καλού· όχι περισσότερο, απ' όσο κάποιος θα απορρίψει το νόμισμα του Καίσαρα. Απ' αυτήν¹⁴ εξαρτάται κάθε κίνηση και του ανθρώπου και του θεού.

Γι' αυτό, το καλό είναι προτιμότερο από κάθε στενή σχέση. Δεν έχει για μένα σημασία ο πατέρας μου, αλλά το καλό. «Είσαι τόσο σκληρός;» Ναι, γιατί αυτή είναι η φύση μου· αυτό το νόμισμα μου έδωσε ο θεός. Γι' αυτό, αν το καλό είναι κάτι διαφορετικό από το ωραίο και το δίκαιο, πάνε κι ο πατέρας κι ο αδελφός και η πατρίδα και όλες οι άλλες σχέσεις. Αλλά εγώ θα αδιαφορήσω για το δικό μου καλό για να μπορείς να το έχεις εσύ, και θα παραμερίσω για σένα; Με ποιο αντάλλαγμα; «Πατέρας σου είμαι». Αλλά αυτό δεν είναι αγαθό. «Αδελφός σου είμαι». Ούτε αυτό είναι αγαθό. Αν, όμως, το τοποθετήσουμε στην ορθή βούληση, η ίδια η διατήρηση των σχέσεων γίνεται αγαθό, και στο εξής, όποιος παραχωρεί κάποια από αυτά που βρίσκονται έξω από τη βούληση, αυτός κατορθώνει το αγαθό. «Ο πατέρας σου στερεί τα χρήματα». Αλλά δε με βλάπτει. «Θα πάρει το μεγαλύτερο μέρος του χωραφιού ο αδελφός σου». Ας πάρει όσο θέλει. Μήπως θα μου πάρει τίποτε από την αξιοπρέπεια, από την αξιοπιστία, από την αγάπη για τον αδελφό; Γιατί, απ' αυτή την περιουσία ποιος μπορεί

γὰρ τῆς οὐσίας τίς δύναται ἐκβαλεῖν; οὐδ' ὁ Ζεὺς. οὐδὲ γὰρ ἠθέλησεν, ἀλλ' ἐπ' ἐμοὶ αὐτὸ ἐποίησεν καὶ ἔδωκεν οἷον εἶχεν αὐτός, ἀκώλυτον, ἀναγάχαστον, ἀπαραπόδιστον.

- II Ὅταν οὖν ἄλλω ἄλλο τὸ νόμισμα ἦ, ἐκεῖνό τις
 12 δεῖξας ἔχει τὸ ἀντ' αὐτοῦ πιπρασόμενον. ἐλήλυθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν κλέπτῃς ἀνθύπατος. τίνι νομίσματι χρῆται; ἀργυρίῳ. δεῖξον καὶ ἀπόφερε ὃ θέλεις. ἐλήλυθεν μοιχός. τίνι νομίσματι χρῆται; κορασιδίῳ. «λάβε», φησὶν, «τὸ νόμισμα καὶ πώλησόν μοι τὸ πραγματίον». δὸς καὶ ἀγόραζε.
 13 ἄλλος περὶ παιδάρια ἐσπούδακεν. δὸς αὐτῷ τὸ νόμισμα καὶ λάβε ὃ θέλεις. ἄλλος φιλόθηρος. δὸς ἱππάριον καλὸν ἢ κυνάριον· οἰμώζων καὶ στένων πωλήσει ἀντ' αὐτοῦ ὃ θέλεις. ἄλλος γὰρ αὐτὸν ἀναγκάζει ἔσωθεν, ὃ τὸ νόμισμα τοῦτο τεταχώς.
- 14 Πρὸς τοῦτο μάλιστα τὸ εἶδος αὐτὸν γυμναστέον. εὐθύς ὄρθρου προελθὼν ὃν ἂν ἴδῃς, ὃν ἂν ἀκούσῃς, ἐξέταξε, ἀποκρίνου ὡς πρὸς ἐρώτημα. τί εἶδες; καλὸν ἢ καλήν; ἔπαγε τὸν κανόνα. ἀπροαίρετον ἢ προαιρετικόν; ἀπροαίρετον αἶρε ἔξω. τί εἶδες; πενθοῦντ' ἐπὶ τέκνου τελευτῇ; ἔπαγε τὸν κανόνα. ὃ θάνατός ἐστιν ἀπροαίρετον· αἶρε ἐκ τοῦ μέσου. ἀπήνητῃσέ σοι ὑπάτος; ἔπαγε τὸν κανόνα. ὑπατεία ποῖόν τι ἐστίν; ἀπροαίρετον ἢ προαιρετι-

να με διώξει; Ούτε ο Δίας. Γιατί δεν το θέλησε καν, αλλά το έκανε να εξαρτάται από μένα, και μου το έδωσε όπως το είχε κι αυτός, ακώλυτο, χωρίς εξαναγκασμό, ανεμπόδιο.

Όταν, λοιπόν, καθένας έχει διαφορετικό νόμισμα, εκείνο δείχνει κανείς και παίρνει ό,τι μπορεί ν' αγοράσει μ' αυτό. Ήρθε στην επαρχία ένας κλέφτης ανθύπατος. Τι νόμισμα χρησιμοποιεί; Ασήμι. Δείξ' το και πάρε ό,τι θέλεις. Ήρθε ένας μοιχός. Τι νόμισμα χρησιμοποιεί; Κοριτσάκια. «Πάρε», λέει κάποιος, «το νόμισμα και πούλησέ μου το πραγματάκι». Δώσε και αγοράζε. Άλλος ενδιαφέρεται για παιδάκια. Δώσε του το νόμισμα και πάρε ό,τι θέλεις. Άλλος αγαπάει το κυνήγι. Δώσε του καλό αλογάκι ή σκυλάκι· οδυρόμενος κι αναστενάζοντας θα σου πουλήσει ό,τι θέλεις μ' αυτό το αντίτιμο. Γιατί άλλος τον εξαναγκάζει, από μέσα· αυτός που όρισε αυτό το νόμισμα.

Μ' αυτήν κυρίως την ιδέα στο νου πρέπει να εξασκούμε τον εαυτό μας. Αμέσως μόλις χαράξει, βγες από το σπίτι κι όποιον δεις, όποιον ακούσεις, εξέταξέ τον· απάντησε σα να σου έθεσαν ερώτημα. Τι είδες; Ωραίο άνδρα ή ωραία γυναίκα; Εφάρμοσε τον κανόνα. Εξαρτάται ή όχι από τη βούληση; Είναι ανεξάρτητο. Βγάλτο έξω. Τι είδες; Κάποιον που θρηνεί για το θάνατο του παιδιού του; Εφάρμοσε τον κανόνα. Ο θάνατος είναι ανεξάρτητος από τη βούληση· βγάλ' τον από τη μέση. Σε συνάντησε ύπατος; Εφάρμοσε τον κανόνα. Τι είδους πράγμα είναι η υπατεία; Ανεξάρτητη ή όχι από τη βούληση; Α-

- 16 κόν; ἀπροαίρετον· αἶρε καὶ τοῦτο, οὐκ ἔστι δόκι-
 17 μον· ἀπόβαλε, οὐδὲν πρὸς σέ. καὶ τοῦτο εἰ ἐποι-
 οῦμεν καὶ πρὸς τοῦτο ἡσχοῦμεθα καθ' ἡμέραν ἐξ
 ὄρθρου μέχρι νυκτός, ἐγίνετο ἂν τι, νῆ τοὺς θεούς.
 νῦν δ' εὐθύς ὑπὸ πάσης φαντασίας κεχηνότες
 λαμβανόμεθα καὶ μόνον, εἴπερ ἄρα, ἐν τῇ σχολῇ
 μικρόν τι διεγειρόμεθα· εἴτ' ἐξελλθόντες ἂν ἴδαμεν
 πενθοῦντα, λέγομεν «ἀπώλετο» ἂν ὑπατον, «μα-
 18 κάριος». ἂν ἐξωρισμένον, «ταλαίπωρος· ἂν πένη-
 τα, «ἄθλιος, οὐκ ἔχει πόθεν φάγη.» ταῦτ' οὖν ἐκ-
 κόπτειν δεῖ τὰ πονηρὰ δόγματα, περὶ τοῦτο
 συντετάσθαι. τί γάρ ἐστι τὸ κλαίειν καὶ οἰμώζειν;
 19 δόγμα. τί δυστυχία; δόγμα. τί στάσις, τί διχόνοια,
 τί μέμφις, τί κατηγορία, τί ἀσέβεια, τί φλυαρία;
 ταῦτα πάντα δόγματά ἐστι καὶ ἄλλο οὐδὲν καὶ
 δόγματα περὶ τῶν ἀπροαιρέτων ὡς ὄντων ἀγαθῶν
 καὶ κακῶν. ταῦτά τις ἐπὶ τὰ προαιρετικὰ μετα-
 θέτω, κἀγὼ αὐτὸν ἐγγυῶμαι ὅτι εὐσταθήσει, ὡς
 ἂν ἔχη τὰ περὶ αὐτόν.
- 20 Οἶόν ἐστιν ἡ λεκάνη τοῦ ὕδατος, τοιοῦτον ἡ
 ψυχῇ, οἶον ἡ αὐγὴ ἡ προσπίπτουσα τῷ ὕδατι, τοι-
 21 οῦτον αἱ φαντασίαι. ὅταν οὖν τὸ ὕδωρ κινηθῆ, δο-
 κεῖ μὲν καὶ ἡ αὐγὴ κινεῖσθαι, οὐ μέντοι κινεῖται.
 22 καὶ ὅταν τοίνυν σκοτωθῆ τις, οὐχ αἱ τέχναι καὶ αἱ
 ἀρεταὶ συγχέονται, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, ἐφ' οὗ εἰσιν
 καταστάντος δὲ καθίσταται κἀκεῖνα.

νεξάρτητη βγάλτο κι αυτό· δεν πέρασε την εξέταση· διώξ' το· δεν σε αφορά. Κι αν κάναμε αυτό, κι αν εξασκούμασταν σ' αυτό κάθε μέρα από τα χαράματα μέχρι τη νύχτα, κάτι θα γινόταν, μα τους θεούς. Τώρα, όμως, χάσκοντας κυριευόμαστε αμέσως από κάθε εντύπωση, και μόνο στη σχολή ξυπνάμε λίγο, αν βέβαια συμβαίνει κι αυτό. Και μετά, όταν βγαίνουμε έξω, αν δούμε κάποιον να θρηνεί, λέμε «πάει αυτός»· αν δούμε έναν ύπατο, λέμε «ευτυχισμένος άνθρωπος». Αν δούμε έναν εξόριστο, λέμε «ο ταλαίπωρος»· αν φτωχό, «ο δύστυχος, δεν έχει από πού να φάει». Πρέπει λοιπόν να αποκόψουμε αυτές τις κακές κρίσεις· σ' αυτό το έργο πρέπει να συγκεντρώσουμε τις προσπάθειές μας. Γιατί, τι είναι ο κλαυθμός κι ο οδυρμός; Κρίση. Τι η δυστυχία; Κρίση. Τι η σύγκρουση, τι η διχόνοια, τι το παράπονο, τι η κατηγορία, τι η ασέβεια, τι η φλυαρία; Όλα αυτά είναι κρίσεις και τίποτε άλλο, και μάλιστα κρίσεις για τα πράγματα που είναι ανεξάρτητα από τη βούληση, σα να ήταν, όμως, καλά και κακά. Αυτά, ας τα μεταθέσει κάποιος σ' αυτά που εξαρτώνται από τη βούληση, κι εγώ του εγγυώμαι ότι θα είναι ήρεμος, όποια κι αν είναι η κατάσταση γύρω του.

Η ψυχή είναι σα μια λεκάνη με νερό, και οι εντυπώσεις σαν το φως του ήλιου που πέφτει στο νερό. Όταν, λοιπόν, κινηθεί το νερό, φαίνεται ότι κινείται και το φως, αλλά δεν κινείται. Κι όταν επομένως ζαλιστεί κανείς, δεν παθαίνουν σύγχυση οι τέχνες και οι αρετές, αλλά το πνεύμα, στο οποίο υπάρχουν και, όταν συνέλθει αυτό, συνέρχονται κι εκείνες.

δ'. Πρὸς τὸν ἀκόσμως ἐν θεάτρῳ σπουδάσαντα.

- 1 Τοῦ δ' ἐπιτρόπου τῆς Ἠπειροῦ ἀκοσμότερον
 σπουδάσαντος κωμωδῶ τιμ καὶ ἐπὶ τούτῳ δημο-
 σία λοιδορηθέντος, εἶτα ἐξῆς ἀπαγγειλαντος πρὸς
 αὐτόν, ὅτι ἐλοιδορήθη, καὶ ἀγανακτοῦντος πρὸς
 τοὺς λοιδορήσαντας Καὶ τί κακόν, ἔφη, ἐποιοῦν;
 2 ἐσπουδάξον καὶ οὗτοι ὡς καὶ σύ. εἰπόντος δ' ἐκεί-
 νου Οὕτως οὖν τις σπουδάξει; Σέ, ἔφη, βλέποντες
 τὸν αὐτῶν ἄρχοντα, τοῦ Καίσαρος φίλον καὶ
 ἐπίτροπον, οὕτως σπουδάξοντα οὐκ ἔμελλον καὶ
 3 αὐτοὶ οὕτως σπουδάξουσιν; εἰ γὰρ μὴ δεῖ οὕτως
 σπουδάξουσιν, μηδὲ σὺ σπουδάξῃς· εἰ δὲ δεῖ, τί χαλε-
 παίνεις, εἰ σε ἐμιμήσαντο; τίνας γὰρ ἔχουσιν μιμή-
 σασθαι οἱ πολλοὶ ἢ τοὺς ὑπερέχοντας ὑμᾶς; εἰς
 τίνας ἀπίδωσιν ἐλθόντες εἰς τὰ θεάτρα ἢ ὑμᾶς;
 4 «ὄρα πῶς ὁ ἐπίτροπος τοῦ Καίσαρος θεωρεῖ· κέ-
 κραγεν· καὶ γὰρ τοίνυν κραυγᾶσω· ἀναπηδᾷ· καὶ γὰρ
 ἀναπηθήσω. οἱ δοῦλοι αὐτοῦ διακάθηνται κραυγά-
 ζοντες· ἐγὼ δ' οὐκ ἔχω δούλους· ἀντὶ πάντων
 5 αὐτὸς ὅσον δύναμαι κραυγᾶσω». εἰδέναι σε οὖν δεῖ,
 ὅταν εἰσέρχῃ εἰς τὸ θέατρον, ὅτι κανῶν εἰσέρχῃ
 6 καὶ παράδειγμα τοῖς ἄλλοις, πῶς αὐτοὺς δεῖ θεω-
 ρεῖν. τί οὖν σε ἐλοιδοροῦν; ὅτι πᾶς ἄνθρωπος μισεῖ
 τὸ ἐμπόδιζον. ἐκεῖνοι στεφανωθῆναι ἤθελον τὸν
 δεῖνα, σὺ ἕτερον· ἐκεῖνοι σοὶ ἐνεπόδιζον καὶ σὺ ἐ-
 κείνοις. σὺ εὐρίσκου ἰσχυρότερος· ἐκεῖνοι δ' ἐδύναντο

δ'. Προς αυτόν που μερολήπτησε άπρεπα στο θέατρο.

Όταν ο επίτροπος της Ηπείρου μερολήπτησε άπρεπα υπέρ κάποιου κωμωδού και τον έβρισαν δημόσια γι' αυτό, πήγε και είπε σ' αυτόν¹⁵ ότι τον έβρισαν, αγανακτισμένος μ' αυτούς που τον έβρισαν. Και τι κακό, είπε, έκαναν; Μεροληπτούσαν κι αυτοί, όπως κι εσύ. Κι όταν εκείνος είπε «Έτσι, λοιπόν, μεροληπτεί κανείς;» Βλέποντας εσένα, είπε, τον άρχοντά τους, το φίλο και επίτροπο του Καίσαρα, να μεροληπτεί έτσι, δε θα μεροληπτούσαν και αυτοί με τον ίδιο τρόπο; Γιατί, αν δεν πρέπει να μεροληπτούμε έτσι, ούτε εσύ να μεροληπτείς· αν, όμως, πρέπει, γιατί οργίζεσαι που σε μιμήθηκαν; Γιατί, ποιους έχουν να μιμούνται οι πολλοί, παρά εσάς, που είστε ανώτεροί τους; Όταν πάνε στα θέατρα, σε ποιους έχουν στραμμένο το βλέμμα αν όχι σε σας; «Πρόσεξε πώς παρακολουθεί ο επίτροπος του Καίσαρα: κραυγάζει κι εγώ, λοιπόν, θα κραυγάσω. Πηδάει επάνω· κι εγώ θα πηδήσω πάνω. Οι δούλοι του κάθονται κατά μέρος και κραυγάζουν, εγώ, όμως, δεν έχω δούλους· αντί για όλους αυτούς θα κραυγάσω ο ίδιος όσο μπορώ». Πρέπει, λοιπόν, να γνωρίζεις, ότι, όταν μπαίνεις στο θέατρο, μπαίνεις ως κανόνας και ως παράδειγμα για τους άλλους, πώς δηλαδή πρέπει να παρακολουθούν. Γιατί, λοιπόν, σε έβριζαν; Γιατί κάθε άνθρωπος μισεί αυτό που τον εμποδίζει. Εκείνοι ήθελαν να στεφανωθεί ο τάδε, εσύ άλλος· εκείνοι εμποδίζαν εσένα κι εσύ εκείνους. Εσύ αποδείχτηκες ισχυρότερος· εκείνοι έκαναν ό,τι μπορού-

- 7 ἐποίουν, ἐλοιδοροῦν τὸ ἐμποδίζον. τί οὖν θέλεις;
 ἵνα σὺ μὲν ποιῆς ὃ θέλεις, ἐκεῖνοι δὲ μὴδ' εἴπωσιν
 ἃ θέλουσιν; καὶ τί θαυμαστόν; οἱ γεωργοὶ τὸν Δία
 οὐ λοιδοροῦσιν, ὅταν ἐμποδιζῶνται ὑπ' αὐτοῦ; οἱ
 8 ναῦται οὐ λοιδοροῦσι; τὸν Καίσαρα παύονται λοι-
 δοροῦντες; τί οὖν; οὐ γινώσκει ὁ Ζεὺς; τῷ Καί-
 9 σαρι οὐκ ἀπαγγέλλονται τὰ λεγόμενα; τί οὖν
 ποιεῖ; οἶδεν ὅτι, ἂν πάντας τοὺς λοιδοροῦντας κο-
 λάζῃ, οὐχ ἕξει τίνων ἄρξει. τί οὖν; ἔδει εἰσερχόμε-
 νον εἰς τὸ θέατρον τοῦτο εἰπεῖν «ἄγε ἵνα Σώφρων
 στεφανωθῇ;» ἀλλ' ἐκεῖνο «ἄγε ἵνα τηρήσω τὴν
 ἐμαυτοῦ προαίρεσιν ἐπὶ ταύτης τῆς ὕλης κατὰ
 10 φύσιν ἔχουσαν». ἐμοὶ παρ' ἐμέ φιλητος οὐδεὶς· γε-
 11 λοῖον οὖν, ἵν' ἄλλος νικήσῃ κωμῶδων, ἐμέ βλά-
 πτεσθαι. Τίνα οὖν θέλω νικήσαι; Τὸν νικῶντα· καὶ
 οὕτως αἰεὶ νικήσει, ὃν θέλω. Ἀλλὰ θέλω στεφα-
 νωθῆναι Σώφρονα. Ἐν οἴκῳ ὅσους θέλεις ἀγῶνας
 ἄγων ἀνακήρυξον αὐτὸν Νέμεα, Πύθια, Ἴσθμια,
 12 Ὀλύμπια· ἐν φανερωῶ δὲ μὴ πλεονέκτει μὴδ' ὑφάρ-
 παζε τὸ κοινόν. εἰ δὲ μὴ, ἀνέχου λοιδορούμενος·
 ὡς, ὅταν ταῦτά ποιῆς τοῖς πολλοῖς, εἰς ἴσον ἐκεί-
 νοις καθιστάς σαυτὸν.

εἰ. Πρὸς τοὺς διὰ νόσον ἀπαλλαττομένους.

- I Νοσῶ, φησίν, ἐνθάδε καὶ βούλομαι ἀπιέναι εἰς

σαν, έβριζαν αυτό που τους εμπόδιζε. Τι θέλεις λοιπόν; Εσύ να κάνεις αυτό που θέλεις; εκείνοι, όμως, να μην πουν καν αυτά που θέλουν; Και ποιο είναι το παράξενο; Οι γεωργοί δεν βρίζουν το Δία, όταν τους εμποδίζει; Οι ναύτες δε τον βρίζουν; Σταματάνε ποτέ οι άνθρωποι να βρίζουν τον Καίσαρα; Τι συμβαίνει, λοιπόν; Δε γνωρίζεις ο Δίας; Δε μεταφέρουν στον Καίσαρα όσα λέγονται; Τι κάνει, λοιπόν; Ξέρει ότι, αν τιμωρεί όλους όσοι τον βρίζουν, δεν θα έχει ποιους να κυβερνήσει. Επομένως; Έπρεπε, μπαίνοντας στο θέατρο, να πεις αυτό: «Εμπρός, να στεφανωθεί ο Σώφρονας»; Όχι; αλλά εκείνο: «εμπρός, σ' αυτό το ζήτημα να διατηρήσω τη βούλησή μου σύμφωνη με τη φύση». Κανένας δεν μου είναι πιο αγαπητός από τον εαυτό μου; επομένως, είναι γελοίο να βλαφτώ εγώ, για να νικήσει κάποιος άλλος ως κωμικός ηθοποιός. – Ποιος, λοιπόν, θέλω να νικήσει; – Ο νικητής; κι έτσι πάντα θα νικάει όποιος θέλω. – Αλλά θέλω να στεφανωθεί ο Σώφρονας. – Στο σπίτι σου κάνε όσους αγώνες θέλεις κι ανακήρυξέ τον νικητή στα Νέμεα, στα Πύθια, στα Ίσθμια, στους Ολυμπιακούς; δημόσια, όμως, μην τα θέλεις όλα δικά σου και μην κλέβεις το προνόμιο του κοινού. Αλλιώς, κάτσε να σε βρίζουν γιατί, όταν κάνεις τα ίδια με τους πολλούς, εξισώνεσαι μ' εκείνους.

*ε'. Προς αυτούς που αφήνουν τη σχολή
επειδή είναι άρρωστοι.*

Είμαι άρρωστος εδώ, λέει, και θέλω να πάω σπίτι.

- 2 οἶκον. Ἐν οἴκῳ γὰρ ἄνοσος ἦς σύ; οὐ σκοπεῖς, εἴ
τι ποιεῖς ἐνθάδε τῶν πρὸς τὴν προαίρεσιν τὴν σαυ-
τοῦ φερόντων, ἵν' ἐπανορθωθῆ; εἰ μὲν γὰρ μηδὲν
- 3 ἀνύεις, περισσῶς καὶ ἥλθες. ἄπιθι, ἐπιμελοῦ τῶν ἐν
οἴκῳ. εἰ γὰρ μὴ δύναται σου τὸ ἡγεμονικὸν σχεῖν
κατὰ φύσιν, τό γ' ἀγριδιον δυνήσεται· τό γε κερμά-
τιον αὐξήσεις, τὸν πατέρα γηροκομήσεις, ἐν τῇ
- 4 ἀγορᾷ ἀναστραφήσῃ, ἄρξεις· κακὸς κακῶς τί ποτε
ποιήσεις τῶν ἐξῆς. εἰ δὲ παρακολουθεῖς σαυτῷ, ὅτι
ἀποβάλλεις τινὰ δόγματα φαῦλα καὶ ἄλλ' ἀντ'
αὐτῶν ἀναλαμβάνεις καὶ τὴν σαυτοῦ στάσιν μετα-
τέθεικας ἀπὸ τῶν ἀπροαιρέτων ἐπὶ τὰ προαιρε-
τικά, κἄν ποτ' εἴπῃς «οἴμοι», οὐ λέγεις διὰ τὸν
- 5 πατέρα, τὸν ἀδελφόν, ἀλλὰ «δι' ἐμέ», ἔτι ὑπολο-
γίζῃ νόσον; οὐκ οἶδας, ὅτι καὶ νόσος καὶ θάνατος
καταλαβεῖν ἡμᾶς ὀφειλουσὶν τί ποτε ποιοῦντας;
τὸν γεωργὸν γεωργοῦντα καταλαμβάνουσι, τὸν
- 6 ναυτικὸν πλέοντα. σὺ τί θέλεις ποιῶν καταληφθῆ-
ναι; τί ποτε μὲν γὰρ ποιοῦντά σε δεῖ καταληφθῆ-
ναι. εἴ τι ἔχεις τούτου κρεῖσσον ποιῶν καταλη-
φθῆναι, ποίει ἐκεῖνο.
- 7 Ἔμοι μὲν γὰρ καταληφθῆναι γένοιτο μηδενὸς
ἄλλου ἐπιμελουμένῳ ἢ τῆς προαιρέσεως τῆς ἐμῆς,
ἵν' ἀπαθῆς, ἵν' ἀκώλυτος, ἵν' ἀνανάγκαστος, ἵν'
- 8 ἐλεύθερος. ταῦτα ἐπιτηδεύων θέλω εὐρεθῆναι, ἵν'
εἴπειν δύναμαι τῷ θεῷ «μή τι παρέβην σου τὰς

Δηλαδή στο σπίτι θα ήσουν υγιής; Δεν ξεετάζεις, αν κά-
νεις εδώ κάτι από αυτά που συντελούν στη βελτίωση
της βούλησής σου; Γιατί, αν δεν καταφέρνεις τίποτε,
άδικα ήρθες. Φύγε· φρόντιζε τις υποθέσεις του σπιτιού
σου. Γιατί, αν δεν μπορεί το κυρίαρχο μέρος της ψυχής
σου να είναι σύμφωνο με τη φύση, θα μπορέσει, βέβαια,
το χωραφάκι· θα αυξήσεις τα λεφτουδάκια σου, θα γηρο-
κομήσεις τον πατέρα σου, θα τριγυρίσεις στην αγορά, θα
πάρεις κάποια θέση· άθλιος, όπως είσαι, άθλια θα κάνεις
ό,τι ακολουθεί. Αν, όμως, καταλαβαίνεις τον εαυτό σου,
ότι δηλαδή αποβάλλεις μερικές κακές κρίσεις και υιοθε-
τείς άλλες αντί γι' αυτές, και εγκατέλειψες αυτά που
δεν εξαρτώνται από τη βούλησή σου για να στραφείς σ'
αυτά που εξαρτώνται από αυτήν, κι αν ποτέ πεις «αλί-
μονο», δεν το λες για τον πατέρα σου, για τον αδελφό
σου, αλλά «για μένα», ακόμη λογαριάζεις την αρρώ-
στια; Δεν ξέρεις ότι και η αρρώστια και ο θάνατος πρέ-
πει να μας βρουν ό,τι και αν κάνουμε; Το γεωργό τον
βρίσκουν να ασχολείται με την καλλιέργεια των χωρα-
φιών, το ναυτικό να ταξιδεύει. Εσύ, κάνοντας τι, θέλεις
να σε βρουν; Γιατί πρέπει να σε βρουν ό,τι κι αν κάνεις.
Αν έχεις κάτι καλύτερο να κάνεις, για να σε βρουν κά-
νοντάς το, κάντο.

Εμένα, μακάρι να με βρουν απασχολημένο μόνο με τη
βούλησή μου, για να γίνω απαθής, ανεμπόδιτος, χωρίς
εξαναγκασμούς, ελεύθερος. Θέλω να με βρουν να κατα-
γίνομαι μ' αυτά, για να μπορώ να πω στο θεό «μήπως
είμαι παραβάτης των εντολών σου; Μήπως χρησιμο-

- ἐντολάς; μή τι πρὸς ἄλλα ἐχρησάμεν ταῖς ἀφορ-
 μαῖς ἄς ἔδωκας; μή τι ταῖς αἰσθήσεσιν ἄλλως, μή
 9 τι ταῖς προλήψεσιν; μή τί σοί ποτ' ἐνεκάλεσα; μή
 10 τι ἐμεμφάμεν σου τὴν διοίκησιν; ἐνόησα, ὅτε
 ἠθέλησας· καὶ οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ἐγὼ ἐκῶν. πένης
 ἐγενόμην σου θελοντος, ἀλλὰ χαίρων. οὐκ ἤρξα,
 ὅτι σὺ οὐκ ἠθέλησας· οὐδέ ποτ' ἐπεθύμησα ἀρχῆς.
 11 μή τί με τούτου ἔνεκα στυγνότερον εἶδες; μή οὐ
 προσῆλθόν σοί ποτε φαιδρῶ τῷ προσώπῳ, ἔτοιμος
 εἶ τι ἐπιτάσσεις, εἶ τι σημαίνεις; νῦν με θέλεις
 ἀπελθεῖν ἐκ τῆς πανηγύρεως· ἄπειμι, χάριν σοι
 ἔχω πᾶσαν, ὅτι ἠξίωσάς με συμπανηγυρίσαι σοι
 καὶ ἰδεῖν ἔργα τὰ σὰ καὶ τῇ διοικήσει σου συμπα-
 12 ρακολουθῆσαι. ταῦτά με ἐνθυμούμενον, ταῦτα
 γράφοντα, ταῦτα ἀναγιγνώσκοντα καταλάβοι ὁ
 θάνατος.
 13 Ἄλλ' ἢ μήτηρ μου τὴν κεφαλὴν νοσοῦντος οὐ
 κρατήσῃ. Ἄπιθι τοίνυν πρὸς τὴν μητέρα· ἄξιος
 γὰρ εἶ τὴν κεφαλὴν κρατούμενος νοσεῖν. Ἄλλ' ἐπὶ
 κλιναρίου κομφοῦ ἐν οἴκῳ κατεχείμεν. Ἄπιθί σου
 ἐπὶ τὸ κλινάριον· ἢ υἰγιαίνων ἄξιος εἶ ἐπὶ τοιούτου
 καταχεῖσθαι. μή τοίνυν ἀπόλλυε, ἃ δύνασαι ἐκεῖ
 ποιεῖν.
 14 Ἄλλ' ὁ Σωκράτης τί λέγει; «ὥσπερ ἄλλος τις»,
 φησὶν, «χαίρειν τὸν ἀγρὸν τὸν αὐτοῦ ποιῶν κρεῖσ-
 σονα, ἄλλος τὸν ἵππον, οὕτως ἐγὼ καθ' ἡμέραν

ποίησα για άλλους σκοπούς τα μέσα που μου έδωσες; Μήπως χρησιμοποίησα διαφορετικά τις αισθήσεις, μήπως τις έμφυτες ιδέες; Μήπως σε κατηγόρησα ποτέ για κάτι; Μήπως παραπονέθηκα για τη διοίκησή σου; Αρρώστησα, όταν θέλησες· και οι άλλοι βέβαια αρρώστησαν, αλλά εγώ με τη θέλησή μου. Έγινα φτωχός, γιατί εσύ το θέλησες, αλλά με χαρά. Δεν απέκτησα εξουσία, γιατί εσύ δεν το θέλησες· ποτέ δεν επεθύμησα εξουσία. Μήπως εξαιτίας αυτού με είδες πιο δυσαρεστημένο; Μήπως δεν σε πλησίασα ποτέ με χαρούμενο πρόσωπο, έτοιμος να κάνω ό,τι προστάξεις, ό,τι μου φανερώνεις; Τώρα θέλεις να φύγω από τη γιορτή· φεύγω· σου οφείλω κάθε ευγνωμοσύνη· γιατί με αξίωσες να γιορτάσω μαζί σου και να δω τα έργα σου και να καταλάβω τη διοίκησή σου». Μακάρι να με βρει ο θάνατος την ώρα που έχω αυτά στο νου μου, που γράφω αυτά, που αυτά διαβάζω.

Αλλά η μητέρα μου δε θα κρατήσει το κεφάλι μου, όταν θα είμαι άρρωστος. —Πήγαινε, λοιπόν, στη μητέρα σου· γιατί σου αξίζει να είσαι άρρωστος και κάποιος να σου κρατάει το κεφάλι. —Αλλά στο σπίτι μου ήμουν ξαπλωμένος σ' ένα κομψό κρεβατάκι. —Πήγαινε στο κρεβατάκι σου· σ' αλήθεια σου αξίζει να είσαι ξαπλωμένος σ' αυτό υγιής. Μη χάνεις, λοιπόν, όσα μπορείς να κάνεις εκεί.

Αλλά ο Σωκράτης τι λέει; «Όπως κάποιος άλλος», λέει, «χαίρεται να κάνει καλύτερο το χωράφι του, άλλος το άλογο του, έτσι κι εγώ κάθε μέρα χαίρομαι να παρα-

- 15 χαιρῶ παρακολουθῶν ἑμαυτῶ βελτίονι γινομένῳ». Πρὸς τί; μὴ τι πρὸς λεξειδία; Ἄνθρωπε, εὐφήμε.
- 16 Μὴ τι πρὸς θεωρημάτια; Τί ποιεῖς; Καὶ μὴν οὐ βλέπω, τί ἐστὶν ἄλλο, περὶ ὃ ἀσχολοῦνται οἱ φιλόσοφοι. Οὐδὲν σοι δοκεῖ εἶναι τὸ μηδέποτε ἐγκαλέσαι τινί, μὴ θεῷ, μὴ ἀνθρώπῳ· μὴ μέμφασθαι μηδένα· τὸ αὐτὸ πρόσωπον αἰεὶ καὶ ἐκφέρειν καὶ
- 17 εἰσφέρειν; ταῦτα ἦν, ἃ ἤδει ὁ Σωκράτης, καὶ ὅμως οὐδέποτε εἶπεν, ὅτι οἶδεν τι ἢ διδάσκει. εἰ δέ τις λεξειδία ἤτει ἢ θεωρημάτια, ἀπήγεν πρὸς Πρωταγόραν, πρὸς Ἰππίαν. καὶ γὰρ εἰ λάχανά τις ζητῶν ἐλήλυθεν, πρὸς τὸν κηπουρὸν ἂν αὐτὸν ἀπήγαγεν·
- 18 τίς οὖν ὑμῶν ἔχει ταύτην τὴν ἐπιβολήν; ἐπεὶ τοι εἰ εἴχετε, καὶ ἐνοσεῖτε ἂν ἠδέως καὶ ἐπεινᾶτε καὶ ἀπεθνήσκατε. εἴ τις ὑμῶν ἠράσθη κορασίου κομφῶ, οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγω.
- 19

ς'. Σποράδην τινά.

- 1 Πυθόμενου δέ τινος, πῶς νῦν μᾶλλον ἐκπεπονημένου τοῦ λόγου πρότερον μείζονες προκοπαὶ ἦσαν, Κατὰ τί, ἔφη, ἐκπεπόνηται καὶ κατὰ τί μείζους αἰ προκοπαὶ τότε ἦσαν; καθὼ γὰρ νῦν ἐκπεπόνηται, κατὰ τοῦτο καὶ προκοπαὶ νῦν εὐρεθῆσονται. καὶ νῦν μὲν ὥστε συλλογισμοὺς ἀναλύειν
- 2

κολουθώ τον εαυτό μου να βελτιώνεται». Σε τι; Μήπως σε φρασούλες; -Άνθρωπε, σώπα. -Μήπως σε θεωριούλες; -Τι κάνεις; Και όμως, δε βλέπω με τι άλλο ασχολούνται οι φιλόσοφοι. -Τίποτε δεν είναι για σένα το να μην κατηγορήσει κανείς ποτέ κανένα, ούτε θεό ούτε άνθρωπο· να μην παραπονεθεί για κανέναν· να έχει συνεχώς την ίδια έκφραση, είτε βγαίνει έξω είτε επιστρέφει; Αυτά ήταν που γνώριζε ο Σωκράτης· και όμως, ποτέ δεν είπε ότι γνωρίζει ή διδάσκει κάτι. Και αν κάποιος ζητούσε φρασούλες ή θεωριούλες, τον οδηγούσε στον Πρωταγόρα, στον Ιππία. Και, βέβαια, αν κάποιος είχε πάει ζητώντας λάχανα, θα τον οδηγούσε στον κηπουρό· ποιος λοιπόν, από σας, έχει αυτό το σκοπό στη ζωή του; Γιατί, βέβαια, αν τον είχατε, και θα αρρωσταίνατε, και θα πεινούσατε και θα πεθαίνατε με ευχαρίστηση. Αν κανείς από σας ερωτεύτηκε μια χαριτωμένη κοπέλα, ξέρει ότι λέω αλήθεια.

ζ. Μερικά σποραδικά

Όταν κάποιος ρώτησε πώς, ενώ τώρα καταβάλλεται μεγαλύτερος κόπος για τη λογική, παλιότερα υπήρχε μεγαλύτερη πρόοδος σ' αυτήν, σε τι, είπε, καταβάλλεται μεγαλύτερος κόπος και σε τι υπήρχε μεγαλύτερη πρόοδος τότε; Γιατί, σε ό,τι τώρα καταβάλλεται μεγαλύτερος κόπος, σ' αυτό θα βρούμε και τώρα μεγαλύτερη πρόοδο. Και τώρα, βέβαια, καταβάλλεται προσπάθεια και υπάρχει πρόοδος στην ανάλυση των συλλογισμών,

3 ἐκπεπόνηται καὶ προκοπαὶ γίνονται· τότε δ' ὥστε
 τὸ ἡγεμονικὸν κατὰ φύσιν ἔχον τηρῆσαι καὶ ἐξε-
 4 πονεῖτο καὶ προκοπαὶ ἦσαν. μὴ οὖν ἐνάλλασσε
 μηδὲ ζήτει, ὅταν ἄλλο ἐκπονήῃς, ἐν ἄλλῳ προκό-
 πτειν. ἀλλ' ἴδε, εἴ τις ἡμῶν πρὸς τούτῳ ὢν, ὥστε
 κατὰ φύσιν ἔχειν καὶ διεξάγειν, οὐ προκόπτει.
 οὐδένα γὰρ εὐρήσεις.

5 Ὁ σπουδαῖος ἀήττητος· ἢ γὰρ οὐκ ἀγωνίζεται,
 6 ὅπου μὴ κρείσσων, ἐστίν. «εἰ κατὰ τὸν ἀγρὸν θέ-
 λεις, λάβε· λάβε τοὺς οἰκέτας, λάβε τὴν ἀρχήν,
 λάβε τὸ σωματίον. τὴν δ' ὄρεξιν οὐ ποιήσεις ἀπο-
 7 τευκτικὴν οὐδὲ τὴν ἔκκλινιν περιπτωτικὴν». εἰς
 τοῦτον μόνον τὸν ἀγῶνα καθίησιν τὸν περὶ τῶν
 προαιρετικῶν· πῶς οὖν οὐ μέλλει ἀήττητος εἶναι;

8 Πυθόμενου δέ τις, τί ἐστὶν ὁ κοινὸς νοῦς,
 Ὡσπερ, φησὶν, κοινή τις ἀκοή λέγοιτ' ἂν ἢ μόνον
 φωνῶν διακριτικὴ, ἢ δὲ τῶν φθόγγων οὐκέτι κοινή,
 ἀλλὰ τεχνικὴ, οὕτως ἐστὶ τινα, ἃ οἱ μὴ παντά-
 πασιν διεστραμμένοι τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰς
 κοινὰς ἀφορμὰς ὁρῶσιν. ἢ τοιαύτη κατάστασις
 κοινὸς νοῦς καλεῖται.

9 Τῶν νέων τοὺς μαλακοὺς οὐκ ἔστι προτρέφαι
 ῥάδιον· οὐδὲ γὰρ τυρὸν ἀγχίστρω λαβεῖν· οἱ δ' εὐ-
 φρεῖς, κἂν ἀποτρέπῃς, ἔτι μᾶλλον ἔχονται τοῦ

τότε, όμως, κατέβαλλαν και προσπάθειες να διατηρήσουν το κυρίαρχο μέρος της ψυχής σύμφωνο με τη φύση, αλλά υπήρχε και πρόοδος. Λοιπόν, μην μπερδεύεις τα πράγματα και μην περιμένεις, όταν για άλλο κοπιάζεις, σε άλλο να προοδεύεις. Αλλά δες, αν κάποιος από μας, αφοσιωμένος στο να διατηρείται σε συμφωνία με τη φύση, και έτσι να περνάει τη ζωή του, δεν προοδεύει. Γιατί δε θα βρεις κανένα.

Ο σοφός είναι ανίκητος· γιατί δεν αγωνίζεται όπου δεν είναι ο καλύτερος. «Αν θέλεις όσα έχω στην ύπαιθρο, πάρτα· πάρε τους δούλους· πάρε την εξουσία μου· πάρε το ασήμαντο σώμα μου. Την επιθυμία μου, όμως, δε θα την κάνεις να αποτύχει, ούτε την αποστροφή μου να καταλήγει σ' αυτό που αποφεύγω». Μόνο σ' αυτόν τον αγώνα κατεβαίνει, για όσα, δηλαδή, εξαρτώνται από τη βούλησή του· πώς, λοιπόν, δε θα είναι ανίκητος;

Όταν κάποιος ρώτησε τι είναι ο κοινός νους, όπως ακριβώς, είπε, κοινή ακοή θα λεγόταν αυτή που μπορεί να διακρίνει μόνο τους ήχους, ενώ αυτή που μπορεί να διακρίνει τους τόνους δεν είναι πλέον κοινή, αλλά τεχνική, έτσι υπάρχουν κάποια πράγματα, τα οποία βλέπουν με τις κοινές τους ικανότητες όσοι από τους ανθρώπους δεν είναι τελείως διεστραμμένοι. Αυτή η διανοητική κατάσταση ονομάζεται κοινός νους.

Δεν είναι εύκολο πράγμα να παρακινήσει κανείς τους μαλθακούς νέους· γιατί ούτε με αγχίστρι μπορείς να πιάσεις μαλακό τυρί¹⁶, ενώ οι ευφείς νέοι, ακόμη κι αν τους αποτρέπεις, αφοσιώνονται ακόμη περισσότερο στη

- 10 λόγου. διὸ καὶ ὁ Ροῦφος τὰ πολλὰ ἀπέτρεπεν τούτῳ δοκιμαστηρίῳ χρώμενος τῶν εὐφυῶν καὶ ἀφυῶν. ἔλεγε γὰρ ὅτι «ὡς ὁ λίθος, καὶ ἀναβάλλης, ἐνεχθήσεται κάτω ἐπὶ γῆν κατὰ τὴν αὐτοῦ κατασκευὴν, οὕτως καὶ ὁ εὐφυής, ὅσω μᾶλλον ἀποκρούεται τις αὐτόν, τοσοῦτω μᾶλλον νεύει ἐφ' ὃ πέφυκεν».

ζ. Πρὸς τὸν διορθωτὴν τῶν ἐλευθέρων πόλεων
Ἐπικούρειον ὄντα.

- 1 Τοῦ δὲ διορθωτοῦ εἰσελθόντος πρὸς αὐτόν (ἦν δ' οὗτος Ἐπικούρειος) Ἄξιον, ἔφη, τοὺς ἰδιώτας ἡμᾶς παρ' ὑμῶν τῶν φιλοσόφων πυνθάνεσθαι, καθάπερ τοὺς εἰς ξένην πόλιν ἐλθόντας παρὰ τῶν πολιτῶν καὶ εἰδότεων, τί κράτιστόν ἐστιν ἐν κόσμῳ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἱστορήσαντες μετιώμεν, ὡς ἐκεῖνοι
- 2 τὰ ἐν ταῖς πόλεσι, καὶ θεώμεθα. ὅτι μὲν γὰρ τρία ἐστὶ περὶ τὸν ἄνθρωπον, ψυχὴ καὶ σῶμα καὶ τὰ ἐκτός, σχεδὸν οὐδεὶς ἀντιλέγει· λοιπὸν ὑμέτερόν ἐστιν ἀποκρίνασθαι, τί ἐστὶ τὸ κράτιστον. τί ἐροῦ-
- 3 μεν τοῖς ἀνθρώποις; τὴν σάρκα; καὶ διὰ ταύτην Μάξιμος ἔπλευσεν μέχρι Κασσιόπης χειμῶνος μετὰ τοῦ υἱοῦ προπέμπων, ἵν' ἡσθῆ τῇ σαρκί;
- 4 ἀρνησαμένου δ' ἐκείνου καὶ εἰπόντος Μὴ γένοιτο·

λογική. Γι' αυτό και ο Ρούφος περισσότερο τους απέτρεπε, χρησιμοποιώντας μόνο αυτό το κριτήριο για να ξεχωρίσει τους ευφυείς από τους αφυείς. Γιατί έλεγε ότι «όπως η πέτρα, ακόμη κι αν την πετάξεις ψηλά, θα πέσει κάτω στη γη, λόγω της ίδιας της της υπόστασης, έτσι και ο ευφυής, όσο περισσότερο τον αποτρέπει κανείς, τόσο πιο πολύ κλίνει σ' αυτό για το οποίο τον προόρισε η φύση».

*ζ. Προς το διορθωτή¹⁷ των ελεύθερων πόλεων,
ο οποίος ήταν Επικούρειος.*

Όταν τον επισκέφτηκε ο διορθωτής (αυτός ήταν Επικούρειος), Είναι σωστό, είπε, εμείς οι απλοί άνθρωποι να ρωτάμε εσάς τους φιλοσόφους —όπως αυτοί που πηγαινούν σε ξένη πόλη, ρωτάνε τους πολίτες κι αυτούς που γνωρίζουν—, ποιο είναι το καλύτερο πράγμα στον κόσμο, ώστε, έχοντας μάθει και οι ίδιοι τι είναι, να έλθουμε προς αναζήτησή του, όπως κάνουν οι ξένοι για τα αξιοθέατα στις ξένες πόλεις, και να το δούμε. Σχεδόν κανείς δεν αντιλέγει ότι τρία πράγματα υπάρχουν στον άνθρωπο: ψυχή, σώμα και τα εξωτερικά: επομένως, δικό σας έργο είναι να μας απαντήσετε ποιο είναι το καλύτερο. Τι θα πούμε στους ανθρώπους; Ότι είναι η σάρκα; Και γι' αυτήν ο Μάξιμος ταξίδεψε με πλοίο το χειμώνα μέχρι την Κασσιόπη¹⁸ με το γιο του, ξεπροβοδίζοντάς τον; Για να νιώσει απόλαυση με τη σάρκα; Όταν εκείνος αρνήθηκε και είπε Ποτέ! Δεν πρέπει, είπε ο Επίκτητος,

- Οὐ προσήκει περὶ τὸ κράτιστον ἐσπουδακέναι; Πά-
 ντων μάλιστα προσήκει. Τί οὖν κρείσσον ἔχομεν
 τῆς σαρκός; Τὴν ψυχὴν, ἔφη. Ἄγαθὰ δὲ τὰ τοῦ
 5 κρατίστου κρείττονά ἐστιν ἢ τὰ τοῦ φαυλοτέρου;
 Τὰ τοῦ κρατίστου. Ψυχῆς δὲ ἀγαθὰ πότερον
 προαιρετικά ἐστιν ἢ ἀπροαίρετα; Προαιρετικά.
 Προαιρετικὸν οὖν ἐστὶν ἡ ἡδονὴ ἢ ψυχικῆ; Ἔφη.
 6 Αὕτη δ' ἐπὶ τίσιν γίνεται; πότερον ἐφ' αὐτῆ; ἀλλ'
 ἀδιανόητόν ἐστιν προηγουμένην γὰρ τινα ὑφε-
 στάναι δεῖ οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἧς τυγχάνοντες
 ἠσθησόμεθα κατὰ ψυχὴν. Ὡμολόγει καὶ τοῦτο.
 7 Ἐπὶ τίμιν οὖν ἠσθησόμεθα ταύτην τὴν ψυχικὴν
 ἡδονήν; εἰ γὰρ ἐπὶ τοῖς ψυχικοῖς ἀγαθοῖς, εὐρηται
 ἡ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ. οὐ γὰρ δύναται ἄλλο μὲν
 εἶναι ἀγαθόν, ἄλλο δ' ἐφ' ᾧ εὐλόγως ἐπαιρόμεθα,
 οὐδὲ τοῦ προηγουμένου μὴ ὄντος ἀγαθοῦ τὸ
 8 ἐπιγέννημα ἀγαθὸν εἶναι. ἵνα γὰρ εὐλογον ἢ τὸ
 ἐπιγέννημα, τὸ προηγούμενον δεῖ ἀγαθὸν εἶναι.
 ἀλλ' οὐ μὴ εἶπητε φρένας ἔχοντες· ἀνακόλουθα
 9 γὰρ ἐρεῖτε καὶ Ἐπικούρω καὶ τοῖς ἄλλοις ὑμῶν
 δόγμασιν. ὑπολείπεται λοιπὸν ἐπὶ τοῖς σωματικοῖς
 ἡδεσθαι τὴν κατὰ ψυχὴν ἡδονήν· πάλιν ἐκεῖνα
 γίνεται προηγούμενα καὶ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ.
 10 Διὰ τοῦτο ἀφρόνως ἐποίησε Μάξιμος, εἰ δι' ἄλ-
 λο τι ἔπλευσεν ἢ διὰ τὴν σάρκα, τοῦτ' ἔστι διὰ τὸ
 11 κράτιστον. ἀφρόνως δὲ ποιεῖ καὶ εἰ ἀπέχεται τῶν
 ἀλλοτριῶν δικαστῆς ὧν καὶ δυνάμενος λαμβάνειν.

να έχουμε ζήλο για το καλύτερο; Πρέπει, περισσότερο απ' όλα. Τι καλύτερο έχουμε, λοιπόν, από τη σάρκα; Την ψυχή, είπε. Και ποια αγαθά είναι καλύτερα, του καλύτερου ή του χειρότερου; Του καλύτερου. Και τα αγαθά της ψυχής εξαρτώνται από τη βούληση ή όχι; Εξαρτώνται. Η ψυχική ηδονή, λοιπόν, εξαρτάται από τη βούληση; Συμφώνησε. Κι αυτή από τι δημιουργείται; Μήπως μόνη της; Αλλά αυτό είναι αδιανόητο· γιατί πρέπει να προϋπάρχει κάποια ουσία του αγαθού, την οποία, αν βρούμε, θα νιώσουμε απόλαυση στην ψυχή. —Και σ' αυτό συμφωνούσε. —Με τι λοιπόν θα νιώσουμε αυτή την ψυχική ηδονή; Γιατί, αν τη νιώσουμε με τα ψυχικά αγαθά, τότε έχουμε βρει την ουσία του αγαθού. Γιατί δεν μπορεί, άλλο να είναι αγαθό, και για άλλο να υπερηφανεύομαστε εύλογα, ούτε, ενώ το προηγούμενο δεν είναι καλό, αυτό που προκύπτει να είναι καλό. Γιατί, για να δικαιολογείται το επακόλουθο, πρέπει το προηγούμενο να είναι καλό. Αλλά μην το πείτε, αν είστε με τα καλά σας· γιατί θα πείτε πράγματα ασυνεπή και προς τον Επίκουρο και προς τις υπόλοιπες θεωρίες σας¹⁹. Το μόνο που σας μένει, λοιπόν, είναι να λέτε ότι νιώθετε την ψυχική ηδονή με σωματικά πράγματα· πάλι εκείνα αποκτούν προτεραιότητα και γίνονται η ουσία του αγαθού.

Γι' αυτό ο Μάξιμος έπραξε ανόητα, αν ταξίδεψε για χάρη άλλου πράγματος κι όχι για χάρη της σάρκας, δηλαδή για το καλύτερο. Και πράττει κανείς ανόητα, επίσης όταν, ενώ είναι δικαστής και μπορεί να πάρει την

- ἄλλ' ἂν σοι δόξῃ, ἐκεῖνο μόνον σκεπτώμεθα, ἵνα
 12 κεκρυμμένως, ἵν' ἀσφαλῶς, ἵνα μὴ τις γνῶ. τὸ
 γὰρ κλέψαι οὐδ' αὐτὸς Ἐπίκουρος ἀποφαίνει
 13 κακόν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεσεῖν· καὶ ὅτι πίστιν περὶ τοῦ
 λαθεῖν λαβεῖν ἀδύνατον, διὰ τοῦτο λέγει «μὴ
 κλέπτετε». ἄλλ' ἐγὼ σοι λέγω, ὅτι ἐὰν κομφῶς
 καὶ περιεσταλμένως γίνηται, λησόμεθα· εἶτα καὶ
 φίλους ἐν τῇ Πρώμῃ ἔχομεν δυνατοὺς καὶ φιλᾶς
 14 καὶ οἱ Ἕλληνες ἀδρανεῖς εἰσὶν· οὐδεὶς τολμήσει
 ἀναβῆναι τούτου ἕνεκα. τί ἀπέχη τοῦ ἰδίου ἀγα-
 θοῦ; ἄφρον ἐστὶ τοῦτο, ἡλίθιον ἐστίν. ἄλλ' οὐδ' ἂν
 15 λέγῃς μοι, ὅτι ἀπέχη, πιστεύσω σοι. ὡς γὰρ ἀδύ-
 νατόν ἐστι τῷ ψευδεῖ φαινομένῳ συγκαταθέσθαι
 καὶ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς ἀπονεῦσαι, οὕτως ἀδύνατόν
 ἐστὶ τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ ἀποστῆναι. ὁ πλοῦτος
 δ' ἀγαθὸν καὶ οἶονανεὶ τὸ ποιητικώτατόν γε τῶν
 16 ἡδονῶν. διὰ τί μὴ περιποιήσῃ αὐτόν; διὰ τί δὲ μὴ
 τὴν τοῦ γείτονος γυναῖκα διαφθείρωμεν, ἂν δυνά-
 μεθα λαθεῖν, ἂν δὲ φλυαρῇ ὁ ἀνὴρ, καὶ αὐτὸν
 17 προσεκτραχηλίσωμεν; εἰ θέλεις εἶναι φιλόσοφος
 οἷός δεῖ, εἴ γε τέλειος, εἴ ἀκολουθῶν σου τοῖς
 δόγμασιν· εἴ δὲ μὴ, οὐδὲν διοίσεις ἡμῶν τῶν λεγο-
 18 μένων Στωικῶν· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἄλλα λέγομεν,
 ἄλλα δὲ ποιοῦμεν. ἡμεῖς λέγομεν τὰ καλά, ποιῶ-
 μεν τὰ αἰσχρά· σὺ τὴν ἐναντίαν διαστροφὴν ἔσῃ
 διεστραμμένος δογματίζων τὰ αἰσχρά, ποιῶν τὰ
 καλά.

περιουσία άλλων, κρατιέται μακριά από τα ξένα αγαθά. Αλλά, αν σου αρέσει, εκείνο μόνο ας σκεφτόμαστε, δηλαδή να κλέψουμε κρυφά, με ασφάλεια, χωρίς να το μάθει κανείς. Γιατί ούτε ο ίδιος ο Επίκουρος θεωρεί την κλοπή κακό πράγμα, αλλά το να σε πιάσουν κι επειδή είναι αδύνατο να είμαστε σίγουροι ότι θα ξεφύγουμε, γι' αυτό λέει «μην κλέβετε». Αλλά εγώ σου λέω ότι, αν γίνει χαριτωμένα και προσεκτικά, θα ξεφύγουμε· έπειτα και φίλους έχουμε στη Ρώμη ισχυρούς και φίλες, και οι Έλληνες είναι αδρανείς· κανείς δε θα τολμήσει να ανεβεί στη Ρώμη γι' αυτό το σκοπό. Γιατί κρατιέσαι μακριά απ' το δικό σου αγαθό; Αυτό είναι ανόητο· είναι ηλίθιο. Αλλά ούτε κι αν μου λες ότι πράγματι κρατιέσαι μακριά, θα σε πιστέψω. Γιατί, όπως είναι αδύνατο να συγκατατεθεί κανείς σε κάτι που φαίνεται φέμα και να αρνηθεί το αληθινό, έτσι είναι αδύνατο να μείνει μακριά απ' αυτό που φαίνεται καλό. Ο πλούτος, βέβαια, είναι αγαθό και φαίνεται να δημιουργεί τις περισσότερες ηδονές. Γιατί να μην τον αποκτήσεις; Και γιατί να μην ξελογιάσουμε τη γυναίκα του γείτονα, αν μπορούμε να ξεφύγουμε, κι αν ο άντρας της φλυαρεί, να του σπάσουμε από πάνω κι εκείνου το σβέρκο; Αυτά, αν θέλεις να είσαι σωστός φιλόσοφος, αν θέλεις βέβαια να είσαι τέλειος, συνεπής με τις θεωρίες σου· αλλιώς, δε θα διαφέρεις καθόλου από μας, τους λεγόμενους Στωικούς· γιατί, κι εμείς, άλλα λέμε κι άλλα κάνουμε. Εμείς λέμε τα ωραία και πράττουμε τα άσχημα· εσύ θα έχεις την αντίθετη διαστροφή, κάνοντας θεωρίες για τα άσχημα, αλλά πράττοντας τα καλά.

- 19 Τὸν θεόν σοι, ἐπινοεῖς Ἐπικουρείων πόλιν; «ἐ-
γὼ οὐ γαμῶ». «οὐδ' ἐγώ· οὐ γὰρ γαμητέον». ἀλλ'
οὐδὲ παιδοποιητέον, ἀλλ' οὐδὲ πολιτευτέον. τί οὖν
γένηται; πόθεν οἱ πολῖται; τίς αὐτοὺς παιδεύσει;
τίς ἐφήβαρχος, τίς γυμνασίαρχος; τί δὲ καὶ παι-
20 δεύσει αὐτούς; ἃ Λακεδαιμόνιοι ἐπαιδεύοντο ἢ
Ἀθηναῖοι; λάβε μοι νέον, ἄγαγε κατὰ τὰ δόγματά
σου. πονηρά ἐστι τὰ δόγματα, ἀνατρεπτικὰ πόλε-
21 ως, λυμαντικά οἴκων, οὐδὲ γυναιξὶ πρόποντα. ἄφες
ταῦτ', ἄνθρωπε. ζῆς ἐν ἡγεμονούσῃ πόλει· ἄρχειν
σε δεῖ, κρίνειν δικαίως, ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων,
σοὶ καλὴν γυναῖκα φαίνεσθαι μηδεμίαν ἢ τὴν σὴν,
καλὸν παῖδα μηδένα, καλὸν ἀργύρωμα μηδέν,
22 χρύσωμα μηδέν. τούτοις σύμφωνα δόγματα ζήτη-
σον, ἀφ' ὧν ὀρμώμενος ἡδέως ἀφέξῃ πραγμάτων
23 οὕτως πιθανῶν πρὸς τὸ ἀγαγεῖν καὶ νικῆσαι. ἂν δὲ
πρὸς τῇ πιθανότητι τῇ ἐκείνων καὶ φιλοσοφίαν
τινά ποτε ταύτην ἐξευρηκότες ὦμεν συνεπωθοῦσαν
ἡμᾶς ἐπ' αὐτὰ καὶ ἐπιρρωννύουσαν, τί γένηται;
- 24 Ἐν τορευμάτι τί κράτιστόν ἐστιν, ὁ ἄργυρος ἢ ἡ
τέχνη; χειρὸς οὐσία μὲν ἢ σάρξ, προηγούμενα δὲ
25 τὰ χειρὸς ἔργα. οὐκοῦν καὶ καθήκοντα τρισσά· τὰ
μὲν πρὸς τὸ εἶναι, τὰ δὲ πρὸς τὸ ποιά εἶναι, τὰ δ'

Για όνομα του θεού, σε ρωτώ, μπορείς να φανταστείς μια πόλη Επικούρειων; «Εγώ δεν παντρεύομαι». «Ούτε εγώ· γιατί δεν πρέπει να παντρευόμαστε». Αλλά ούτε παιδιά πρέπει να κάνουμε, ούτε να ασχολούμαστε με τα πολιτικά. Τι θα γίνει, λοιπόν; Από πού θα υπάρχουν οι πολίτες; Ποιος θα τους μορφώσει; Ποιος θα επιβλέπει τους εφήβους, ποιος θα εποπτεύει την παλαίστρα; Και τι θα τους διδάξει; Αυτά που διδάσκονταν οι Λακεδαιμόνιοι ή οι Αθηναίοι; Πάρε μου έναν νέο· ανάθρεφέ τον σύμφωνα με τις θεωρίες σου. Οι θεωρίες σου είναι κακές, ανατρεπτικές για την πόλη, καταστροφικές για τις οικογένειες, κι ούτε αρμόζουν στις γυναίκες. Άφησέ τις, άνθρωπε. Ζεις σε μια πόλη που ασκεί ηγεμονία· πρέπει να ασκείς εξουσία, να κρίνεις δίκαια, να κρατιέσαι μακριά από τα ξένα πράγματα, καμιά γυναίκα να μη σου φαίνεται ωραία, εκτός από τη δική σου, κανένα παιδί ωραίο, κανένα ασημικό ωραίο, χρυσαφικό κανένα. Ψάξε για θεωρίες σύμφωνες μ' αυτά, από τις οποίες ορμώμενος θα παραιτηθείς ευχαρίστως από πράγματα τόσο πειστικά για να λεηλατήσεις και να υπερισχύσεις. Κι αν, κοντά στην πειστικότητα εκείνων, έχουμε βρει και κάποια φιλοσοφία σαν τη δική σας, που μας σπρώχνει προς αυτά και τα ενισχύει, τι θα γίνει;

Τι είναι καλύτερο σ' ένα ανάγλυφο, το ασημί ή η τέχνη; Η υπόσταση του χεριού είναι η σάρκα, αλλά τα έργα του χεριού είναι τα σημαντικά. Λοιπόν, και τα καθήκοντα είναι τριών ειδών πρώτα, αυτά που έχουν σχέση με μόνη την ύπαρξη, έπειτα, αυτά που έχουν να κά-

- 26 αὐτὰ τὰ προηγούμενα. οὕτως καὶ ἀνθρώπου οὐ
τὴν ὕλην δεῖ τιμᾶν, τὰ σαρκίδια, ἀλλὰ τὰ προη-
γούμενα. τίνα ἐστὶ ταῦτα; πολιτεύεσθαι, γαμεῖν,
παιδοποιεῖσθαι, θεὸν σέβειν, γονέων ἐπιμελεῖσθαι,
καθόλου ὀρέγεσθαι, ἐκκλίνειν, ὀρμᾶν, ἀφορμᾶν, ὡς
- 27 ἕκαστον τούτων δεῖ ποιεῖν, ὡς πεφύκαμεν. πεφύ-
καμεν δὲ πῶς; ὡς ἐλεύθεροι, ὡς γενναῖοι, ὡς αἰ-
δήμονες. ποῖον γὰρ ἄλλο ζῶον ἐρυθριᾷ, ποῖον
- 28 αἰσχροῦ φαντασίαν λαμβάνει; τὴν ἡδονὴν δ'
ὑπόταξαι τούτοις ὡς διάκονον, ὡς ὑπηρετὴν, ἵνα
προθυμίας ἐκκαλέσῃται, ἵν' ἐν τοῖς κατὰ φύσιν
ἔργοις παρακρατῇ.
- 29 Ἄλλ' ἐγὼ πλούσιός εἰμι καὶ οὐδενὸς χρεῖά μοι
ἐστίν. Τί οὖν ἔτι προσποιῇ φιλοσοφεῖν; ἀρκεῖ τὰ
χρυσώματα καὶ τὰ ἀργυρώματα· τί σοι χρεῖά
- 30 δογμάτων; Ἄλλὰ καὶ κριτῆς εἰμι τῶν Ἑλλήνων.
Οἶδας κρίνειν; τί σε ἐποίησεν εἰδέναι; Καῖσάρ μοι
- 31 κωδῖκελλον ἔγραψεν. Γραφάτω σοι, ἵνα κρίνης περὶ
τῶν μουσικῶν· καὶ τί σοι ὄφελος; ὅμως δὲ πῶς
κριτῆς ἐγένου; τὴν τίνος χεῖρα καταφιλήσας, τὴν

νουν με την ύπαρξη κάποιου είδους, και τέλος υπάρχουν τα ίδια τα πρωταρχικά καθήκοντα²⁰. Έτσι, και στην περίπτωση του ανθρώπου, δεν πρέπει να τιμάμε την ύλη του, τις ασήμαντες σάρκες του, αλλά τα πρωταρχικά πράγματα. Ποια είναι αυτά; Να ασκούμε τα καθήκοντα του πολίτη, να παντρευόμαστε, να κάνουμε παιδιά, να σεβόμαστε το θεό, να φροντίζουμε τους γονείς²¹. γενικά, να επιθυμούμε, να αποστρεφόμεστε, να επιλέγουμε, να αρνούμαστε, όπως πρέπει να κάνουμε καθένα από αυτά, σε συμφωνία με τη φύση μας. Και ποια είναι η φύση μας; Να ενεργούμε ως ελεύθεροι, ως γενναίοι, ως αξιοπρεπείς. Γιατί, ποιο άλλο ζώο κοκκινίζει από ντροπή, ποιο συλλαμβάνει την εντύπωση του αισχρού; Και την ηδονή πρέπει να την υποτάσσουμε σ' αυτά ως βοηθό, ως υπηρέτρια, για να προκαλεί το ενδιαφέρον μας, για να μας συγκρατεί μόνο στα έργα τα σύμφωνα με τη φύση.

Αλλά εγώ είμαι πλούσιος και δεν έχω ανάγκη τίποτε. -Τότε, γιατί ακόμη προσποιείσαι ότι είσαι φιλόσοφος; Να αρκείσαι στα χρυσαφικά και τα ασημικά· τι ανάγκη έχεις εσύ από θεωρίες; -Αλλά είμαι και δικαστής των Ελλήνων. -Ξέρεις να δικάζεις; Τι σε έκανε να ξέρεις; - Ο Καίσαρας μου έγραψε έναν κωδίσκελλο. -Ας σου γράφει κι έναν για να κρίνεις τα σχετικά με τις Καλές Τέχνες· και τι όφελος θα έχεις; Όμως, πώς έγινες δικαστής; Ποιανού το χέρι φίλησες, του Συμφόρου ή του Νομηνίου; Μπροστά σε τίνος την κρεβατοκάμαρα κοιμήθηκες;²² Σε ποιον έστειλες δώρα; Έπειτα, δεν κατα-

Συμφόρου ἢ τὴν Νομηνίου; τίνας πρὸ τοῦ κοιτῶ-
 νος κοιμηθεῖς; τίμη πέμφας δῶρα; εἶτα οὐκ αἰσθάνη,
 32 ὅτι τοσοῦτου ἄξιόν ἐστι κριτὴν εἶναι ὅσου Νομη-
 μιος; Ἄλλὰ δύναμαι ὄν θέλω εἰς φυλακὴν βαλεῖν.
 Ὡς λίθον. Ἄλλὰ δύναμαι ξυλοκοπηῖσαι ὄν θέλω.
 33 Ὡς ὄνον οὐκ ἔστι τοῦτο ἀνθρώπων ἀρχή. ὡς λο-
 γικῶν ἡμῶν ἄρξον δεικνὺς ἡμῖν τὰ συμφέροντα καὶ
 34 ἀκολουθήσομεν· δείκνυε τὰ ἀσύφορα καὶ
 ἀποστραφησόμεθα. ζηλωτὰς ἡμᾶς κατασκευάσον
 σεαυτοῦ ὡς Σωκράτης ἑαυτοῦ. ἐκεῖνος ἦν ὁ ὡς
 ἀνθρώπων ἄρχων, ὁ κατεσκευακῶς ὑποτεταχότας
 αὐτῷ τὴν ὄρεξιν τὴν αὐτῶν, τὴν ἔκκλησιν, τὴν ὄρ-
 35 μὴν, τὴν ἀφορμὴν. «τοῦτο ποιήσον, τοῦτο μὴ ποι-
 ῆσης· εἰ δὲ μὴ, εἰς φυλακὴν σε βαλῶ». οὐκέτι ὡς
 36 λογικῶν ἢ ἀρχὴ γίνεται. ἀλλ' «ὡς ὁ Ζεὺς διέτα-
 ξεν, τοῦτο ποιήσον· ἂν δὲ μὴ ποιήσης, ζημιωθήσῃ,
 βλαβήσῃ». ποῖαν βλάβην; ἄλλην οὐδεμίαν, ἀλλὰ
 τὸ μὴ ποιῆσαι ἃ δεῖ· ἀπολέσεις τὸν πιστόν, τὸν αἰ-
 δήμονα, τὸν κόσμιον. τούτων ἄλλας βλάβας μεί-
 ζονας μὴ ζῆτει.

ἢ. Πῶς πρὸς τὰς φαντασίας γυμναστέον

1 Ὡς πρὸς τὰ ἐρωτήματα τὰ σοφιστικὰ γυμνα-
 ζόμεθα, οὕτως καὶ πρὸς τὰς φαντασίας καθ' ἡμέ-
 ραν ἔδει γυμνάζεσθαι· προτείνουσι γὰρ ἡμῖν καὶ
 2 αὐταὶ ἐρωτήματα. ὁ υἱὸς ἀπέθανε τοῦ δεῖνος. ἀπό-

λαβαίνεις ότι το να είσαι δικαστής αξίζει όσο και ο Νουμήμιος; -Αλλά μπορώ να ρίξω στη φυλακή όποιον θέλω. - Όπως μπορείς μια πέτρα. -Αλλά μπορώ να ξυλοκοπήσω όποιον θέλω. -Όπως μπορείς ένα γαϊδούρι. Δεν κυβερνούν όμως έτσι τους ανθρώπους. Κυβέρνησέ μας ως λογικά όντα, δείχνοντάς μας αυτά που μας συμφέρουν και θα σε ακολουθήσουμε· δείχνε μας τα ασύμφορα και θα τα αποστραφούμε. Κάνε μας οπαδούς σου, όπως έκανε ο Σωκράτης δικούς του. Εκείνος ήταν που κυβερνούσε τους άλλους ως ανθρώπους· που έκανε να υποτάσσουν σ' αυτόν την επιθυμία τους, την αποστροφή, την επιλογή, την άρνηση. «Κάνε αυτό· μην κάνεις αυτό· αλλιώς θα σε ρίξω στη φυλακή». Δεν πρόκειται πια για εξουσία που ασκείται πάνω σε λογικά όντα. Αλλά «όπως ο Δίας πρόσταξε, αυτό κάνε· κι αν δεν το κάνεις, θα ζημιωθείς, θα βλαφτείς». Ποια βλάβη θα πάθω; Καμιά άλλη, παρά μόνο το ότι δεν έκανες αυτά που έπρεπε· θα χάσεις την αξιοπιστία σου, τον αυτοσεβασμό σου, την αξιοπρέπειά σου. Μεγαλύτερες βλάβες από αυτές μην φάχνεις.

*η'. Πώς πρέπει να ασκούμαστε
για να αντιμετωπίζουμε τις εντυπώσεις;*

Όπως ασκούμαστε για να αντιμετωπίσουμε τα σοφιστικά ερωτήματα, έτσι θα έπρεπε να ασκούμαστε κάθε μέρα και για να αντιμετωπίζουμε τις εντυπώσεις· γιατί μας θέτουν κι αυτές ερωτήματα. Πέθανε ο γιος του τάδε.

- κριναι «ἀπροαίρετον, οὐ κακόν». ὁ πατήρ τὸν δεῖ-
να ἀποκληρονόμον ἀπέλιπεν. τί σοι δοκεῖ; «ἀπρο-
3 αῖρετον, οὐ κακόν». Καῖσαρ αὐτὸν κατέκρινεν.
«ἀπροαίρετον, οὐ κακόν». ἔλυπήθη ἐπὶ τούτοις.
4 «προαιρετικόν, κακόν». γενναίως ὑπέμεινεν. «προ-
αιρετικόν, ἀγαθόν». κἂν οὕτως ἐθιζώμεθα, προ-
κόφομεν· οὐδέποτε γὰρ ἄλλω συγκαταθησόμεθα ἢ
5 οὗ φαντασία καταληπτική γίνεται. ὁ υἱὸς ἀπέθανε.
τί ἐγένετο; ὁ υἱὸς ἀπέθανεν. ἄλλο οὐδέν; οὐδὲ ἓν.
τὸ πλοῖον ἀπώλετο. τί ἐγένετο; τὸ πλοῖον
ἀπώλετο. εἰς φυλακὴν ἀπήχθη. τί γέγονεν; εἰς
6 φυλακὴν ἀπήχθη. τὸ δ' ὅτι «κακῶς πέπραχεν» ἐξ
αὐτοῦ ἕκαστος προστίθησιν. «ἄλλ' οὐκ ὀρθῶς ταῦ-
τα ὁ Ζεὺς ποιεῖ». διὰ τί; ὅτι σε ὑπομενητικὸν
ἐποίησεν, ὅτι μεγαλόφυχον, ὅτι ἀφείλεν αὐτῶν τὸ
εἶναι κακά, ὅτι ἔξεστίν σοι πάσχοντι ταῦτα
εὐδαιμονεῖν, ὅτι σοι τὴν θύραν ἤνοιξεν, ὅταν σοι μὴ
ποιῇ; ἄνθρωπε, ἔξελθε καὶ μὴ ἐγκάλει.
- 7 Πῶς ἔχουσι Ῥωμαῖοι πρὸς φιλοσόφους ἂν
θέλης γινῶναι, ἄκουσον. Ἰταλικὸς ὁ μάλιστα δοκῶν
αὐτῶν φιλόσοφος εἶναι παρόντος ποτέ μου χαλε-
πήνας τοῖς ἰδίοις, ὡς ἀνήκεστα πάσχων, «Οὐ
δύναμαι», ἔφη, «φέρειν ἀπόλλυτέ με, ποιήσετέ με
τοιούτον γενέσθαι», δειξάς ἐμέ.

Απάντησε «Δεν εξαρτάται από τη βούληση· δεν είναι κακό». Ο πατέρας του τάδε τον αποκλήρωσε. Ποια είναι η γνώμη σου γι' αυτό; «Δεν εξαρτάται από τη βούληση· δεν είναι κακό». Ο Καίσαρας τον καταδίκασε. «Δεν εξαρτάται από τη βούληση· δεν είναι κακό». Λυπήθηκε γι' αυτά. «Εξαρτάται από τη βούληση· είναι κακό». Το υπέμεινε με γενναιότητα. «Αυτό εξαρτάται από τη βούληση· είναι καλό». Αν έτσι συνηθίσουμε να αντιμετωπίζουμε τα πράγματα, θα προοδεύσουμε· γιατί ποτέ δεν θα συγκατατεθούμε σε τίποτε άλλο, παρά μόνο σ' αυτό, για το οποίο έχουμε μια καταληπτή εντύπωση²³. Πέθανε ο γιος του. Τι έγινε; Πέθανε ο γιος του. Τίποτε άλλο; Τίποτε. Χάθηκε το πλοίο του. Τι έγινε; Χάθηκε το πλοίο του. Μπήκε στη φυλακή. Τι έγινε; Μπήκε στη φυλακή. Όμως το «είναι δυστυχημένος» καθέννας το προσθέτει από μόνος του. «Αλλά ο Δίας δεν ενεργεί σωστά». Γιατί; Επειδή σε έκανε υπομονετικό, μεγαλόφυχο, επειδή αφαίρεσε απ' αυτά το κακό που έχουν, επειδή μπορείς να είσαι ευτυχισμένος, ενώ παθαίνεις τέτοια πράγματα, επειδή σου άνοιξε την πόρτα, όταν δεν σου πήγαιναν καλά τα πράγματα; Άνθρωπε, βγες έξω και μην κατηγορείς.

Αν θέλεις να μάθεις πώς αντιμετωπίζουν οι Ρωμαίοι τους φιλοσόφους, άκουσε. Ο Ιταλικός, αυτός που έχει τη μεγαλύτερη φήμη ως φιλόσοφος ανάμεσά τους, κάποτε, που ήμουν παρών κι αυτός οργίστηκε με τους δικούς του, σα να έπαθε κάτι ανεπανόρθωτο, «Δεν μπορώ», είπε, «να το αντέξω· με καταστρέφετε· θα με κάνετε να γίνω σαν κι αυτόν» και έδειξε εμένα.

θ'. Πρὸς τινὰ ῥήτορα ἀνιόντα εἰς Ῥώμην ἐπὶ δίκῃ.

1 Εἰσελθόντος δέ τινος πρὸς αὐτόν, ὃς εἰς Ῥώμην
 ἀνήκει δίκην ἔχων περὶ τιμῆς τῆς αὐτοῦ, πυθόμενος
 τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἄνεισιν, ἐπερωτήσαντος ἐκείνου,
 2 τίνα γνώμην ἔχει περὶ τοῦ πράγματος, Εἴ μου
 πυνθάνῃ, τί πράξεις ἐν Ῥώμῃ, φησὶν, πότερον
 κατορθώσεις ἢ ἀποτεύξῃ, θεώρημα πρὸς τοῦτο οὐκ
 ἔχω· εἰ δὲ πυνθάνῃ, πῶς πράξεις, τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι,
 εἰ μὲν ὀρθὰ δόγματα ἔχεις, καλῶς, εἰ δὲ φαῦλα,
 3 κακῶς. παντὶ γὰρ αἴτιον τοῦ πράσσειν τι δόγμα. τί
 γὰρ ἐστίν, δι' ὃ ἐπεθύμησας προστάτης χειροτονη-
 θῆναι Κνωσίων; τὸ δόγμα. τί ἐστίν, δι' ὃ νῦν εἰς
 4 Ῥώμην ἀνέρχῃ; τὸ δόγμα. καὶ μετὰ χειμῶνος καὶ
 κινδύνου καὶ ἀναλωμάτων; Ἀνάγκη γάρ ἐστίν.
 Τίς σοι λέγει τοῦτο; τὸ δόγμα. οὐκοῦν εἰ πάντων
 αἴτια τὰ δόγματα, φαῦλα δέ τις ἔχει δόγματα,
 5 οἷον ἂν ἦ τὸ αἴτιον, τοιοῦτον καὶ τὸ ἀποτελούμε-
 νον. ἄρ' οὖν πάντες ἔχομεν ὑγιῆ δόγματα καὶ σὺ
 καὶ ὁ ἀντιδικός σου; καὶ πῶς διαφέρεσθε; ἀλλὰ σὺ
 6 μᾶλλον ἢ ἐκεῖνος; διὰ τί; δοκεῖ σοι. κάκεινῳ καὶ
 τοῖς μαινομένοις. τοῦτο πονηρὸν κριτήριον. ἀλλὰ
 δεῖξόν μοι, ὅτι ἐπίσκεψίν τινὰ καὶ ἐπιμέλειαν πε-
 ποίησαι τῶν σαυτοῦ δογμάτων. καὶ ὡς νῦν εἰς

*θ'. Προς κάποιον ρήτορα που πήγαινε στη Ρώμη
για μια δίκη.*

Όταν τον επισκέφτηκε κάποιος, που ανέβαινε στη Ρώμη, γιατί είχε δίκη για κάποιο τιμητικό του αξίωμα, και ο Επίκτητος τον ρώτησε την αιτία για την οποία ανεβαίνει, κι εκείνος με τη σειρά του τον ρώτησε ποια γνώμη έχει για το ζήτημα, «Αν με ρωτάς τι θα κάνεις στη Ρώμη, λέει ο Επίκτητος, αν θα επιτύχεις ή θα αποτύχεις, δεν έχω καμιά ιδέα γι' αυτό· αν, όμως, ρωτάς πώς θα ενεργήσεις, μπορώ να σου πω το εξής: αν μεν έχεις ορθές κρίσεις, θα ενεργήσεις σωστά, αν κακές, άσχημα. Αφού, σε κάθε ζήτημα, το αίτιο για να ενεργήσει κανείς με κάποιον τρόπο είναι η κρίση του. Γιατί, τι είναι αυτό, εξαιτίας του οποίου θέλησες να εκλεγείς προστάτης των Κνωσίων; Η κρίση σου. Τι είναι αυτό, εξαιτίας του οποίου ανεβαίνεις τώρα στη Ρώμη; Η κρίση. Και με κακοκαιρία και κίνδυνο και έξοδα; –Αλλά υπάρχει ανάγκη. –Ποιος σου το λέει αυτό; Η κρίση σου. Λοιπόν, αν υπαίτιες για όλα είναι οι κρίσεις, και κάποιος έχει κακές κρίσεις, ό,τι λογής είναι το αίτιο, τέτοιο θα είναι και το αποτέλεσμα. Άραγε, λοιπόν, έχουμε όλοι ορθές κρίσεις, και συ και ο αντίδικός σου; Και πώς διαφωνείτε; Μήπως έχεις εσύ περισσότερο ορθές κρίσεις, παρά εκείνος; Γιατί; Έτσι νομίζεις. Έτσι νομίζει κι εκείνος και οι τρελοί επίσης. Αυτό είναι κακό κριτήριο. Αλλά δείξε μου ότι έχεις εξετάσει και φροντίσει τις κρίσεις σου. Και όπως, τώρα, ταξιδεύεις στη θάλασσα για τη Ρώ-

- Ῥώμην πλεῖς ἐπὶ τῷ προστάτης εἶναι Κνωσίων
 καὶ οὐκ ἐφαρκεῖ σοι μένειν ἐν οἴκῳ τὰς τιμὰς
 ἔχοντι ἅς εἶχες, ἀλλὰ μειζονός τινος ἐπιθυμεῖς καὶ
 ἐπιφανεστέρου, πότε οὕτως ἔπλευσας ὑπὲρ τοῦ τὰ
 7 δόγματα ἐπισκέψασθαι τὰ σαυτοῦ καὶ εἴ τι φαῦλον
 ἔχεις, ἐχβαλεῖν; τίμη προσελήλυθας τούτου ἕνεκα;
 ποῖον χρόνον ἐπέταξας σαυτῷ, ποίαν ἡλικίαν;
 ἔπελθέ σου τοὺς χρόνους, εἰ ἐμὲ αἰσχύνῃ, αὐτὸς
 8 πρὸς σαυτόν. ὅτε παῖς ἦς, ἐξήταξες τὰ σαυτοῦ
 δόγματα; οὐχὶ δ' ὡς πάντα ποιεῖς, ἐποίεις ἃ ἐποί-
 εις; ὅτε δὲ μειράκιον ἦδη καὶ τῶν ῥητόρων ἦκουες
 καὶ αὐτὸς ἐμελέτας, τί σοι λείπειν ἐφαντάζου; ὅτε
 9 δὲ νεανίσκος καὶ ἦδη ἐπολιτεύου καὶ δίκας αὐτὸς
 ἔλεγες καὶ εὐδοκίμεις, τίς σοι ἔτι ἴσος ἐφαίνετο;
 10 ποῦ δ' ἂν ἠνέσχου ὑπὸ τινος ἐξεταζόμενος, ὅτι πο-
 νηρὰ ἔχεις δόγματα; τί οὖν σοι θέλεις εἶπω;
 Βοήθησόν μοι εἰς τὸ πρᾶγμα. Οὐκ ἔχω πρὸς τοῦτο
 θεωρήματα· οὐδὲ σύ, εἰ τούτου ἕνεκα ἐλήλυθας
 πρὸς ἐμέ, ὡς πρὸς φιλόσοφον ἐλήλυθας, ἀλλ' ὡς
 11 πρὸς λαχανοπώλην, ἀλλ' ὡς πρὸς σκυτέα. Πρὸς
 τί οὖν ἔχουσιν οἱ φιλόσοφοι θεωρήματα; Πρὸς τοῦ-
 το, ὅ τι ἂν ἀποβῆ, τὸ ἡγεμονικὸν ἡμῶν κατὰ φύσιν
 ἔχειν καὶ διεξάγειν. μικρὸν σοι δοκεῖ τοῦτο; Οὐ·
 ἀλλὰ τὸ μέγιστον. Τί οὖν; ὀλίγου χρόνου χρεῖαν
 ἔχει καὶ ἔστι παρερχόμενον αὐτὸ λαβεῖν; εἰ δύνα-
 σαι, λάμβανε.
- 12 Εἴτ' ἐρεῖς «συνέβαλλον Ἐπικτήτῳ ὡς λίθῳ, ὡς

μη για να γίνεις προστάτης των Κνωσσίων, και δεν σου αρκεί να μείνεις στο σπίτι σου, απολαμβάνοντας τις τιμές που είχες, αλλά επιθυμείς κάτι σπουδαιότερο και επιφανέστερο, πότε ταξίδεψες έτσι για να εξετάσεις τις κρίσεις σου, και, αν έχεις κάποια κακή, να την απορρίψεις; Ποιον επισκέφτηκες γι' αυτό το σκοπό; Ποιο χρόνο αφιέρωσες στον εαυτό σου, ποια περίοδο της ζωής σου; Εξέτασε τις περιόδους της ζωής σου ο ίδιος μόνος σου, αν ντρέπεσαι εμένα. Όταν ήσουν παιδί, εξέταζες τις κρίσεις σου; Δεν έκανες όσα έκανες, όπως τα κάνεις όλα; Κι όταν πια ήσουν έφηβος κι άκουγες τους ρήτορες και μελετούσες ο ίδιος, τι φανταζόσουν ότι σου λείπει; Κι όταν ήσουν νεαρός και πια συμμετείχες στις δημόσιες υποθέσεις και ρητόρευες ο ίδιος στα δικαστήρια και αποκτούσες καλή φήμη, ποιος σου φαινόταν ακόμη ίσος με σένα; Πού θα ανεχόσουν να σε ελέγξει κάποιος γιατί έχεις κακές κρίσεις; Τι θέλεις, λοιπόν, να σου πω; —Βοήθησέ με σ' αυτή την υπόθεση. —Δεν έχω θεωρίες γι' αυτό· ούτε εσύ, αν έχεις έρθει σε μένα γι' αυτό το σκοπό, είναι σαν να έχεις έρθει σε φιλόσοφο, αλλά σαν σε λαχανοπώλη, σαν σε υποδηματοποιό. —Για ποιο σκοπό, λοιπόν, έχουν οι φιλόσοφοι θεωρίες; —Προκειμένου, ό,τι και να συμβεί, το κυρίαρχο μέρος της ψυχής μας να βρίσκεται και να διατηρείται σε συμφωνία με τη φύση. Αυτό σου φαίνεται ασήμαντο; —Όχι· αλλά το πιο σημαντικό. —Τότε λοιπόν; Απαιτεί λίγο χρόνο, και μπορείς να το πάρεις έτσι περαστικός; Αν μπορείς, πάρτο.

Έπειτα θα πεις «Συνάντησα τον Επίκτητο και ήταν

- ἀνδριάντι». εἶδες γάρ με καὶ πλέον οὐδέν. ἀνθρώ-
 13 πῳ δ' ὡς ἀνθρώπῳ συμβάλλει ὁ τὰ δόγματα
 αὐτοῦ καταμανθάνων καὶ ἐν τῷ μέρει τὰ ἴδια
 δεικνύων. κατὰμαθέ μου τὰ δόγματα, δεῖξόν μοι
 τὰ σὰ καὶ οὕτως λέγε συμβεβληκέναι μοι. ἐλέγξω-
 14 μέν ἀλλήλους· εἴ τι ἔχω κακὸν δόγμα, ἄφελε αὐ-
 τό· εἴ τι ἔχεις, θεὸς εἰς τὸ μέσον. τοῦτό ἐστι φιλοσό-
 φῳ συμβάλλειν. οὐ· ἀλλὰ «πάροδος ἐστι καὶ ἕως
 τὸ πλοῖον μισθούμεθα, δυνάμεθα καὶ Ἐπίκτητον
 ἰδεῖν ἴδωμεν, τί ποτε λέγει». εἴτ' ἐξελθὼν «οὐδὲν
 ἦν ὁ Ἐπίκτητος, ἐσολοίκεν, ἐβαρβάρικεν». «τίνας
 γὰρ ἄλλου κριταὶ εἰσέρχεσθε;»
 15 «Ἄλλ' ἂν πρὸς τούτοις», φησὶν, «ὦ, ἀγρὸν οὐχ
 ἔξω ὡς οὐδὲ σύ, ποτήρια ἀργυρᾶ οὐχ ἔξω ὡς οὐδὲ
 16 σύ, κτήνη καλὰ ὡς οὐδὲ σύ». πρὸς ταῦτα ἴσως
 ἀρκεῖ ἐκεῖνο εἰπεῖν ὅτι «ἀλλὰ χρεῖαν αὐτῶν οὐχ
 ἔχω· σὺ δ' ἂν πολλὰ κτήση, ἄλλων χρεῖαν ἔχεις,
 17 θέλεις οὐ θέλεις, πτωχότερός μου. Τίνος οὖν ἔχω
 χρεῖαν; Τοῦ σοὶ μὴ παρόντος· τοῦ εὐσταθεῖν, τοῦ
 18 κατὰ φύσιν ἔχειν τὴν διάνοιαν, τοῦ μὴ ταράττε-
 σθαι. πάτρων, οὐ πάτρων, τί μοι μέλει; σοὶ μέλει
 πλουσιώτερός σου εἰμί· οὐχ ἀγωνιῶ, τί φρονήσει
 περὶ ἐμοῦ ὁ Καῖσαρ· οὐδένα κολακεύω τουτοῦ ἔνε-
 κα. ταῦτα ἔχω ἀντὶ τῶν ἀργυρωμάτων, ἀντὶ τῶν
 χρυσωμάτων. σὺ χρυσᾶ σκευή, ὄστράκινον τὸν

σαν πέτρα, σαν ανδριάντας». Γιατί είδες εμένα και τίποτε περισσότερο. Εκείνος που συναντάει έναν άνθρωπο ως άνθρωπο, είναι αυτός που κατανοεί τις κρίσεις του και με τη σειρά του δείχνει τις δικές του. Κατανόησε τις κρίσεις μου, δείξε μου τις δικές σου, κι έτσι να λες ότι με συνάντησες. Ας εξετάσουμε ο ένας τον άλλο· αν έχω κάποια κακή κρίση, αφαιρέσέ την. Αν εσύ έχεις κάποια, βάλτην κάτω. Αυτό σημαίνει να συναντάς ένα φιλόσοφο. Όχι· αλλά «περνάμε από εκεί, και μέχρι να νοικιάσουμε το πλοίο μας, μπορούμε να δούμε και τον Επίκτητο· ας δούμε τι λέει τέλος πάντων». Και μετά, φεύγοντας, λες: «τίποτε δεν ήταν ο Επίκτητος· ήταν όλο σολοκισμούς και βαρβαρισμούς». Γιατί, τι άλλο έρχεστε για να κρίνετε;

«Αλλά, αν αφοσιωθώ σ' αυτά», λέει, «δεν θα έχω χωράφι, όπως ούτε εσύ, δεν θα έχω ασημένα ποτήρια, όπως ούτε εσύ, δεν θα έχω καλά κοπάδια, όπως ούτε εσύ». Σ' αυτά ίσως είναι αρκετό να απαντήσω το εξής: «αλλά δεν τα χρειάζομαι· εσύ, όμως, αν αποκτήσεις πολλά, θα χρειάζεσαι κι άλλα, και, θέλεις δε θέλεις, θα είσαι φτωχότερος από μένα». —Τι χρειάζομαι λοιπόν; —Αυτό που δεν έχεις· να είσαι σταθερός, να είναι ο νους σου σύμφωνος με τη φύση, να μην ταραξέσαι. Προστάτης ή όχι, τι με νοιάζει; Εσένα νοιάζει. Είμαι πλουσιότερος από σένα· δεν αγωνιώ τι θα σκεφτεί για μένα ο Καίσαρας· κανέναν δεν κολακεύω γι' αυτό το σκοπό. Αυτά έχω αντί για τα ασημικά, αντί για τα χρυσαφικά. Εσύ έχεις χρυσά σκεύη, αλλά η λογική σου, οι κρίσεις, οι

- 19 λόγον, τὰ δόγματα, τὰς συγκαταθέσεις, τὰς ὀρμάς,
 τὰς ὀρέξεις. ὅταν δὲ ταῦτα ἔχω κατὰ φύσιν, διὰ τί
 μὴ φιλοτεχνήσω καὶ περὶ τὸν λόγον; εὐσχολῶ γάρ·
 οὐ περισπᾶταί μου ἡ διάνοια. τί ποιήσω μὴ περι-
 σπώμενος; τούτου τί ἀνθρωπικώτερον ἔχω; ὑμεῖς
 20 ὅταν μηδὲν ἔχητε, ταράσσεσθε, εἰς θέατρον εἰσέρ-
 χεσθε ἢ ἀναλύετε· διὰ τί ὁ φιλόσοφος μὴ ἐξερ-
 γάσῃται τὸν αὐτοῦ λόγον; σὺ κρυστάλλινα, ἐγὼ
 21 τὰ τοῦ Ψευδομένου· σὺ μούρρινα, ἐγὼ τὰ τοῦ
 Ἀποφάσκοντος. σοὶ πάντα μικρὰ φαίνεται ἃ ἔχεις,
 ἐμοὶ τὰ ἐμὰ πάντα μεγάλα. ἀπλήρωτός σου ἐστὶν
 ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἐμὴ πεπλήρωται. τοῖς <παιδίοις> εἰς
 22 στενόβρογχον κεράμιον καθιῆσιν τὴν χεῖρα καὶ
 ἐκφέρουσιν ἰσχαδοκάρυα τοῦτο συμβαίνει· ἂν
 πληρώσῃ τὴν χεῖρα, ἐξενεγκεῖν οὐ δύναται, εἴτα
 κλάει. ἄφες ὀλίγα ἐξ αὐτῶν καὶ ἐξοίσεις. καὶ σὺ
 ἄφες τὴν ὀρεξίν· μὴ πολλῶν ἐπιθύμει καὶ οἴσεις.

ι. Πῶς φέρειν δεῖ τὰς νόσους.

- I Ἐκάστου δόγματος ὅταν ἡ χρεῖα παρῆ, πρό-
 χειρον αὐτὸ ἔχειν δεῖ· ἐπ' ἀρίστῳ τὰ περὶ ἀρίστου,
 ἐν βαλανείῳ τὰ περὶ βαλανείου, ἐν κοιτῇ τὰ περὶ
 κοίτης.

συγκαταθέσεις, οι επιλογές, οι επιθυμίες σου είναι πλήρεις. Όταν, όμως, έχω αυτά σύμφωνα με τη φύση, γιατί να μην ασκήσω και την τέχνη της λογικής; Γιατί έχω ελεύθερο χρόνο· είναι απερίσπαστος ο νους μου. Τι θα κάνω, αφού τίποτε δεν αποσπά την προσοχή μου; Τι έχω πιο ανθρώπινο από αυτό; Εσείς, όταν δεν έχετε τίποτε να κάνετε, είστε ανήσυχοι, πάτε στο θέατρο ή ταξιδεύετε· γιατί ο φιλόσοφος να μην καλλιεργήσει τη λογική του; Εσύ ασχολείσαι με τα κρυστάλλινα σκεύη, εγώ με το συλλογισμό του Ψευδομένου· εσύ με μούρρινα²⁴, εγώ με το συλλογισμό του Αποφάσκοντος²⁵. Εσένα, όλα όσα έχεις σου φαίνονται ασήμαντα· εμένα, όλα τα δικά μου σπουδαία. Η επιθυμία σου είναι ανεκπλήρωτη, η δική μου έχει εκπληρωθεί. Το ίδιο συμβαίνει στα παιδιά που βάζουν το χέρι τους σε αγγείο με στενό λαιμό και βγάζουν ξερά σύκα με καρύδια· αν γεμίσουν το χέρι τους, δεν μπορούν να το βγάλουν έξω· ύστερα κλαίνε. Άφησε λίγα από αυτά που κρατάς και θα το βγάλεις. Και συ, άφησε την επιθυμία· μην ποθείς πολλά και θα πάρεις.

ι'. Πώς πρέπει να υπομένουμε τις αρρώστιες;

Όταν εμφανίζεται η ανάγκη για την κάθε κρίση ξεχωριστά, πρέπει να την έχουμε πρόχειρη· στο γεύμα τις κρίσεις μας για το γεύμα, στο λουτρό τις σχετικές με το λουτρό, στο κρεβάτι τις σχετικές με το κρεβάτι.

- 2 μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι,
πρὶν τῶν ἡμερι<ν>ων ἔργων λογιόσασθαι ἕκαστα·
- 3 «πῆ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐ
τετέλεσται;»
ἀρξάμενος δ' ἀπὸ τούτου ἐπέξιθι· καὶ μετέπειτα
δειλά μὲν οὖν ῥέξας ἐπιπλήσσειο, χρηστὰ δὲ
τέρπου.
- καὶ τούτους τοὺς στίχους κατέχειν χρηστικῶς,
4 οὐχ ἵνα δι' αὐτῶν ἀναφωνῶμεν, ὡς διὰ τοῦ Παιῶν
Ἄπολλον· πάλιν ἐν πυρετῷ τὰ πρὸς τοῦτο· μή, ἂν
5 πυρέξωμεν, ἀφίεναι πάντα καὶ ἐπιλανθάνεσθαι· «ἂν
ἐγὼ ἔτι φιλοσοφῆσω, ὃ θέλει γινέσθω· πού ποτ'
ἀπελθόντα τοῦ σωματίου ἐπιμελεῖσθαι δεῖ» εἴ γε
6 καὶ πυρετὸς οὐκ ἔρχεται· τὸ δὲ φιλοσοφῆσαι τί
ἐστίν; οὐχὶ παρασκευάσασθαι πρὸς τὰ συμβαί-
νοντα; οὐ παρακολουθεῖς οὖν, ὅτι τοιοῦτόν τι λέ-
γεις· «ἂν ἔτι ἐγὼ παρασκευάσωμαι πρὸς τὸ πρῶ-
ως φέρειν τὰ συμβαίνοντα, ὃ θέλει γινέσθω;» οἷον
7 εἴ τις πληγὰς λαβῶν ἀποσταίῃ τοῦ παγκρατιά-
ζειν· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἔξεστι καταλῦσαι καὶ μὴ
δέρεσθαι, ἐνθάδε δ' ἂν καταλύσωμεν φιλοσοφοῦν-
τες, τί ὄφελος; τί οὖν δεῖ λέγειν πρὸς αὐτὸν ἐφ'
ἐκάστου τῶν τραχέων; ὅτι «ἐνεκα τούτου ἐγυμνα-
8 ζόμεν, ἐπὶ τοῦτο ἥσκουν». ὁ θεός σοι λέγει «δός

Μήτε να δέχεστε τον ύπνο στα απαλά σας μάτια
πριν λογαριάσετε το κάθε έργο της ημέρας·
«πού έκανα λάθος; Τι έκανα; Τι έπρεπε να κάνω και
δεν το έκανα;»

Αρχίζοντας απ' αυτό, εξέτασε· και ύστερα,
για τα ευτελή που έκανες μάλωσε τον εαυτό σου·
ενώ για τα καλά να είσαι ευχαριστημένος²⁶.

Κι αυτούς τους στίχους να τους έχεις για χρήση· όχι για να αναφωνούμε μ' αυτούς, όπως με το «Σωτήρα Απόλλωνα»²⁷. Πάλι, στον πυρετό, πρέπει να έχουμε έτοιμες τις σχετικές κρίσεις· όχι, όταν ανεβάσουμε πυρετό, να τ' αφήσουμε όλα και να τα ξεχάσουμε, λέγοντας «αν εγώ ασχοληθώ ποτέ πάλι με τη φιλοσοφία, ό,τι θέλει ας γίνει. Πρέπει να πάω κάπου και να φροντίσω το κορμάκι μου». Αν, βέβαια, δεν πηγαίνει εκεί και ο πυρετός. Και τι σημαίνει ασχολούμαι με τη φιλοσοφία; Δεν σημαίνει να προετοιμάζομαι γι' αυτά που συμβαίνουν; Δεν καταλαβαίνεις, λοιπόν, ότι λες κάτι τέτοιο· «αν εγώ προετοιμαστώ ποτέ πάλι για να υπομένω ήρεμα όσα συμβαίνουν, ας γίνει ό,τι θέλει»; Είναι σαν κάποιος που εισέπραξε χτυπήματα, να πρέπει να σταματήσει το αγώνισμα του παγκρατίου. Αλλά εκεί μπορεί κανείς να σταματήσει και να μη δέρνεται· εδώ, όμως, αν σταματήσουμε τη φιλοσοφία, ποιο είναι το όφελος; Τι πρέπει, λοιπόν, να λέμε στον εαυτό μας για κάθε τι δύσκολο; Ότι «γι' αυτό γυμναζόμουν, για ν' αντιμετωπίσω αυτό έκανα εξάσκηση». Ο θεός σου λέει «δώσε μου απόδειξη,

- μοι ἀπόδειξιν, εἰ νομίμως ἤθλησας, εἰ ἔφαγες ὅσα δεῖ, εἰ ἐγυμνάσθης, εἰ τοῦ ἀλείπτου ἤκουσας». εἶτ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἔργου καταμαλακίῃ; νῦν τοῦ πυρέττειν καιρός ἐστίν, τοῦτο καλῶς γινέσθω· τοῦ
- 9 διψᾶν, δίψα καλῶς· τοῦ πεινᾶν, πείνα καλῶς. οὐκ ἔστιν ἐπὶ σοί; τίς σε κωλύσει; ἀλλὰ πιεῖν μὲν κωλύσει ὁ ἰατρός, καλῶς δὲ διψᾶν οὐ δύναται· καὶ φαγεῖν μὲν κωλύσει, πεινᾶν δὲ καλῶς οὐ δύναται.
- 10 Ἄλλ' οὐ φιλολογῶ; Τίνος δ' ἔνεκα φιλολογεῖς; ἀνδράποδον, οὐχ ἵνα εὐροῆς; οὐχ ἵνα εὐσταθῆς; οὐχ ἵνα κατὰ φύσιν ἔχης καὶ διεξάγῃς; τί κωλύει
- 11 πυρέσσοντα κατὰ φύσιν ἔχειν τὸ ἡγεμονικόν; ἐνθάδ' ὁ ἔλεγχος τοῦ πράγματος, ἡ δοκιμασία τοῦ φιλοσοφοῦντος. μέρος γάρ ἐστι καὶ τοῦτο τοῦ βίου, ὡς περίπατος, ὡς πλοῦς, ὡς ὀδοιπορία, οὕτως καὶ
- 12 πυρετός. μή τι περιπατῶν ἀναγιγνώσκεις; Οὐ. Οὕτως οὐδὲ πυρέσσων. ἀλλ' ἂν καλῶς περιπατῆς, ἔχεις τὸ τοῦ περιπατοῦντος· ἂν καλῶς πυρέξῃς, ἔχεις τὰ τοῦ πυρέσσοντος. τί ἐστὶ καλῶς πυρέσσειν; μὴ θεὸν μέμψασθαι, μὴ ἄνθρωπον, μὴ θλιβῆναι ὑπὸ τῶν γινομένων, εὖ καὶ καλῶς προσδέχεσθαι τὸν θάνατον, ποιεῖν τὰ προστασσόμενα· ὅταν ὁ ἰατρός εἰσέρχηται, μὴ φοβεῖσθαι, τί εἶπῃ, μηδ' ἂν εἶπῃ «χομφῶς ἔχεις», ὑπερχαίρειν· τί γάρ

αν αγωνίστηκες σύμφωνα με τους κανόνες, αν έφαγες ό,τι πρέπει, αν γυμνάστηκες, αν άκουσες τον προπονητή σου». Και μετά, όταν φθάσει η ώρα για δράση, γίνεσαι μαλθακός; Τώρα είναι καιρός για τον πυρετό σου, ως γίνει αυτό σωστά· για να διψάσεις, δίψασε σωστά· για να πεινάσεις, πείνασε σωστά. Δεν εξαρτάται από σένα; Ποιος θα σε εμποδίσει; Ο γιατρός μπορεί βέβαια να σε εμποδίσει να πιεις, όμως δεν μπορεί να σε εμποδίσει να διψάσεις σωστά· και να φας μπορεί να σε εμποδίσει, αλλά να πεινάσεις σωστά δεν μπορεί.

Αλλά δε σπουδάζω; -Και για ποιο σκοπό σπουδάζεις; Δούλε, όχι για να είσαι ευτυχής; Όχι για να είσαι σταθερός; Όχι για να υπάρχουν και να ζεις σύμφωνα με τη φύση; Τι σε εμποδίζει, όταν έχεις πυρετό, να έχεις το κυρίαρχο μέρος της ψυχής σου σύμφωνα με τη φύση; Εδώ ελέγχεται το πράγμα, εδώ δοκιμάζεται ο φιλόσοφος. Γιατί κι αυτό είναι μέρος της ζωής· όπως είναι ο περίπατος, όπως το ταξίδι με πλοίο, όπως η οδοιπορία, έτσι είναι κι ο πυρετός. Μήπως διαβάζεις περπατώντας; -Όχι. -Ούτε κι όταν έχεις πυρετό. Αλλά, αν περπατάς σωστά, κάνεις ό,τι πρέπει να κάνει αυτός που περπατάει· αν έχεις πυρετό με το σωστό τρόπο, κάνεις ό,τι πρέπει να κάνει αυτός που έχει πυρετό. Τι σημαίνει να έχεις πυρετό με το σωστό τρόπο; Να μην κατηγορείς θεό ούτε άνθρωπο, να μη στενοχωριέσαι μ' αυτά που συμβαίνουν, να περιμένεις το θάνατο με καλό και σωστό τρόπο, να κάνεις αυτά που σε προστάζουν όταν σε επισκέπτεται ο γιατρός, να μη φοβάσαι τι θα πει· κι ούτε να χαιρέσαι

- 14 σοι ἀγαθὸν εἶπεν; ὅτε γὰρ ὑγίαινες, τί σοι ἦν ἀγαθόν; μηδ' ἂν εἶπη «κακῶς ἔχεις», ἀθυμεῖν· τί γάρ ἐστι τὸ κακῶς ἔχειν; ἐγγίζειν τῷ διαλυθῆναι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος. τί οὖν δεινόν ἐστιν; εἰὰν νῦν μὴ ἐγγίσης, ὕστερον οὐκ ἐγγιεῖς; ἀλλὰ ὁ κόσμος μέλλει ἀνατρέπεσθαι σοῦ ἀποθανόντος; τί οὖν κολακεύεις τὸν ἰατρόν; τί λέγεις «εἰὰν σὺ θέλης, κύριε, καλῶς ἔξω;» τί παρέχεις αὐτῷ ἀφορμὴν τοῦ ἐπάραι ὄφρῦν; οὐχὶ δὲ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν αὐτῷ ἀποδίδως, ὡς σκυτεῖ περὶ τὸν πόδα, ὡς τέκτονι περὶ τὴν οἰκίαν, οὕτως καὶ τῷ ἰατρῷ περὶ τὸ σωματίον, τὸ οὐκ ἐμόν, τὸ φύσει νεκρόν; τούτων ὁ καιρὸς ἐστι τῷ πυρέσσοντι· ἂν ταῦτα ἐκπληρώσῃ, ἔχει τὰ αὐτοῦ. οὐ γὰρ ἐστὶν ἔργον τοῦ φιλοσόφου ταῦτα τὰ ἐκτὸς τηρεῖν, οὔτε τὸ οἰνάριον οὔτε τὸ ἐλάδιον οὔτε τὸ σωματίον, ἀλλὰ τί; τὸ ἴδιον ἡγεμονικόν. τὰ δ' ἔξω πῶς; μέχρι τοῦ μὴ ἀλογίστως κατὰ ταῦτα ἀναστρέφεσθαι. ποῦ οὖν ἔτι καιρὸς τοῦ φοβεῖσθαι; ποῦ οὖν ἔτι καιρὸς ὀργῆς;
- 15 οὐ γὰρ ἐστὶν ἔργον τοῦ φιλοσόφου ταῦτα τὰ ἐκτὸς τηρεῖν, οὔτε τὸ οἰνάριον οὔτε τὸ ἐλάδιον οὔτε τὸ σωματίον, ἀλλὰ τί; τὸ ἴδιον ἡγεμονικόν. τὰ δ' ἔξω πῶς; μέχρι τοῦ μὴ ἀλογίστως κατὰ ταῦτα ἀναστρέφεσθαι. ποῦ οὖν ἔτι καιρὸς τοῦ φοβεῖσθαι; ποῦ οὖν ἔτι καιρὸς ὀργῆς;
- 16 ποῦ φόβου περὶ τῶν ἀλλοτριῶν, περὶ τῶν μηδενὸς ἀξίων; δύο γὰρ ταῦτα πρόχειρα ἔχειν δεῖ· ὅτι ἔξω τῆς προαιρέσεως οὐδέν ἐστιν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν καὶ ὅτι οὐ δεῖ προηγεῖσθαι τῶν πραγμάτων,
- 17 ποῦ φόβου περὶ τῶν ἀλλοτριῶν, περὶ τῶν μηδενὸς ἀξίων; δύο γὰρ ταῦτα πρόχειρα ἔχειν δεῖ· ὅτι ἔξω τῆς προαιρέσεως οὐδέν ἐστιν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν καὶ ὅτι οὐ δεῖ προηγεῖσθαι τῶν πραγμάτων,
- 18 ποῦ φόβου περὶ τῶν ἀλλοτριῶν, περὶ τῶν μηδενὸς ἀξίων; δύο γὰρ ταῦτα πρόχειρα ἔχειν δεῖ· ὅτι ἔξω τῆς προαιρέσεως οὐδέν ἐστιν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν καὶ ὅτι οὐ δεῖ προηγεῖσθαι τῶν πραγμάτων,

υπερβολικά, αν πει «πας εξαιρετικά»: γιατί, τι καλό σου είπε; Γιατί, όταν ήσουν υγιής, τι καλό είχες; Ούτε να είσαι δύσθυμος, αν πει «είσαι άσχημα»: γιατί, τι σημαίνει να είσαι άσχημα; Να είσαι κοντά στο χωρισμό της ψυχής από το σώμα. Ποιο είναι, λοιπόν, το φοβερό; Αν τώρα δεν είσαι κοντά, αργότερα δεν θα πλησιάσεις; Μήπως θα ανατραπεί ο κόσμος, αν πεθάνεις εσύ; Γιατί, λοιπόν, κολακεύεις το γιατρό; Γιατί λες «αν θέλεις εσύ, κύριε, θα είμαι καλά;» Γιατί του δίνεις ευκαιρία να το πάρει επάνω του; Γιατί δεν του αποδίδεις την αξία που έχει; Όπως δίνεις στον υποδηματοποιό την αξία που έχει για το πόδι, όπως στο χτίστη για το σπίτι, έτσι και στο γιατρό την αξία που έχει για το ασήμαντο σώμα, που δεν είναι δικό μου, που από τη φύση είναι νεκρό; Γι' αυτά τα πράγματα είναι καιρός, γι' αυτόν που έχει πυρετό: αν εκπληρώσει αυτά, θα έχει ό,τι είναι δικό του. Γιατί δεν είναι δουλειά του φιλοσόφου να φυλάει αυτά τα εξωτερικά πράγματα, ούτε το κρασάκι ούτε το λαδάκι ούτε το ασήμαντο σώμα του αλλά τι; Το δικό του κυρίαρχο μέρος της ψυχής. Και πώς θα αντιμετωπίζει τα εξωτερικά πράγματα; Μέχρι το σημείο να μην ενεργεί απερίσκεπτα γι' αυτά. Πού λοιπόν, πια, καιρός για φόβο; Πού λοιπόν, ακόμη, καιρός για οργή; Πού καιρός για φόβο για τα ξένα πράγματα, για τα τελείως ασήμαντα; Γιατί αυτά τα δύο πρέπει να έχουμε πρόχειρα: ότι πέρα από τη βούληση δεν υπάρχει τίποτε, ούτε καλό ούτε κακό, κι ότι δεν πρέπει να προηγούμαστε των πραγμάτων, αλλά να τα ακολουθούμε. «Δεν έπρεπε να

- 19 ἄλλ' ἐπακολουθεῖν. «οὐκ ἔδει οὕτως μοι προσε-
 χθῆναι τὸν ἀδελφόν». οὐ· ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἐκεῖνος
 ὄφεται. ἐγὼ δ' ὡς ἂν προσενεχθῆ, αὐτὸς ὡς δεῖ
 20 χρήσομαι τοῖς πρὸς ἐκεῖνον. τοῦτο γὰρ ἐμόν ἐστιν,
 ἐκεῖνο δ' ἀλλότριον· τοῦτο οὐδεὶς κωλύσαι δύνα-
 ται, ἐκεῖνο κωλύεται.

ια'. Σποράδην τινά.

- 1 Εἰσί τινες ὡς ἐκ νόμου διατεταγμένοι κολάσεις
 2 τοῖς ἀπειθοῦσι τῇ θεῖα διοικήσει· «ὅς ἂν ἄλλο τι
 ἠγήσῃται ἀγαθὸν παρὰ τὰ προαιρετικά, φθονεῖται,
 ἐπιθυμείτω, κολακευέτω, ταρασσέσθω· ὅς ἂν ἄλλο
 3 κακόν, λυπεῖσθω, πενθεῖται, θρηνεῖται, δυστυχεῖ-
 τω». καὶ ὅμως οὕτως πικρῶς κολαζόμενοι ἀπο-
 στήναι οὐ δυνάμεθα.
 4 Μέμνησο, τί λέγει ὁ ποιητὴς περὶ τοῦ ξένου·
 ξεῖν', οὐ μοι θέμις ἔστ', οὐδ' εἰ κακίων σέθεν
 ἔλθοι,
 ξεῖνον ἀτιμῆσαι· πρὸς γὰρ Διὸς εἰσιν ἅπαντες
 ξεῖνοί τε πτωχοί τε.
 5 τοῦτο οὖν καὶ ἐπὶ πατρὸς πρόχειρον ἔχειν· οὐ μοι
 θέμις ἔστ' οὐδ' εἰ κακίων σέθεν ἔλθοι, πατέρ'
 ἀτιμῆσαι· πρὸς γὰρ Διὸς εἰσιν ἅπαντες τοῦ Πα-
 τρώου· καὶ ἐπ' ἀδελφῶ· πρὸς γὰρ Διὸς εἰσιν ἅπαν-
 6 τες τοῦ Ὁμογνίου. καὶ οὕτως κατὰ τὰς ἄλλας
 σχέσεις εὐρήσομεν ἐπόπτῃν τὸν Δία.

μου φερθεί έτσι ο αδελφός μου». Όχι· αλλά αυτό θα το κοιτάξει εκείνος. Εγώ, όμως, όπως και να φέρεται, θα τον αντιμετωπίσω σε όλα όπως πρέπει. Γιατί αυτό ανήκει σε μένα, ενώ το άλλο είναι ξένο· αυτό κανείς δεν μπορεί να το εμποδίσει, ενώ το άλλο εμποδίζεται.

ια'. Μερικά σποραδικά.

Υπάρχουν μερικές τιμωρίες, σαν από νόμο ορισμένες, για όσους δεν υπακούνε στη θεία διοίκηση· «όποιος τυχόν θεωρήσει ότι το αγαθό είναι άλλο από αυτά που εξαρτώνται από τη βούληση, ας φθονεί, ας επιθυμεί, ας κολακεύει, ας ταραάζεται· όποιος θεωρεί κάτι άλλο κακό, ας λυπάται, ας θρηνεί, ας κλαίει, ας δυστυχεί». Κι όμως, παρόλο που τιμωρούμαστε τόσο πικρά, δεν μπορούμε να το αποφύγουμε.

Θυμήσου τι λέει ο ποιητής για τον ξένο·

ξένε, δεν έχω δικαίωμα να προσβάλω έναν ξένο, ούτε κι αν είναι να έρθει κάποιος χειρότερος από σένα·

γιατί όλοι οι ξένοι και οι φτωχοί είναι προστατευόμενοι του Δία²⁸.

Αυτό, λοιπόν, να έχεις πρόχειρο και για την περίπτωση του πατέρα· δεν έχω δικαίωμα να προσβάλω έναν πατέρα, ούτε κι αν είναι να έρθει κάποιος χειρότερος από σένα· γιατί όλοι είναι προστατευόμενοι του Δία του Πατρώνου²⁹ και στην περίπτωση του αδελφού το ίδιο· γιατί όλοι είναι προστατευόμενοι του Δία του Ομογύνου³⁰. Έτσι, και στις άλλες σχέσεις, θα βρούμε επόπτη το Δία.

ιβ'. Περὶ ἀσκήσεως.

1 Τὰς ἀσκήσεις οὐ δεῖ διὰ τῶν παρὰ φύσιν καὶ
 παραδόξων ποιεῖσθαι, ἐπεὶ τοι τῶν θαυματοποιῶν
 2 οὐδὲν διοίσομεν οἱ λέγοντες φιλοσοφεῖν. δύσκολον
 γάρ ἐστι καὶ τὸ ἐπὶ σχοινίου περιπατεῖν καὶ οὐ
 μόνον δύσκολον, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνον. τούτου
 ἔνεκα δεῖ καὶ ἡμᾶς μελετᾶν ἐπὶ σχοινίου περιπα-
 3 τεῖν ἢ φοῖνικα ἰστάνειν ἢ ἀνδριάντας περιλαμβά-
 νειν; οὐδαμῶς. οὐκ ἔστι τὸ δύσκολον πᾶν καὶ
 ἐπικίνδυνον ἐπιτήδειον πρὸς ἀσκησιν, ἀλλὰ τὸ
 4 τὸ προκειμένον ἐκπονηθῆναι; ὀρέξει καὶ ἐκκλίσει
 ἀκωλύτως ἀναστρέφεσθαι. τοῦτο δὲ τί ἐστίν; μῆτε
 ὀρεγόμενον ἀποτυγχάνειν μῆτ' ἐκκλίνοντα περιπί-
 5 πτειν. πρὸς τοῦτο οὖν καὶ τὴν ἀσκησιν ῥέπειν δεῖ.
 ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἔστιν ἀναπότευκτον σχεῖν τὴν ὄρεξιν
 6 καὶ τὴν ἐκκλισιν ἀπερίπτωτον ἄνευ μεγάλης καὶ
 συνεχοῦς ἀσκήσεως, ἴσθι ὅτι, ἐὰν ἔξω ἐάσης ἀπο-
 στρέφεσθαι αὐτὴν ἐπὶ τὰ ἀπροαίρετα, οὔτε τὴν ὄρε-
 ξιν ἐπιτευκτικὴν ἔξεις οὔτε τὴν ἐκκλισιν ἀπερί-
 πτωτον. καὶ ἐπεὶ τὸ ἔθος ἰσχυρὸν προηγῆται πρὸς
 μόνον ταῦτα εἰθισμένων ἡμῶν χρῆσθαι ὀρέξει καὶ

ιβ'. Σχετικά με την εξάσκηση.

Δεν πρέπει να εξασκούμαστε σε πράγματα που είναι αντίθετα με τη φύση και παράδοξα, γιατί, τότε, εμείς που λέμε ότι φιλοσοφούμε, δε θα διαφέρουμε σε τίποτε από τους θαυματοποιούς. Γιατί είναι δύσκολο και το να περπατάς πάνω σε σχοινί, κι όχι μόνο δύσκολο, αλλά και επικίνδυνο. Γι' αυτό πρέπει κι εμείς να εξασκούμαστε να περπατάμε πάνω σε σχοινί ή να ανεβαίνουμε σε φοίνικα ή να αγκαλιάζουμε ανδριάντες;³¹ Καθόλου. Καθετί δύσκολο και επικίνδυνο δεν είναι κατάλληλο για εξάσκηση, αλλά μόνο αυτό που είναι χρήσιμο γι' αυτό που προσπαθούμε να καταφέρουμε. Και τι προσπαθούμε να καταφέρουμε; Να ενεργούμε χωρίς εμπόδια στην επιθυμία και την αποστροφή. Κι αυτό τι σημαίνει; Ούτε όταν επιθυμούμε να αποτυγχάνουμε, ούτε, όταν αποστρεφόμεστε, να καταλήγουμε σ' αυτό που προσπαθούμε να αποφύγουμε. Σ' αυτό, λοιπόν, πρέπει να τείνει και η εξάσκηση. Γιατί, αφού δεν είναι δυνατό, χωρίς μεγάλη και συνεχή εξάσκηση, να μην αποτυγχάνει η επιθυμία μας και η αποστροφή μας να μην καταλήγει σ' αυτό που αποφεύγει, να ξέρεις ότι, αν αφήσεις την εξάσκηση να στραφεί προς τα έξω, σ' αυτά που είναι ανεξάρτητα από τη βούλησή μας, ούτε η επιθυμία σου θα επιτυγχάνει ούτε η αποστροφή σου θα καταφέρει να μην καταλήγει σ' ό, τι αποφεύγει. Και, επειδή η συνήθεια προπορεύεται, όταν εμείς είμαστε συνηθισμένοι να χρησιμοποιούμε την επιθυμία και την αποστροφή μόνο σ' αυτά³², πρέ-

ἐκκλίσει, δεῖ τῷ ἔθει τούτῳ ἐναντίον ἔθος ἀντι-
θεῖναι καὶ ὅπου ὁ πολὺς ὄλισθος τῶν φαντασιῶν,
ἐκεῖ ἀντιτιθέναι τὸ ἀσκητικόν.

- 7 Ἐτεροκλινῶς ἔχω πρὸς ἡδονήν· ἀνατοιχήσω
ἐπὶ τὸ ἐναντίον ὑπὲρ τὸ μέτρον τῆς ἀσκήσεως ἔνε-
κα. ἐκκλητικῶς ἔχω πόνου· τρίψω μου καὶ γυμνά-
σω πρὸς τοῦτο τὰς φαντασίας ὑπὲρ τοῦ ἀποστῆναι
τὴν ἐκκλισιν ἀπὸ παντὸς τοῦ τοιούτου. τίς γάρ
8 ἐστὶν ἀσκητής; ὁ μελετῶν ὀρέξει μὲν μὴ χρῆσθαι,
ἐκκλίσει δὲ πρὸς μόνα τὰ προαιρετικὰ χρῆσθαι, καὶ
9 μελετῶν μᾶλλον ἐν τοῖς δυσκαταπονήτοις. καθ' ὃ
καὶ ἄλλω πρὸς ἄλλα μᾶλλον ἀσκητέον. τί οὖν ὧδε
10 ποιεῖ τὸ φοίνικα στῆσαι ἢ τὸ στέγην δερματίνην
καὶ ὄλμον καὶ ὑπερον περιφέρειν; ἄνθρωπε, ἄσκη-
σον, εἰ γοργὸς εἶ, λοιδορούμενος ἀνέχεσθαι, ἀτιμα-
σθεὶς μὴ ἀχθεσθῆναι. εἴθ' οὕτως προβήσῃ, ἵνα, κἂν
πλήξῃ σέ τις, εἴπῃς αὐτὸς πρὸς αὐτὸν ὅτι «δόξον
11 ἀνδριάντα περιειληφέναι». εἴτα καὶ οἴναρίῳ κομ-
φῶς χρῆσθαι, μὴ εἰς τὸ πολὺ πίνειν (καὶ γὰρ περὶ
τοῦτο ἐπαρίστεροι ἀσκηταὶ εἰσιν), ἀλλὰ πρῶτον εἰς
τὸ ἀποσχέσθαι, καὶ κορασιδίου ἀπέχεσθαι καὶ πλα-
κουνταρίου. εἴτά ποτε ὑπὲρ δοκιμασίας, εἰ ἄρα,

πει, σ' αυτή τη συνήθεια να αντιπαραθέσουμε την αντίθετη συνήθεια, κι όπου κυριαρχεί το πολύ ολισθηρό των εντυπώσεων, εκεί πρέπει να αντιπαραθέσουμε την εξάσκησή μας.

Ρέπω στην ηδονή: θα κυλήσω από τη μια πλευρά του πλοίου στην απέναντι, με υπερβολή, για να εξασκηθώ. Έχω την τάση να αποφύγω τον κόπο: θα ασκήσω και θα γυμνάσω τις εντυπώσεις μου μ' αυτό το σκοπό, να πάφει, δηλαδή, η αποστροφή μου για καθετί τέτοιο. Γιατί, ποιος είναι αυτός που εξασκείται; Αυτός που, από τη μια μεριά, ασκείται να μη χρησιμοποιεί την επιθυμία, από την άλλη να χρησιμοποιεί την αποστροφή μόνο για όσα εξαρτώνται από τη βούληση, και ασκείται περισσότερο σ' αυτά που είναι δύσκολο να καταφέρει. Επομένως, καθένας πρέπει μάλλον να εξασκείται σε διαφορετικά πράγματα. Τι σκοπό λοιπόν έχει, σ' αυτή την περίπτωση, να ανεβείς σ' έναν φοίνικα ή να περιφέρεις μια δερμάτινη τέντα και έναν πέτρινο κύλινδρο κι ένα ρόπαλο; Άνθρωπε, ασκήσου, αν είσαι ικανός, για ν' αντέχεις όταν σε βρίζουν, να μην ενοχλείσαι όταν σε προσβάλλουν. Και μετά θα προοδεύσεις τόσο πολύ, ώστε, κι αν ακόμη σε χτυπήσει κάποιος, να πεις ο ίδιος στον εαυτό σου: «φαντάσου ότι έχεις αγκαλιάσει έναν αδριάντα». Έπειτα ασκήσου να χρησιμοποιείς και το κρασάκι με ευπρέπεια, όχι για να πίνεις πολύ (γιατί υπάρχουν μερικοί αδέξιοι που ασκούνται σ' αυτό), αλλά πρώτα για να απέχεις απ' αυτό, και να κρατιέσαι μακριά από τα κοριτσάκια και τα γλυκάκια. Και μετά, μια μέρα, για να δοκιμαστείς, αν

- καθήσεις εὐκαιρίως αὐτὸς σαυτὸν ὑπὲρ τοῦ γυνῶναι,
 13 εἰ ὁμοίως ἠττώσιν σε αἱ φαντασίαι. τὰ πρῶτα δὲ
 φεύγε μακρὰν ἀπὸ τῶν ἰσχυροτέρων. ἄνισος ἢ
 μάχη κορασιδίῳ κομφῶ πρὸς νέον ἀρχόμενον
 φιλοσοφεῖν· χύτρα, φασί, καὶ πέτρα οὐ συμφωνεῖ.
- 13 Μετὰ τὴν ὄρεξιν καὶ τὴν ἔκκλισιν δεύτερος
 τρόπος ὁ περὶ τὴν ὁρμὴν καὶ ἀφορμὴν ἴν' εὐπειθῆς
 τῷ λόγῳ, ἵνα μὴ παρὰ καιρόν, μὴ παρὰ τόπον, μὴ
 παρὰ ἄλλην τινὰ τοιαύτην συμμετρίαν.
- 14 Τρίτος ὁ περὶ τὰς συγκαταθέσεις, ὁ πρὸς τὰ
 15 πιθανὰ καὶ ἔλκυστικά. ὡς γὰρ ὁ Σωκράτης ἔλεγεν
 ἀνεξέταστον βίον μὴ ζῆν, οὕτως ἀνεξέταστον φαν-
 τασίαν μὴ παραδέχεσθαι, ἀλλὰ λέγειν «ἔκδεξαι,
 ἄφες ἴδω, τίς εἶ καὶ πόθεν ἔρχη», ὡς οἱ νυκτοφύ-
 λακες «δεῖξόν μοι τὰ συνθήματα». «ἔχεις τὸ παρὰ
 16 τῆς φύσεως σύμβολον, ὃ δεῖ τὴν παραδεχθησομέ-
 νην ἔχειν φαντασίαν;» καὶ λοιπὸν ὅσα τῷ σώματι
 προσάγεται ὑπὸ τῶν γυμναζόντων αὐτό, ἂν μὲν
 ᾧδὲ που ῥέπη πρὸς ὄρεξιν καὶ ἔκκλισιν, εἴη ἂν καὶ
 αὐτὰ ἀσκητικά· ἂν δὲ πρὸς ἐπίδειξιν, ἔξω νενευ-
 κότος ἐστὶ καὶ ἄλλο τι θηρωμένου καὶ θεατὰς ζη-
 17 τοῦντος τοὺς ἐρουντας «ὡς μεγάλου ἀνθρώπου».
 διὰ τοῦτο καλῶς ὁ Ἀπολλώνιος ἔλεγεν ὅτι «ὅταν
 θέλης σαυτῷ ἀσκήσαι, διψῶν ποτε καύματος ἐφέ-

δοθεί η ευκαιρία, θ' αντιμετωπίσεις την κατάλληλη στιγμή τον εαυτό σου, για να μάθεις αν οι εντυπώσεις σε νικούν, όπως και πριν. Πρώτα, όμως, φεύγε μακριά από τα ισχυρότερα από σένα. Άνιση η μάχη ανάμεσα σ' ένα χαριτωμένο κοριτσάκι κι έναν νέο αρχάριο στη φιλοσοφία: η χύτρα, λένε, και η πέτρα δεν ταιριάζουν.

Μετά την επιθυμία και την αποστροφή, δεύτερος τομέας είναι ο σχετικός με την επιλογή και την άρνηση για να υπακούς στη λογική, για να μην επιλέγεις ή αρνείσαι παράκαιρα, σε λάθος τόπο, αντίθετα σε κάποια άλλη παρόμοια συμμετρία.

Ο τρίτος έχει να κάνει με τις καταφάσεις, σχετίζεται με τα πειστικά και ελκυστικά. Γιατί, όπως ο Σωκράτης έλεγε να μη ζούμε ανεξέταστη ζωή³³, έτσι δεν πρέπει να δεχόμαστε ανεξέταστη εντύπωση, αλλά να λέμε «περίμενε· άσε να δω ποια είσαι και από πού έρχεσαι»· όπως λένε οι νυχτοφύλακες «δείξε μου τα συνθήματα». «Έχεις το σύμβολο που είναι δοσμένο από τη φύση, αυτό που πρέπει να έχει η εντύπωση που θα γίνει δεκτή;» Και τέλος, όσα εφαρμόζονται στο σώμα απ' αυτούς που το γυμνάζουν, αν βέβαια, με κάποιο παρόμοιο τρόπο, έχουν σχέση με την επιθυμία και την αποστροφή, θα βοηθούσαν και αυτά στην εξάσκηση· αν, όμως, έχουν να κάνουν με την επίδειξη, χαρακτηρίζουν άνθρωπο στραμμένο προς τα έξω, που κυνηγάει κάτι άλλο και ζητάει θεατές που θα πουν «ω, τι σπουδαίος άνθρωπος». Γι' αυτό, καλά έλεγε ο Απολλώνιος ότι «όταν θελήσεις να ασκηθείς για το δικό σου το καλό, αν κάποτε κάνει πολύ

ζέστη και διψάς, τράβα μια ρουφηξιά κρύο νερό και φτύστο, και μην το πεις σε κανέναν».

ιγ'. Τι είναι η ερημιά και ποιος είναι έρημος;

Ερημιά είναι η κατάσταση που βρίσκεται ο αβοήθητος. Γιατί ο μόνος δεν είναι και έρημος, όπως ακριβώς, ούτε αυτός που είναι ανάμεσα σε πολλούς είναι έρημος. Όταν, λοιπόν, χάσουμε ή αδελφό ή γιο ή φίλο, που μαζί του μοιραζόμαστε το ίδιο κρεβάτι, λέμε ότι απομείναμε έρημοι, παρόλο που συχνά βρισκόμαστε στη Ρώμη, και μας συναντάει τόσο μεγάλο πλήθος και ζούμε μαζί τόσοι πολλοί, και μερικές φορές έχουμε πολλούς δούλους. Γιατί, σύμφωνα με την έννοια της ερημιάς, έρημος είναι ένας αβοήθητος άνθρωπος και εκτεθειμένος σ' αυτούς που θέλουν να τον βλάψουν. Γι' αυτό, όταν ταξιδεύουμε, τότε κυρίως λέμε ότι είμαστε έρημοι, όταν πέσουμε στα χέρια ληστών. Αφού την ερημιά δεν την παίρνει μακριά η θέα γενικά του ανθρώπου, αλλά ενός αξιόπιστου και αξιοπρεπούς και ωφέλιμου. Γιατί, αν το να είναι κανείς μόνος, αρκεί για να είναι έρημος, να λες ότι και ο Δίας μέσα στην πυρκαγιά του σύμπαντος³⁴ είναι έρημος και κλαίει τον εαυτό του «εγώ ο ταλαίπωρος, ούτε την Ήρα έχω ούτε την Αθηνά ούτε τον Απόλλωνα, ούτε κανέναν, ή αδελφό ή γιο ή εγγόνι ή συγγενή». Και, πράγματι, μερικοί λένε ότι αυτά κάνει μόνος του μέσα στην πυρκαγιά του σύμπαντος. Γιατί δεν καταλαβαίνουν πώς ζει κάποιος που είναι μόνος, έτσι καθώς ξεκινούν από κά-

- 6 συναναστρέφεσθαι ἀνθρώποις. ἀλλ' οὐδὲν ἦττον δεῖ
τινα καὶ πρὸς τοῦτο παρασκευὴν ἔχειν τὸ δύνασθαι
αὐτὸν ἑαυτῷ ἀρκεῖν, δύνασθαι αὐτὸν ἑαυτῷ
- 7 συνεῖναι· ὡς ὁ Ζεὺς αὐτὸς ἑαυτῷ σύνεστιν καὶ
ἡσυχάζει ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐννοεῖ τὴν διοίκησιν τὴν
ἑαυτοῦ οἷα ἐστὶ καὶ ἐν ἐπινοίαις γίνεται πρεπού-
σαις ἑαυτῷ, οὕτως καὶ ἡμᾶς δύνασθαι αὐτούς
ἑαυτοῖς λαλεῖν, μὴ προσδεῖσθαι ἄλλων, διαγωγῆς
- 8 μὴ ἀπορεῖν· ἐφιστάνειν τῇ θεῖᾳ διοικήσει, τῇ αὐτῶν
πρὸς τὰ ἄλλα σχέσει· ἐπιβλέπειν, πῶς πρότερον
εἶχομεν πρὸς τὰ συμβαίνοντα, πῶς νῦν· τίνα ἐστὶν
ἔτι τὰ θλίβοντα· πῶς ἂν θεραπευθῇ καὶ ταῦτα,
πῶς ἐξαιρεθῇ· εἴ τινα ἐξεργασίας δεῖται τούτων,
κατὰ τὸν αὐτῶν λόγον ἐξεργάζεσθαι.
- 9 Ὅρατε γάρ, ὅτι εἰρήνην μεγάλην ὁ Καῖσαρ ἡμῖν
δοκεῖ παρέχειν, ὅτι οὐκ εἰσὶν οὐκέτι πόλεμοι οὐδὲ
μάχαι οὐδὲ ληστήρια μεγάλα οὐδὲ πειρατικά, ἀλλ'
- 10 ἔξεστιν πάσῃ ὥρᾳ ὀδεύειν, πλεῖν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ
δυσμάς· μὴ τι οὖν καὶ ἀπὸ πυρετοῦ δύναται ἡμῖν
εἰρήνην παρασχεῖν, μὴ τι καὶ ἀπὸ ναυαγίου, μὴ τι
καὶ ἀπὸ ἐμπρησμοῦ ἢ ἀπὸ σεισμοῦ ἢ ἀπὸ κεραυ-
νοῦ; ἄγε ἀπ' ἔρωτος; οὐ δύναται. ἀπὸ πένθους; οὐ

τι φυσικό, δηλαδή από τη φυσική κοινωνικότητα και τη φιλαλληλία και τη χαρά στη συναναστροφή με τους ανθρώπους. Αλλά πρέπει κανείς να είναι εξίσου προετοιμασμένος και γι' αυτό, δηλαδή για να μπορεί να αρκείται στον εαυτό του, να μπορεί να συνυπάρχει με τον εαυτό του. Όπως ο Δίας συνυπάρχει με τον εαυτό του και μένει ήρεμος με τον εαυτό του και κατανοεί τη διοίκηση που ασκεί, ποιος είναι, δηλαδή, ο χαρακτήρας της, και συλλαμβάνει ιδέες που του ταιριάζουν, έτσι κι εμείς πρέπει να μπορούμε να συζητούμε με τον εαυτό μας, να μη χρειαζόμαστε άλλους, να μην περνάμε αμήχανα τον καιρό μας· να είμαστε προσηλωμένοι στη θεία διοίκηση, στη σχέση μας με τα άλλα πράγματα· να παρατηρούμε πώς αντιμετωπίζαμε προηγουμένως όσα μας συμβαίνουν, πώς τώρα· ποια πράγματα μας στενοχωρούν ακόμη· πώς θα μπορούσαν να θεραπευτούν κι αυτά, πώς να απομακρυνθούν κι αν κάποια από αυτά χρειάζονται επεξεργασία, να τα επεξεργαζόμαστε σύμφωνα με τη δική τους λογική.

Γιατί, δείτε, ο Καίσαρας φαίνεται πως μας παρέχει σπουδαία ειρήνη, ότι δεν υπάρχουν πια πόλεμοι ούτε μάχες ούτε μεγάλες ληστείες ούτε πειρατεία, αλλά μπορούμε να ταξιδεύουμε κάθε ώρα, στην ξηρά και στη θάλασσα από την ανατολή του ήλιου μέχρι τη δύση του. Μήπως, λοιπόν, μπορεί να μας συνάψει ειρήνη και με τον πυρετό, μήπως και με το ναυάγιο, μήπως και με τον εμπρησμό ή με το σεισμό ή με τον κεραυνό; Εμπρός, μήπως και με τον έρωτα; Δεν μπορεί. Με τη θλίψη; Δεν

- δύναται. ἀπὸ φθόνου; οὐ δύναται. ἀπ' οὐδενὸς
 II ἀπλῶς τούτων· ὁ δὲ λόγος ὁ τῶν φιλοσόφων
 ὑπισχνεῖται καὶ ἀπὸ τούτων εἰρήνην παρέχειν. καὶ
 τί λέγει; «ἂν μοι προσέχητε, ὡ ἄνθρωποι, ὅπου ἂν
 ἦτε, ὅ τι ἂν ποιῆτε, οὐ λυπηθήσεσθε, οὐκ ὀργισθή-
 σεσθε, οὐκ ἀναγκασθήσεσθε, οὐ κωλυθήσεσθε, ἀπα-
 θεῖς δὲ καὶ ἐλεύθεροι διάξετε ἀπὸ πάντων». ταύτην
 I2 τὴν εἰρήνην τις ἔχων οὐχὶ κεκηρυγμένην οὐχ ὑπὸ
 τοῦ Καίσαρος (πόθεν γὰρ αὐτῷ ταύτην κηρύξαι;),
 I3 ἀλλ' ὑπὸ τοῦ θεοῦ κεκηρυγμένην διὰ τοῦ λόγου
 οὐκ ἀρκεῖται, ὅταν ἦ ὁ μόνος, ἐπιβλέπων καὶ ἐνθυ-
 μούμενος «νῦν ἐμοὶ κακὸν οὐδὲν δύναται συμβῆ-
 ναι, ἐμοὶ ληστὴς οὐκ ἔστιν, ἐμοὶ σεισμός οὐκ ἔστιν,
 πάντα εἰρήνης μεστά, πάντα ἀταραξίας· πᾶσα
 ὁδός, πᾶσα πόλις, πᾶς σύνοδος, γείτων, κοινωνὸς
 I4 ἀβλαβής. ἄλλος παρέχει τροφάς, ὧ μῆλει, ἄλλος
 ἐσθῆτα, ἄλλος αἰσθήσεις ἔδωκεν, ἄλλος προλήψεις.
 ὅταν δὲ μὴ παρέχη τὰναγκαῖα, τὸ ἀνακλητικὸν
 σημαίνει, τὴν θύραν ἤνοιξεν καὶ λέγει σοι "ἔρχου".
 I5 ποῦ; εἰς οὐδὲν δεινόν, ἀλλ' ὅθεν ἐγένου, εἰς τὰ φιλα
 καὶ συγγενῆ, εἰς τὰ στοιχεῖα. ὅσον ἦν ἐν σοὶ πυρός,
 εἰς πῦρ ἄπεισιν, ὅσον ἦν γηδίου, εἰς γῆδιον, ὅσον
 πνευματίου, εἰς πνευμάτιον, ὅσον ὕδατιου, εἰς ὕδά-
 I6 τιον. οὐδεὶς "Αἰδῆς οὐδ' Ἀχέρων οὐδὲ Κωκυτὸς
 οὐδὲ Πυριφλεγέθων, ἀλλὰ πάντα θεῶν μεστὰ καὶ
 δαυμόνων;» ταῦτά τις ἐνθυμῆσθαι ἔχων καὶ βλέπων

μπορεί. Με το φθόνο; Δεν μπορεί. Γενικά, με κανένα από αυτά· όμως ο λόγος των φιλοσόφων υπόσχεται να μας κάνει να ησυχάσουμε κι απ' αυτά. Και τι λέει; «Αν με έχετε στο νου σας, άνθρωποι, όπου κι αν βρίσκεστε, ό,τι κι αν κάνετε, δε θα λυπηθείτε, δε θα οργισθείτε, δε θα εξαναγκασθείτε, δε θα εμποδισθείτε, αλλά θα ζήσετε απαιθείς και απαλλαγμένοι από όλα». Έχοντας κανείς αυτή την ειρήνη κηρυγμένη όχι από τον Καίσαρα (γιατί, πώς θα μπορούσε αυτός να την κηρύξει;), αλλά από το θεό κηρυγμένη, μέσω της λογικής, δεν αρκείται, όταν είναι μόνος, να παρατηρεί και να σκέπτεται: «τώρα δεν μπορεί να μου συμβεί κανένα κακό· για μένα δεν υπάρχει ληστής, για μένα δεν υπάρχει σεισμός· όλα είναι γεμάτα ειρήνη, όλα γεμάτα ηρεμία· κάθε δρόμος, κάθε πόλη, κάθε συνταξιδιώτης, γείτονας, σύντροφος, είναι αβλαβής. Άλλος³⁵, αυτός που νοιάζεται, δίνει τις τροφές, άλλος το ρούχο· άλλος έδωσε τις αισθήσεις, άλλος τις έμφυτες ιδέες. Κι όταν δεν παρέχει τα απαραίτητα για τη ζωή, δίνει το ανακλητήριο σήμα, άνοιξε την πόρτα και σου λέει “έλα”. Πού; Όχι σε κάτι φοβερό, αλλά εκεί απ' όπου δημιουργήθηκες, στα φιλικά και συγγενή, στα φυσικά στοιχεία. Ό,τι ήταν μέσα σου από φωτιά, πηγαίνει στη φωτιά, ό,τι ήταν από χωματάκι στο χωματάκι, ό,τι από αεράκι στο αεράκι, ό,τι από νεράκι στο νεράκι³⁶. Κανένας Άδης ούτε Αχέροντας ούτε Κωκυτός ούτε Πυριφλεγέθων³⁷, αλλά όλα γεμάτα από θεούς και θεότητες;» Έχοντας κανείς αυτά για να σκέφτεται, και βλέ-

17 τὸν ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἄστρα καὶ γῆς ἀπο-
λαύων καὶ θαλάσσης ἔρημός ἐστιν οὐ μᾶλλον ἢ
καὶ ἀβοήθητος. «τί οὖν; ἂν τις ἐπελθῶν μοι μόνῳ
ἀποσφάξῃ με;» μωρέ, σὲ οὐ, ἀλλὰ τὸ σωματίον.

18 Ποία οὖν ἔτι ἐρημία, ποία ἀπορία; τί χείρονας
ἐαυτοὺς ποιῶμεν τῶν παιδαρίων; ἅ τινά ὅταν ἀπο-
λειφθῇ μόνα, τί ποιεῖ; ἄρα ντα ὀστράκια καὶ σποδὸν
οἰκοδομεῖ τί ποτε, εἴτα καταστρέφει καὶ πάλιν ἄλ-
λο οἰκοδομεῖ· καὶ οὕτως οὐδέποτε ἀπορεῖ διαγω-
19 γῆς. ἐγὼ οὖν, ἂν πλεύσητε ὑμεῖς, μέλλω καθήμε-
νος κλαίειν ὅτι μόνος ἀπελείφθην καὶ ἔρημος
οὕτως; οὐκ ὀστράκια ἔξω, οὐ σποδόν; ἀλλ' ἐκεῖνα
ὑπ' ἀφροσύνης ταῦτα ποιεῖ, ἡμεῖς δ' ὑπὸ φρονή-
σεως δυστυχοῦμεν;

20 Πᾶσα μεγάλη δύναμις ἐπισφαλῆς τῷ ἀρχομέ-
νω. φέρειν οὖν δεῖ τὰ τοιαῦτα κατὰ δύναμιν, ἀλλὰ
κατὰ φύσιν ... ἀλλ' οὐχὶ τῷ φθισικῷ μελέτησόν πο-
21 τε διαγωγῆν ὡς ἄρρωστος, ἵνα ποθ' ὡς ὑγιαινῶν
διαγάγῃς. ἀσίτησον, ὑδροπότησον ἀπόσχου ποτὲ
παντάπασιν ὀρέξεως, ἵνα ποτὲ καὶ εὐλόγως ὀρε-
χθῆς. εἰ δ' εὐλόγως, ὅταν ἔχῃς τι ἐν σεαυτῷ
22 ἀγαθόν, εὖ ὀρεχθήσῃ. οὐ' ἀλλ' εὐθέως ὡς σοφοὶ
διάγειν ἐθέλομεν καὶ ὠφελεῖν ἀνθρώπους. ποῖαν
ὠφέλειαν; τί ποιεῖς; σαυτὸν γὰρ ὠφελῆσας; ἀλλὰ

ποντας τον ήλιο, τη σελήνη και τα άστρα, και απολαμβάνοντας τη στεριά και τη θάλασσα, δεν είναι περισσότερο έρημος απ' όσο είναι αβοήθητος. «Τι λοιπόν; Αν κάποιος μου επιτεθεί, έτσι μόνος που είμαι, και με σφάζει;» Ανόητε, δε θα σφάζει εσένα, αλλά το ασήμαντο σώμα σου.

Ποια ερημιά λοιπόν απέμεινε, ποια στέρηση; Γιατί κάνουμε τους εαυτούς μας χειρότερους από τα παιδιάκια; Τα οποία, όταν μείνουν μόνα, τι κάνουν; Μαζεύουν κεραμιδάκια και στάχτη κι όλο και χτίζουν κάτι, έπειτα το καταστρέφουν και χτίζουν πάλι κάτι άλλο· κι έτσι ποτέ δεν περνούν αμήχανα τον καιρό τους. Εγώ λοιπόν, αν εσείς σαλπάρετε, θα καθήσω να κλαίω γιατί απέμεινα έτσι μόνος κι έρημος; Δε θα έχω κεραμιδάκια, δε θα έχω στάχτη; Αλλά τα παιδιά το κάνουν αυτό από ανοησία, ενώ εμείς είμαστε δυστυχημένοι από σύνεση;

Κάθε μεγάλη ικανότητα είναι επικίνδυνη για τον αρχαίο. Πρέπει, λοιπόν, να υπομένουμε παρόμοια πράγματα σύμφωνα με τη δύναμή μας, αλλά σύμφωνα με τη φύση ...³⁸ αλλά όχι στον φθισικό. Δοκίμασε κάποτε να ζήσεις σαν άρρωστος, ώστε κάποια άλλη φορά να ζήσεις ως υγιής. Μην τρως φαγητό, πιες μόνο νερό· απομακρύνσου μια φορά τελείως από την επιθυμία, για να επιθυμήσεις μια άλλη φορά για κάποιο καλό λόγο. Κι αν το κάνεις για κάποιο καλό λόγο, όποτε έχεις μέσα σου κάτι καλό, θα επιθυμήσεις σωστά. Όχι· αλλά αμέσως θέλουμε να ζούμε σα σοφοί και να ωφελούμε τους ανθρώπους. Ποια ωφέλεια; Τι κάνεις; Μήπως ωφέλησες τον εαυτό

- 23 προτρέψαι αὐτούς θέλεις. σὺ γὰρ προτέτρεψαι; θέ-
 λεις αὐτούς ὠφελῆσαι; δεῖξον αὐτοῖς ἐπὶ σεαυτοῦ,
 οἷους ποιεῖ φιλοσοφία, καὶ μὴ φλυᾶρει. ἐσθίων τοὺς
 συνεσθιοντάς ὠφέλει, πίνων τοὺς πίνοντάς, εἴκων
 πᾶσι, παραχωρῶν, ἀνεχόμενος, οὕτως αὐτοὺς
 ὠφλεῖ καὶ μὴ κατεξέρα αὐτῶν τὸ σαυτοῦ φλέγμα.

ιδ'. Σποράδην τινά.

- 1 Ὡς οἱ κακοὶ τραγωδοὶ μόνοι ᾄσαι οὐ δύνανται,
 ἀλλὰ μετὰ πολλῶν, οὕτως ἔνιοι μόνοι περιπα-
 2 τῆσαι οὐ δύνανται. ἄνθρωπε, εἴ τις εἶ, καὶ μόνος
 περιπάτησον καὶ σαυτῷ λάλησον καὶ μὴ ἐν τῷ
 3 χορῷ κρύπτου. σκώφθητί ποτε, περιβλεψαί, ἐνσεί-
 σθητι, ἵνα γνῶς, τίς εἶ.
 4 Ὅταν τις ὕδωρ πίνη ἢ ποιῇ τι ἀσκητικόν, ἐκ
 πάσης ἀφορμῆς λέγει αὐτὸ πρὸς πάντας. «ἐγὼ
 5 ὕδωρ πίνω». διὰ γὰρ τοῦτο ὕδωρ πίνεις, διὰ γὰρ
 τὸ ὕδωρ πίνειν; ἄνθρωπε, εἴ σοι λυσιτελεῖν πίνειν,
 6 πίνε· εἰ δὲ μὴ, γελοίως ποιεῖς. εἰ δὲ συμφέρει σοι
 καὶ πίνεις, σιώπα πρὸς τοὺς δυσαρστοῦντας τοῖς
 ἀνθρώποις. τί οὖν; αὐτοῖς τούτοις ἀρέσκειν θέλεις;
 7 Τῶν πραττομένων τὰ μὲν προηγουμένως πράτ-
 τεται, τὰ δὲ κατὰ περίστασιν, τὰ δὲ κατ' οἴχο-

σου; Αλλά θέλεις να τους παρακινήσεις να προοδεύσουν. Μήπως εσύ προόδευσες; Θέλεις να τους ωφελήσεις; Δείξε τους με παράδειγμα τον εαυτό σου τι ανθρώπους κάνει η φιλοσοφία, και μη φλυαρείς. Όταν τρως, να ωφελείς αυτούς που τρώνε μαζί σου, όταν πίνεις, αυτούς που πίνουν μαζί σου· υποχωρώντας σε όλους, παραμερίζοντας, ανεχόμενος· έτσι να τους ωφελείς και μην ξερνάς πάνω τους το φλέγμα σου.

ιδ'. Μερικά σποραδικά.

Όπως οι καλοί³⁹ ηθοποιοί τραγωδίας δεν μπορούν να τραγουδήσουν μόνοι τους, αλλά μαζί με πολλούς, έτσι μερικοί δεν μπορούν να κάνουν μόνοι τους περίπατο. Άνθρωπε, αν είσαι κάποιος, και μόνος πήγαινε περίπατο, και στον εαυτό σου μίλησε, και μην κρύβεσαι μέσα στο χορό. Άσε κάποια φορά να αστειευτούν μαζί σου, κοίταξε γύρω σου, ταρακουνήσου, για να μάθεις ποιος είσαι.

Όταν κάποιος πίνει μόνο νερό ή ασκείται σε κάτι, με κάθε ευκαιρία το λέει σε όλους· «εγώ πίνω μόνο νερό». Μήπως πίνεις νερό γι' αυτό το λόγο, για να πίνεις, δηλαδή, νερό; Άνθρωπε, αν σε ωφελεί να πίνεις, πίνε· αλλιώς, φέρεσαι γελοία. Αν, όμως, σου κάνει καλό και πίνεις, μην το λες σ' αυτούς που δυσαρεστούνται με τέτοιους ανθρώπους. Επομένως; Θέλεις ν' αρέσεις σ' αυτούς εδώ;

Από τις πράξεις, άλλες γίνονται γι' αυτές τις ίδιες, άλλες κατά περίπτωση, άλλες για την οικονομία των

νομίαν, τὰ δὲ κατὰ συμπεριφοράν, τὰ δὲ κατ' ἔνστασιν.

- 8 Δύο ταῦτα ἐξελεῖν τῶν ἀνθρώπων, οἷσιν καὶ
ἀπιστίαν. οἷσιν μὲν οὖν ἐστὶ τὸ δοκεῖν μηδενὸς
προσδεῖσθαι, ἀπιστία δὲ τὸ ὑπολαμβάνειν μὴ δυ-
9 νατὸν εἶναι εὐροεῖν τοσούτων περιστηκόντων. τὴν
μὲν οὖν οἷσιν ἔλεγχος ἐξαιρεῖ, καὶ τοῦτο πρῶτον
ποιεῖ Σωκράτης... ὅτι δ' οὐκ ἀδύνατόν ἐστι τὸ
10 πρᾶγμα, σκέψαι καὶ ζήτησον - οὐδὲν σε βλάψει ἢ
ζήτησις αὐτῆ· καὶ σχεδὸν τὸ φιλοσοφεῖν τοῦτ' ἐστι,
ζητεῖν, πῶς ἐνδέχεται ἀπαραποδίστως ὀρεῖται χρῆ-
σθαι καὶ ἐκκλίσει.

- 11 «Κρείστων εἰμὶ σοῦ· ὁ γὰρ πατήρ μου ὑπατικός
12 ἐστίν». ἄλλος λέγει «ἐγὼ δεδημάρχηκα, σὺ δ' οὐ». εἰ δ' ἵπποι ἡμεν, ἔλεγεσ ἂν ὅτι «ὁ πατήρ μου ὠκύ-
τερος» ἢ ἢ ὅτι «ἐγὼ ἔχω πολλὰς κριθὰς καὶ
13 χόρτον», ἢ ὅτι «κομφὰ περιτραχήλια». οὖν εἰ ταῦ-
τά σου λέγοντος εἶπον ὅτι «ἔστω ταῦτα, τρέχωμεν
οὖν;» ἄγε, ἐπ' ἀνθρώπου οὖν οὐδὲν ἐστὶ τοιοῦτον
οἶον ἐφ' ἵππου δρόμος, ἐξ οὗ γγνωσθήσεται ὁ χείρων
καὶ ὁ κρείττων; μήποτ' ἐστὶν αἰδώς, πίστις, δικαιο-
14 σύνη; τούτοις δείκνυε κρείττονα σεαυτόν, ἴν' ὡς
ἄνθρωπος ἦς κρείττων. ἂν μοι λέγῃς ὅτι «μεγάλαι
λακτιζῶ», ἐρῶ σοι καὶ γὰρ ὅτι «ἐπὶ ὄνου ἔργω μέγα
φρονεῖς».

πραγμάτων, άλλες για χάρη των κοινωνικών σχέσεων, άλλες γιατί υπηρετούν κάποιο σχέδιο.

Δυο πράγματα πρέπει να απομακρύνουμε από τους ανθρώπους: την έπαρση και τη δυσπιστία. Έπαρση, λοιπόν, είναι να έχεις την εντύπωση ότι δεν έχεις ανάγκη από τίποτε επιπλέον, ενώ δυσπιστία να νομίζεις ότι δεν είναι δυνατό να ζεις ευτυχημένα μέσα σε τόσες αντιξοότητες. Την έπαρση λοιπόν, από τη μια, την απομακρύνει ο έλεγχος, και πρώτα αυτό κάνει ο Σωκράτης ...⁴⁰. Κι επειδή το πράγμα δεν είναι αδύνατο, εξέτασε και φάξε: καθόλου δεν θα σε βλάψει αυτή η έρευνα: και σχεδόν αυτό είναι η φιλοσοφία, δηλαδή να φάχνεις πώς είναι δυνατό να χρησιμοποιείς την επιθυμία και την αποστροφή ανεμπόδιστα.

«Είμαι καλύτερος από σένα: γιατί ο πατέρας μου ανήκει στην τάξη των υπάτων». Άλλος λέει «εγώ υπήρξα δήμαρχος, ενώ εσύ όχι». Κι αν ήμασταν άλογο, θα έλεγες ότι «ο πατέρας μου ήταν ταχύτερος» ή ότι «εγώ έχω πολύ κριθάρι και χόρτο» ή ότι «έχω χαριτωμένα στολίδια στο λαιμό». Τι θα συνέβαινε, λοιπόν, αν, τη στιγμή που έλεγες αυτά, σου έλεγα «ας είναι: τρέχουμε λοιπόν;» Εμπρός, λέγε: για τον άνθρωπο, λοιπόν, δεν υπάρχει τίποτα τέτοιο, όπως ο δρόμος για το άλογο, από το οποίο θα φανεί ο χειρότερος και ο καλύτερος; Μήπως είναι η αξιοπρέπεια, η αξιοπιστία, η δικαιοσύνη; Σ' αυτά να αποδεικνύεις καλύτερο τον εαυτό σου, για να είσαι καλύτερος ως άνθρωπος. Αν μου λες «κλωτσάω δυνατά», θα σου πω κι εγώ ότι «περηφανεύεσαι για κάτι που είναι δουλειά γαιδάρου».

ιε. Ὅτι δεῖ περισκευμμένως ἔρχεσθαι ἐφ' ἕκαστα.

- I Ἐκάστου ἔργου σκόπει τὰ καθηγούμενα καὶ τὰ
 ἀκόλουθα καὶ οὕτως ἔρχου ἐπ' αὐτό. εἰ δὲ μὴ, τὴν
 μὲν πρώτην ἤξεις προθύμως ἅτε μηδὲν τῶν ἐξῆς
 ἐντεθυμημένος, ὕστερον δ' ἀναφανέντων τινῶν
 2 αἰσχυρῶς ἀποστήσῃ. «θέλω Ὀλύμπια νικῆσαι». ἀλ-
 λά σκόπει τὰ καθηγούμενα αὐτοῦ καὶ τὰ ἀκόλου-
 θα· καὶ οὕτως ἂν σοι λυσιτελῇ, ἄπτου τοῦ ἔργου.
 3 δεῖ σε εὐτακτεῖν, ἀναγκοφαγεῖν, ἀπέχεσθαι πεμ-
 μάτων, γυμνάζεσθαι πρὸς ἀνάγκην, ὥρα τεταγμέ-
 νη, ἐν καύματι, ἐν φύχει· μὴ ψυχρὸν πίνειν, μὴ
 4 οἶνον ὅτ' ἔτυχεν· ἀπλῶς ὡς ἰατρῷ παραδεδωκένας
 σεαυτὸν τῷ ἐπιστάτῃ· εἶτα ἐν τῷ ἀγῶνι παρορούσ-
 σεσθαι, ἔστιν ὅτε χεῖρα ἐκβαλεῖν, σφυρὸν στρέψαι,
 πολλὴν ἀφήν καταπιεῖν, μαστιγωθῆναι· καὶ μετὰ
 5 τούτων πάντων ἔσθ' ὅτε νικηθῆναι. ταῦτα λογι-
 σάμενος, ἂν ἔτι θέλῃς, ἔρχου ἐπὶ τὸ ἀθλεῖν· εἰ δὲ
 μὴ, ὅρα ὅτι ὡς τὰ παιδιὰ ἀναστραφήσῃ, ἃ νῦν μὲν
 ἀθλητὰς παίζει, νῦν δὲ μονομάχους, νῦν δὲ σαλ-
 6 πίζει, εἶτα τραγωδεῖ ὅ τι ἂν ἴδῃ καὶ θαυμάσῃ.
 οὕτως καὶ σὺ νῦν μὲν ἀθλητῆς, νῦν δὲ μονομάχος,
 εἶτα φιλόσοφος, εἶτα ῥήτωρ, ὅλη δὲ τῇ ψυχῇ οὐδέν,
 ἀλλ' ὡς ὁ πῖθηκος πᾶν ὃ ἂν ἴδῃς μιμῆ καὶ αἰεῖ σοι

*ιε. Πρέπει με περίσκεψη να πλησιάζουμε
το καθετί.*

Σε κάθε έργο να εξετάζεις αυτά που προηγούνται και τα συνακόλουθα, κι έτσι να το προσεγγίζεις. Αλλιώς, στην αρχή θα έρθεις πρόθυμα, επειδή δεν έχεις σκεφτεί καμιά από τις συνέπειες, και ύστερα, όταν παρουσιαστούν μερικές, θα απομακρυνθείς ντροπιασμένος. «Θέλω να νικήσω στους Ολυμπιακούς αγώνες». Εξέτασε, όμως, αυτά που προηγούνται κι αυτά που ακολουθούν κι έτσι, αν σε συμφέρει, ανάλαβε το έργο. Πρέπει να πειθαρχείς, να κάνεις δίαιτα, να κρατιέσαι μακριά από τα γλυκίσματα, να γυμνάζεσαι αναγκαστικά, σε ορισμένη ώρα, με ζέστη και με κρύο· να μην πίνεις κρύο νερό, ούτε κρασί όποτε τύχει· κατά έναν τρόπο, πρέπει να έχεις παραδώσει τον εαυτό σου στον προπονητή σαν σε γιατρό· έπειτα, μέσα στον αγώνα, πρέπει να σκάψεις δίπλα στον αντίπαλο, μερικές φορές να εξαρθρώσεις το χέρι σου, να «στρίψεις» τον αστράγαλό σου, να καταπιείς πολλή σκόνη, να μαστιγωθείς· και μετά απ' όλα αυτά, μερικές φορές να νικηθείς. Υπολόγισέ τα αυτά, κι αν θέλεις ακόμη, πήγαινε να γίνεις αθλητής. Αλλιώς, να δεις που θα φερθείς όπως τα παιδιά, που τη μια παίζουν τους αθλητές, την άλλη τους μονομάχους, την άλλη σαλπίζουν, και μετά παίζουν θέατρο ό,τι τυχόν δουν και θαυμάσουν. Έτσι κι εσύ, τη μια είσαι αθλητής, την άλλη μονομάχος, έπειτα φιλόσοφος, έπειτα ρήτορας· τίποτε, όμως, με όλη σου την ψυχή· αλλά, όπως ο πίθηκος, μιμείσαι ό,τι δεις

- 7 ἄλλο ἐξ ἄλλου ἀρέσκει, τὸ σύνθηθες δ' ἀπαρέσκει.
οὐ γὰρ μετὰ σκέψεως ἤλθες ἐπὶ τι οὐδὲ περι-
οδεύσας ὄλον τὸ πρᾶγμα οὐδὲ βασανίσας, ἀλλ'
εἰκῆ καὶ κατὰ ψυχρὰν ἐπιθυμίαν.
- 8 Οὕτως τινὲς ἰδόντες φιλόσοφον καὶ ἀκούσαντές
τινος οὕτως λέγοντος, ὡς Εὐφράτης λέγει (καίτοι
τίς οὕτως δύναται εἰπεῖν ὡς ἐκεῖνος;), θέλουσιν
9 καὶ αὐτοὶ φιλοσοφεῖν. ἄνθρωπε, σκέψαι πρῶτον τί
ἐστὶ τὸ πρᾶγμα, εἶτα καὶ τὴν σαυτοῦ φύσιν, τί
10 δύνασαι βαστάσαι. εἰ παλαιστής, ἰδοῦ σου τοὺς
ἄμους, τοὺς μηρούς, τὴν ὄσφυ. ἄλλος γὰρ πρὸς
ἄλλο τι πέφυκεν. δοκεῖς ὅτι ταῦτα ποιῶν δύνασαι
φιλοσοφεῖν; δοκεῖς ὅτι δύνασαι ὡσαύτως ἐσθίειν,
ὡσαύτως πίνειν, ὁμοίως ὀργίζεσθαι, ὁμοίως
11 δυσαρρεστεῖν; ἀγρυπνήσαι δεῖ, πονῆσαι, νικῆσαι
τινας ἐπιθυμίας, ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν οἰκείων, ὑπὸ
παιδαρίου καταφρονηθῆναι, ὑπὸ τῶν ἀπαντῶντων
12 καταγελασθῆναι, ἐν παντὶ ἔλασσον ἔχειν, ἐν ἀρχῇ,
ἐν τιμῇ, ἐν δίκῃ. ταῦτα περισκεψάμενος, εἴ σοι δο-
κεῖ, προσέρχου, εἰ θέλεις ἀντικαταλλάξασθαι τού-
των ἀπάθειαν, ἐλευθερίαν, ἀταραξίαν. εἰ δὲ μή, μὴ
πρόσαγε, μὴ ὡς τὰ παιδία νῦν μὲν φιλόσοφος,
13 ὕστερον δὲ τελώνης, εἶτα ρήτωρ, εἶτα ἐπίτροπος
Καίσαρος. ταῦτα οὐ συμφωνεῖ· ἓνα σε δεῖ ἄνθρω-
πον εἶναι ἢ ἀγαθὸν ἢ κακόν· ἢ τὸ ἡγεμονικόν σε

και πάντα σου αρέσουν διαφορετικά πράγματα, το ένα μετά το άλλο, και το συνηθισμένο δεν σου αρέσει. Γιατί ποτέ δεν πλησίασες κάτι με περίσκεψη, ούτε αφού εξέτασες σε βάθος το όλο πράγμα, ούτε αφού το έφαξες καλά, αλλά ενεργείς τυχαία και χωρίς μεγάλη επιθυμία.

Έτσι, μερικοί, αφού είδαν ένα φιλόσοφο και άκουσαν κάποιον να μιλάει όπως ο Ευφράτης⁴¹ (αν και ποιος μπορεί να μιλήσει όπως εκείνος;), θέλουν κι αυτοί να γίνουν φιλόσοφοι. Άνθρωπε, εξέτασε πρώτα για ποιο πράγμα πρόκειται, έπειτα και τη δική σου φύση, τι μπορείς ν' αντέξεις. Αν θέλεις να γίνεις παλαιστής, κοίταξε τους ώμους σου, τους μηρούς, τη μέση σου. Γιατί καθένας, από τη φύση του, κάνει για κάτι διαφορετικό. Νομίζεις ότι κάνοντας αυτά μπορείς να γίνεις φιλόσοφος; Νομίζεις ότι μπορείς να τρως με τον ίδιο τρόπο, να πίνεις με τον ίδιο τρόπο, να οργίζεσαι, να δυσαρεστείσαι όπως τώρα; Πρέπει να αγρυπνήσεις, να κοιπιάσεις, να νικήσεις μερικές επιθυμίες, να εγκαταλείψεις τους δικούς σου, να περιφρονηθείς από έναν ασήμαντο δούλο, να σε χοροιδέφουν αυτοί που σε συναντούν, σε όλα να μειονεκτείς, στην εξουσία, στις τιμές, στο δικαστήριο. Αυτά σκέψου προσεκτικά, κι αν σου φαίνεται καλό, πλησίασε τη φιλοσοφία, αν θέλεις να πάρεις, ως αντάλλαγμα γι' αυτά, την απάθεια, την ελευθερία, την ηρεμία. Αλλιώς μην πλησιάζεις· μην κάνεις σαν τα παιδιά· τώρα φιλόσοφος, ύστερα τελώνης, έπειτα ρήτορας, μετά επίτροπος του Καίσαρα. Αυτά δεν πάνε μαζί· πρέπει να είσαι ένας άνθρωπος, ή καλός ή κακός· ή με το κυρίαρχο μέρος της

δεῖ ἐξεργάζεσθαι τὸ σαυτοῦ ἢ τὰ ἔκτος· ἢ περὶ τὰ ἔσω φιλοπονεῖν ἢ περὶ τὰ ἔξω· τοῦτ' ἔστι φιλοσόφου στάσιν ἔχειν ἢ ἰδιώτου.

- 14 Ρούφῳ τις ἔλεγεν Γάλβα σφαγέντος ὅτι «Νῦν προνοῖα ὁ κόσμος διοικεῖται;» ὁ δὲ «Μὴ παρέργως ποτ'», ἔφη, «ἀπὸ Γάλβα κατεσκευάσα, ὅτι προνοῖα ὁ κόσμος διοικεῖται;»

15. Ὅτι εὐλαβῶς δεῖ συγκαθιέναι εἰς συμπεριφορὰν.

- 1 Ἀνάγκη τὸν συγκαθιέντα τισὶν ἐπιπλέον ἢ εἰς λαλιὰν ἢ εἰς συμπόσια ἢ ἀπλῶς εἰς συμβίωσιν ἢ
 2 αὐτὸν ἐκείνοις ἐξομοιωθῆναι ἢ ἐκείνους μεταθεῖναι ἐπὶ τὰ αὐτοῦ. καὶ γὰρ ἄνθρακα ἀπεσβεσμένον ἂν
 3 θῆ παρα τὸν καιόμενον, ἢ αὐτὸς ἐκείνον ἀποσβέσει ἢ ἐκείνος τοῦτον ἐκκαύσει. τηλικούτου οὖν τοῦ κινδύνου ὄντος εὐλαβῶς δεῖ τοῖς ἰδιώταις συγκαθιέσθαι εἰς τὰς τοιαύτας συμπεριφορὰς μεμνημένους, ὅτι ἀμήχανον τὸν συνανατριβόμενον τῷ ἡσβολωμένῳ μὴ καὶ αὐτὸν ἀπολαῦσαι τῆς ἀσβόλης. τί
 4 γὰρ ποιήσεις, ἂν περὶ μονομάχων λαλῆ, ἂν περὶ ἵππων, ἂν περὶ ἀθλητῶν, ἂν τὸ ἔτι τούτων χειρὸν περὶ ἀνθρώπων· «ὁ δεῖνα κακός, ὁ δεῖνα ἀγαθός· τοῦτο καλῶς ἐγένετο, τοῦτο κακῶς»· ἔτι ἂν σκώ-

φυχής σου θα πρέπει να ασχολείσαι ή με τα εξωτερικά πράγματα· ή για τα εσωτερικά να κοπιάζεις ή για τα εξωτερικά· αυτό σημαίνει να έχεις συμπεριφορά φιλοσόφου ή απαίδευτου ανθρώπου.

Όταν έσφαξαν το Γάλβα, κάποιος έλεγε στο Ρούφο «Τώρα, δηλαδή, ο κόσμος διοικείται με πρόνοια;» Κι εκείνος απάντησε: «Μήπως ποτέ, μιλώντας εν παρόδω», είπε «και ορμώμενος από το Γάλβα, κατασκεύασα κανένα επιχείρημα ότι ο κόσμος διοικείται με πρόνοια;»

*ις'. Πρέπει με προσοχή να ριχνόμαστε
στις κοινωνικές σχέσεις.*

Αυτός που συναναστρέφεται κάποιους συχνά, είτε για συζήτηση είτε στα συμπόσια, είτε απλώς στη συμβίωση, αναγκαστικά, ή θα εξομοιωθεί ο ίδιος μ' εκείνους ή θα τους κάνει να υιοθετήσουν τους δικούς του τρόπους. Γιατί, αν βάλεις ένα σβησμένο κάρβουνο δίπλα σ' ένα που καίγεται, ή το πρώτο θα σβήσει το δεύτερο ή το δεύτερο θα ανάψει το πρώτο. Αφού υπάρχει, λοιπόν, τόσο μεγάλος κίνδυνος, πρέπει να συνάπτουμε με προσοχή τέτοιες σχέσεις με τους απαίδευτους, έχοντας στο νου μας ότι είναι αδύνατο, αυτός που τρίβεται πάνω στον μαυρισμένο από καπνιά, να μην πάρει κι ο ίδιος την καπνιά. Γιατί, τι θα κάνεις, αν μιλάει για μονομάχους, αν για άλογα, αν για αθλητές, αν, ακόμη χειρότερα, για ανθρώπους; «Ο τάδε είναι καχός, ο δείνα καλός· αυτό καλώς έγινε, εκείνο κακώς»· ακόμη, αν χοροϊδεύει, αν χλευά-

- 5 πτη, ἂν γελοιάζῃ, ἂν κακοηθίζηται; ἔχει τις ὑμῶν
 παρασκευὴν οἷαν ὁ κιθαριστικὸς τὴν λύραν λαβῶν,
 ὥστ' εὐθύς ἀφάμενος τῶν χορδῶν γνῶναι τὰς
 ἀσυμφῶνους καὶ ἀρμόσασθαι τὸ ὄργανον; οἷαν εἶ-
 χεν δύναμιν Σωκράτης, ὥστ' ἐν πάσῃ συμπεριφορᾷ
 6 ἄγειν ἐπὶ τὸ αὐτοῦ τοὺς συνόντας; πόθεν ὑμῖν;
 ἀλλ' ἀνάγκη ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ὑμᾶς περιάγεσθαι.
- Διὰ τί οὖν ἐκεῖνοι ὑμῶν ἰσχυρότεροι; ὅτι ἐκεῖνοι
 7 μὲν τὰ σαπρὰ ταῦτα ἀπὸ δογμάτων λαλοῦσιν,
 ὑμεῖς δὲ τὰ κομψὰ ἀπὸ τῶν χειλῶν· διὰ τοῦτο
 ἄτονα ἔστι καὶ νεκρά, καὶ σιχχᾶναι ἔστιν ἀκούοντα
 ὑμῶν τοὺς προτρεπτικούς καὶ τὴν ἀρετὴν τὴν
 8 ταλαίπωρον, ἣ ἄνω κάτω θρυλεῖται. οὕτως ὑμᾶς
 οἱ ἰδιῶται νικῶσιν. πανταχοῦ γὰρ ἰσχυρὸν τὸ
 9 δόγμα, ἀνίκητον τὸ δόγμα. μέχρις ἂν οὖν παγῶσιν
 ἐν ὑμῖν αἱ κομφαὶ ὑπολήψεις καὶ δύναμίς τινα
 περιποιήσησθε πρὸς ἀσφάλειαν, συμβουλεύω ὑμῖν
 εὐλαβῶς τοῖς ἰδιώταις συγκαταβαίνειν· εἰ δὲ μή,
 καθ' ἡμέραν ὡς κηρὸς ἐν ἡλίῳ διατακῆσεται,
 ὑμῶν εἴ τινα ἐν τῇ σχολῇ ἐγγράφετε. μακρὰν οὖν
 ΙΟ ἀπὸ τοῦ ἡλίου πού ποτε ὑπάγετε, μέχρις ἂν
 κηρίνας τὰς ὑπολήψεις ἔχητε. διὰ τοῦτο καὶ τῶν
 ΙΙ πατριδῶν συμβουλεύουσιν ἀποχωρεῖν οἱ φιλόσοφοι,
 ὅτι τὰ παλαιὰ ἔθνη περισπᾶ καὶ οὐκ ἔῃ ἀρχὴν
 γενέσθαι τινα ἄλλου ἔθιμου, οὐδὲ φέρομεν τοὺς
 ἀπαντῶντας καὶ λέγοντας «ἴδ' ὁ δεῖνα φιλοσοφεῖ,

ζει, αν λείει κακοήθειες; Έχει κανείς από σας την προετοιμασία που έχει ο έμπειρος κιθαριστής, όταν πάρει στα χέρια του τη λύρα, ώστε, αμέσως μόλις αγγίξει τις χορδές, να καταλάβει τις ξεκούρδιστες και να προσαρμόσει το όργανο; Ή, την ικανότητα που είχε ο Σωκράτης, ώστε, σε κάθε συναναστροφή, να φέρνει με το μέρος του όσους ήταν μαζί του; Από πού να την έχετε εσείς; Αλλά, αναγκαστικά, εσείς περιφέρεστε εδώ κι εκεί από τους απαίδευτους.

Γιατί, λοιπόν, εκείνοι είναι ισχυρότεροι από σας; Γιατί τα σάπια λόγια εκείνων βγαίνουν από κρίσεις, ενώ τα δικά σας χαριτωμένα μόνο από τα χείλη; Γι' αυτό είναι άτονα και νεκρά, και σιχαίνεται κανείς να ακούει τις προτροπές σας και την ταλαίπωρη την αρετή σας, για την οποία φλυαρείτε εδώ κι εκεί. Έτσι σας νικούν οι απαίδευτοι. Γιατί η κρίση είναι παντού ισχυρή· η κρίση είναι ανίκητη. Μέχρι, λοιπόν, να στεριώσουν μέσα σας οι ωραίες γνώμες σας, και ν' αποκτήσετε κάποια δύναμη για να είστε ασφαλείς, σας συμβουλεύω να συναινείτε προσεκτικά με τους απαίδευτους: αλλιώς, ό,τι γράφετε κάθε μέρα στη σχολή, θα λιώνει σαν το κερί⁴² στον ήλιο. Αποσυρθείτε, λοιπόν, κάπου μακριά από τον ήλιο, για όσο καιρό οι γνώμες σας είναι κέρινες. Γι' αυτό συμβουλεύουν οι φιλόσοφοι να φεύγουμε κι απ' τις πατρίδες μας, γιατί οι παλιές συνήθειες μας αποσπούν και δεν αφήνουν να γίνει η αρχή μιας άλλης συνήθειας, ούτε αντέχουμε αυτούς που μας συναντούν και λένε «κοίτα, ο τάδε ασχολείται με τη φιλοσοφία, αυτός που είναι έτσι

- 12 ὁ τοῖος καὶ ὁ τοῖος». οὕτως καὶ οἱ ἰατροὶ τοὺς
μακρονοσοῦντας ἐκπέμπουσιν εἰς ἄλλην χώραν
13 καὶ ἄλλα ἀέρα καλῶς ποιοῦντες. καὶ ὑμεῖς
ἀντισταγάγετε ἄλλα ἔθνη· πῆξατε ὑμῶν τὰς ὑπο-
14 λήψεις, ἐναθλεῖτε αὐταῖς. οὐ' ἀλλ' ἔνθεν ἐπὶ θεω-
ρίαν, εἰς μονομαχίαν, εἰς ξυστόν, εἰς χίρκον· εἴτ'
15 ἐκεῖθεν ὧδε καὶ πάλιν ἔνθεν ἐκεῖ οἱ αὐτοί. καὶ ἔθος
κομφὸν οὐδέν, οὔτε προσοχὴ οὔτ' ἐπιστροφή ἐφ'
αὐτὸν καὶ παρατήρησις «πῶς χρωῖμαι ταῖς προσ-
πιπτούσαις φαντασίαις; κατὰ φύσιν ἢ παρὰ φύσιν;
πῶς ἀποκρίνωμαι πρὸς αὐτάς; ὡς δεῖ ἢ ὡς οὐ δεῖ;
ἐπιλέγω τοῖς ἀπροαιρέτοις, ὅτι οὐδὲν πρὸς ἐμέ;» εἰ
γὰρ μήπω οὕτως ἔχητε, φεύγετε ἔθνη τὰ πρότερον,
16 φεύγετε τοὺς ἰδιώτας, εἰ θέλετε ἀρξασθαί ποτέ τι-
νες εἶναι.

ιζ'. Περὶ προνοίας.

- 1 Ὅταν τῇ προνοίᾳ ἐγκαλῆς, ἐπιστράφηθι καὶ
2 γνώσῃ, ὅτι κατὰ λόγον γέγονεν. «ναί, ἀλλ' ὁ
ἄδικος πλέον ἔχει». ἐν τίνι; ἐν ἀργυρίῳ· πρὸς γὰρ
τοῦτό σου κρείττων ἐστίν, ὅτι κολακεύει, ἀναι-
σχυνητεῖ, ἀγρυπνεῖ. τί θαυμαστόν; ἀλλ' ἐκεῖνο βλέ-
3 πε, εἰ ἐν τῷ πιστὸς εἶναι πλέον σου ἔχει, εἰ ἐν τῷ
αἰδήμων. οὐ γὰρ εὐρήσεις· ἀλλ' ὅπου κρείττων,

και αλλιώς». Έτσι, και οι γιατροί κάνουν καλά και στέλνουν σε άλλη περιοχή και άλλα κλίματα αυτούς που έχουν χρόνιες αρρώστιες. Κι εσείς αντικαταστήστε τις συνήθειές σας με άλλες· σταθεροποιήστε τις γνώμες σας, εξασκηθείτε σ' αυτές. Όχι· αλλά φεύγετε από τη σχολή και πάτε σ' ένα θέαμα, σε μια μονομαχία, στη στοά του γυμναστηρίου⁴³, στο τσίρκο· έπειτα από εκεί έρχεστε εδώ και πάλι από εδώ εκεί, οι ίδιοι. Και καμιά καλή συνήθεια, ούτε προσοχή ούτε φροντίδα για τον ε-αυτό σας· και καμιά παρατήρηση «πώς χρησιμοποιώ τις εντυπώσεις που μου παρουσιάζονται; Σύμφωνα ή αντί-θετα με τη φύση; Πώς ν' αντιδράσω σ' αυτές; Όπως πρέπει ή όπως δεν θα έπρεπε; Για όσα είναι πέρα από τη βούλησή μου, δηλώνω ότι για μένα είναι ασήμαντα;» Γιατί, αν ακόμη δε φθάσατε σ' αυτό το σημείο, αποφύ-γετε τις προηγούμενες συνήθειες, αποφύγετε τους απαί-δευτους, αν θέλετε κάποτε να αρχίσετε να είστε κάποιιοι.

ιζ'. Για την πρόνοια.

Όταν κατηγορείς την πρόνοια, δώσε προσοχή και θα καταλάβεις ότι αυτά που συμβαίνουν συμφωνούν με το λόγο. «Ναι· αλλά ο άδικος υπερτερεί». «Σε τι; Στα χρήματα· αφού σ' αυτό είναι καλύτερος από σένα, γιατί κολακεύει, είναι αδιάντροπος, άγρυπνος. Ποιο είναι το περίεργο; Αλλά εκείνο κοίταζε· αν δηλαδή σε ξεπερνάει στην αξιοπιστία, αν στην αξιοπρέπεια. Γιατί δε θα βρεις κάτι τέτοιο· αλλά, όπου είσαι καλύτερος, εκεί θα βρεις

- 4 ἐκεῖ σαυτὸν εὐρήσεις πλέον ἔχοντα. καὶ γὰρ ποτ' εἰπὸν τι ἀγανακτοῦντι, ὅτι Φιλόστοργος εὐτυχεῖ, ἢ θελες ἂν σὺ μετὰ Σούρα κοιμᾶσθαι; «Μὴ γένοιτο», φησὶν, «ἐκείνη ἡ ἡμέρα». Τί οὖν ἀγανακτεῖς, εἰ λαμβάνει τι ἀνθ' οὗ πωλεῖ; ἢ πῶς μακαρίζεις τὸν διὰ τούτων, ἃ σὺ ἀπεύχῃ, κτώμενον ἐκείνα; ἢ τί κακὸν ποιεῖ ἢ πρόνοια, εἰ τοῖς κρείττοσι τὰ κρείττω δίδωσιν; ἢ οὐκ ἔστι κρείττον αἰδήμονα εἶναι ἢ πλούσιον; Ὡμολόγει. Τί οὖν ἀγανακτεῖς, ἄνθρωπε, ἔχων τὸ κρείττον; μέμνησθε οὖν αἰεὶ καὶ πρόχειρον ἔχετε, ὅτι νόμος οὗτος φυσικὸς τὸν κρείττονα τοῦ χειρόνος πλέον ἔχειν, ἐν ᾧ κρείττων ἔστιν, καὶ οὐδέποτε ἀγανακτῆσθε. «ἄλλ' ἢ γυνή μοι κακῶς χρῆται». καλῶς. ἂν τις σου πυνθάνηται, τί ἔστι τοῦτο, λέγε «ἡ γυνή μοι κακῶς χρῆται». «ἄλλο οὖν οὐδέν;» οὐδέν. «ὁ πατήρ μοι οὐδέν δίδωσιν». ... ὅτι δὲ κακὸν ἔστιν, τοῦτο ἔσωθεν αὐτῷ δεῖ προσθεῖναι καὶ προσκαταφεύσασθαι; διὰ τοῦτο οὐ δεῖ τὴν πενίαν ἐκβάλλειν, ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ αὐτῆς, καὶ οὕτως εὐροῆσομεν.

ιη. Ὅτι οὐ δεῖ πρὸς τὰς ἀγγελίας ταράσσεσθαι.

- I Ὅταν σοί τι προσαγγελθῇ ταρακτικόν, ἐκεῖνο
 2 ἔχε πρόχειρον, ὅτι ἀγγελία περὶ οὐδενὸς προαιρετικού γίνεται. μὴ τι γὰρ δύναταί σοί τις ἀγγεῖλαι,

ότι υπερτερείς. Κι εγώ είπα κάποτε σε κάποιον που αγανακτούσε, επειδή ο Φιλόστοργος καλοπερνάει, θα ήθελες να κοιμάσαι κι εσύ με τον Σούρα;⁴⁴ -«Ποτέ» είπε «να μην έρθει εκείνη η μέρα». -Γιατί, λοιπόν, αγανακτείς που παίρνει κάτι γι' αυτό που πουλάει; Ή, πώς μακαρίζεις αυτόν που αποκτάει αυτά που έχει, με τα μέσα που εσύ απεχθάνεσαι; Ή, τι κακό κάνει η πρόνοια, αν δίνει τα καλύτερα στους καλύτερους; Ή μήπως δεν είναι καλύτερο να είσαι αξιοπρεπής παρά πλούσιος; Συμφώνησε. Γιατί λοιπόν, άνθρωπε, αγανακτείς όταν έχεις το καλύτερο; Να θυμάστε λοιπόν, πάντα, και να το 'χετε πρόχειρο, ότι αυτός ο νόμος είναι φυσικός, ο καλύτερος, δηλαδή, να ξεπερνάει τον χειρότερο, εκεί που είναι καλύτερος, και ποτέ δεν θα αγανακτήσετε. «Αλλά η γυναίκα μου με κακομεταχειρίζεται». Καλά. Αν σε ρωτήσει κανείς τι σημαίνει αυτό, λέγε «Η γυναίκα μου με κακομεταχειρίζεται». «Τίποτε άλλο, λοιπόν;» Τίποτε. «Ο πατέρας μου δε μου δίνει τίποτε»...⁴⁵ Κι ότι αυτό είναι κακό, πρέπει να το προσθέτεις στο προηγούμενο, και να λες φέματα κι από πάνω; Γι' αυτό, δεν πρέπει να εξαλείψουμε τη φτώχεια, αλλά την κρίση μας γι' αυτήν, κι έτσι θα είμαστε ευτυχείς.

1η. Δεν πρέπει να μας ταράζουν τα νέα.

Όταν σου αναγγείλουν κάτι που σε ταράζει, έχει πρόχειρη την κρίση ότι τα νέα δεν αφορούν τίποτε που έχει να κάνει με τη βούλησή σου. Γιατί, μήπως μπορεί κα-

ὅτι κακῶς ὑπέλαβες ἢ κακῶς ὠρέχθης; Οὐδαμῶς.
 Ἄλλ' ὅτι ἀπέθανέν τις· τί οὖν πρὸς σέ; ὅτι σε
 3 κακῶς τις λέγει· τί οὖν πρὸς σέ; ὅτι ὁ πατήρ τάδε
 τινὰ ἐτοιμάζεται· ἐπὶ τίνα; μὴ τι ἐπὶ τὴν προαί-
 ρεσιν; πόθεν δύναται; ἀλλ' ἐπὶ τὸ σωματίον, ἐπὶ τὸ
 4 κτησειδιον· ἐσώθης, οὐκ ἐπὶ σέ. ἀλλ' ὁ κριτῆς ἀπο-
 φαίνεται ὅτι ἠσέβησας. περὶ Σωκράτους δ' οὐκ
 ἀπεφήναντο οἱ δικασταί; μὴ τι σὸν ἔργον ἐστὶ τὸ
 ἐκείνον ἀποφήνασθαι; Οὐ. Τί οὖν ἔτι σοι μέλει;
 5 ἔστι τι τοῦ πατρός σου ἔργον, ὃ ἂν μὴ ἐκπληρώσῃ,
 ἀπώλεσεν τὸν πατέρα, τὸν φιλόστοργον, τὸν
 ἡμερον. ἄλλο δὲ μηδὲν ζῆτει τούτου ἕνεκα αὐτὸν
 ἀπολέσαι. οὐδέποτε γὰρ ἐν ἄλλῳ μὲν τις ἀμαρ-
 τάνει, εἰς ἄλλο δὲ βλάπτεται. πάλιν σὸν ἔργον τὸ
 6 ἀπολογηθῆναι εὐσταθῶς, αἰδημόνως ἀοργήτως. εἰ
 δὲ μὴ, ἀπώλεσας καὶ σὺ τὸν υἱόν, τὸν αἰδήμονα,
 7 τὸν γενναῖον. τί οὖν; ὁ κριτῆς ἀκίνδυνός ἐστιν; οὐ·
 ἀλλὰ κάκεινῳ τὰ ἴσα κινδυνεύεται. τί οὖν ἔτι
 8 φοβῆ, τί ἐκείνος χρινεῖ; τί σοὶ καὶ τῷ ἄλλοτριῷ
 κακῶ; σὸν καχόν ἐστὶ τὸ κακῶς ἀπολογηθῆναι·
 τοῦτο φυλάσσου μόνον· χριθῆναι δ' ἢ μὴ χριθῆναι
 9 ὥσπερ ἄλλου ἐστὶν ἔργον, οὕτως καχὸν ἄλλου
 ἐστίν. «ἀπειλεῖ σοι ὁ δεῖνα». ἐμοί; οὐ. «φέγει σε».

νείς να σου αναγγείλει ότι κακώς παραδέχτηκες κάτι ή κακώς επιθύμησες; - Σε καμιά περίπτωση. - Αλλά μπορεί να σου αναγγείλει ότι πέθανε κάποιος: τι σημασία έχει, λοιπόν, αυτό για σένα; Ότι κάποιος σε κακολογεί: τι σημασία έχει, λοιπόν, για σένα; Ότι ο πατέρας σου κάτι ετοιμάζει εναντίον τίνος; Μήπως εναντίον της βούλησής σου; Πώς μπορεί; Αλλά μόνο ενάντια στο ασήμαντο σώμα σου, ενάντια στην ασήμαντη περιουσία σου: σώθηκες, δεν ετοιμάζει τίποτε εναντίον σου. Αλλά ο δικαστής σε κατηγορεί ότι ασέβησες. Το Σωκράτη δεν τον κατηγορήσαν οι δικαστές; Μήπως είναι δική σου δουλειά να σε κατηγορήσει εκείνος; - Όχι. - Γιατί, λοιπόν, σε νοιάζει ακόμη; Είναι καθήκον του πατέρα σου, κι αν δεν το εκπληρώσει, έχει καταστρέψει μέσα του τον πατέρα, τον φιλόστοργο, τον πράο. Κι άλλο τίποτα μη ζητάς να καταστρέψει εξαιτίας αυτού. Γιατί, κανείς ποτέ, ενώ σφάλει σε ένα πράγμα, δε βλάπτεται σε κάτι άλλο. Πάλι, είναι δικό σου καθήκον να υπερασπίσεις τον εαυτό σου με σταθερότητα, με αξιοπρέπεια, χωρίς οργή. Αλλιώς, έχεις καταστρέψει κι εσύ το γιο, τον αξιοπρεπή, τον ευγενικό. Τι λοιπόν; Ο δικαστής είναι απαλλαγμένος από τον κίνδυνο; Όχι: αλλά και για κείνον διακινδυνεύονται τα ίδια. Γιατί, λοιπόν, φοβάσαι ακόμη τι απόφαση θα βγάλει εκείνος; Τι σχέση έχεις εσύ με το ξένο κακό; Δικό σου κακό είναι να υπερασπίσεις τον εαυτό σου άσχημα: αυτό πρόσεχε μόνο: κι όπως είναι άλλου έργο να καταδικαστείς ή να μην καταδικαστείς, έτσι είναι και άλλου κακό. «Σε απειλεί ο τάδε». Εμένα; Όχι.

αὐτὸς ὄφεται, πῶς ποιεῖ τὸ ἴδιον ἔργον. «μέλλει σε καταχρνεῖν ἀδίκως». ἄθλιος.

ιβ'. Τίς στάσις ἰδιώτου καὶ φιλοσόφου.

- Ἡ πρώτη διαφορὰ ἰδιώτου καὶ φιλοσόφου· ὁ μὲν
 1 λέγει «οὐαὶ μοι διὰ τὸ παιδάριον, διὰ τὸν ἀδελφόν,
 οὐαὶ διὰ τὸν πατέρα», ὁ δ', ἂν ποτ' εἰπεῖν ἀνα-
 2 γκασθῆ, «οὐαὶ μοι» ἐπιστήσας λέγει «δι' ἐμέ».
 3 προαίρεσιν γὰρ οὐδὲν δύναται κωλύσαι ἢ βλάφαι
 ἀπροαίρετον εἰ μὴ αὐτὴ ἑαυτήν. ἂν οὖν ἐπὶ τοῦτο
 ῥέψωμεν καὶ αὐτοί, ὥσθ' ὅταν δυσσοῶμεν, αὐτοὺς
 αἰτιάσθαι καὶ μεμνησθαι, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ταραχῆς
 ἢ ἀκαταστασίας αἰτιὸν ἐστὶν ἢ δόγμα, ὁμνύω ὑμῖν
 4 πάντας θεούς, ὅτι προεκόψαμεν. νῦν δ' ἄλλην ὁδὸν
 ἐξ ἀρχῆς ἐληλύθαμεν. εὐθύς ἔτι παιδῶν ἡμῶν
 ὄντων ἢ τιθῆ, εἴ ποτε προσεπταίσαμεν χάσκοντες,
 οὐχὶ ἡμῖν ἐπέπλησεν, ἀλλὰ τὸν λίθον ἔτυπτεν. τί
 γὰρ ἐποίησεν ὁ λίθος; διὰ τὴν τοῦ παιδίου σου
 5 μωρίαν ἔδει μεταβῆναι αὐτόν; πάλιν ἂν μὴ
 εὐρωμεν φαγεῖν ἐκ βαλανείου, οὐδέποθ' ἡμῶν
 καταστέλλει τὴν ἐπιθυμίαν ὁ παιδαγωγός, ἀλλὰ
 δέρει τὸν μάγειρον. ἄνθρωπε, μὴ γὰρ ἐκείνου σε
 παιδαγωγὸν κατεστήσαμεν; ἀλλὰ τοῦ παιδίου
 6 ἡμῶν· τοῦτο ἐπανόρθου, τοῦτο ὠφέλει. οὕτως καὶ

«Σε κατηγορεί». Ο ίδιος θα δει πώς κάνει τη δουλειά του. «Θα σε καταδικάσει άδικα». Ο ταλαίπωρος!

*ιβ'. Ποια είναι η στάση του απαίдеυτου
και του φιλοσόφου;*

Η πρώτη διαφορά ανάμεσα στον απαίдеυτο και το φιλόσοφο είναι η εξής: ο ένας λέει «αλίμονό μου, για το παιδάκι μου, για τον αδελφό μου, αλίμονό μου για τον πατέρα μου», ενώ ο άλλος, αν ποτέ αναγκαστεί να πει «αλίμονό μου», αφού σταματήσει για λίγο, λέει «για μένα». Γιατί, τη βούληση τίποτε πέρα από αυτή δεν μπορεί να την εμποδίσει ή να τη βλάψει, παρά μόνο η ίδια τον εαυτό της. Αν, λοιπόν, κι εμείς έχουμε αυτή την τάση, ώστε, όταν δεν πηγαίνουμε καλά, να κατηγορούμε τον εαυτό μας και να θυμόμαστε ότι τίποτε άλλο δεν είναι αίτιο ταραχής ή αστάθειας παρά μόνο η κρίση μας, σας ορκίζομαι σε όλους τους θεούς ότι προοδεύσαμε. Τώρα, όμως, από την αρχή πήραμε άλλο δρόμο. Αμέσως κιόλας, από τότε που ήμασταν παιδιά, η τροφός, αν κάποτε, με το στόμα ανοιχτό, σκοντάφταμε, δε μάλωνε εμάς, αλλά χτυπούσε την πέτρα. Γιατί, τι έκανε η πέτρα; Για την παιδική σου ανοησία, έπρεπε αυτή να μετακινηθεί; Πάλι αν, μετά το μπάνιο, δε βρίσκουμε κάτι να φάμε, ποτέ ο δούλος που μας προσέχει δεν καταπραΰνει την όρεξή μας, αλλά δέρνει το μάγειρα. Ανθρωπε, μήπως σε διορίσαμε παιδαγωγό του μάγειρα; Μόνο του παιδιού μας: αυτό να διορθώνεις, αυτό να βο-

αὐξηθέντες φαινόμεθα παιδιά. παῖς γὰρ ἐν μουσικοῖς ὁ ἄμουσος, ἐν γραμματικοῖς ὁ ἀγράμματος, ἐν βίῳ ὁ ἀπαιδευτος.

κ'. Ὅτι ἀπὸ πάντων τῶν ἐκτὸς ἔστιν ὠφελεῖσθαι.

- Ἐπὶ τῶν θεωρητικῶν φαντασιῶν πάντες σχεδὸν
 1 τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ἐν ἡμῖν ἀπέλιπον, οὐχὶ δ'
 2 ἐν τοῖς ἐκτὸς. οὐδεὶς λέγει ἀγαθὸν τὸ ἡμέραν εἶναι, κακὸν τὸ νύκτα εἶναι, μέγιστον δὲ κακῶν τὸ
 3 τρία τέσσαρα εἶναι. ἀλλὰ τί; τὴν μὲν ἐπιστήμην ἀγαθόν, τὴν δ' ἀπάτην κακόν, ὥστε καὶ περὶ αὐτὸ
 4 τὸ φεῦδος ἀγαθὸν συνίστασθαι, τὴν ἐπιστήμην τοῦ φεῦδος εἶναι αὐτό. ἔδει οὖν οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ βίου. ὑγεία ἀγαθόν, νόσος δὲ κακόν; οὐ, ἄνθρωπε. ἀλλὰ
 5 τί; τὸ καλῶς ὑγιαίνειν ἀγαθόν, τὸ κακῶς κακόν. Ὡστε καὶ ἀπὸ νόσου ἔστιν ὠφελῆσθαι; Τὸν θεόν σοι, ἀπὸ θανάτου γὰρ οὐκ ἔστιν; ἀπὸ πληρώσεως γὰρ οὐκ ἔστιν; μικρά σοι δοκεῖ ὁ Μενοικεὺς ὠφελῆσθαι, ὅτ' ἀπέθνησκεν; Τοιαῦτά τις εἰπὼν ὠφελῆθει ὡς ἐκεῖνος ὠφελήθη. Ἔα, ἄνθρωπε, οὐκ ἐτήρησεν τὸν φιλόπατριν, τὸν μεγαλόφρονα, τὸν πιστόν, τὸν γενναῖον; ἐπιζήσας δὲ οὐκ ἄ
 6 ἀπώλλυεν ταῦτα πάντα; οὐ περιεποιεῖτο τὰ ἐναντία; τὸν δειλὸν οὐκ ἀνελάμβανε, τὸν ἀγεννή,

ηθάς. Έτσι, ακόμη κι όταν έχουμε μεγαλώσει, φαινόμαστε παιδιά. Γιατί, παιδί είναι ο άμουσος στα μουσικά, ο αγράμματος στα γράμματα, στη ζωή ο απαίδευτος.

*κ'. Από όλα τα εξωτερικά πράγματα
μπορούμε να ωφεληθούμε.*

Όσο για τις θεωρητικές εντυπώσεις, όλοι σχεδόν κατέληξαν ότι το καλό και το κακό βρίσκονται μέσα μας κι όχι στα εξωτερικά πράγματα. Κανείς δεν λέει ότι το να είναι μέρα είναι καλό, το να είναι νύχτα κακό, κι ότι το πιο μεγάλο κακό είναι να πούμε ότι το τρία είναι τέσσερα. Αλλά τι; Λένε ότι η γνώση είναι καλό πράγμα, η πλάνη κακό, ώστε και στο ίδιο το φέμα να υπάρχει κάτι καλό, δηλαδή η γνώση ότι αυτό είναι φέμα. Έτσι, λοιπόν, έπρεπε να συμβαίνει και στη ζωή. Η υγεία είναι καλό πράγμα, ενώ η αρρώστια κακό; Όχι, άνθρωπε. Αλλά τι; Να είσαι υγιής με καλό τρόπο είναι καλό, με άσχημο τρόπο κακό. –Επομένως, μπορούμε να ωφεληθούμε κι απ' την αρρώστια; –Για το θεό σου, μήπως απ' το θάνατο δεν μπορούμε να ωφεληθούμε; Γιατί, απ' την αναπηρία δεν μπορούμε; Σου φαίνεται ότι ο Μενοικέας ωφελήθηκε λίγο όταν πέθανε; –Τέτοια λέγοντας κανείς, θα ωφελούνταν όπως ωφελήθηκε εκείνος. –Αχ, άνθρωπε, δε διατήρησε τη φιλοπατρία του, τη μεγαλοφροσύνη του, την αξιοπιστία του, την ευγένειά του; Αν επιζούσε, δε θα τα έχανε όλα αυτά; Δε θα αποκτούσε τα αντίθετά τους; Δε θα υιοθετούσε τη δειλία, την αγένεια, το μίσος για την

- τὸν μισόπατριν, τὸν φιλόφυχον; ἄγε δοκεῖ σοι μι-
 7 κρὰ ὠφελῆθῆναι ἀποθανών; οὐ· ἀλλ' ὁ τοῦ
 Ἰ Αδμήτου πατὴρ μεγάλα ὠφελήθη ζήσας οὕτως
 8 ἀγεννώς καὶ ἀθλίως; ὕστερον γὰρ οὐκ ἀπέθανεν;
 παύσασθε, τοὺς θεοὺς ὑμῖν, τὰς ὕλας θαυμάζοντες,
 παύσασθ' ἑαυτοὺς δούλους ποιοῦντες πρῶτον τῶν
 πραγμάτων, εἶτα δι' αὐτὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων τῶν
 ταῦτα περιποιεῖν ἢ ἀφαιρεῖσθαι δυναμένων.
 9 Ἔστιν οὖν ἀπὸ τούτων ὠφελῆθῆναι; Ἀπὸ πάν-
 των. Καὶ ἀπὸ τοῦ λοιδοροῦντος; Τί δ' ὠφελεῖ τὸν
 ἀθλητὴν ὁ προσγυμναζόμενος; τὰ μέγιστα. καὶ
 οὗτος ἐμοῦ προγυμναστῆς γίνεται· τὸ ἀνεκτικόν
 10 μου γυμνάζει, τὸ ἀόργητον, τὸ πρᾶον. οὐ· ἀλλ' ὁ
 μὲν τοῦ τραχήλου καθάπτων καὶ τὴν ὀσφύν μου
 καὶ τοὺς ὤμους καταρτιζὼν ὠφελεῖ με καὶ ὁ
 ἀλείπτῃς καλῶς ποιῶν λέγει «ἄρον ὑπερον ἀμφο-
 11 τέραις», καὶ ὅσω βαρύτερός ἐστιν ἐκεῖνος, τοσού-
 τῳ μᾶλλον ὠφελοῦμαι ἐγώ· εἰ δέ τις πρὸς ἀορ-
 12 γησίαν με γυμνάζει, οὐκ ὠφελεῖ με; τοῦτ' ἔστι τὸ
 μὴ εἰδέναι ἀπ' ἀνθρώπων ὠφελείσθαι. κακὸς γεί-
 των; αὐτῷ· ἀλλ' ἐμοὶ ἀγαθός· γυμνάζει μου τὸ
 ἔγνωμον, τὸ ἐπεικέες. κακὸς πατήρ; αὐτῷ· ἀλλ'

πατρίδα, τη μικροψυχία; Εμπρός σου φαίνεται ότι ωφελήθηκε λίγο που πέθανε; Όχι· μήπως ο πατέρας του Αδμήτου ωφελήθηκε πολύ, που έζησε τόσο ανέντιμα και άθλια; Γιατί, ύστερα δεν πέθανε; Πάψτε, μα τους θεούς, σας εξορκίζω, να θαυμάζετε τα υλικά πράγματα· πάψτε να κάνετε τους εαυτούς σας δούλους, πρώτα των πραγμάτων, και μετά, εξαιτίας τους, και των ανθρώπων που μπορούν να σας τα δώσουν ή να σας τα πάρουν.

Μπορούμε, λοιπόν, να ωφεληθούμε απ' αυτά; -Απ' όλα. -Κι απ' αυτόν που μας βρίζει; -Και τι ωφελεί τον αθλητή αυτός που γυμνάζεται μαζί του; Πάρα πολύ. Κι αυτός γίνεται προγυμναστής μου· γυμνάζει την ανεπιτηκότητά μου, την αοργησία, την πραότητα μου. Όχι· αλλά αυτός που πιάνει το σβέρο μου και βάζει στη σωστή θέση τη μέση και τους ώμους μου, με ωφελεί, και ο προπονητής καλά κάνει και μου λέει «σήκωσε το ρόπαλο και με τα δυο χέρια», κι όσο βαρύτερο είναι εκείνο, τόσο περισσότερο ωφελούμαι εγώ· αν, όμως, κάποιος με γυμνάζει για να μην οργίζομαι, δεν με ωφελεί; Αυτό σημαίνει να μην ξέρεις να ωφελείσαι από τους ανθρώπους. Ο γείτονάς σου είναι κακός; Κακός για τον εαυτό του· αλλά για μένα είναι καλός· μου γυμνάζει την καλή διάθεση, την επιεικεία. Ο πατέρας σου είναι κακός; Κακός για τον εαυτό του· αλλά για μένα καλός. Αυτό είναι το μαγικό ραβδί του Ερμή· «ό,τι θέλεις» λένε, «άγγιξε, και θα γίνει χρυσό». Όχι· αλλά, φέρε ό,τι θέλεις κι εγώ θα το κάνω καλό. Φέρε αρρώστια, φέρε θάνατο, φέρε φτώχεια, φέρε βρισιά, δίκη που μπορεί να σου αφαιρέσει τη

ἐμοὶ ἀγαθός. τοῦτ' ἔστι τὸ τοῦ Ἑρμοῦ ῥαβδίον·
 «οὐ θέλεις», φησὶν, «ἄψαι καὶ χρυσοῦν ἔσται». οὐ
 ἀλλ' ὁ θέλεις φέρε καὶ γὰρ αὐτὸ ἀγαθὸν ποιήσω.
 φέρε νόσον, φέρε θάνατον, φέρε ἀπορίαν, φέρε λοι-
 δορίαν, δίκην τὴν περὶ τῶν ἐσχάτων· πάντα ταῦτα
 τῷ ῥαβδίῳ τοῦ Ἑρμοῦ ὠφέλιμα ἔσται. «τὸν θά-
 13 νατον τί ποιήσεις;» τί γὰρ ἄλλο ἢ ἵνα σε κοσμήσῃ
 ἢ ἵνα δείξῃς ἔργῳ δι' αὐτοῦ, τί ἐστὶν ἄνθρωπος τῷ
 14 βουλήματι τῆς φύσεως παρακολουθῶν; «τὴν νόσον
 τί ποιήσεις;» δείξω αὐτῆς τὴν φύσιν, διαπρέψω ἐν
 αὐτῇ, εὐσταθήσω, εὐροήσω, τὸν ἰατρὸν οὐ
 15 κολακεύσω, οὐκ εὐξομαι ἀποθανεῖν. τί ἔτι ἄλλο
 ζητεῖς; πᾶν ὃ ἂν δῶς, ἐγὼ αὐτὸ ποιήσω μακάριον,
 εὐδαιμονικόν, σεμνόν, ζηλωτόν.

Οὐ· ἀλλὰ «βλέπε μὴ νοσήσης· κακὸν ἐστίν».
 16 οἷον εἴ τις ἔλεγεν «βλέπε μὴ λάβῃς ποτὲ φαντα-
 σίαν τοῦ τὰ τρία τέσσαρα εἶναι· κακὸν ἐστίν».
 ἄνθρωπε, πῶς κακόν; ἂν ὁ δεῖ περὶ αὐτοῦ ὑπολάβ-
 βω, πῶς ἔτι με βλάψει; οὐχὶ δὲ μᾶλλον καὶ ὠφέ-
 17 λήσει; ἂν οὖν περὶ πενίας ὁ δεῖ ὑπολάβω, ἂν περὶ
 νόσου, ἂν περὶ ἀναρχίας, οὐκ ἄρκει μοι; οὐκ ὠφέ-
 λιμα ἔσται; πῶς οὖν ἔτι ἐν τοῖς ἐκτός τὰ κακὰ καὶ
 τάγαθὰ δεῖ με ζητεῖν;

18 Ἀλλὰ τί; ταῦτα μέχρι ὧδε, εἰς οἶκον δ' οὐδεὶς
 ἀποφέρει· ἀλλ' εὐθύς πρὸς τὸ παιδάριον πόλεμος,
 19 πρὸς τοὺς γείτονας, πρὸς τοὺς σκώφαντας, πρὸς
 τοὺς καταγελάσαντας. καλῶς γένοιτο Λεσβίῳ, ὅτι
 με καθ' ἡμέραν ἐξελέγχει μηδὲν εἰδότα.

ζωή· όλα αυτά με το ραβδί του Ερμή θα γίνουν ωφέλιμα. «Το θάνατο, τι θα τον κάνεις;» Τι άλλο από το να σε στολίσει ή να δείξεις στην πράξη, μ' αυτόν, τι σημαίνει άνθρωπος που ακολουθεί το θέλημα της φύσης; «Την αρρώστια, τι θα την κάνεις;» Θα δείξω τη φύση της, θα διαπρέψω στη διάρκειά της, θα είμαι σταθερός, θα είμαι ευτυχής, δε θα κολακέψω το γιατρό, δε θα ευχηθώ να πεθάνω. Τι άλλο ζητάς ακόμη; Ό,τι κι αν μου δώσεις, εγώ θα το κάνω ευλογημένο, πηγή ευδαιμονίας, σεμνό, αξιοζήλευτο.

Όχι· αλλά «πρόσεχε μην αρρωστήσεις· είναι κακό πράγμα». Όπως, αν έλεγε κάποιος «πρόσεχε μη σχηματίσεις ποτέ την εντύπωση ότι τα τρία είναι τέσσερα· είναι κακό». Άνθρωπε, πώς είναι κακό; Αν σκεφτώ γι' αυτό ό,τι πρέπει, πώς θα με βλάψει πια; Δε θα με ωφελήσει κι από πάνω; Αν, λοιπόν, σκεφτώ αυτό που πρέπει για τη φτώχεια, για την αρρώστια, για την εξουσία που δεν έχω, δε μου είναι αρκετό; Δε θα είναι ωφέλιμα τότε αυτά; Πώς, λοιπόν, πρέπει να φάχνω ακόμη τα κακά και τα καλά στα εξωτερικά πράγματα;

Αλλά τι; Αυτά φθάνουν μέχρι εδώ⁴⁶, και κανείς δεν τα παίρνει μαζί του στο σπίτι του· αλλά αμέσως ανοίγουμε πόλεμο στο δούλο μας, στους γείτονες, σ' αυτούς που μας κοροϊδεύουν, σ' αυτούς που γελάνε εις βάρος μας. Ας είναι καλά ο Λέσβιος, που με κατακρίνει κάθε μέρα ότι δεν ξέρω τίποτε.

κα'. Πρὸς τοὺς εὐκόλως ἐπὶ τὸ σοφιστεῦν
ἐρχομένους.

- 1 Ὅτι τὰ θεωρήματα ἀναλαβόντες φιλά εὐθὺς
αὐτὰ ἐξεμέσαι θελουσιν ὡς οἱ στομαχικοὶ τὴν
2 τροφήν. πρῶτον αὐτὰ πέφον, εἴθ' οὕτω μὴ ἐξεμέ-
3 σης· εἰ δὲ μὴ, ἔμετος τῷ ὄντι γίνεται, πρᾶγμ' ἀκά-
θαρτον καὶ ἄβρωτον. ἀλλ' ἀπ' αὐτῶν ἀναδοθέντων
δειξόν τινα ἡμῖν μεταβολὴν τοῦ ἡγεμονικοῦ τοῦ
σεαυτοῦ, ὡς οἱ ἀθληταὶ τοὺς ὤμους, ἀφ' ὧν ἐγυ-
μνάσθησαν καὶ ἔφαγον, ὡς οἱ τὰς τέχνας ἀνα-
λαβόντες, ἀφ' ὧν ἔμαθον. οὐκ ἔρχεται ὁ τέκτων
4 καὶ λέγει «ἀκούσατέ μου διαλεγομένου περὶ τῶν
τεκτονικῶν», ἀλλ' ἐκμισθωσάμενος οἰκίαν ταύτην
κατασκευάσας δείκνυσιν, ὅτι ἔχει τὴν τέχνην.
5 τοιοῦτόν τι καὶ σὺ ποιήσον· φάγε ὡς ἄνθρωπος,
πίε ὡς ἄνθρωπος, κοσμήθητι, γάμησον, παιδοποι-
ησον, πολίτευσαι· ἀνάσχου λοιδορίας, ἔνεγκε
6 ἀδελφὸν ἀγνώμονα, ἔνεγκε πατέρα, ἔνεγκε υἱόν,
γείτονα, σύνοδον. ταῦτα ἡμῖν δείξον, ἵν' ἴδωμεν,
ὅτι μεμάθηκας ταῖς ἀληθείαις τι τῶν φιλοσόφων.
οὐ· ἀλλ' «ἐλθόντες ἀκούσατέ μου σχόλια λέγον-
7 τος». ὕπαγε, ζήτηε τίνων κατεξεράσεις. «καὶ μὴν
ἐγὼ ὑμῖν ἐξηγήσομαι τὰ Χρυσίππεια ὡς οὐδεὶς,
τὴν λέξιν διαλύσω καθαρώτατα, προσθήσω ἄν που
καὶ Ἀντιπάτρου καὶ Ἀρχεδήμου φοράν».

*κα. Σ' αυτούς που εύκολα αποφασίζουν
να διδάξουν φιλοσοφία.*

Αυτοί που απλώς υιοθέτησαν τις θεωρίες, χωρίς τίποτε παραπάνω, θέλουν να τις ξεράσουν αμέσως, όπως οι στομαχικοί την τροφή. Χώνεψέ τις πρώτα, και ύστερα, σίγουρα, δε θα τις ξεράσεις έτσι· αλλιώς, γίνονται πράγματι εμετός, πράγμα βρώμικο και ακατάλληλο προς βρώση. Αλλά, αφού τις χωνέψεις, δείξε μας κάποια αλλαγή στο κυρίαρχο μέρος της ψυχής σου, όπως οι αθλητές δείχνουν τους ώμους, ως το αποτέλεσμα της εξάσκησης και της διατροφής τους, όπως αυτοί που κατέχουν τις τέχνες δείχνουν τα αποτελέσματα αυτών που έμαθαν. Δεν έρχεται ο κτίστης και λέει «ακούστε με να μιλώ για την οικοδομική τέχνη», αλλά, όταν πληρωθεί για ένα σπίτι, αφού το χτίσει, αποδεικνύει ότι κατέχει την τέχνη. Κάνε και εσύ κάτι ανάλογο· φάε σαν άνθρωπος, πίες σαν άνθρωπος, στολίσου, παντρέψου, κάνε παιδιά, ζήσε ως πολίτης· υπόμεινε τις προσβολές, υπόφερε τον αναίσθητο αδερφό, υπόφερε τον πατέρα, υπόφερε το γιο, το γείτονα, το συνταξιδιώτη. Αυτά δείξε μας, για να δούμε ότι στ' αλήθεια έχεις μάθει κάτι από τους φιλοσόφους. Όχι, αλλά λες «ελάτε και ακούστε με να λέω τα σχόλιά μου». Εμπρός, φάξε σε ποιους πάνω θα ξεράσεις. «Και όμως, εγώ θα σας εξηγήσω τις θεωρίες του Χρυσίππου όπως κανείς, θα αναλύσω το λόγο του και θα τον κάνω απόλυτα καθαρό, θα προσθέσω ίσως και την ορμή του Αντιπάτρου και του Αρχεδήμου».

- 8 *Εἶτα τούτου ἔνεκα ἀπολίπωσιν οἱ νέοι τὰς πα-*
τριδας καὶ τοὺς γονεῖς τοὺς αὐτῶν, ἵν' ἐλθόντες
9 *λεξειδιά σου ἐξηγουμένου ἀκούσωσιν; οὐ δεῖ αὐτοὺς*
ὑποστρέφαι ἀνεκτικούς, συνεργητικούς, ἀπαθείς,
ἀταράχους, ἔχοντάς τι ἐφόδιον τοιοῦτον εἰς τὸν
10 *βίον, ἀφ' οὗ ὀρμώμενοι φέρειν δυνήσονται τὰ συμ-*
πίπτοντα καλῶς καὶ κοσμεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν; καὶ
πόθεν σοι μεταδιδόναι τούτων ὧν οὐκ ἔχεις; αὐτὸς
γὰρ ἄλλο τι ἐποίησας ἐξ ἀρχῆς ἢ περὶ ταῦτα
κατετριβής, πῶς οἱ συλλογισμοὶ ἀναλυθήσονται,
πῶς οἱ μεταπίπτοντες, πῶς οἱ τῷ ἠρωτήσθαι πε-
11 *ραΐνοντες; «ἄλλ' ὁ δεῖνα σχολὴν ἔχει· διὰ τί μὴ*
κἀγὼ σχῶ;» οὐκ εἰκῆ ταῦτα γίνεται, ἀνδράποδον,
οὐδ' ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ ἡλικίαν εἶναι δεῖ καὶ
12 *βίον καὶ θεὸν ἡγεμόνα. οὐ' ἄλλ' ἀπὸ λιμένος μὲν*
οὐδεὶς ἀνάγεται μὴ θύσας τοῖς θεοῖς καὶ παρακα-
λέσας αὐτοὺς βοηθοὺς οὐδὲ σπεύρουσιν ἄλλως οἱ
ἄνθρωποι εἰ μὴ τὴν Δήμητρα ἐπικαλεσάμενοι· τη-
λικούτου δ' ἔργου ἀφάμενός τις ἄνευ θεῶν ἀσφα-
13 *λῶς ἄφεται καὶ οἱ τούτῳ προσιόντες εὐτυχῶς*
προσελεύσονται; τί ἄλλο ποιεῖς, ἄνθρωπε, ἢ τὰ μυ-
στήρια ἐξορχῆ καὶ λέγεις «οἴκημά ἐστι καὶ ἐν Ἐ-
λευσίνι, ἰδοὺ καὶ ἐνθάδε. ἐκεῖ ἱεροφάντης· καὶ ἐγὼ
ποιήσω ἱεροφάντην. ἐκεῖ κήρυξ· κἀγὼ κήρυκα κα-
14 *ταστήσω. ἐκεῖ δαδούχος· κἀγὼ δαδούχον. ἐκεῖ*
δαῖδες· καὶ ἐνθάδε. αἱ φωναὶ αἱ αὐταί.» τὰ γινόμενα

Ἐπειτα, γι' αὐτό οι νέοι εγκαταλείπουν τις πατρίδες και τους γονεῖς τους, για να ἔρθουν και να σ' ακούσουν να ἐξηγείς φρασούλες; Δεν πρέπει να επιστρέφουν ανεκτικοί, συνεργατικοί, ἡρεμοί, ατάραχοι, ἔχοντας ἕνα τέτοιο ἐφόδιο για τη ζωὴ, ἀπὸ το οποίο ξεκινώντας θα μποροῦν να ἀνέχονται καλά οτιδήποτε συμβαίνει και να ἀντλούν τιμὴ ἀπὸ αὐτά; Και πού βρήκες ἐσὺ την ικανότητα να μεταδίδεις αὐτά που δεν ἔχεις; Γιατί, μήπως ο ἴδιος ἔκανες κάτι ἄλλο ἀπὸ την ἀρχή, ἐκτὸς ἀπὸ το να περνᾶς ὅλο σου τον καιρὸ με το πῶς θα ἀναλυθοῦν οι συλλογισμοί, πῶς αὐτοὶ με τις διαφορούμενες προτάσεις, πῶς αὐτοὶ που προχωροῦν με ἐρωτήσεις; «Ἀλλὰ ο τάδε ἔχει σχολή· γιατί να μην ἔχω και ἐγώ;» Αὐτά δε γίνονται ἀσκοπα, δούλε, οὔτε τυχαία, ἀλλὰ πρέπει να ἔχεις την κατάλληλη ηλικία και τον κατάλληλο βίο και οδηγό σου το θεό. Ὅχι, λες· ὅμως κανεῖς δε φεύγει ἀπὸ το λιμάνι χωρὶς πρῶτα να θυσιάσει στους θεοὺς και χωρὶς να τους καλέσει βοηθοὺς, οὔτε οι ἄνθρωποι σπέρνουν ἀλλιῶς, παρὰ ἀφοῦ επικαλεστοῦν τη Δήμητρα. Ἀν, ὅμως, κάποιος ἔχει ἀναλάβει τόσο μεγάλο ἔργο χωρὶς τη βοήθεια των θεῶν, θα το ἐπιτελέσει με ἀσφάλεια, και ὅσοι τον πλησιάζουν θα εἶναι τυχεροὶ που ἔρχονται σ' αὐτόν; Τι ἄλλο κάνεις, ἄνθρωπε, ἀπὸ το να ἐκχυδαῖζεις τα Μυστήρια και να λες: «ναός ὑπάρχει και στην Ἐλευσίνα, δεσ, ὑπάρχει και ἐδῶ. Ἐκεῖ ὑπάρχει ἱεροφάντης. Και ἐγώ θα διορίσω ἱεροφάντη. Ἐκεῖ ὑπάρχει κήρυκας. Και ἐγώ θα ορίσω κήρυκα. Ἐκεῖ ὑπάρχει πυρσοφόρος. Και ἐγώ θα ἔχω πυρσοφόρο. Ἐκεῖ ὑπάρχουν πυρσοί. Και ἐδῶ ἐπίσης.

- τί διαφέρει ταῦτα ἐκείνων; ἀσεβέστατε ἄνθρωπε, οὐδὲν διαφέρει; καὶ παρὰ τόπον ταῦτα ὠφελεί καὶ παρὰ καιρόν; οὐ' ἀλλὰ καὶ μετὰ θυσίας δὲ καὶ μετ' εὐχῶν καὶ προηγευκότα καὶ προδιακεείμενον τῇ γνώμῃ, ὅτι ἱεροῖς προσελεύσεται καὶ ἱεροῖς πα-
 15 λαιοῖς. οὕτως ὠφέλιμα γίνεται τὰ μυστήρια, οὕτως εἰς φαντασίαν ἐρχόμεθα, ὅτι ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἐπανορθώσει τοῦ βίου κατεστάθη πάντα ταῦτα ὑπὸ
 16 τῶν παλαιῶν. σὺ δ' ἐξαγγέλλεις αὐτὰ καὶ ἐξορχῆ παρὰ καιρόν, παρὰ τόπον, ἄνευ θυμάτων, ἄνευ ἀγνείας· οὐκ ἐσθῆτα ἔχεις ἢν δεῖ τὸν ἱεροφάντην, οὐ κόμην, οὐ στρόφιον οἶον δεῖ, οὐ φωνήν, οὐχ ἡλικίαν, οὐχ ἡγευκας ὡς ἐκείνος, ἀλλ' αὐτὰς μόνας τὰς φωνὰς ἀνειληφῶς λέγεις. ἱεραὶ εἰσιν αἱ φωναὶ αὐταὶ καθ' αὐτάς;
- 17 Ἄλλον τρόπον δεῖ ἐπὶ ταῦτα ἔλθειν· μέγα ἐστὶ τὸ πρᾶγμα, μυστικόν ἐστιν, οὐχ ὡς ἔτυχεν οὐδὲ
 18 τῶ τυχόντι δεδομένον. ἀλλ' οὐδὲ σοφὸν εἶναι τυχὸν ἐξαρκεῖ πρὸς τὸ ἐπιμεληθῆναι νέων· δεῖ δὲ καὶ προχειρότητα τινα εἶναι καὶ ἐπιτηδειότητα πρὸς τοῦτο, νῆ τὸν Δία, καὶ σῶμα ποιὸν καὶ πρὸ πάντων τὸν θεὸν συμβουλεύειν ταύτην τὴν χώραν κα-
 19 τασχεῖν, ὡς Σωκράτει συνεβούλευεν τὴν ἐλεγχτικὴν χώραν ἔχειν, ὡς Διογένει τὴν βασιλικὴν καὶ

Τα λόγια είναι τα ίδια· ποια είναι η διαφορά ανάμεσα σ' αυτά που γίνονται εδώ και σ' αυτά που γίνονται εκεί;» Ασεβέστατε άνθρωπε, δεν υπάρχει καμία διαφορά; Ωφελούν οι ίδιες πράξεις, όταν γίνονται σε λάθος τόπο και σε λάθος χρόνο; Όχι· αλλά πρέπει να έρχεται κανείς με θυσίες και προσευχές, και αφού πρώτα εξαγνιστεί, και είναι προδιατεθειμένος με την ιδέα ότι θα προσέλθει σε ιερές τελετουργίες, και μάλιστα σε τελετουργίες αρχαίες. Έτσι γίνονται τα Μυστήρια ωφέλιμα, έτσι σχηματίζουμε την εντύπωση ότι όλα αυτά ιδρύθηκαν από τους προγόνους για την εκπαίδευση και τη βελτίωση της ζωής. Εσύ, όμως, διαφημίζεις τα Μυστήρια και τα εκχυδαΐζεις, σε λάθος χρόνο, σε λάθος τόπο, χωρίς θυσίες, χωρίς εξαγνισμό. Δεν έχεις την ενδυμασία που πρέπει να έχει ο ιεροφάντης, ούτε την κόμη, ούτε τον κεφαλόδεσμο που πρέπει, ούτε τη φωνή, ούτε την ηλικία, ούτε έχεις διατηρήσει τον εαυτό σου αγνό, όπως εκείνος, αλλά, έχοντας υιοθετήσει τα λόγια του μόνο, μιλάς. Είναι μόνες τους οι λέξεις ιερές;

Πρέπει να προσεγγίσεις αυτά τα θέματα με διαφορετικό τρόπο· η υπόθεση είναι σημαντική, είναι μυστική, και δεν προσφέρεται τυχαία, ούτε στον οποιονδήποτε. Αλλά, ίσως, ούτε η σοφία επαρκεί για τη φροντίδα των νέων· πρέπει κανείς να είναι κατά κάποιον τρόπο έτοιμος και επιτήδειος γι' αυτό, μα το Δία, και να έχει την κατάλληλη σωματική διάπλαση, και κυρίως το θεό να τον συμβουλεύει να αναλάβει αυτή τη θέση, όπως συμβούλευε το Σωκράτη να κρατάει τη θέση του εξεταστή,

- 20 ἐπιπληκτικὴν, ὡς Ζήνωνι τὴν διδασκαλικὴν καὶ
δογματικὴν. σὺ δ' ἰατρεῖον ἀνοίγεις ἄλλο οὐδὲν
ἔχων ἢ φάρμακα, ποῦ δὲ ἢ πῶς ἐπιτίθεται ταῦτα,
- 21 μῆτε εἰδῶς μῆτε πολυπραγμονήσας. «ἰδοὺ ἐκεῖνος
ταῦτα, κολλύρια· καὶ γὰρ ἔχω». μὴ τι οὖν καὶ τὴν
δύναμιν τὴν χρηστικὴν αὐτοῖς; μὴ τι οἶδας καὶ
- 22 πότε καὶ πῶς ὠφελήσει καὶ τίνα; τί οὖν κυβεύεις
ἐν τοῖς μεγίστοις, τί βραδιουργεῖς, τί ἐπιχειρεῖς
πράγματι μηδὲν σοι προσήκοντι; ἄφες αὐτὸ τοῖς
δυναμένοις, τοῖς κοσμοῦσι. μὴ προστριβου καὶ
- 23 αὐτὸς αἰσχος φιλοσοφία διὰ σεαυτοῦ, μηδὲ γίνου
μέρος τῶν διαβαλλόντων τὸ ἔργον. ἀλλὰ εἴ σε
φυχαγωγεῖ τὰ θεωρήματα, καθήμενος αὐτὰ στρέ-
φε αὐτὸς ἐπὶ σεαυτοῦ· φιλόσοφον δὲ μηδέποτε
εἵπης σεαυτὸν μηδ' ἄλλου ἀνάσχη λέγοντος, ἀλλὰ
λέγε «πεπλάνηται· ἐγὼ γὰρ οὐτ' ὀρέγομαι ἄλλως
ἢ πρότερον οὐδ' ὁρμῶ ἐπ' ἄλλα οὐδὲ συγκατα-
τιθεμαι ἄλλοις οὐδ' ὄλωσ ἐν χρήσει φαντασιῶν
- 24 παρήλλαχά τι ἀπὸ τῆς πρότερον καταστάσεως». ταῦτα φρόνει καὶ λέγε περὶ σεαυτοῦ, εἰ θέλεις τὰ
κατ' ἀξίαν φρονεῖν· εἰ δὲ μὴ, κύβευε καὶ ποιεῖ αὐ-
ποιεῖς. ταῦτα γὰρ σοι πρέπει.

όπως το Διογένη να φέρεται σα βασιλιάς και να επιπλήττει, όπως το Ζήνωνα να διδάσκει και να κατασκευάζει θεωρίες. Εσύ, όμως, ανοίγεις ιατρείο χωρίς να έχεις τίποτε άλλο εκτός από φάρμακα, ενώ ούτε ξέρεις ούτε ασχολήθηκες να μάθεις πού ή πώς χορηγούνται αυτά. «Δες, εκείνος έχει αυτά τα κολλύρια και εγώ έχω τα ίδια». Μήπως, λοιπόν, έχεις και την ικανότητα να τα χρησιμοποιείς σωστά; Μήπως γνωρίζεις πότε και πώς και ποιον θα ωφελήσουν; Γιατί, λοιπόν, ριφοκινδυνεύεις σε ζητήματα πολύ σημαντικά, γιατί ενεργείς απερίσκεπτα, γιατί καταπιάνεσαι με μια υπόθεση που δε σου αρμόζει καθόλου; Άφησέ την σε αυτούς που έχουν την ικανότητα, στους διακεκριμένους. Μην ντροπιάζεις και ο ίδιος με τις πράξεις σου τη φιλοσοφία, και μη γίνεσαι ένας απ' αυτούς που δυσφημούν το έργο της. Αλλά, αν σε ευχαριστούν οι φιλοσοφικές αρχές, κάθισε και γύρισέ τες ο ίδιος στο μυαλό σου ποτέ, όμως, μην αποκαλέσεις τον εαυτό σου φιλόσοφο, ούτε να ανεχθείς να το πει άλλος, αλλά να λες: «έχει κάνει λάθος γιατί εγώ ούτε επιθυμώ άλλο από αυτό που επιθυμούσα πριν, ούτε επιλέγω διαφορετικά πράγματα, ούτε δίνω τη συγκατάθεσή μου σε άλλα, ούτε, γενικά, άλλαξα καθόλου στη χρήση των εντυπώσεων, συγκριτικά με την προηγούμενή μου κατάσταση». Αυτά να σκέφτεσαι και να λες για τον εαυτό σου, αν θέλεις να σκέφτεσαι τα σωστά πράγματα. Διαφορετικά, ριφοκινδύνευε και κάνε όσα κάνεις. Γιατί αυτά σου ταιριάζουν.

κβ'. Περὶ Κυνισμοῦ.

- 1 Πυθόμενου δὲ τῶν γνωρίμων τινὸς αὐτοῦ, ὃς
 εἶπαινετο ἐπιρρεπῶς ἔχων πρὸς τὸ κυνίσαι, Ποῖόν
 2 τινα εἶναι δεῖ τὸν κυνίζοντα καὶ τίς ἢ πρόληψις ἢ
 τοῦ πράγματος, Σκεψόμεθα κατὰ σχολήν· τοσοῦ-
 3 τον δ' ἔχω σοι εἰπεῖν, ὅτι ὁ δίχα θεοῦ τηλικούτω
 πράγματι ἐπιβαλλόμενος θεοχόλωτός ἐστι καὶ
 οὐδὲν ἄλλο ἢ δημοσίᾳ θέλει ἀσχημονεῖν. οὐδὲ γὰρ
 4 ἐν οἰκίᾳ καλῶς οἰκουμένη παρελθὼν τις αὐτὸς
 ἑαυτῷ λέγει «ἐμὲ δεῖ οἰκονόμον εἶναι». εἰ δὲ μή,
 5 ἐπιστραφεῖς ὁ κύριος καὶ ἰδὼν αὐτὸν σοβαρῶς
 διατασσόμενον, ἐλκύσας ἔτεμεν. οὕτως γίνεται καὶ
 ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πόλει. ἔστι γὰρ τις καὶ ἐνθάδ'
 6 οἰκοδεσπότης ἕκαστα ὁ διατάσσει. «σὺ ἥλιος εἶ·
 δύνασαι περιερχόμενος ἐνιαυτὸν ποιεῖν καὶ ὥρας
 καὶ τοὺς καρποὺς αὔξειν καὶ τρέφειν καὶ ἀνέμους
 κινεῖν καὶ ἀνιέναι καὶ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων
 θερμαίνειν συμμέτρως· ὕπαγε, περιέρχου καὶ οὕτως
 7 διακίνει ἀπὸ τῶν μεγίστων ἐπὶ τὰ μικρότατα. σὺ
 μοσχάριον εἶ· ὅταν ἐπιφανῆ λέων, τὰ σαυτοῦ
 πρᾶσσε· εἰ δὲ μή, οἰμώξεις. σὺ ταῦρος εἶ, προσελ-
 θὼν μάχου· σοὶ γὰρ τοῦτο ἐπιβάλλει καὶ πρέπει
 καὶ δύνασαι αὐτὸ ποιεῖν. σὺ δύνασαι ἡγεῖσθαι τοῦ
 στρατεύματος ἐπὶ Ἴλιον ἴσθι Ἀγαμέμνων. σὺ δύ-

κβ'. Για τον Κυνισμό.

Όταν κάποιος από τους γνωστούς του Επικτήτου, που φαινόταν να έχει κάποια κλίση προς τον Κυνισμό, τον ρώτησε τι άνθρωπος πρέπει να είναι ο Κυνικός και ποια η ιδέα του πράγματος, είπε: θα το εξετάσουμε με την ησυχία μας· μπορώ, όμως, να σου πω μόνο ότι αυτός που, χωρίς το θεό, αναλαμβάνει τόσο σημαντική υπόθεση, είναι θεομίσητος, και άλλο δε θέλει από το να ασχημονεί δημοσίως. Γιατί, όταν κάποιος παρουσιάζεται σ' ένα σπίτι που διευθύνεται καλά, δε λείει στον εαυτό του: «εγώ πρέπει να είμαι οικονόμος». Αν όμως το έλεγε, ο οικοδεσπότης, όταν θα γύριζε και θα τον έβλεπε να δίνει διαταγές με σοβαρό ύφος, θα τον τραβούσε έξω και θα τον χτυπούσε. Το ίδιο γίνεται και σ' αυτή τη μεγάλη πόλη, τον κόσμο. Γιατί και εδώ υπάρχει κάποιος οικοδεσπότης, που ταχτοποιεί το καθετί. «Εσύ είσαι ήλιος· μπορείς, καθώς περιφέρεσαι, να δημιουργήσεις το έτος και τις εποχές, να αυξήσεις και να θρέψεις τους καρπούς, να σπρώξεις τους ανέμους και να τους κάνεις να κοπάσουν, και να ζεστάνεις ανάλογα τα σώματα των ανθρώπων· πήγαινε ψηλά, κάνε περιστροφές και θέσε έτσι σε κίνηση τα πάντα, από τα πιο μεγάλα μέχρι τα πιο μικρά. Εσύ είσαι ένα μικρό μοσχάρι· όταν εμφανιστεί λιοντάρι, κάνε αυτά που μπορείς· διαφορετικά θα θρηνήσεις. Εσύ είσαι ταύρος, πλησίασε και αγωνίσου· γιατί αυτό σου αρμόζει και σου ταιριάζει και μπορείς να κάνεις. Εσύ μπορείς να οδηγήσεις το στράτευμα ενάντια στην Τροία·

- 8 νασαι τῷ Ἑκτορι μονομαχῆσαι· ἴσθι Ἀχιλλεύς». εἰ δὲ Θεραίτης παρελθὼν ἀντεποιεῖτο τῆς ἀρχῆς, ἢ οὐκ ἂν ἔτυχεν ἢ τυχὼν ἂν ἡσχρημόνησεν ἐν πλείοσι μάρτυσι.
- 9 Καὶ σὺ βούλευσαι περὶ τοῦ πράγματος ἐπιμε-
 10 λῶς· οὐκ ἔστιν οἷον δοκεῖ σοι. «τριβώνιον καὶ νῦν
 πορῶ καὶ τόθ' ἔξω, κοιμῶμαι καὶ νῦν σκληρῶς καὶ
 τότε κοιμήσομαι, πηριδίον προσλήφομαι καὶ ξύλον
 καὶ περιερχόμενος αἰτεῖν ἄρξομαι τοὺς ἀπαντῶν-
 11 τας, λαιδορεῖν· κἂν ἴδω τινὰ δρωπακιζόμενον, ἐπι-
 τιμήσω αὐτῷ, κἂν τὸ κόμιον πεπλακότα ἢ ἐν κοκ-
 12 κίνοις περιπατοῦντα». εἰ τοιοῦτόν τι φαντάζη τὸ
 πρᾶγμα, μακρὰν ἀπ' αὐτοῦ· μὴ προσέλθης, οὐδὲν
 12 ἔστι πρὸς σέ. εἰ δ' οἷόν ἐστι φανταζόμενος οὐκ
 ἀπαξιόις σεαυτόν, σκέψαι ἡλίκῳ πράγματι ἐπι-
 χειρεῖς.
- 13 Πρῶτον ἐν ταῖς κατὰ σαυτὸν οὐκέτι δεῖ σε
 ὅμοιον ἐν οὐδενὶ φαίνεσθαι οἷς νῦν ποιεῖς, οὐ θεῶ
 ἐγκαλοῦντα, οὐκ ἀνθρώπων· ὄρεξιν ἄραι σε δεῖ
 παντελῶς, ἔκκλισιν ἐπὶ μόνα μεταθεῖναι τὰ προαι-
 14 ρητικά· σοὶ μὴ ὄργην εἶναι, μὴ μῆνιν, μὴ φθόνον,
 μὴ ἔλεον· μὴ κοράσιόν σοι φαίνεσθαι καλόν, μὴ
 δοξάριον, μὴ παιδάριον, μὴ πλακουντάριον. ἐκεῖνο
 γὰρ εἰδέναι σε δεῖ, ὅτι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοὺς

να είσαι Αγαμέμνονας. Εσύ μπορείς να μονομαχήσεις με τον Έκτορα· να είσαι Αχιλλέας». Αν, όμως, ερχόταν ο Θερσίτης και διεκδικούσε την αρχηγία, είτε δεν την έπαιρνε είτε την έπαιρνε, θα ασχημονούσε μπροστά σε πολλούς μάρτυρες.

Και εσύ σκέφου προσεκτικά σχετικά με το ζήτημα· δεν είναι όπως το νομίζεις. «Και τώρα φορώ ένα τριμμένο ρουχαλάκι, και τότε θα έχω ένα· και τώρα κοιμάμαι σε σκληρό κρεβάτι, και τότε θα κοιμάμαι· θα πάρω κι ένα μικρό σάκο και ένα ξύλο, και, όπως θα περιφέρωμαι, θα αρχίσω να ζητιανεύω απ' αυτούς που συναντώ, και να τους βρίζω. Και αν δω κάποιον να βγάζει τις τρίχες του με το έμπλαστρο, ή να έχει πλέξει τα μαλλιά του, ή να περπατάει ντυμένος με κόκκινα ρούχα, θα τον αποδοκιμάσω». Αν έχεις την εντύπωση ότι κάπως έτσι έχει το πράγμα, μείνε μακριά απ' αυτό· μην πλησιάσεις, δεν είναι κάτι που σε αφορά. Αν, όμως, όπως το φαντάζεσαι, δε θεωρείς τον εαυτό σου ανάξιο γι' αυτό, σκέφου πόσο σημαντική επιχείρηση αναλαμβάνεις.

Καταρχήν, σε ό,τι σε αφορά, δεν πρέπει πια να φαίνεσαι ίδιος σε τίποτε απ' αυτά που κάνεις τώρα, και να μην κατηγορείς ούτε θεό ούτε άνθρωπο· πρέπει να εξαλείφεις τελείως την επιθυμία, και να στρέψεις την αποστροφή μόνο σε όσα έχουν να κάνουν με τη βούληση· δεν πρέπει να νιώθεις οργή, ούτε θυμό, ούτε φθόνο, ούτε οίκτο· κανένα κοριτσάκι δεν πρέπει να σου φαίνεται ωραίο, ούτε η ευτελής σου υπόληψη, ούτε κάποιο μικρό αγόρι, ούτε κάποια μικρή λιχουδιά. Γιατί, πρέπει να ξέρεις ότι

- τοίχους προβεβλήνται καὶ τὰς οἰκίας καὶ τὸ σκό-
 τος, ὅταν τι τῶν τοιούτων ποιῶσιν, καὶ τὰ κρύ-
 φοντα πολλὰ ἔχουσιν. κέκλεικε τὴν θύραν, ἕστακέν
 τινα πρὸ τοῦ κοιτῶνος· «ἂν τις ἔλθῃ, λέγε ὅτι ἕξω
 15 ἔστιν, οὐ σχολάζει». ὁ Κυνικός δ' ἀντὶ πάντων
 τούτων ὀφείλει τὴν αἰδῶ προβεβλησθαι· εἰ δὲ μὴ,
 γυμνὸς καὶ ἐν ὑπαίθρῳ ἀσχημονήσει. τοῦτο οἰκία
 ἔστιν αὐτῶ, τοῦτο θύρα, τοῦτο οἶ ἐπὶ τοῦ
 16 κοιτῶνος, τοῦτο σκότος. οὔτε γὰρ θέλειν τι δεῖ
 ἀποκρύπτειν αὐτὸν τῶν ἑαυτοῦ (εἰ δὲ μὴ, ἀπῆλθεν,
 ἀπώλεσε τὸν Κυνικόν, τὸν ὑπαίθρον, τὸν ἐλεύ-
 θερον, ἤρχται τι τῶν ἐκτὸς φοβεῖσθαι, ἤρχται χρεί-
 αν ἔχειν τοῦ ἀποκρύφοντος) οὔτε ὅταν θέλῃ δύ-
 17 ναται. ποῦ γὰρ αὐτὸν ἀποκρύψῃ ἢ πῶς; ἂν δ' ἀπὸ
 τύχης ἐμπέσῃ ὁ παιδευτῆς ὁ κοινός, ὁ παιδα-
 18 γωγός, οἷα πάσχειν ἀνάγκη; ταῦτ' οὖν δεδοικότα
 ἐπιθαρρεῖν οἷόν τ' ἔτι ἐξ ὅλης ψυχῆς ἐπιστατεῖν
 τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις; ἀμήχανον, ἀδύνατον.
 19 Πρῶτον οὖν τὸ ἡγεμονικόν σε δεῖ τὸ σαυτοῦ
 20 καθαρὸν ποιῆσαι καὶ τὴν ἔνστασιν ταύτην· «νῦν
 ἐμοὶ ὕλη ἐστὶν ἢ ἐμὴ διάνοια, ὡς τῶ τέκτονι τὰ
 ξύλα, ὡς τῶ σκυτεῖ τὰ δέρματα· ἔργον δ' ὀρθή
 21 χρῆσις τῶν φαντασιῶν. τὸ σωματίον δὲ οὐδὲν πρὸς
 ἐμέ· τὰ τούτου μέρη οὐδὲν πρὸς ἐμέ. θάνατος;
 22 ἐρχέσθω, ὅταν θέλῃ, εἴτε ὅλου εἴτε μέρους τινός.

οι άλλοι άνθρωποι μπαίνουν πίσω από τους τοίχους, τα σπίτια και το σκοτάδι, όταν κάνουν κάτι απ' αυτά, και έχουν πολλά πράγματα για να τους κρύψουν. Κάποιος έκλεισε την πόρτα του και τοποθέτησε κάποιον μπροστά στο υπνοδωμάτιο: «αν έρθει κανείς, πες ότι είναι έξω, δεν αναπαύεται». Ο Κυνικός, όμως, αντί για όλα αυτά, οφείλει να έχει για προστασία του την αιδώ· αν δεν το κάνει, θα εξευτελίζεται γυμνός και στο ύπαιθρο. Αυτή είναι για εκείνον το σπίτι του, αυτή η πόρτα, αυτή οι φύλακες του υπνοδωματίου, αυτή το σκοτάδι. Γιατί, ούτε πρέπει να θέλει να κρύφει κάτι που του ανήκει (διαφορετικά απομακρύνθηκε, κατέστρεψε τον Κυνικό, τον άνθρωπο της υπαίθρου, τον ελεύθερο· έχει αρχίσει να φοβάται κάτι από τα εξωτερικά, έχει αρχίσει να χρειάζεται κάτι για να τον κρύψει) ούτε μπορεί να το κάνει, όταν θέλει. Γιατί, πού θα κρύψει τον εαυτό του ή πώς θα το κάνει; Και αν, τυχαία, συλληφθεί ο κοινός για όλους εκπαιδευτής, ο παιδαγωγός, τι πρέπει να πάθει; Μπορεί, λοιπόν, εκείνος που τα φοβάται αυτά, να συνεχίσει να επιβλέπει με όλη του την ψυχή τους άλλους ανθρώπους; Είναι δύσκολο, αδύνατο.

Πρώτα, λοιπόν, πρέπει να καθαρίσεις το κυρίαρχο μέρος σου της ψυχής και να κάνεις το εξής σχέδιο: «Τώρα η σκέψη μου είναι για μένα το υλικό, όπως τα ξύλα για τον ξυλουργό, όπως τα δέρματα για τον υποδηματοποιό· δουλειά μου η ορθή χρήση των εντυπώσεων. Το ευτελές σώμα δεν είναι τίποτα για μένα· τα μέρη του δεν είναι τίποτα για μένα. Θάνατος; Ας έρθει, όταν θέλει, είτε εί-

φυγή; καὶ ποῦ δύναται τις ἐκβαλεῖν; ἔξω τοῦ κόσμου οὐ δύναται. ὅπου δ' ἂν ἀπέλθω, ἐκεῖ ἥλιος, ἐκεῖ σελήνη, ἐκεῖ ἄστρα, ἐνύπνια, οἰωνοί, ἢ πρὸς θεοῦς ὁμιλία».

23 Εἰθ' οὕτως παρασκευασάμενον οὐκ ἔστι τούτοις ἀρκεῖσθαι τὸν ταῖς ἀληθείαις Κυνικόν, ἀλλ' εἰδέναι δεῖ, ὅτι ἄγγελος ἀπὸ τοῦ Διὸς ἀπέσταλται καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ὑποδείξων αὐτοῖς, ὅτι πεπλάνηνται καὶ ἀλλαχοῦ ζητοῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὅπου οὐκ ἔστιν, ὅπου δ' ἔστιν, οὐκ ἐνθυμοῦνται, καὶ

24 ὡς ὁ Διογένης ἀπαχθεὶς πρὸς Φιλιππον μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην κατάσκοπος εἶναι. τῷ γὰρ

25 ὄντι κατάσκοπός ἐστιν ὁ Κυνικός τοῦ τίνα ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις φίλα καὶ τίνα πολέμια· καὶ δεῖ αὐτὸν ἀκριβῶς κατασκεφάμενον ἐλθόντ' ἀπαγγεῖλαι τάλληθ' μὴθ' ὑπὸ φόβου ἐκπλαγέντα, ὥστε τοὺς μὴ ὄντας πολεμίους δεῖξαι, μῆτε τινὰ ἄλλον τρόπον ὑπὸ τῶν φαντασιῶν παραταραχθέντα ἢ συγχυθέντα.

26 Δεῖ οὖν αὐτὸν δύνασθαι ἀνατεινόμενον, ἂν οὕτως τύχη, καὶ ἐπὶ σκηνὴν τραγικὴν ἀνερχόμενον λέγειν τὸ τοῦ Σωκράτους «ἰὼ ἄνθρωποι, ποῖ φέρεσθε; τί ποιεῖτε, ὦ ταλαίπωροι; ὡς τυφλοὶ ἄνω καὶ κάτω κυλίεσθε· ἄλλην ὁδὸν ἀπέρχεσθε τὴν οὐσαν ἀπολελειπότες, ἀλλαχοῦ ζητεῖτε τὸ εὖρον καὶ τὸ εὐδαιμονικόν, ὅπου οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἄλλου

27

να ο θάνατος του όλου είτε κάποιου μέρους. Εξορία; Και πού μπορεί κάποιος να με εξορίσει; Έξω από το σύμπαν δεν μπορεί. Αλλά, όπου και αν πάω, θα υπάρχει και εκεί ήλιος, και εκεί σελήνη, και εκεί αστέρια, όνειρα, οιωνοί, η συναναστροφή με τους θεούς».

Στη συνέχεια, ο αληθινός Κυνικός, όταν προετοιμάζεται έτσι, δεν μπορεί να αρκείται σ' αυτά, αλλά πρέπει να γνωρίζει ότι έχει σταλεί από το Δία στους ανθρώπους ως αγγελιαφόρος, για να τους υποδείξει, σχετικά με τα καλά και τα κακά, ότι πλανήθηκαν και αναζητούν την αληθινή φύση του καλού και του κακού αλλού, εκεί που δεν υπάρχει, και δε σκέφτονται πού βρίσκεται, αλλά και για να είναι κατάσκοπος, όπως ο Διογένης όταν οδηγήθηκε στο Φίλιππο μετά τη μάχη της Χαιρώνειας. Γιατί, πράγματι, ο Κυνικός κατασκοπεύει ποια πράγματα είναι φιλικά στους ανθρώπους και ποια εχθρικά και πρέπει αυτός, αφού πρώτα κάνει μια λεπτομερέστατη έρευνα, να έρθει και να αναγγείλει την αλήθεια, χωρίς ούτε να σαστίσει από το φόβο, και να παρουσιάσει για εχθρούς αυτούς που δεν είναι, ούτε με κάποιον άλλο τρόπο να ταραχθεί ή να συγχυσθεί από τις εντυπώσεις.

Πρέπει, λοιπόν, να μπορεί, αν το φέρει η τύχη, να υψώσει το χέρι του και, ανεβαίνοντας στην τραγική σκηνή, να πει αυτό που είπε ο Σωκράτης: «αλίμονο, άνθρωποι, πού πηγαίνετε;⁴⁷ Τι κάνετε, ταλαίπωροι; Σαν τυφλοί κυλιέστε πάνω και κάτω φεύγετε από άλλο δρόμο και έχετε εγκαταλείψει τον σωστό; φάχνετε τη γαλήνη και την ευτυχία κάπου αλλού, εκεί που δεν υπάρ-

28 δεικνύοντος πιστεύετε. τί αὐτὸ ἔξω ζητεῖτε; ἐν
 σώματι οὐκ ἔστιν. εἰ ἀπιστεῖτε, ἴδετε Μύρωνα,
 ἴδετε Ὀφέλλιον. ἐν κτήσει οὐκ ἔστιν. εἰ δ' ἀπι-
 29 στείτε, ἴδετε Κροῖσον, ἴδετε τοὺς νῦν πλουσίους,
 ὄσης οἰμωγῆς ὁ βίος αὐτῶν μεστός ἐστιν. ἐν ἀρχῇ
 οὐκ ἔστιν. εἰ δὲ μή γε, ἔδει τοὺς δις καὶ τρίς
 30 ὑπάτους εὐδαίμονας εἶναι· οὐκ εἰσὶ δέ. τίσιν περὶ
 τούτου πιστεύσομεν; ὑμῖν τοῖς ἔξωθεν τὰ ἐκείνων
 βλέπουσιν καὶ ὑπὸ τῆς φαντασίας περιλαμπομένοις
 ἢ αὐτοῖς ἐκείνοις; τί λέγουσιν; ἀκούσατε αὐτῶν,
 29 ὅταν οἰμώξωσιν, ὅταν στένωσιν, ὅταν δι' αὐτὰς
 τὰς ὑπατείας καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν
 30 ἀθλιώτερον οἴωνται καὶ ἐπικινδυνότερον ἔχειν. ἐν
 βασιλείᾳ οὐκ ἔστιν. εἰ δὲ μή, Νέρων ἂν εὐδαίμων
 ἐγένετο καὶ Σαρδανάπαλλος. ἀλλ' οὐδ'
 Ἀγαμέμνων εὐδαίμων ἦν καίτοι κομφότερος ὢν
 Σαρδαναπάλλου καὶ Νέρωνος, ἀλλὰ τῶν ἄλλων
 βεγκόντων ἐκείνος τί ποιεῖ; πολλὰς ἐκ κεφαλῆς
 προθελύμνους ἔλκετο χαίτας. καὶ αὐτὸς τί λέγει;
 πλάζομαι ὧδε,

φησὶν, καὶ

ἀλαλύκτημαι· κραδίη δέ μοι ἔξω στηθέων
ἐκθρώσκει.

χει, και δεν πιστεύετε, όταν κάποιος άλλος σας τα δείχνει. Γιατί αυτό το φάχνετε έξω; Δε βρίσκειται στο σώμα. Αν δεν πιστεύετε, κοιτάξτε τον Μύρωνα, κοιτάξτε τον Οφέλλιο⁴⁸. Δε βρίσκειται στην περιουσία. Αν, όμως, αμφιβάλλετε, κοιτάξτε τον Κροίσο, κοιτάξτε αυτούς που σήμερα είναι πλούσιοι, πόσο γεμάτη από οδυρμούς είναι η ζωή τους. Δε βρίσκειται στην εξουσία. Γιατί, αν υπήρχε εκεί, έπρεπε, αυτοί που ανέλαβαν ύπατοι δύο και τρεις φορές να είναι ευτυχισμένοι, αλλά δεν είναι. Ποιους θα πιστέψουμε σχετικά μ' αυτό; Εσάς, που βλέπετε απ' έξω όσα σχετίζονται μ' εκείνους, και που θαμπώνεστε από την εντύπωση, ή εκείνους τους ίδιους; Τι λένε εκείνοι; Ακούστε τους, όταν θρηγούν, όταν αναστενάζουν, όταν σκέφτονται πως, εξαιτίας αυτών των υπατικών αξιωμάτων και της φήμης και της επιφάνειάς τους, βρίσκονται στην πιο ελεεινή και επικίνδυνη κατάσταση. Δε βρίσκειται στη βασιλική εξουσία. Γιατί, αν βρισκόταν εκεί, ο Νέρωνας θα γινόταν ευτυχισμένος, το ίδιο και ο Σαρδανάπαλλος. Αλλά ούτε και ο Αγαμέμνονας ήταν ευτυχισμένος, παρόλο που ήταν πιο ευπρεπής από τον Σαρδανάπαλλο και τον Νέρωνα· όμως, όταν οι άλλοι ροχαλίζουν, εκείνος τι κάνει;

Πολλές απ' το κεφάλι του σύρριζες τράβαγε τις τρίχες⁴⁹. Και αυτός τι λέει;

Έτσι περιφέρομαι,

λέει, και

περιπλανιέμαι· και η καρδιά έξω
από τα στήθη μου τινάζεται⁵⁰.

- 31 τάλας, τί τῶν σῶν ἔχει κακῶς; ἢ κτῆσις; οὐκ ἔχει.
ἀλλὰ πολύχρυσος εἶ καὶ πολύχαλκος· τὸ σῶμα;
οὐκ ἔχει. τί οὖν σοι κακόν ἐστιν; ἐκεῖνο, ὃ τί ποτὲ
ἠμέληταί σου καὶ κατέφθαρται, ὧ ὀρεγόμεθα, ὧ
32 ἐκκλίνομεν, ὧ ὀρμῶμεν καὶ ἀφορμῶμεν. πῶς
ἠμέληται; ἀγνοεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς ἣν
πέφυκε καὶ τὴν τοῦ κακοῦ καὶ τί ἴδιον ἔχει καὶ τί
33 ἀλλότριον καὶ ὅταν τι τῶν ἀλλοτρίων κακῶς ἔξη,
λέγει «οὐαί μοι, οἱ γὰρ Ἕλληνες κινδυνεύουσι».
ταλαίπωρον ἡγεμονικὸν καὶ μόνον ἀτημέλητον καὶ
ἀθεράπευτον. «μέλλουσιν ἀποθνήσκειν ὑπὸ τῶν
Τρώων ἀναιρεθέντες». ἂν δ' αὐτοὺς οἱ Τρῶες μὴ
ἀποκτείνωσιν, οὐ μὴ ἀποθάνωσιν; «ναί, ἀλλ' οὐχ'
ὑφ' ἐν πάντες». τί οὖν διαφέρει; εἰ γὰρ κακόν ἐστι
τὸ ἀποθανεῖν, ἂν τε ὁμοῦ ἂν τε καθ' ἓνα ὁμοίως
κακόν ἐστιν. μὴ τι ἄλλο τι μέλλει γίνεσθαι ἢ τὸ
34 σωματίον χωριζεσθαι καὶ ἡ ψυχὴ; «οὐδέν». σοὶ δὲ
ἀπολλυμένων τῶν Ἑλλήνων ἡ θύρα κέκλεισται;
οὐκ ἔξεστιν ἀποθανεῖν; «ἔξεστιν». τί οὖν πενθεῖς;
«οὐαί βασιλεὺς καὶ τὸ τοῦ Διὸς σκηπτρον ἔχων.
ἀτυχῆς βασιλεὺς οὐ γίνεται· οὐ μᾶλλον ἢ ἀτυχῆς
35 θεός. τί οὖν εἶ; ποιμὴν ταῖς ἀληθείαις· οὕτως γὰρ
κλάεις ὡς οἱ ποιμένες, ὅταν λύκος ἀρπάσῃ τι τῶν

Δύστυχε, τι από αυτά που έχεις βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση; Η περιουσία σου; Δε βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση· αλλά είσαι «πλούσιος σε χρυσό και σε ορείχαλκο». Το σώμα; Δε βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση. Λοιπόν, τι κακό υπάρχει σε σένα; Έχεις παραμελήσει και καταστρέφει ό,τι τέλος πάντων υπάρχει μέσα σου· εκείνο, δηλαδή, με το οποίο επιθυμούμε, αποφεύγουμε, επιλέγουμε και απορρίπτουμε. Πώς παραμελήθηκε; Αγνοεί την ουσία του καλού, για την οποία γεννήθηκε, και αυτή του κακού, και τι είναι δικό του και τι ξένο. Και όταν κάτι από τα ξένα βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση, λέει: «αλίμονό μου, οι Έλληνες κινδυνεύουν». Ταλαίπωρο πνεύμα, το μόνο παραμελημένο και αφρόντιστο. «Πρόκειται να πεθάνουν δολοφονημένοι από τους Τρώες». Αν, όμως, οι Τρώες δεν τους σκοτώσουν, δε θα πεθάνουν; «Ναι, αλλά όχι όλοι με μιας». Και ποια είναι λοιπόν η διαφορά; Γιατί, αν ο θάνατος είναι κακό πράγμα, είτε πεθάνουν όλοι μαζί, είτε καθένας χωριστά, είναι το ίδιο κακό. Μήπως πρόκειται να γίνει κάτι άλλο, εκτός απ' το να χωριστεί το ευτελές σώμα από την ψυχή; «Τίποτε άλλο». Αν, λοιπόν, σκοτωθούν οι Έλληνες, η πόρτα έχει κλείσει για σένα; Δε σου επιτρέπεται να πεθάνεις;⁵¹ «Μου επιτρέπεται». Γιατί, λοιπόν, θρηναίς; Αλίμονο, είμαι βασιλιάς και κρατώ το σκήπτρο του Δία. Ένας βασιλιάς δε γίνεται άτυχος· όχι περισσότερο απ' ό,τι ένας θεός. Λοιπόν, τι είσαι; Βοσκός, στ' αλήθεια· γιατί κλαις όπως οι βοσκοί, όταν κάποιος λύκος αρπάξει ένα από τα πρόβατά τους· αλλά και αυτοί είναι πρό-

- 36 προβάτων αὐτῶν· καὶ οὗτοι δὲ πρόβατά εἰσιν οἱ ὑπὸ σοῦ ἀρχόμενοι· τί δὲ καὶ ἤρχου; μὴ τι ὄρεξις ὑμῖν ἐκινδυνεύετο, μὴ τι ἔκκλησις, μὴ τι ὄρμη, μὴ τι ἀφορμή; «οὐ», φησίν, «ἀλλὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου
- 37 τὸ γυναικάριον ἠρπάγη». οὐκ οὖν κέρδος μέγα στηρηθῆναι μοιχικοῦ γυναικαρίου; «καταφρονηθῶμεν οὖν ὑπὸ τῶν Τρώων;» τίνων ὄντων; φρονίμων ἢ ἀφρόνων; εἰ φρονίμων, τί αὐτοῖς πολεμεῖτε; εἰ ἀφρόνων, τί ὑμῖν μέλει;
- 38 «Ἐν τίνι οὖν ἔστι τὸ ἀγαθόν, ἐπειδὴ ἐν τούτοις οὐκ ἔστιν; εἰπέ ἡμῖν, κύριε ἄγγελε καὶ κατάσκοπε». ὅπου οὐ δοκεῖτε οὐδὲ θέλετε ζητῆσαι αὐτό. εἰ γὰρ ἠθέλετε, εὔρετε ἂν αὐτὸ ἐν ὑμῖν ὃν οὐδ' ἂν
- 39 ἔξω ἐπλάξεσθε οὐδ' ἂν ἐζητεῖτε τὰ ἀλλότρια ὡς ἴδια. ἐπιστρέψατε αὐτοὶ ἐφ' ἑαυτούς, καταμάθετε τὰς προλήψεις ἃς ἔχετε. ποῖόν τι φαντάζεσθε τὸ
- 40 ἀγαθόν; τὸ εὖρον, τὸ εὐδαιμονικόν, τὸ ἀπαραπόδιτον. ἄγε, μέγα δ' αὐτὸ φυσικῶς οὐ φαντάζεσθε; ἀξιόλογον οὐ φαντάζεσθε; ἀβλαβὲς οὐ φαντάζεσθε; ἐν ποίᾳ οὖν ὕλῃ δεῖ ζητεῖν τὸ εὖρον καὶ ἀπαραπόδιτον; ἐν τῇ δούλῃ ἢ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ; «ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ». «τὸ σωματίον οὖν ἐλευθερον ἔχετε ἢ δούλον;» «οὐκ ἴσμεν». «οὐκ ἴστε ὅτι πυρετοῦ δούλον ἔστιν, ποδάγρας, ὀφθαλμίας, δυσεντερίας, τυράννου, πυρός, σιδήρου, παντὸς τοῦ ἰσχυροτέρου;»
- 41 «ναὶ δούλον». «πῶς οὖν ἔτι ἀνεμπόδιτον εἶναί τι

βατα, όσοι κυβερνώνται από σένα. Γιατί, λοιπόν, πήγες εκεί στην αρχή; Μήπως κινδύνευε η επιθυμία σας, μήπως η αποστροφή, μήπως η επιλογή, μήπως η άρνηση; «Όχι», λέει, «αλλά άρπαξαν τη γυναικούλα του αδερφού μου». Δεν ήταν, λοιπόν, μεγάλο κέρδος να χάσετε μία ασήμαντη και μοιχαλίδα γυναίκα; «Να μας περιφρονήσουν λοιπόν οι Τρώες;» Τι είναι αυτοί; Συνετοί ή ανόητοι; Αν είναι συνετοί, γιατί πολεμάτε μ' αυτούς; Αν είναι ανόητοι, τι σας νοιάζει;

«Λοιπόν, σε ποιο πράγμα βρίσκεται το καλό, αφού δεν υπάρχει σ' αυτά; Πες μας, κύριε, αγγελιοφόρε και κατάσχοπε». «Εκεί, που δε φαντάζεστε ότι υπάρχει, και ούτε θέλετε να το φάξετε. Γιατί, αν θέλατε, θα το βρίσκατε να υπάρχει μέσα σας, και δε θα περιπλανιόσασταν έξω, ούτε θα φάχνατε τα ξένα σα να είναι δικά σας. Στρέψτε την προσοχή σας στους εαυτούς σας, εξετάστε τις έμφυτες ιδέες που έχετε. Τι φαντάζεστε πως είναι το καλό; Η γαλήνη, η ευτυχία, το ανεμπόδιο. Εμπρός, πείτε μου, δεν το φαντάζεστε από τη φύση του σπουδαίο; Δεν το φαντάζεστε αξιόλογο; Δεν το φαντάζεστε αβλαβές; Σε ποια λοιπόν ύλη πρέπει να αναζητήσουμε τη γαλήνη και το ανεμπόδιο; Στη δουλική ή στην ελεύθερη;» «Στην ελεύθερη». «Το ευτελές σας λοιπόν σώμα είναι ελεύθερο ή υπόδουλο;» «Δεν ξέρουμε». «Δεν ξέρετε ότι είναι δούλος του πυρετού, της αρθρίτιδας, της οφθαλμίας, της δυσεντερίας, του τυράννου, της φωτιάς, του σιδήρου, όλων όσα είναι πιο δυνατά;» «Ναι, είναι δούλος τους». «Πώς, λοιπόν, μπορεί να μην εμποδίζεται κάτι από όσα

- δύναται τῶν τοῦ σώματος; πῶς δὲ μέγα ἢ ἀξιό-
 λογον τὸ φύσει νεκρόν, ἢ γῆ, ὁ πηλός; τί οὖν; οὐ-
 42 δὲν ἔχετε ἐλεύθερον;» «μήποτε οὐδέν». «καὶ τίς
 ἡμᾶς ἀναγκάσαι δύναται συγκαταθέσθαι τῷ ψευδεῖ
 φαινομένῳ; «οὐδεῖς». «τίς δὲ μὴ συγκαταθέσθαι
 τῷ φαινομένῳ ἀληθεῖ;» «οὐδεῖς». «ἐνθάδ' οὖν ὁρᾶ-
 43 τε, ὅτι ἔστι τι ἐν ὑμῖν ἐλεύθερον φύσει. ὀρέγεσθαι δ'
 ἢ ἐκκλίειν ἢ ὀρμᾶν ἢ ἀφορμᾶν ἢ παρασκευάζεσθαι
 ἢ προτιθέσθαι τίς ὑμῶν δύναται μὴ λαβὼν φαν-
 44 τασίαν λυσιτελοῦς ἢ μὴ καθήκοντος;» «οὐδεῖς».
 «ἔχετε οὖν καὶ ἐν τούτοις ἀκώλυτόν τι καὶ
 ἐλεύθερον. ταλαίπωροι, τοῦτο ἐξεργάζεσθε, τούτου
 ἐπιμέλεσθε, ἐνταῦθα ζητεῖτε τὸ ἀγαθόν».
 45 Καὶ πῶς ἐνδέχεται μηδὲν ἔχοντα, γυμνόν, ἄοι-
 κον, ἀνέστιον, αὐχμῶντα, ἄδουλον, ἄπολιν διεξά-
 46 γειν εὐρώως; ἰδοὺ ἀπέσταλκεν ὑμῖν ὁ θεὸς τὸν δει-
 47 ξοντα ἔργῳ, ὅτι ἐνδέχεται. «ἴδετέ με, ἄοικός εἰμι,
 ἄπολις, ἀκτῆμων, ἄδουλος· χαμαὶ κοιμῶμαι· οὐ
 γυνή, οὐ παιδία, οὐ πραιτωριδιον, ἀλλὰ γῆ μόνον
 καὶ οὐρανὸς καὶ ἐν τριβωνάριον. καὶ τί μοι λείπειν;
 48 οὐκ εἰμι ἄλυπος, οὐκ εἰμι ἄφοβος, οὐκ εἰμι ἐλεύ-
 θερος; πότε ὑμῶν εἶδέν μέ τις ἐν ὀρέξει με ἀποτυγ-
 χάνοντα, πότ' ἐν ἐκκλίσει περιπίπτοντα; πότ' ἐμεμ-
 φάμην ἢ θεὸν ἢ ἄνθρωπον, πότ' ἐνεκάλεσά τι;

έχουν να κάνουν με το σώμα; Και πώς μπορεί να είναι σπουδαίο ή αξιόλογο αυτό που από τη φύση είναι νεκρό, η γη, η λάσπη; Τι λοιπόν; Τίποτα δεν έχετε ελεύθερο;» «Μάλλον τίποτα». «Και ποιος μπορεί να σας αναγκάσει να συμφωνήσετε μ' αυτό που σας φαίνεται ψευδές;» «Κανείς». «Ποιος, όμως, να μη συμφωνήσετε μ' αυτό που σας φαίνεται αληθές;» «Κανείς». «Βλέπετε λοιπόν, εδώ, ότι υπάρχει μέσα σας κάτι από τη φύση ελεύθερο. Ποιος όμως από εσάς μπορεί να επιθυμεί ή να αποστρέφεται ή να επιλέγει ή να απορρίπτει ή να προετοιμάζεται ή να προτάσσει, χωρίς πρώτα να έχει μία εντύπωση για το ωφέλιμο ή το ανάρμοστο;» «Κανείς δεν μπορεί». «Έχετε λοιπόν και σ' αυτά κάτι ανεμπόδιστο και ελεύθερο. Ταλαίπωροι, αυτό καλλιεργείστε, γι' αυτό φροντίστε, εδώ αναζητείστε το καλό».

Και πώς είναι δυνατό, κάποιος που δεν έχει τίποτα, που είναι γυμνός, χωρίς σπίτι, χωρίς πατρίδα, που είναι βρώμικος, χωρίς ένα δούλο, χωρίς πόλη, να ζήσει ήρεμα; Να, ο θεός σας έστειλε αυτόν που θα δείξει στην πράξη ότι είναι δυνατό. «Κοιτάξτε με, είμαι χωρίς σπίτι, χωρίς πόλη, χωρίς περιουσία, χωρίς δούλο⁵². κοιμάμαι χάρω· δεν έχω γυναίκα, ούτε παιδιά, ούτε το σπιτάκι του πραιτόρα, αλλά μόνο γη και ουρανό και ένα τριμμένο ρουχαλάκι. Και τι μου λείπει; Δεν είμαι δίχως λύπη, δεν είμαι άφοβος, δεν είμαι ελεύθερος; Πότε με είδε κάποιος από σας να αποτυγχάνω σ' αυτά που επιθυμώ, πότε να καταλήγω σ' εκείνα που θέλω να αποφύγω; Πότε καταλόγισα κάτι, είτε σε θεό είτε σε άνθρωπο,

- 49 μή τις ὑμῶν ἐσκυθρωπακότα με εἶδεν; πῶς δ' ἐντυγχάνω τούτοις, οὐς ὑμεῖς φοβεῖσθε καὶ θαυμάζετε; οὐχ ὡς ἀνδραπόδοις; τίς με ἰδὼν οὐχὶ τὸν βασιλέα τὸν ἑαυτοῦ ὄραν οἶεται καὶ δεσπότην;
- 50 Ἴδε κυνικαὶ φωναί, ἴδε χαρακτήρ, ἴδ' ἐπιβολή. οὐ· ἀλλὰ πηριδίον καὶ ξύλον καὶ γνάθοι μεγάλοι· καταφαγεῖν πᾶν ὃ ἂν δῶς ἢ ἀποθησαυρίσαι ἢ τοῖς ἀπαντῶσι λαιδορεῖσθαι ἀκαιίρως ἢ καλὸν τὸν ὤμον
- 51 δεικνύειν. τηλικούτῳ πράγματι ὄρας πῶς μέλλεις ἐγχειρεῖν; ἔσοπτρον πρῶτον λάβε, ἴδε σου τοὺς ὤμους, κατάμαθε τὴν ὀσφύν, τοὺς μηρούς. Ὀλύμπια μέλλεις ἀπογράφεσθαι, ἄνθρωπε, οὐχί τινά ποτε ἀγῶνα ψυχρὸν καὶ ταλαίπωρον. οὐχ ἔστιν ἐν Ὀλυμπίοις νικηθῆναι μόνον καὶ ἐξελθεῖν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὅλης τῆς οἰκουμένης βλεπούσης δεῖ ἀσχημονῆσαι, οὐχὶ Ἀθηναίων μόνον ἢ Λακεδαιμονίων ἢ Νικοπολιτῶν, εἶτα καὶ δέρεσθαι δεῖ τὸν εἰκῆ ἐξελθόντα, πρὸ δὲ τοῦ δαρῆναι διψῆσαι, καυματισθῆναι, πολλὴν ἀφὴν καταπιεῖν.
- 53 Βούλευσαι ἐπιμελέστερον, γινῶθι σαυτόν, ἀνάκρινον τὸ δαιμόνιον, δίχα θεοῦ μὴ ἐπιχειρήσης. ἂν
- 54 γὰρ συμβουλευέσῃ, ἴσθι ὅτι μέγαν σε θέλει γενέσθαι ἢ πολλὰς πληγὰς λαβεῖν. καὶ γὰρ τοῦτο λίαν κομφὸν τῷ Κυνικῷ παραπέπλεκται· δέρεσθαι αὐτὸν δεῖ ὡς ὄνον καὶ δερόμενον φιλεῖν αὐτοὺς τοὺς

πότε κατηγόρησα κάποιον; Μήπως κάποιος από εσάς με είδε σκυθρωπό; Και πώς αντιμετωπίζω αυτούς που εσείς φοβάστε και θαυμάζετε; Όχι σα δούλους; Ποιος, όταν με κοιτάζει, δε νομίζει πως βλέπει το βασιλιά και κύριό του;»

Να τα λόγια ενός Κυνικού, να ο χαρακτήρας του, να ο σκοπός του. Όχι λες· αλλά, αυτό που κάνει τον Κυνικό, είναι το σακκίδιο και το ξύλο και τα μεγάλα σαγόνια· για να καταβροχθίζει οτιδήποτε του δώσεις ή να το αποθησαυρίζει ή να προσβάλλει αδιάκριτα όσους συναντά ή να επιδεικνύει τον ωραίο ώμο του. Βλέπεις πώς πας να αναλάβεις μια τόσο σημαντική υπόθεση; Πάρε πρώτα έναν καθρέφτη, κοίταξε τους ώμους σου, εξέτασε τα πλευρά, τους μηρούς σου. Άνθρωπε, πας να γραφτείς στους Ολυμπιακούς αγώνες, όχι σε κάποιον αγώνα μάταιο και άθλιο. Στους Ολυμπιακούς δεν είναι δυνατό να ηττηθείς απλώς και να φύγεις· αλλά πρέπει, πρώτα, να εξευτελιστείς, καθώς θα σε βλέπει όλος ο κόσμος, όχι μόνο οι Αθηναίοι ή οι Σπαρτιάτες ή οι Νικοπολίτες, και στη συνέχεια πρέπει και να μαστιγώνεται αυτός που φεύγει απερίσκεπτα· πριν, όμως, μαστιγωθεί, πρέπει να διφάσει, να υποφέρει τη ζέστη, να καταπιεί πολλή σκόνη.

Σκέψου περισσότερο προσεκτικά, γνώρισε τον εαυτό σου, ρώτησε τη θεότητα, μην επιχειρήσεις τίποτα χωρίς το θεό. Γιατί, αν σε συμβουλεύσει να το κάνεις, να ξέρεις ότι θέλει ή να γίνεις σπουδαίος ή να δεχτείς πολλά χτυπήματα. Γιατί και αυτό έχει συνδυαστεί πολύ όμορφα για τον Κυνικό· πρέπει να μαστιγώνεται σα γαϊδούρι

- 55 δέροντας ὡς πατέρα πάντων, ὡς ἀδελφόν. οὐ· ἀλλ' ἂν τίς σε δέρῃ, κραυγάζε στάς ἐν τῷ μέσῳ «ὦ Καίσαρ, ἐν τῇ σῇ εἰρήνῃ οἶα πάσχω; ἄγωμεν ἐπὶ τὸν ἀνθύπατον». Κυρικῶ δὲ Καίσαρ τί ἐστὶν ἢ ἀνθύπατος ἢ ἄλλος ἢ ὁ καταπεπομφῶς αὐτὸν καὶ ᾧ λατρεύει, ὁ Ζεὺς; ἄλλον τινὰ ἐπικαλεῖται ἢ ἐκεῖνον; οὐ πέπεισται δ', ὅτι ἂν πάσχη τούτων, ὅτι ἐκεῖνος αὐτὸν γυμνάζει; ἀλλ' ὁ μὲν Ἡρακλῆς ὑπὸ Εὐρυσθέως γυμναζόμενος οὐκ ἐνόμιζεν ἄθλιος εἶναι, ἀλλ' ἀόκνως ἐπετέλει πάντα τὰ προσταττόμενα· οὗτος δ' ὑπὸ τοῦ Διὸς ἀθλούμενος καὶ γυμναζόμενος μέλλει κεκραγῆναι καὶ ἀγανακτεῖν,
- 57
- 58 ἄξιος φορεῖν τὸ σκῆπτρον τὸ Διογένους; ἄκουε, τί λέγει ἐκεῖνος πυρέσσων πρὸς τοὺς παριόντας· «κακαί», ἔφη, «κεφαλαί, οὐ μενεῖτε; ἀλλ' ἀθλητῶν μὲν ὀλέθρων μάχην ὀφόμενοι ἄπιτε ὁδὸν τσαυτήν
- 59 εἰς Ὀλυμπίαν· πυρετοῦ δὲ καὶ ἀνθρώπου μάχην ἰδεῖν οὐ βούλεσθε;» ταχύ γ' ἂν ὁ τοιοῦτος ἐνεκάλεσεν τῷ θεῷ καταπεπομφότι αὐτὸν ὡς παρ' ἀξίαν αὐτῷ χρωμένῳ, ὅς γε ἐνεκαλλωπιζέτο ταῖς περιστάσεσι καὶ θέαμα εἶναι ἡξίου τῶν παριόντων. ἐπὶ τίνι γὰρ ἐγκαλέσει; ὅτι εὐσχημονεῖ; τί κατηγορεῖ; ὅτι λαμπροτέραν ἐπιδείκνυται τὴν ἀρετὴν τὴν ἑαυτοῦ; ἄγε, περὶ πενίας δὲ τί λέγει, περὶ θανάτου,
- 60

και, ενώ τον μαστιγώνουν, να αγαπά αυτούς που τον χτύπησαν, σαν πατέρας όλων τους, σαν αδελφός. Όχι· αλλά, αν κάποιος σε μαστιγώσει, στάσου στη μέση και φώναζε δυνατά: «Ω Καίσαρ, πόσα παθαίνω κάτω από τη δική σου ειρήνη; Ας πάμε στον ανθύπατο». Για τον Κυνικό, όμως, τι είναι ο Καίσαρας ή ο ανθύπατος ή ο-ποιοσδήποτε άλλος, εκτός απ' αυτόν που τον έχει στείλει στον κόσμο και τον οποίο υπηρετεί, δηλαδή ο Δίας; Επικαλείται κάποιον άλλον ή εκείνον; Δεν έχει πειστεί πως ό,τι και να παθαίνει απ' αυτά ο Δίας τον εκπαιδεύει; Ο Ηρακλής⁵³ όμως, που γυμναζόταν από τον Ευρυσθέα, δε θεωρούσε ότι είναι ελεεινός, αλλά εκτελούσε ακούραστα όλες τις προσταγές· ενώ αυτός που εξασκείται και γυμνάζεται από το Δία, πρόκειται να κραυγάσει και να αγανακτήσει; Είναι άξιος να φέρει το σκήπτρο του Διογένη; Άκουσε τι λέει εκείνος στους περαστικούς τη στιγμή που έχει πυρετό: «Κακά», είπε, «κεφάλια, δε θα σταματήσετε; Αλλά, για να δείτε τη μάχη ανάξιων αθλητών, κάνετε τόσο δρόμο για την Ολυμπία· τη μάχη, όμως, ανάμεσα στον πυρετό και τον άνθρωπο δε θέλετε να τη δείτε;» Αμέσως, ένας τέτοιος άνθρωπος θα κατηγορούσε το θεό που τον έστειλε, ότι τον κακομεταχειρίστηκε· αυτός που περηφανευόταν στις δυσκολίες και είχε την αξίωση να τον βλέπουν αυτοί που περνούσαν. Γιατί, για ποιο λόγο θα επικρίνει το θεό; Επειδή ζει με αξιοπρέπεια; Ποια κατηγορία του απευθύνει; Ότι παρουσιάζει την αρετή του πιο λαμπρή; Έλα, πες, τι λέει ο Διογένης για τη φτώχεια, για το θάνατο, για τον πόνο;

- περὶ πόνου; πῶς συνέκρινεν τὴν εὐδαιμονίαν τὴν αὐτοῦ τῇ μεγάλῳ βασιλέως; μᾶλλον δ' οὐδὲ
- 61 συγκριτὸν ᾤετο εἶναι. ὅπου γὰρ ταραχαὶ καὶ λῦπαι καὶ φόβοι καὶ ὀρέξεις ἀτελεῖς καὶ ἐκκλίσεις περιπίπτουσαι καὶ φθόνοι καὶ ζηλοτυπίαί, ποῦ ἐκεῖ πάροδος εὐδαιμονίας; ὅπου δ' ἂν ἦ σαπρὰ δόγματα, ἐκεῖ πάντα ταῦτα εἶναι ἀνάγκη.
- 62 Πυθόμενου δὲ τοῦ νεανίσκου, εἰ νοσήσας ἀξιοῦντος φίλου πρὸς αὐτὸν ἐλθεῖν ὥστε νοσοκομηθῆναι ὑπακούσει, Ποῦ δὲ φίλον μοι δώσεις Κυνικοῦ; ἔφη.
- 63 δεῖ γὰρ αὐτὸν ἄλλον εἶναι τοιοῦτον, ἵν' ἄξιος ἦ φίλος αὐτοῦ ἀριθμεῖσθαι. κοινωνὸν αὐτὸν εἶναι δεῖ τοῦ σκήπτρου καὶ τῆς βασιλείας καὶ διάκονον ἄξιον, εἰ μέλλει φιλίας ἀξιοθήσεσθαι, ὡς Διογένης Ἀντισθένης ἐγένετο, ὡς Κράτης Διογένης. ἦ
- 64 δοκεῖ σοι, ὅτι, ἂν χαίρειν αὐτῷ λέγῃ προσερχόμενος, φίλος ἐστὶν αὐτοῦ κάκεινος αὐτὸν ἄξιον
- 65 ἡγήσεται τοῦ πρὸς αὐτὸν εἰσελθεῖν; ὥστε ἂν σοι δοκῇ καὶ ἐνθυμηθῆς τι τοιοῦτον, κοπρίαν μᾶλλον περιβλέπου κομφήν, ἐν ἣ ἡ πυρέξεις, ἀποσκέπουσαν
- 66 τὸν βορέαν, ἵνα μὴ περιφυγῆς. σὺ δὲ μοι δοκεῖς θέλειν εἰς οἶκόν τινος ἀπελθὼν διὰ χρόνου χορτασθῆναι. τί οὖν σοι καὶ ἐπιχειρεῖν πράγματι τηλικούτῳ;

Πώς συνέκρινε τη δική του ευτυχία με αυτή του μεγάλου βασιλιά;⁵⁴ Μάλλον, όμως, πίστευε ότι δε συγκρίνονταν. Γιατί, όπου υπάρχουν ταραχές και λύπες και φόβοι και ανεκπλήρωτες επιθυμίες και αποστροφές που καταλήγουν σε αυτά που δε θέλουμε, και φθόνοι και ζηλοτυπίες, πού να βρεθεί εκεί πέρασμα για την ευτυχία; Όπου, όμως, υπάρχουν σαθρές κρίσεις, εκεί όλα αυτά υπάρχουν αναγκαστικά.

Όταν, όμως, ο νεαρός ρώτησε αν, όταν αρρωστήσει, πρέπει να υπακούσει στο φίλο του, που θα του ζητήσει να πάει στο σπίτι του για να τον περιθάλπει, ο Επίκτητος είπει: «Πού θα μου βρεις, όμως, έναν φίλο Κυνικού; Γιατί πρέπει αυτός να είναι άλλος Κυνικός, για να αξίζει να υπολογιστεί ως φίλος του. Πρέπει να είναι συμμετοχος στο σκήπτρο και τη βασιλεία, και άξιος υπηρέτης, αν πρόκειται να θεωρηθεί άξιος για τη φιλία, όπως ο Διογένης έγινε φίλος του Αντισθένη, όπως ο Κράτης του Διογένη⁵⁵. Ή νομίζεις ότι, αν κάποιος πλησιάσει και τον χαιρετήσει, αυτός είναι και φίλος του, και ότι εκείνος θα τον θεωρήσει άξιο να μπει στο σπίτι του; Επομένως, αν εσύ σκέφτεσαι και έχεις στο μυαλό σου κάτι ανάλογο, ψάξε καλύτερα τριγύρω σου για έναν ωραίο σωρό κοπριάς, στον οποίο θα μείνεις όσο έχεις πυρετό, και θα σε σκεπάσει στο βοριά, για να μην παγώσεις. Αλλά εσύ μου δίνεις την εντύπωση ότι θέλεις να πας για ένα διάστημα στο σπίτι κάποιου και να χορτάσεις φαγητό. Γιατί, λοιπόν, αναλαμβάνεις ακόμη μια τόσο σημαντική επιχείρηση;

- 67 Γάμος δ', ἔφη, καὶ παῖδες προηγουμένως παρα-
ληφθήσονται ὑπὸ τοῦ Κυνικοῦ; Ἄν μοι σοφῶν,
ἔφη, δῶς πόλιν, τάχα μὲν οὐδ' ἤξει τις ῥαδίως ἐπὶ
τὸ κυνίζειν. τίνων γὰρ ἔνεκα ἀναδέξεται ταύτην
68 τὴν διεξαγωγὴν; ὅμως δ' ἂν ὑποθώμεθα, οὐδὲν
κωλύσει καὶ γῆμαι αὐτὸν καὶ παιδοποιήσασθαι. καὶ
γὰρ ἢ γυνὴ αὐτοῦ ἔσται ἄλλη τοιαύτη καὶ ὁ
69 πενθερὸς ἄλλος τοιοῦτος καὶ τὰ παιδιὰ οὕτως
ἀνατραφήσεται. τοιαύτης δ' οὔσης καταστάσεως,
οἷα νῦν ἔστιν, ὡς ἐν παρατάξει, μὴ ποτ'
ἀπερίσπαστον εἶναι δεῖ τὸν Κυνικόν, ὅλον πρὸς τῇ
διακονίᾳ τοῦ θεοῦ, ἐπιφοιτᾶν ἀνθρώποις δυνάμε-
νον, οὐ προσδεδεμένον καθήκουσιν ἰδιωτικοῖς οὐδ'
ἐμπεπλεγμένον σχέσεσιν, ἅς παραβαίνων οὐκέτι
σώσει τὸ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πρόσωπον, τηρῶν
70 δ' ἀπολεῖ τὸν ἄγγελον καὶ κατάσκοπον καὶ
κῆρυκα τῶν θεῶν; ὅρα γάρ, ὅτι αὐτὸν ἀποδεικνύναι
δεῖ τινα τῷ πενθερῷ, ἀποδιδόναι τοῖς ἄλλοις συγ-
γενέσι τῆς γυναικός, αὐτῇ τῇ γυναικί· εἰς νοσοκο-
71 μίας λοιπὸν ἐκκλείεται, εἰς πορισμόν. ἵνα τᾶλλα
ἀφῶ, δεῖ αὐτὸν κουκκούμιον, ὅπου θερμὸν ποιήσει
τῷ παιδίῳ, ἵν' αὐτὸ λούσῃ εἰς σκάφην· ἐρίδια τε-
κούσῃ τῇ γυναικί, ἔλαιον, κραβάττιον, ποτήριον (γί-
72 νεται ἤδη πλείω σκευάρια)· τὴν ἄλλην ἀσχολίαν,

Στο γάμο όμως, είπε, και τα παιδιά, θα δώσει προτεραιότητα ο Κυνικός; - Αν, είπε ο Επίκτητος, μου δώσεις μία πόλη με σοφούς, ίσως κανείς δε θα υιοθετήσει εύκολα τη φιλοσοφία των Κυνικών. Γιατί, για ποιους θα αναλάβει αυτόν τον τρόπο ζωής; Αν, όμως, υποθέσουμε ότι το κάνει, τίποτε δε θα τον εμποδίσει και να παντρευτεί και να αποκτήσει παιδιά. Γιατί και η γυναίκα του θα είναι κάποια σαν αυτόν, και ο πεθερός του κάποιος σαν αυτόν, και τα παιδιά θα ανατραφούν κατά τον ίδιο τρόπο. Αν, όμως, η κατάσταση είναι τέτοια, όπως είναι τώρα, σα να πρόκειται για παράταξη μάχης, δεν αληθεύει ότι ο Κυνικός πρέπει να είναι απερίσπαστος, ολοκληρωτικά αφοσιωμένος στην υπηρεσία του θεού, να μπορεί να πλησιάζει τους ανθρώπους, να μην είναι προσκολλημένος στα προσωπικά καθήκοντα, ούτε μπλεγμένος σε σχέσεις, τις οποίες, αν παραβεί, δε θα διατηρήσει το ρόλο του καλού και εξάιρετου ανθρώπου, ενώ, αν τις διαφυλάξει, θα καταστρέψει τον αγγελιοφόρο και κατάσκοπο και κήρυκα των θεών; Γιατί, δες, αυτός πρέπει να αποδείξει κάποια πράγματα στον πεθερό, να αποδώσει τα οφειλόμενα στους άλλους συγγενείς της γυναίκας του, στην ίδια τη γυναίκα και στο εξής δεσμεύεται να κάνει το νοσοκόμο, να προμηθεύει τα απαραίτητα. Για να παραλείψω τα υπόλοιπα, πρέπει να πάρει την κατσαρόλα, όπου θα ζεστάνει νερό για το παιδί, για να το λούσει στη σκάφη. Όταν γεννήσει η γυναίκα του, να πάρει μαλλιά, λάδι, κρεβατάκι για το μωρό, ποτήρι (έτσι αυξάνονται τα ασήμαντα σκεύη) για να μη μιλήσω για

τὸν περισπασμόν. ποῦ μοι λοιπὸν ἐκεῖνος ὁ βασι-
λεὺς ὁ τοῖς κοινοῖς προσευκαιρῶν,

- ὧ̄ λαοὶ τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέμηλεν
ὄν δεῖ τοὺς ἄλλους ἐπισκοπεῖν, τοὺς γεγαμηκότας,
τοὺς πεπαιδοποιημένους, τίς καλῶς χρῆται τῇ
αὐτοῦ γυναικί, τίς κακῶς, τίς διαφέρεται, ποῖα
οἰκία εὐσταθεῖ, ποῖα οὐ, ὡς ἰατρὸν περιερχόμενον
73 καὶ τῶν σφυγμῶν ἀπτόμενον; «σὺ πυρέττεις, σὺ
κεφαλαλγείς, σὺ ποδαγρᾶς· σὺ ἀνάτεινον, σὺ φάγε,
σὺ ἀλούτῃσον· σὲ δεῖ τμηθῆναι, σὲ δεῖ καυθῆναι.
74 ποῦ σχολή τῷ εἰς τὰ ἰδιωτικὰ καθήκοντα ἐνδεδε-
μένῳ; οὐ δεῖ αὐτὸν πορίσαι ἱματίδια τοῖς παιδίοις;
ἄγε, πρὸς γραμματιστὴν ἀποστεῖλαι πινακίδια
ἔχοντα, γραφεῖα, τιτλάρια, καὶ πὶ τούτοις κραβάτ-
τιον ἐτοιμάσαι; οὐ γὰρ ἐκ τῆς κοιλίας ἐξελθόντα
75 γενόμενα ρίψαι ἢ οὕτως ἀποκτεῖναι. σκόπει, ποῦ
76 κατάγομεν τὸν Κυνηκόν, πῶς αὐτοῦ τὴν βασιλείαν
ἀφαιρούμεθα. Ναί· ἀλλὰ Κράτης ἔγημεν. Περί-
στασίν μοι λέγεις ἐξ ἔρωτος γενομένην καὶ γυ-
ναῖκα τιθεῖς ἄλλον Κράτητα. ἡμεῖς δὲ περὶ τῶν
κοινῶν γάμων καὶ ἀπεριστάτων ζητοῦμεν καὶ οὐ-

τις άλλες ασχολίες του και τον περισπασμό. Πού είναι λοιπόν, σας παρακαλώ, εκείνος ο βασιλιάς που διαθέτει τον καιρό του για τις δημόσιες υποθέσεις, που προστατεύει το λαό και φροντίζει για τόσα πολλά⁵⁶; εκείνος που πρέπει να επιθεωρεί τους άλλους: αυτούς που έχουν παντρευτεί, που απέκτησαν παιδιά, ποιος φέρεται καλά στη γυναίκα του, ποιος άσχημα, ποιος μαλώνει, ποιο νοικοκυριό καλοστέχεται, ποιο όχι; και να περιφέρεται σα γιατρός και να ψηλαφά τους σφυγμούς; «Εσύ έχεις πυρετό, εσύ πονοκέφαλο, εσύ αρθριτικά; εσύ να απέχεις από το φαγητό, εσύ να φας, εσύ να μη λουστείς; εσύ πρέπει να χειρουργηθείς, εσύ πρέπει να καυτηριαστείς». Πού θα βρει καιρό γι' αυτά αυτός που είναι δεσμευμένος με τις προσωπικές του υποχρεώσεις; Εμπρός, πες μου, δεν πρέπει αυτός να προμηθευτεί ρουχαλάκια για τα παιδιά; Να τα στείλει στο δάσκαλο και να έχουν τις πλακούλες τους, τα σύνεργα για το γράψιμο, τα τετραδιάκια, και επιπλέον να ετοιμάσει το κρεβατάκι τους; Γιατί δεν μπορεί αυτά, απ' τη στιγμή που βγαίνουν απ' την κοιλιά της μητέρας τους, να είναι Κυνικοί. Αν, όμως, δεν τα κάνει όλα αυτά, θα ήταν καλύτερο να τα πετάξει μόλις γεννηθούν, παρά να τα σκοτώσει μ' αυτόν τον τρόπο. Παρατήρησε πού οδηγούμε τον Κυνικό, πώς του στερούμε τη βασιλεία. —Ναι; αλλά ο Κράτης παντρεύτηκε. —Μου μιλάς για μια κατάσταση που προέκυψε από έρωτα, και ενώ υπέθεσες ότι η γυναίκα είναι ένας άλλος Κράτης. Εμείς, όμως, εξετάζουμε τους κοινούς γάμους, που δεν έχουν να κάνουν με ιδιαίτερες καταστάσεις, και,

τως ζητοῦντες οὐχ εὐρίσκομεν ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει προηγούμενον τῷ Κυνικῷ τὸ πρᾶγμα.

- 77 Πῶς οὖν ἔτι, φησίν, διασώσει τὴν κοινωνίαν; Τὸν θεὸν σοι· μείζονα δ' εὐεργετοῦσιν ἀνθρώπους οἱ ἢ δύο ἢ τρία κακόρυγχα παιδία ἀνθ' αὐτῶν εἰσάγοντες ἢ οἱ ἐπίσκοποῦντες πάντας κατὰ δύναμιν ἀνθρώπους, τί ποιῶσιν, πῶς διάγουσιν, τίνος ἐπιμελοῦνται, τίνος ἀμελοῦσι παρὰ τὸ προσῆκον; καὶ Θηβαίους μείζονα ὠφέλησαν ὅσοι τεχνία αὐτοῖς κατέλιπον Ἐπαμινώνδου τοῦ ἀτέκνου ἀποθανόντος; καὶ Ὀμήρου πλείονα τῇ κοινωνίᾳ συνεβάλετο Πριάμος ὁ πεντήκοντα γεννήσας περικαθάσματα ἢ Δαναὸς ἢ Αἴολος; εἶτα στρατηγία μὲν ἢ σύνταγμα τίνα ἀπείρξει γάμου ἢ παιδοποιίας καὶ οὐ δόξει οὗτος ἀντ' οὐδενὸς ἡλλάχθαι τὴν ἀτεκνίαν, ἢ δὲ τοῦ Κυνικοῦ βασιλεία οὐχ ἔσται ἀνταξία; μήποτε οὐκ αἰσθανόμεθα τοῦ μεγέθους αὐτοῦ οὐδὲ φανταζόμεθα κατ' ἀξίαν τὸν χαρακτήρα τὸν Διογένης, ἀλλ' εἰς τοὺς νῦν ἀποβλέπομεν, τοὺς τραπεζῆας πυλαωρούς, οἱ οὐδὲν μιμοῦνται ἐκείνους ἢ εἴ ὅτι ἄρα πόρδωνες γίνονται, ἄλλο δ' οὐδέν; ἐπεὶ οὐκ ἂν ἡμᾶς ἐκίνει ταῦτα οὐδ' ἂν ἐπεθαυμάζομεν, εἰ μὴ γαμήσει ἢ παιδοποιήσεται.
- 78
- 79
- 80
- 81

ερευνώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, δε βρίσκουμε ότι, σε αυτή την κατάσταση, η υπόθεση έχει προτεραιότητα για τον Κυνικό.

Πώς λοιπόν, λέει, θα καταφέρει να προστατεύσει ο Κυνικός την κοινωνία; -Για όνομα του θεού, κύριε· προσφέρουν μεγαλύτερες υπηρεσίες στους ανθρώπους αυτοί που φέρνουν στον κόσμο δύο ή τρία καχομούτσουνα παιδιά, για να τους διαδεχτούν, ή αυτοί που επιθεωρούν, όσο μπορούν, όλους τους ανθρώπους, παρατηρώντας τι κάνουν, πώς ζουν, τι φροντίζουν, τι παραμελούν από αυτά που έχουν υποχρέωση να κάνουν; Και τους Θηβαίους τους ωφέλησαν περισσότερο όσοι άφησαν σ' αυτούς παιδιά, και όχι ο Επαμεινώνδας, που πέθανε άτεκνος; Και ο Πρίαμος, που γέννησε πενήντα καθάρματα, ή ο Δαναός ή ο Αίολος συνεισέφεραν περισσότερα στην κοινότητα απ' ό,τι ο Όμηρος; Έπειτα, το αξίωμα του στρατηγού ή κάποιο σύγγραμμα, θα κρατήσει κάποιον μακριά από το γάμο ή την τεκνοποιία, και αυτός δε θα δώσει την εντύπωση ότι άλλαξε την ατεκνία για το τίποτα, ενώ η βασιλεία του Κυνικού δε θα είναι ισάξιο αντάλλαγμα; Μήπως δεν αντιλαμβανόμαστε το μέγεθος του Διογένη, ούτε συλλαμβάνουμε επαρκώς το χαρακτήρα του, αλλά στρέφουμε το βλέμμα μας στους τωρινούς αντιπροσώπους, στους φρουρούς της τράπεζας⁵⁷, που καθόλου δε μιμούνται τους δασκάλους, εκτός και γίνονται πόρδωνες⁵⁸, αλλά τίποτε άλλο; Διαφορετικά, αυτά δε θα μας προκαλούσαν, ούτε θα απορούσαμε που ένας Κυνικός δε θα παντρευτεί ή δε θα τεκνοποιήσει.

82 ἄνθρωπε, πάντας ἀνθρώπους πεπαιδοποιήται, τοὺς ἀνδρας υἱοὺς ἔχει, τὰς γυναῖκας θυγατέρας· πᾶσιν οὕτως προσέρχεται, οὕτως πάντων κηδεταί. ἢ σὺ δοκεῖς ὑπὸ περιεργίας λαιδορεῖσθαι τοῖς ἀπαντῶσιν; ὡς πατὴρ αὐτὸ ποιεῖ, ὡς ἀδελφὸς καὶ τοῦ κοινοῦ πατρὸς ὑπηρετῆς τοῦ Διός.

83 Ἄν σοι δόξη, πυθοῦ μου καὶ εἰ πολιτεύσεται.
84 σαννίων, μείζονα πολιτείαν ζητεῖς, ἥς πολιτεύεται; ἢ ἐν Ἀθηναίοις παρελθὼν ἐρεῖ τις περὶ προσόδων ἢ πόρων, ὃν δεῖ πᾶσιν ἀνθρώποις διαλέγεσθαι, ἐπίσης μὲν Ἀθηναίοις, ἐπίσης δὲ Κορινθίοις, ἐπίσης δὲ Ῥωμαίοις οὐ περὶ πόρων οὐδὲ περὶ προσόδων οὐδὲ περὶ εἰρήνης ἢ πολέμου, ἀλλὰ περὶ εὐδαιμονίας καὶ κακοδαιμονίας, περὶ εὐτυχίας καὶ 85 δυστυχίας, περὶ δουλείας καὶ ἐλευθερίας; τηλικαύτην πολιτείαν πολιτευομένου ἀνθρώπου σύ μου πυθάνη εἰ πολιτεύσεται; πυθοῦ μου καὶ εἰ ἄρξει· πάλιν ἐρῶ σοι· μωρέ, ποῖαν ἀρχὴν μείζονα, ἥς ἄρχει;

86 Χρεῖα μέντοι καὶ σώματος ποιοῦ τῷ τοιούτῳ. ἐπεὶ τοι ἂν φθισικὸς προέρχεται, λεπτὸς καὶ ὠχρὸς, οὐκέτι ὁμοίαν ἔμφασιν ἢ μαρτυρία αὐτοῦ 87 ἔχει. δεῖ γὰρ αὐτὸν οὐ μόνον τὰ τῆς ψυχῆς ἐπιδεικνύοντα παριστάνειν τοῖς ἰδιώταις ὅτι ἐνδέχεται δίχα τῶν θαυμαζομένων ὑπ' αὐτῶν εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ σώματος ἐνδείκνυσθαι, ὅτι ἡ ἀφελῆς καὶ λιτὴ καὶ ὑπαιθρος δίκαι-

Ἄνθρωπε, ὅλους τους ἀνθρώπους τους ἔχει κάνει παιδιά του, τους ἀνδρες τους ἔχει γιους, τις γυναίκες θυγατέρες· και ἔτσι τους πλησιάζει ὅλους, ἔτσι φροντίζει για ὅλους. Ἡ εσύ νομίζεις ὅτι ἀπό ἀδιακρίσια προσβάλλει ὅσους συναντά; Το κάνει σαν πατέρας, σαν ἀδελφός και υπηρέτης του κοινού σε ὅλους πατέρα, του Δία.

Ἀν θέλεις, ρώτησέ με και αν θα αναμειχθῆί στα πολιτικά⁵⁹. Ἀνόητε, φάχνεις σημαντικότερες πολιτικές υποθέσεις ἀπ' αὐτές με τις οποίες ασχολείται; Ἡ θα ἔρθει και θα μιλήσει στους Ἀθηναίους για τα εἰσοδήματα ἢ τους πόρους αὐτός που πρέπει να συζητῆί με ὅλους τους ἀνθρώπους, ἐξίσου με τους Ἀθηναίους, ἐξίσου με τους Κορινθίους, ἐξίσου με τους Ρωμαίους, ὄχι για τους πόρους οὔτε για τα εἰσοδήματα οὔτε για την εἰρήνη ἢ τον πόλεμο, ἀλλά για την ευτυχία και τη δυστυχία, για την καλή τύχη και την ατυχία, για τη δουλεία και την ελευθερία; Ὅταν ἓνας ἀνθρώπος ασχολείται με τέτοια πολιτικά θέματα, εσύ με ρωτᾶς αν θα ασχοληθῆί με την πολιτική; Ρώτησέ με και αν θα ἀναλάβει κάποια ἐξουσία· πάλι θα σου πω· ἀνόητε, πόσο πιο σημαντική ἐξουσία ἀπό αὐτή που ἔχει;

Ἐνας τέτοιος ἀνθρώπος, ὁμως, χρειάζεται και το ἀνάλογο σώμα. Γιατί, αν παρουσιαστῆί ἓνας φυματικός, λεπτός και χλωμός, η μαρτυρία του δε θα ἔχει πια το ἴδιο κύρος. Γιατί, αὐτός δεν πρέπει μόνο ἐπιδεικνύοντας τις ιδιότητες της ψυχῆς να ἀποδείξει στους πολίτες ὅτι εἶναι δυνατός, χωρὶς τα πράγματα που θαυμάζουν αὐτοί, να εἶναι καλός και ἀξίος, ἀλλά να δείχνει και με το σώ-

88 τα οὐδὲ τὸ σῶμα λυμαίνεται· «ἰδοὺ καὶ τούτου
 μάρτυς εἰμὶ ἐγὼ καὶ τὸ σῶμα τὸ ἐμόν». ὡς Διο-
 γένης ἐποίει· στίλβων γὰρ περιήρχετο καὶ κατ'
 89 αὐτὸ τὸ σῶμα ἐπέστρεφε τοὺς πολλούς· ἐλευόμενος
 δὲ Κυνικὸς ἐπαίτης δοκεῖ· πάντες ἀποστρέφονται,
 πάντες προσκόπτουσι. οὐδὲ γὰρ ῥυπαρὸν αὐτὸν
 δεῖ φαίνεσθαι, ὡς μηδὲ κατὰ τοῦτο τοὺς ἀνθρώ-
 πους ἀποσοβεῖν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν αὐχμὸν αὐτοῦ δεῖ
 καθαρὸν εἶναι καὶ ἀγωγόν.

90 Δεῖ δὲ καὶ χάριν πολλὴν προσεῖναι φυσικὴν τῶ
 Κυνικῶ καὶ ὀξύτητα (εἰ δὲ μὴ, μύξα γίνεται, ἄλλο
 δ' οὐδέν), ἵνα ἐτοίμως δύνηται καὶ παρακειμένως
 91 πρὸς τὰ ἐμπίπτοντα ἀπαντᾶν. ὡς Διογένης πρὸς
 τὸν εἰπόντα «σὺ εἶ ὁ Διογένης ὁ μὴ οἰόμενος εἶναι
 θεός;» «καὶ πῶς», ἔφη, «σὲ θεοῖς ἐχθρὸν νομί-
 92 ζων;» πάλιν Ἀλεξάνδρῳ ἐπιστάντι αὐτῷ κοιμω-
 μένῳ καὶ εἰπόντι

«οὐ χρὴ παννύχιον εὔδειν βουλευφόρον ἄνδρα»
 ἔνυπνος ἔτι ὧν ἀπήνητησεν

«ὦ λαοί τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέμηλεν».

μα του ότι ο απέριττος και λιτός και υπαίθριος τρόπος ζωής δε βλάπτει ούτε το σώμα· «κοιτάξτε, εγώ και το σώμα μου είμαστε μάρτυρες αυτού του ισχυρισμού». Όπως έκανε ο Διογένης· γιατί περιφερόταν λάμποντας και προσήλκυε τους πολλούς με το ίδιο του το σώμα. Όμως ο Κυνικός, που διεγείρει τον οίκτο, θεωρείται ζητιάνος· όλοι τον αποστρέφονται, όλοι προσβάλλονται. Δεν πρέπει λοιπόν να φαίνεται βρώμικος, για να μην απομακρύνει, μ' αυτόν τον τρόπο, τους ανθρώπους, αλλά ακόμη και η βρωμιά του πρέπει να είναι καθαρή και ελκυστική.

Όμως ο Κυνικός πρέπει να έχει επιπλέον μεγάλη φυσική χάρη και οξύνοια (αλλιώς, γίνεται μύξα και τίποτε άλλο), για να μπορεί να αντιμετωπίζει με ετοιμότητα και αμεσότητα οτιδήποτε συμβεί. Όπως ο Διογένης, σ' αυτόν που του είπε: «εσύ είσαι ο Διογένης που δεν πιστεύεις ότι υπάρχουν θεοί;», απάντησε: «πώς τότε θεωρώ εσένα εχθρό των θεών;»⁶⁰ Και πάλι, στον Αλέξανδρο, που στάθηκε από πάνω του, όταν αυτός κοιμόταν, και είπε:

«ο άνδρας που δίνει συμβουλές, δεν πρέπει να κοιμάται όλη τη νύχτα»

απάντησε, ενώ ακόμη κοιμόταν

«αυτός που προστατεύει το λαό, και φροντίζει για τόσα πολλά».

- 93 *Πρὸ πάντων δὲ τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ καθαρώτερον
εἶναι τοῦ ἡλίου· εἰ δὲ μὴ, κυβευτήν ἀνάγκη καὶ*
94 *ῥαδιουργόν, ὅστις ἐνεχόμενός τιμ αὐτὸς κακῶ
ἐπιτιμήσει τοῖς ἄλλοις. ὅρα γάρ, οἷόν ἐστιν. τοῖς
βασιλεῦσι τούτοις καὶ τυράννοις οἱ δορυφόροι καὶ
τὰ ὄπλα παρεῖχε τὸ ἐπιτιμᾶν τισιν καὶ δύνασθαι
καὶ κολάζειν τοὺς ἀμαρτάνοντας καὶ αὐτοῖς οὐσι
κακοῖς, τῷ δὲ Κυνικῶ ἀντὶ τῶν ὄπλων καὶ τῶν
95 *δορυφόρων τὸ συνειδὸς τὴν ἐξουσίαν ταύτην παρα-
δίδωσιν. ὅταν ἴδῃ, ὅτι ὑπερηγρύπνηκεν ὑπὲρ ἀν-
θρώπων καὶ πεπόνηκεν καὶ καθαρὸς μὲν κεκοί-
μηται, καθαρώτερον δ' αὐτὸν ἔτι ὁ ὕπνος ἀφήκεν,
ἐντεθύμηται δ', ὅσα ἐντεθύμηται ὡς φίλος τοῖς
θεοῖς, ὡς ὑπηρετής, ὡς μετέχων τῆς ἀρχῆς τοῦ
Διός, πανταχοῦ δ' αὐτῷ πρόχειρον τὸ**

ἄγου δέ μ', ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ Πεπρωμένη,

- καὶ ὅτι εἰ ταύτη τοῖς θεοῖς φίλον, ταύτη γινέσθω·*
96 *διὰ τί μὴ θαρρήσῃ παρρησιάζεσθαι πρὸς τοὺς
ἀδελφοὺς τοὺς ἑαυτοῦ, πρὸς τὰ τέκνα, ἀπλῶς
πρὸς τοὺς συγγενεῖς;*
97 *Διὰ τοῦτο οὔτε περιέργος οὔτε πολυπράγμων
ἐστὶν ὁ οὔτω διακειμένος· οὐ γὰρ τὰ ἀλλότρια πο-
λυπραγμονεῖ, ὅταν τὰ ἀνθρώπινα ἐπισκοπῇ, ἀλλὰ*

Προπάντων, όμως, πρέπει το κυρίαρχο μέρος της ψυχής του Κυνικού να είναι καθαρότερο από τον ήλιο· διαφορετικά, είναι αναγκαστικά ριψοκίνδυνος και απερίσκεπτος αυτός που, ενώ εμπλέκεται ο ίδιος σε κάποιο κακό, θα αποδοκιμάσει τους άλλους. Γιατί, δες τι σημαίνει αυτό. Στους βασιλείς και τους τυράννους αυτού του κόσμου, οι σωματοφύλακες και τα όπλα παρείχαν το πρόνομο να κατηγορούν κάποιους, και τη δύναμη να τιμωρούν όσους διέπρατταν αδικήματα, μολονότι και οι ίδιοι ήταν ένοχοι· ενώ στον Κυνικό, αυτή την εξουσία την παρέχει η συναίσθησή του και όχι τα όπλα και οι σωματοφύλακες. Όταν δει ότι έμεινε ξάγρυπνος για τους ανθρώπους, και κοπίασε και κοιμήθηκε καθαρός, ενώ ο ύπνος τον άφησε ακόμη πιο καθαρό, και ότι σκέφτηκε όσα σκέφτηκε σα φίλος των θεών, σαν υπηρέτης, σαν κάποιος που μετέχει στη διακυβέρνηση του Δία, και ότι πάντα έχει πρόχειρο το

οδήγησέ με, Δία, και εσύ Πεπρωμένο,

και το «αν έτσι αρέσει στους θεούς, έτσι ας γίνει»⁶¹. γιατί να μην έχει το θάρρος να μιλά με παρρησία⁶² στους αδελφούς του, στα παιδιά και, με μια λέξη, στους συγγενείς του;

Γι' αυτό, ούτε ασχολείται με περιττά πράγματα, ούτε είναι περιέργος, αυτός που βρίσκεται σ' αυτή την κατάσταση· γιατί δεν ασχολείται με ξένα πράγματα, όταν επιθεωρεί τα ανθρώπινα, αλλά με τα δικά του. Αλλιώς,

- τὰ ἴδια εἰ δὲ μή, λέγε καὶ τὸν στρατηγὸν πολυ-
 πράγμονα, ὅταν τοὺς στρατιώτας ἐπισκοπῇ καὶ
 ἐξετάξῃ καὶ παραφυλάσῃ καὶ τοὺς ἀκοσμοῦντας
 98 κολάζῃ. εἴαν δ' ὑπὸ μάλης ἔχων πλακουντάριον
 ἐπιτιμᾶς ἄλλοις, ἐρῶ σοι· οὐ θέλεις μᾶλλον ἀπελ-
 θῶν εἰς γωνίαν καταφαγεῖν ἐκεῖνο ὃ κέκλοφας; τί
 99 δὲ σοὶ καὶ τοῖς ἄλλοτριῖσι; τίς γὰρ εἶ; ὁ ταῦρος εἶ
 ἢ ἡ βασίλισσα τῶν μελισσῶν; δεῖξόν μοι τὰ σύμ-
 βολα τῆς ἡγεμονίας, οἷα ἐκείνη ἐκ φύσεως ἔχει. εἰ
 δὲ κηφὴν εἶ ἐπιδικαζόμενος τῆς βασιλείας τῶν
 μελισσῶν, οὐ δοκεῖς ὅτι καὶ σὲ καταβαλοῦσιν οἱ
 συμπολιτευόμενοι, ὡς αἱ μέλισσαι τοὺς κηφῆνας;
- 100 Τὸ μὲν γὰρ ἀνεκτικὸν τοσοῦτον ἔχειν δεῖ τὸν
 Κυνικόν, ὥστ' αὐτὸν ἀναίσθητον δοκεῖν τοῖς πολ-
 λοις καὶ λίθον οὐδεὶς αὐτὸν λαιδορεῖ, οὐδεὶς τύ-
 πτει, οὐδεὶς ὑβρίζει· τὸ σωματίον δ' αὐτοῦ δέδωκεν
 101 αὐτὸς χρῆσθαι τῷ θέλοντι ὡς βούλεται. μέμνηται
 γάρ, ὅτι τὸ χειρόν ἀνάγκη νικᾶσθαι ὑπὸ τοῦ
 102 κρείττονος, ὅπου χειρόν ἐστίν, τὸ δὲ σωματίον τῶν
 πολλῶν χειρόν, τὸ ἀσθενέστερον τῶν ἰσχυροτέρων.
 οὐδέποτε οὖν εἰς τοῦτον καταβαίνει τὸν ἀγῶνα,
 103 ὅπου δύναται νικηθῆναι, ἀλλὰ τῶν ἄλλοτρίων εὐ-
 θὺς ἐξίσταται, τῶν δούλων οὐκ ἀντιποιεῖται. ὅπου
 δὲ προαίρεσις καὶ χρῆσις τῶν φαντασιῶν, ἐκεῖ ὄφει,
 104 ὅσα ὄμματα ἔχει, ἴν' εἴπῃς, ὅτι Ἄργος τυφλὸς
 ἦν πρὸς αὐτόν. μή που συγκατάθεσις προπετής,

ονόμασε και το στρατηγό περίεργο, όταν επιθεωρεί τους στρατιώτες και τους ελέγχει και τους παρακολουθεί και τιμωρεί τους απείθαρχους. Αν, όμως, ενώ κρύβεις κάτω από τη μασχάλη σου ένα μικρό γλυκό, κατηγορείς άλλους, θα σου πω· δε θέλεις καλύτερα να πας στη γωνία και να καταβροχθίσεις εκείνο που έκλεψες; Τι σχέση όμως έχεις εσύ με τις ξένες υποθέσεις; Γιατί, ποιος είσαι; Είσαι ο ταύρος ή η βασίλισσα των μελισσών; Δείξε μου τα σύμβολα της αρχηγιάς σου, σαν αυτά που η μέλισσα έχει από τη φύση. Αν, όμως, είσαι κηφήνας και διεκδικείς τη βασιλεία των μελισσών, δε νομίζεις ότι οι συμπολίτες σου θα σε ανατρέφουν, όπως οι μέλισσες τους κηφήνες;

Γιατί πρέπει σε τέτοιο βαθμό να είναι ανεκτικός ο Κυνικός, ώστε οι πολλοί να τον θεωρούν αναίσθητο και πέτρα· κανείς δεν τον προσβάλλει, κανείς δεν τον χτυπά, κανείς δεν τον βρίζει· αλλά το ευτελές του σώμα, το έχει δώσει ο ίδιος στον καθένα, να το χρησιμοποιεί όπως θέλει⁶³. Γιατί θυμάται ότι το κατώτερο νικιέται αναγκαστικά από το ανώτερο, όπου είναι κατώτερο, και ότι το ευτελές σώμα είναι κατώτερο από το πλήθος· το πιο αδύναμο, δηλαδή, είναι κατώτερο από τους πιο ισχυρούς. Ποτέ, λοιπόν, δεν κατεβαίνει στον αγώνα που μπορεί να νικηθεί, αλλά αμέσως εγκαταλείπει τα ξένα, και δε διεκδικεί τα δουλικά. Όπου, όμως, η βούληση και η χρήση των εντυπώσεων, εκεί θα δεις πόσα μάτια έχει, και θα πεις ότι ο Άργος ήταν τυφλός μπροστά σ' αυτόν. Μήπως υπάρχει κάπου παράτολμη συγκατάθεση, μή-

μή που ὀρμὴ εἰκαία, μή που ὄρεξις ἀποτευκτική,
 μή που ἔκκλησις περιπτωτική, μή που ἐπιβολὴ
 ἀτελής, μή που μέμφις, μή που ταπεινώσις ἢ
 105 φθόνος; ὧδε ἢ πολλὴ προσοχὴ καὶ σύντασις, τῶν δ'
 ἄλλων ἔνεκα ὑπίτιος βέγχει· εἰρήνη πᾶσα. ληστής
 106 προαιρέσεως οὐ γίνεται, τύραννος οὐ γίνεται. σω-
 ματιίου δέ; ναί· καὶ κτησειδίου; ναί· καὶ ἀρχῶν καὶ
 τιμῶν. τί οὖν αὐτῶ τούτων μέλει; ὅταν οὖν τις διὰ
 τούτων αὐτὸν ἐκφοβῆ, λέγει αὐτῶ «ὑπαγε, ζῆτει
 τὰ παιδία· ἐκεῖνοις τὰ προσωπεῖα φοβερά ἐστιν,
 ἐγὼ δ' οἶδα, ὅτι ὀστράκινά ἐστιν, ἔσωθεν δὲ οὐδὲν
 ἔχει.

Περὶ τοιούτου πράγματος βουλευῆ. ὥστε ἐάν
 107 σοι δόξῃ, τὸν θεόν σοι, ὑπέρθου καὶ ἰδοῦ σοι πρῶτον
 108 τὴν παρασκευὴν. ἰδοῦ γάρ, τί καὶ ὁ Ἐκτωρ λέγει
 τῇ Ἀνδρομάχῃ· «ὑπαγε», φησίν, «μαῖλλον εἰς
 οἶκον καὶ ὑφαινε·

πόλεμος δ' ἄνδρεσι μελήσει
 πᾶσι, μάλιστα δ' ἐμοί».

109 οὕτως καὶ τῆς ἰδίας παρασκευῆς συνήσθετο καὶ
 τῆς ἐκεῖνης ἀδυναμίας.

πως κάπου άσκοπη επιλογή, μήπως κάπου μάταιη επιθυμία, μήπως κάπου αποτυχημένη αποστροφή, μήπως κάπου ανεκπλήρωτος σκοπός, μήπως κάπου μομφή, μήπως κάπου ταπείνωση ή φθόνος; Εδώ συγκεντρώνεται η μεγάλη του προσοχή και η ένταση, ενώ για τα άλλα ροχαλίζει ανάσκελα: βρίσκεται σε πλήρη αταραξία. Δεν υπάρχει ληστής για τη βούλησή του, δεν υπάρχει τύραννος γι' αυτή. Αλλά για το ευτελές του σώμα; Ναι. Και για την ασήμαντη περιουσία του; Ναι. Και για τα αξιώματα και τις τιμές; Γιατί, λοιπόν, νοιάζεται γι' αυτά; Όταν, λοιπόν, κάποιος τον εκφοβίζει με αυτά τα πράγματα, του λέει: «φύγε, φάξε για παιδιά· εκείνα φοβούνται με τις μάσκες, αλλά εγώ ξέρω ότι είναι από πηλό, και μέσα δεν έχουν τίποτα».

Για ένα τέτοιο θέμα σκέφτεσαι. Επομένως, αν αποφασίσεις, σε εξορκίζω στο θεό σου, παράτεινε το χρόνο και κοίταξε πρώτα την προετοιμασία σου. Γιατί, δες τι λέει και ο Έκτορας στην Ανδρομάχη: «πήγαινε», λέει, «καλύτερα στο σπίτι σου και ύφαινε»

αλλά ο πόλεμος θα είναι δουλειά των ανδρών όλων, και κυρίως δική μου»⁶⁴.

Και έτσι συναισθάνθηκε και τη δική του προετοιμασία και την αδυναμία εκείνης.

χγ'. Πρὸς τοὺς ἀναγιγνώσκοντας καὶ
διαλεγομένους ἐπιδεικτικῶς.

1 Τίς εἶναι θέλεις, σαυτῶ πρώτον εἶπέ' εἴθ' οὕτως
 ποίει ἃ ποιεῖς. καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ἄλλων σχεδὸν
 2 ἀπάντων οὕτως ὁρῶμεν γινόμενα. οἱ ἀθλοῦντες
 πρώτον κρίνουσιν, τίνες εἶναι θέλουσιν, εἴθ' οὕτως
 τὰ ἐξῆς ποιοῦσιν. εἰ δολιχοδρόμος, τοιαύτη τροφή,
 τοιοῦτος περίπατος, τοιαύτη τρίψις, τοιαύτη γυ-
 3 μνασία· εἰ σταδιοδρόμος, πάντα ταῦτα ἄλλοιᾶ· εἰ
 πένταθλος, ἔτι ἄλλοιότερα. οὕτως εὐρήσεις καὶ ἐπὶ
 τῶν τεχνῶν. εἰ τέκτων, τοιαῦτα ἔξεις· εἰ χαλκεύς,
 τοιαῦτα. ἕκαστον γὰρ τῶν γινομένων ὑφ' ἡμῶν ἂν
 μὲν ἐπὶ μηδὲν ἀναφέρωμεν, εἰκῆ ποιήσομεν· ἐὰν δ'
 4 ἐφ' ὃ μὴ δεῖ, διεσφαλμένως. λοιπὸν ἢ μὲν τίς ἐστὶ
 κοινὴ ἀναφορά, ἢ δ' ἰδίᾳ. πρώτον ἴν' ὡς ἄνθρωπος.
 ἐν τούτῳ τί περιέχεται; μὴ ὡς πρόβατον, εἰκῆ
 5 ἐπεικῶς· μὴ βλαπτικῶς, ὡς θηρίον. ἢ δ' ἰδίᾳ πρὸς
 τὸ ἐπιτήδευμα ἐκάστου καὶ τὴν προαίρεσιν. ὁ
 κιθαρωδὸς ὡς κιθαρωδός, ὁ τέκτων ὡς τέκτων, ὁ
 6 φιλόσοφος ὡς φιλόσοφος, ὁ ῥήτωρ ὡς ῥήτωρ. ὅταν
 οὖν λέγῃς «δεῦτε καὶ ἀκούσατέ μου ἀναγιγνώ-
 7 σκοντος ὑμῖν», σκέψαι πρώτον μὴ εἰκῆ αὐτὸ
 ποιεῖν. εἴτ' ἂν εὐρῆς, ὅτι ἀναφέρεις, σκέψαι, εἰ ἐφ' ὃ

*χγ'. Σ' εκείνους που διαβάζουν και συζητούν
επιδεικτικά.*

Πες πρώτα στον εαυτό σου ποιος θέλεις να είσαι· και μετά, έτσι να κάνεις αυτά που κάνεις. Γιατί, και όλα σχεδόν τα άλλα πράγματα, έτσι τα βλέπουμε να γίνονται. Οι αθλητές πρώτα αποφασίζουν ποιοι θέλουν να είναι, και μετά πράττουν ανάλογα. Αν κάποιος θέλει να είναι δρομέας μεγάλων αποστάσεων, κάνει την κατάλληλη δίαιτα, το κατάλληλο περπάτημα, την κατάλληλη εντριβή, την κατάλληλη εκγύμναση· αν θέλει να συμμετέχει στο αγώνισμα του δρόμου, όλα τα παραπάνω είναι διαφορετικά· αν θέλει να αγωνίζεται στο πένταθλο, αυτά είναι ακόμη πιο διαφορετικά. Το ίδιο θα βρεις και στις τέχνες. Αν θέλεις να είσαι ξυλουργός, θα έχεις την κατάλληλη εξάσκηση· αν χαλκουργός, την ανάλογη. Γιατί, καθετί που κάνουμε, αν δεν το αναφέρουμε σε τίποτα, θα το κάνουμε άσκοπα· αν, όμως, το αναφέρουμε σε λάθος πράγμα, θα αποτύχουμε. Επομένως, η μία αναφορά είναι κοινή, ενώ η άλλη ατομική. Πρώτα, πρέπει να ενεργήσω ως άνθρωπος. Τι περιλαμβάνεται σ' αυτό; Όχι σαν πρόβατο, άσκοπα και ήρεμα· όχι βλαπτικά, όπως το θηρίο. Ενώ η ατομική αναφορά γίνεται στην ασχολία καθενός και τη βούληση. Ο κιθαρωδός ενεργεί ως κιθαρωδός, ο ξυλουργός ως ξυλουργός, ο φιλόσοφος ως φιλόσοφος, ο ρήτορας ως ρήτορας. Όταν, λοιπόν, λες: «ελάτε και ακούστε με να σας διαβάζω», σκέψου πρώτα μήπως αυτό το κάνεις χωρίς σκοπό. Έπειτα, αν βρεις ότι ανα-

- δεῖ. ὠφελῆσαι θέλεις ἢ ἐπαινεθῆναι; εὐθὺς ἀκούεις λέγοντος «ἐμοὶ δὲ τοῦ παρὰ τῶν πολλῶν ἐπαίνου τίς λόγος;» καὶ καλῶς λέγει. οὐδὲν γὰρ τῷ μου-
- 8 σικῶ, καθὸ μουσικός ἐστιν, οὐδὲ τῷ γεωμετρικῶ. οὐκοῦν ὠφελῆσαι θέλεις; πρὸς τί; εἶπέ καὶ ἡμῖν, ἵνα καὶ αὐτοὶ τρέχωμεν εἰς τὸ ἀκροατήριόν σου. νῦν δύναται τις ὠφελῆσαι ἄλλους μὴ αὐτὸς ὠφελημένος; οὐ. οὐδὲ γὰρ εἰς τεκτονικὴν ἢ μὴ τέκτων οὐδ' εἰς σκυτικὴν ἢ μὴ σκυτεύς.
- 9 Θέλεις οὖν γινῶναι, εἰ ὠφέλησαι; φέρε σου τὰ
 10 δόγματα, φιλόσοφε. τίς ἐπαγγελία ὀρέξεως; μὴ ἀποτυγχάνειν. τίς ἐκκλίσεως; μὴ περιπίπτειν. ἄγε, πληροῦμεν αὐτῶν τὴν ἐπαγγελίαν; εἶπέ μοι τάληθῆ· ἂν δὲ φεύσῃ, ἐρῶ σοι «πρώην ψυχρότερόν σου τῶν ἀκροατῶν συνελθόντων καὶ μὴ ἐπιβοησάντων σοι τεταπεινωμένος ἐξῆλθες· πρώην ἐπαινεθεὶς περιήρχου καὶ πᾶσιν ἔλεγες "τί σοι ἔδοξα;" "θαυμαστῶς, κύριε, τὴν ἐμήν σοι σωτηρίαν." "πῶς δ' εἶπον ἐκεῖνο;" "τὸ ποῖον;" "ὅπου διέγραφα τὸν
- 12 Πᾶνα καὶ τὰς Νύμφας." "ὑπερφυῶς." εἶτά μοι λέγεις, ἐν ὀρέξει καὶ ἐκκλίσει κατὰ φύσιν ἀναστρέφῃ;
- 13 ὕπαγε, ἄλλον πείθε. τὸν δεῖνα δὲ πρώην οὐκ ἐπήνεις παρὰ τὸ σοὶ φαινόμενον; τὸν δεῖνα δ' οὐκ ἐκολάχευες τὸν συγκλητικόν; ἤθελές σου τὰ παιδιά
- 14

φέρεσαι κάπου, εξέτασε αν αναφέρεσαι εκεί που πρέπει, θέλεις να ωφελήσεις ή να σε επαινέσουν; Αμέσως ακούς να λέει κάποιος: «για ποιο λόγο να νοιάζομαι για τον έπαινο των πολλών;» Και σωστά λέει. Γιατί, ούτε ο μουσικός νοιάζεται, στο βαθμό που είναι μουσικός, ούτε ο γεωμέτρης. Επομένως, θέλεις να ωφελήσεις; Για ποιο σκοπό; Πες και σε μας, για να τρέξουμε και οι ίδιοι στην αίθουσα που διδάσκεις. Τώρα, μπορεί κάποιος να ωφελήσει άλλους, αν δεν έχει ωφεληθεί ο ίδιος; Όχι. Γιατί ούτε στην ξυλουργική μπορεί να ωφελήσει άλλους αυτός που δεν είναι ξυλουργός, ούτε στην υποδηματοποιία αυτός που δεν είναι υποδηματοποιός.

Θέλεις, λοιπόν, να μάθεις αν ωφελήθηκες; Παρουσίασε τις κρίσεις σου, φιλόσοφε. Ποια η υπόσχεση της επιθυμίας; Να μην αποτυγχάνει. Της αποστροφής; Να μην καταλήγει σε όσα θέλει να αποφύγει. Λοιπόν, εκπληρώνουμε την υπόσχεσή τους; Πες μου την αλήθεια: αν, όμως, πεις ψέματα, θα σου πω: «Πριν λίγο καιρό, όταν συγκεντρώθηκαν οι ακροατές σου, μάλλον αδιάφοροι, και δε σε επευφήμησαν, έφυγες ταπεινωμένος: αλλά τις προάλλες, όταν επαινήθηκες, τριγύριζες και έλεγες σε όλους: «πώς σου φάνηκα;», «ήταν υπέροχο, κύριε, σου ορκίζομαι στη ζωή μου». «Πώς το είπα εκείνο;» «Ποιο;» «Εκεί που περιέγραφα τον Πάνα και τις Νύμφες». «Αξιοθαύμαστα». Και μετά μου λες ότι, στην επιθυμία και την αποστροφή, ακολουθείς τη φύση; Φύγε, πήγαινε να πείσεις άλλον. Τις προάλλες, όμως, δεν επαινούσες τον τάδε, αντίθετα με αυτό που πίστευες; Και

εἶναι τοιαῦτα; Μὴ γένοιτο. Τίνος οὖν ἔνεκα ἐπή-
νεις καὶ περιεῖπες αὐτόν; Εὐφυῆς νεανίσκος καὶ
λόγων ἀκουστικός. Πόθεν τοῦτο; Ἐμὲ θαυμάζει.
Εἴρηκας τὴν ἀπόδειξιν».

- 15 Εἶτα τί δοκεῖ σοι; αὐτοῖ σου οὔτοι οὐ καταφρο-
νοῦσιν λεληθότως; ὅταν οὖν ἄνθρωπος συνειδῶς
ἑαυτῷ μηθὲν ἀγαθὸν μήτε πεποιηκότι μήτ' ἐνθυ-
μουμένῳ εὖρη φιλόσοφον τὸν λέγοντα «μεγαλο-
φυῆς καὶ ἀπλοῦς καὶ ἀκέραιος», τί δοκεῖς ἄλλο
16 αὐτὸν λέγειν ἢ «οὗτός τινά ποτέ μου χρειάν ἔχει;»
ἢ εἰπέ μοι, τί μεγαλοφυοῦς ἔργον ἐπιδέδεικται;
ἰδοῦ σύνεστί σοι τοσοῦτῳ χρόνῳ, διαλεγομένου σου
ἀκήκοεν, ἀναγιγνώσκοντος ἀκήκοεν. κατέσταλται,
ἐπέστραπται ἐφ' αὐτόν; ἤσθηται, ἐν οἷσι κακοῖς
17 ἐστίν; ἀποβέβληκεν οἴησιν; ζητεῖ τὸν διδάζοντα;
Ζητεῖ, φησί. Τὸν διδάζοντα, πῶς δεῖ βιοῦν; οὐ,
μωρέ· ἀλλὰ πῶς δεῖ φράζειν· τούτου γὰρ ἔνεκα
καὶ σὲ θαυμάζει. ἄκουσον αὐτοῦ, τίνα λέγει. «οὔ-
18 τος ὁ ἄνθρωπος πάνυ τεχνικώτατα γράφει, Δίωνος
πολὺ κάλλιον». ὅλον ἄλλο ἐστίν. μή τι λέγει «ὁ
ἄνθρωπος αἰδήμων ἐστίν, οὗτος πιστός ἐστιν,
οὗτος ἀτάραχος ἐστίν;» εἰ δὲ καὶ ἔλεγεν, εἶπον ἄν
αὐτῷ «ἐπειδὴ οὗτος πιστός ἐστιν, οὗτος ὁ πιστός
τί ἐστίν;» καὶ εἰ μὴ εἶχεν εἰπεῖν, προσέθηκα ἄν ὅτι
«πρῶτον μάθε, τί λέγεις, εἴθ' οὕτως λέγε».

τον άλλον, τον συγκλητικό, δεν τον κολάκευες; Ἦθελες τα παιδιά σου να είναι τέτοια; - Ὅχι βέβαια. - Για ποιο λόγο, λοιπόν, τον επαινούσες κι έλεγες τόσα γι' αυτόν; - Είναι ικανός νεαρός και μπορεί να ακούει τις ομιλίες. - Πώς το ξέρεις; - Με θαυμάζει. - Έχεις πει την απόδειξη.

Και μετά, τι νομίζεις; Αυτοί, οι ίδιοι, δε σε περιφρονούν κρυφά; Όταν, λοιπόν, κάποιος άνθρωπος, που ξέρει καλά για τον εαυτό του ότι δεν έχει κάνει ούτε ένα καλό, ούτε έχει σκεφτεί κάποιον, βρει ένα φιλόσοφο, που του λέει «είσαι μεγαλοφυής και τίμιος και αβλαβής», τι άλλο νομίζεις ότι λέει, εκτός από το «αυτός θέλει κάποτε να με χρησιμοποιήσει»; Ἢ, πες μου, ποιο μεγαλοφυές έργο έχει παρουσιάσει; Δες, είναι μαζί σου τόσον καιρό, σε έχει ακούσει να μιλάς, σε έχει ακούσει να διαβάζεις. Έχει προσγειωθεί, έχει στραφεί στον εαυτό του; Έχει νιώσει σε ποια κακή κατάσταση βρίσκεται; Έχει αποβάλλει την αλαζονεία; Ψάχνει αυτόν που θα τον διδάξει; - Τον ψάχνει, λέει. - Αυτόν που θα τον διδάξει πώς πρέπει να ζει; Ὅχι, ανόητε· αλλά πώς πρέπει να μιλά· γιατί, γι' αυτό θαυμάζει ακόμη και σένα. Άκουσέ τον τι λέει. «Αυτός ο άνθρωπος γράφει πάρα πολύ επιδέξια, πολύ καλύτερα από τον Δίωνα»⁶⁵. Ὅλο αυτό είναι διαφορετικό. Μήπως λέει: «ο άνθρωπος είναι κόσμιος, είναι αξιόπιστος, είναι ατάραχος»; Αλλά, ακόμη και αν το έλεγε, θα του απαντούσα: «Αφού αυτός είναι αξιόπιστος, αυτός ο αξιόπιστος τι είναι»; Και αν δεν μπορούσε να απαντήσει, θα πρόσθετα: «πρώτα μάθε τι λες, και μετά να το λες».

- 19 Οὕτως οὖν κακῶς διακειόμενος καὶ χάσκων περὶ
 τοὺς ἐπαινέσοντας καὶ ἀριθμῶν τοὺς ἀκούοντάς
 σου θέλεις ἄλλους ὠφελεῖν; «σήμερόν μου πολλῶ
 πλείονες ἤκουσαν». «ναί, πολλοί». «δοκοῦμεν ὅτι
 πενταχόσιοι». «οὐδὲν λέγεις· θές αὐτοὺς χιλίους».
 «Δίωνος οὐδέποτ' ἤκουσαν τοσοῦτοι». «πόθεν αὐ-
 τῶ;» «καὶ κομφῶς αἰσθάνονται λόγων». «τὸ κα-
 λόν, κύριε, καὶ λίθον κινήσαι δύναται». ἰδοὺ φωναὶ
 20 φιλοσόφου, ἰδοὺ διάθεσις ὠφελήσοντος ἀνθρώπου·
 ἰδοὺ ἀκηκῶς ἀνθρώπου λόγου, ἀνεγνωκῶς τὰ
 Σωκρατικά ὡς Σωκρατικά, οὐχὶ δ' ὡς Λυσίου καὶ
 Ἰσοκράτους. «πολλάκις ἐθαύμασα, τίσιν ποτὲ
 λόγοις. οὐ· ἀλλὰ τίνι ποτὲ λόγῳ· τοῦτ' ἐκείνου
 21 λειότερον». μὴ γὰρ ἄλλως αὐτὰ ἀνεγνώκατε ἢ ὡς
 ᾠδάρια; ὡς εἶ γε ἀνεγιγνώσχετε ὡς δεῖ, οὐκ ἂν
 πρὸς τούτοις ἐγίνεσθε, ἀλλ' ἐκεῖνο μᾶλλον ἐβλέ-
 πετε «ἐμέ δ' Ἄνυτος καὶ Μέλητος ἀποκτεῖναι μὲν
 δύνανται, βλάψαι δ' οὐ», καὶ ὅτι «ὡς ἐγὼ αἰεὶ
 22 τοιοῦτος οἶος μηδενὶ προσέχειν τῶν ἐμῶν ἢ τῶ
 λόγῳ, ὃς ἂν μοι σκοποῦμένῳ βέλτιστος φαίνεται».
 διὰ τοῦτο τίς ἤκουσέ ποτε Σωκράτους λέγοντος
 ὅτι «οἰδᾶ τι καὶ διδάσκω;» ἀλλὰ ἄλλον ἀλλαχοῦ
 ἔπεμπεν. τοιγαροῦν ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν ἀξιοῦντες

Ενώ, λοιπόν, βρίσκεσαι σε τόσο άσχημη κατάσταση, και χάσκεις για να σε επαινέσουν, και μετράς τους ακροατές σου, θέλεις να ωφελείς άλλους; «Σήμερα με άκουσαν πολύ περισσότεροι». «Ναι, ήταν πολλοί». «Μου φαίνεται πως ήταν πεντακάσιοι». «Δε λες τίποτα· κάνε τους χίλιους». «Τον Δίωνα ποτέ δεν τον άκουσαν τόσοι». «Πώς θα μπορούσαν να τον ακούσουν;» «Και αντιλαμβάνονται έξυπνα τα επιχειρήματα». «Το ωραίο, κύριε, μπορεί να μετακινήσει ακόμη και πέτρα». Να λόγια φιλοσόφου, να η διάθεση εκείνου που θα ωφελήσει τους ανθρώπους: να ένας άνθρωπος που έχει ακούσει τη φωνή της λογικής, που έχει διαβάσει τα λόγια του Σωκράτη ως λόγια του Σωκράτη, και όχι ως λόγια του Λυσία και του Ισοκράτη. «Πολλές φορές απόρησα κάποτε με κάποια επιχειρήματα. Όχι· αλλά “με κάποιο επιχείρημα κάποτε”· αυτός ο τύπος είναι ομαλότερος από τον άλλο». Γιατί, μήπως τα διαβάσατε διαφορετικά, και όχι σαν τραγουδάκια; Γιατί, αν βεβαίως τα διαβάζατε όπως έπρεπε, δε θα μένατε σ’ αυτά, αλλά θα βλέπατε περισσότερο εκείνο: «ο Άνυτος και ο Μέλητος μπορούν, βέβαια, να με σκοτώσουν, αλλά όχι να με βλάψουν»⁶⁶, και το: «εγώ πάντα είμαι τέτοιος άνθρωπος που καθόλου δε δίνω προσοχή στις δικές μου υποθέσεις, αλλά μόνο στο επιχείρημα που μου φαίνεται καλύτερο, όταν το εξετάζω προσεκτικά»⁶⁷. Γι’ αυτό, ποιος άκουσε ποτέ το Σωκράτη να λέει: «ξέρω κάτι και το διδάσκω;» Αλλά, άλλον τον έστελνε εδώ κι άλλον εκεί. Γι’ αυτό, πήγαιναν σ’ αυτόν και του ζητούσαν να τους συστήσει σε φι-

23 φιλοσόφους ὑπ' αὐτοῦ συσταθῆναι κάκεινος ἀπῆγεν καὶ συνίστανεν. οὐδ' ἀλλὰ προσπέμπων ἔλεγεν «ἄκουσόν μου σήμερον διαλεγομένου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ Κοδράτου».

24 Τί σου ἀκούσω; ἐπιδειξαί μοι θέλεις, ὅτι κομφῶς συντιθεῖς τὰ ὀνόματα; συντιθεῖς, ἄνθρωπε· καὶ τί σοι ἀγαθόν ἐστιν; «ἀλλ' ἐπαίνεσόν με». τί λέγεις τὸ ἐπαίνεσον; «εἰπέ μοι "οὐᾶ" καὶ "θαυμαστῶς"». ἰδοὺ λέγω. εἰ δ' ἐστὶν ἔπαινος ἐκεῖνο, ὃ τι ποτὲ λέγουσιν οἱ φιλόσοφοι τῶν ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ κατηγορίᾳ, τί σε ἔχω ἐπαινέσαι; εἰ ἀγαθόν ἐστι τὸ φράζειν ὀρθῶς, διδάξόν με καὶ ἐπαινέσω. τί οὖν; 25 ἀηδῶς δεῖ τῶν τοιούτων ἀκούειν; μὴ γένοιτο. ἐγὼ μὲν οὐδὲ κιθαρωδοῦ ἀηδῶς ἀκούω· μή τι οὖν τούτου ἔνεκα κιθαρωδεῖν με δεῖ στάντα; ἄκουσον, τί λέγει Σωκράτης· «οὐδὲ γὰρ ἂν πρόποι, ὧ ἄνδρες, τῆδε τῇ ἡλικίᾳ ὥσπερ μειρακίῳ πλάττοντι λόγους εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι». «ὥσπερ μειρακίῳ» 26 φησὶν. ἐστὶ γὰρ τῶ ὄντι κομφὸν τὸ τεχνίον ἐκλέξαι ὀνομάτια καὶ ταῦτα συνθεῖναι καὶ παρελθόντα εὐφυῶς ἀναγνῶναι ἢ εἰπεῖν καὶ μεταξὺ ἀναγιγνώσκοντα ἐπιφθέγγεσθαι ὅτι «τούτοις οὐ πολλοὶ δύνανται παρακολουθεῖν, μὰ τὴν ὑμετέραν σωτηρίαν».

27 Φιλόσοφος δ' ἐπ' ἀχρόασιν παρακαλεῖ; Οὐχὶ δ' ὡς ὁ ἥλιος ἄγει αὐτὸς ἐφ' ἑαυτὸν τὴν τροφήν,

λοσόφους· και εκείνος τους οδηγούσε και τους συνέστηνε. Όχι, δεν είναι έτσι· αλλά, καθώς τους συνόδευε, έλεγε: «άκουσέ με, σήμερα, να μιλώ στο σπίτι του Κοδράτου».

Γιατί να σε ακούσω; Θέλεις να μου αποδείξεις ότι συνταιριάζεις έξυπνα τις λέξεις; Τις συνταιριάζεις, άνθρωπε· και ποιο είναι το καλό για σένα; «Αλλά, επαίνεσέ με». Τι εννοείς με το «επαίνεσε;» «Πες μου “μπράβο” και “αξιοθαύμαστος”. Να, το λέω. Αν, όμως, έπαινος είναι ένα από εκείνα τα πράγματα, που οι φιλόσοφοι λένε ότι ανήκουν στην κατηγορία του καλού, για ποιο πράγμα μπορώ να σε επαινέσω; Αν καλό είναι το να μιλάς σωστά, δίδαξέ με και θα σε επαινέσω. Τι λοιπόν; Πρέπει κανείς να ακούει τέτοια πράγματα χωρίς να χαίρεται; Όχι, βέβαια. Εγώ, όμως, ούτε τον κιθαρωδό ακούω χωρίς ευχαρίστηση· μήπως, λοιπόν, πρέπει, γι' αυτό το λόγο, να σταθώ να παίζω κιθάρα και να τραγουδήσω; Άκουσε τι λέει ο Σωκράτης: «γιατί δε μου ταιριάζει, άνδρες Αθηναίοι, σ' αυτή την ηλικία, να παρουσιάζομαι μπροστά σας σα νεανίσκος, και ν' αρχίσω να πλάθω λόγους»⁶⁸. «Σα νεανίσκος» λέει. Γιατί, είναι πράγματι πνευματώδης η μικρή αυτή τέχνη, να επιλέγεις λεξούλες, και να τις συνθέτεις, και να έρχεσαι να τις διαβάξεις ή να τις απαγγέλλεις επιδέξια, και, καθώς τις διαβάξεις, να επαναλαμβάνεις: «αυτά, το ορκίζομαι στη ζωή σας, δεν μπορούν να τα καταλάβουν πολλοί άνθρωποι».

Ο φιλόσοφος, όμως, προσκαλεί τους ανθρώπους για να τον ακούσουν; Όπως ο ήλιος φέρνει ο ίδιος στον εαυ-

- οὕτως δὲ καὶ οὗτος ἄγει τοὺς ὠφεληθησομένους; ποῖος ἰατρός παρακαλεῖ, ἵνα τις ὑπ' αὐτοῦ θεραπευθῆ; καίτοι νῦν ἀκούω ὅτι καὶ οἱ ἰατροὶ παρακαλοῦσιν ἐν Ῥώμῃ· πλὴν ἐπ' ἐμοῦ παρεκαλοῦντο.
- 28 «παρακαλῶ σε ἐλθόντα ἀκοῦσαι, ὅτι σοι κακῶς ἐστί καὶ πάντων μᾶλλον ἐπιμελῆ ἢ οὐ δεῖ σε ἐπιμελεῖσθαι καὶ ὅτι ἀγνοεῖς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ καὶ κακοδαίμων εἶ καὶ δυστυχής». κομφή παράκλησις. καὶ μὴν ἂν μὴ ταῦτα ἐμποιῇ ὁ τοῦ φιλοσόφου λόγος, νεκρός ἐστί καὶ αὐτός καὶ ὁ
- 29 λέγων. εἴωθε λέγειν ὁ Ῥοῦφος «εἰ εὐσχολεῖτε ἐπαινέσαι με, ἐγὼ δ' οὐδὲν λέγω». τοιγαροῦν οὕτως ἔλεγεν, ὥσθ' ἕκαστον ἡμῶν καθήμενον οἶσθαι, ὅτι τίς ποτε αὐτὸν διαβέβληκεν· οὕτως ἤπτετο τῶν γιγνομένων, οὕτως πρὸ ὀφθαλμῶν ἐτίθει τὰ ἐκάστου κακὰ.
- 30 Ἰατρειὸν ἐστίν, ἄνδρες, τὸ τοῦ φιλοσόφου σχολεῖον· οὐ δεῖ ἡσθέντας ἐξελθεῖν, ἀλλ' ἀλγήσαντας. ἔρχεσθε γὰρ οὐχ ὑγιεῖς, ἀλλ' ὁ μὲν ὤμον
- 32I ἐκβεβληκῶς, ὁ δ' ἀπόστημα ἔχων, ὁ δὲ σύριγγα, ὁ δὲ κεφαλαλγῶν. εἴτ' ἐγὼ καθίσας ὑμῖν λέγω νοσημάτια καὶ ἐπιφωνημάτια, ἵν' ὑμεῖς ἐπαινέσαντές με ἐξέλθητε, ὁ μὲν τὸν ὤμον ἐκφέρων οἶον εἰσήνεγκεν, ὁ δὲ τὴν κεφαλὴν ὡσαύτως ἔχουσαν, ὁ

τό του την τροφή⁶⁹, έτσι και αυτός δε φέρνει κοντά του αυτούς που θα ωφεληθούν απ' αυτόν; Ποιος γιατρός προσκαλεί τον ασθενή, για να τον θεραπεύσει; Παρόλο που, τώρα, ακούω ότι και οι γιατροί στη Ρώμη προσκαλούν τους ασθενείς· ωστόσο, στην εποχή μου προσκαλούνταν οι γιατροί. «Σε προσκαλώ να έρθεις και να ακούσεις ότι βρίσκεσαι σε άσχημη κατάσταση, και ότι φροντίζεις περισσότερο για όλα τα άλλα, και όχι για εκείνο που πρέπει να φροντίσεις, και ότι αγνοείς τα καλά και τα κακά, και είσαι κακότυχος και δυστυχής». Ωραία πρόσκληση. Και όμως, αν ο λόγος του φιλοσόφου δεν προξενεί αυτό το αποτέλεσμα, είναι νεκρός, και αυτός και ο ομιλητής. Ο Ρούφος συνήθιζε να λέει: «αν δεν έχετε τίποτα καλύτερο να κάνετε, από το να με επαινείτε, εγώ μιλάω άσκοπα». Μιλούσε, επομένως, με τέτοιο τρόπο, ώστε, καθένας από εμάς, καθόταν και νόμιζε ότι κάποιος, κάποια στιγμή, τον συκοφάντησε στον Ρούφο· έτσι άγγιζε αυτά που γίνονταν, έτσι έφερνε μπροστά στα μάτια καθενός τα μειονεκτήματά του.

Ιατρείο είναι, άνδρες, η σχολή του φιλοσόφου⁷⁰. Δεν πρέπει να φύγετε ευχαριστημένοι αλλά με πόνο. Γιατί δεν έρχεστε υγιείς, αλλά ο ένας έχει βγάλει τον ώμο του, ο άλλος έχει απόστημα, κάποιος άλλος έχει συρίγγιο και κάποιος πονοκέφαλο. Μετά, εγώ θα καθίσω και θα σας λέω ασήμαντες ιδέες και φράσεις, κι εσείς θα με επαινέσετε και θα φύγετε, ο ένας παίρνοντας τον ώμο όπως τον έφερε, ο άλλος έχοντας στην ίδια κατάσταση το κεφάλι, ο άλλος έχοντας το συρίγγιο και ο άλλος το

- 32 δὲ τὴν σύριγγα, ὃ δὲ τὸ ἀπόστημα; εἶτα τούτου ἔνεκα ἀποδημήσωσιν ἄνθρωποι νεώτεροι καὶ τοὺς γονεῖς τοὺς αὐτῶν ἀπολίπωσιν καὶ τοὺς φίλους καὶ τοὺς συγγενεῖς καὶ τὸ κτησιδίον, ἵνα σοι «οὐᾶ» φῶσιν ἐπιφωνημάτια λέγοντι; τοῦτο Σωκράτης ἐποίει, τοῦτο Ζήνων, τοῦτο Κλεάνθης;
- 33 Τί οὖν; οὐκ ἔστιν ὁ προτρεπτικὸς χαρακτήρ; Τίς γὰρ οὐ λέγει; ὡς ὁ ἐλεγκτικὸς, ὡς ὁ διδασκαλικός.
- 34 τίς οὖν πώποτε τέταρτον εἶπεν μετὰ τούτων τὸν ἐπιδεικτικόν; τίς γάρ ἐστιν ὁ προτρεπτικός; δύνασθαι καὶ ἐνὶ καὶ πολλοῖς δεῖξαι τὴν μάχην ἐν ἧ κυλίονται· καὶ ὅτι μᾶλλον πάντων φροντίζουσιν ἢ ὧν θέλουσιν. θέλουσι μὲν γὰρ τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν φέροντα, ἀλλαχοῦ δ' αὐτὰ ζητοῦσι. τοῦτο ἵνα γένηται, δεῖ τεθῆναι χίλια βάρη καὶ παρακληθῆναι τοὺς ἀκουσομένους καὶ σὲ ἐν κομφῶ στολιῶ ἢ τριβωναρίῳ ἀναβάντα ἐπὶ πούλβινον διαγράφειν, πῶς Ἀχιλλεὺς ἀπέθανεν; παύσασθε, τοὺς θεοὺς ὑμῖν, καλὰ ὀνόματα καὶ πράγματα κατασχύνοντες, ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς. οὐδὲν προτρεπτικώτερον ἢ ὅταν ὁ λέγων ἐμφαίνῃ τοῖς ἀκούουσιν ὅτι χρειάν αὐτῶν ἔχει. ἢ εἶπέ μοι, τίς ἀκούων ἀναγιγνώσκοντός σου ἢ διαλεγομένου περὶ αὐτοῦ ἠγωνίασεν ἢ ἐπεστράφη; εἰς αὐτὸν ἢ ἐξελθὼν εἶπεν ὅτι «καλῶς μου ἤφατο ὁ φιλόσοφος· οὐκέτι δεῖ ταῦτα

απόστημα; Και μετά, γι' αυτό νέοι άνθρωποι θα φύγουν από το σπίτι και θα εγκαταλείψουν και τους γονείς τους και τους φίλους και τους συγγενείς και την ασήμαντη περιουσία τους, για να σου φωνάζουν «μπράβο», όταν λες τις ασήμαντες φράσεις σου; Αυτό έκανε ο Σωκράτης, αυτό ο Ζήνων, αυτό ο Κλεάνθης;

Τι λοιπόν; Δεν υπάρχει το προτρεπτικό ύφος; - Ποιος διαφωνεί; Όπως υπάρχει το ύφος της επίπληξης, όπως το ύφος της διδασκαλίας. Ποιος, λοιπόν, ανέφερε ποτέ, μαζί μ' αυτά, ως τέταρτο ύφος το επιδεικτικό; Γιατί, ποιο είναι το προτρεπτικό ύφος; Να μπορεί κανείς να δείξει και στον ένα και στους πολλούς την αντίφαση στην οποία κυλιούνται και ότι φροντίζουν μάλλον για τα πάντα και όχι για εκείνα που θέλουν. Γιατί θέλουν, βέβαια, αυτά που οδηγούν στην ευτυχία, αλλά τα φάχνουν σε λάθος μέρος. Για να γίνει αυτό, πρέπει να τοποθετηθούν χίλια καθίσματα, και να προσκαλεστούν οι ακροατές, και εσύ, ντυμένος με ένα ωραίο ένδυμα ή ένα τριμμένο ρουχαλάκι, να ανέβεις στο βήμα για να περιγράψεις πώς πέθανε ο Αχιλλέας; Για όνομα των θεών, σας παρακαλώ, πάψτε, όσο εξαρτάται από εσάς, να ντροπιάζετε τα όμορφα λόγια και τα έργα. Τίποτα πιο προτρεπτικό από το να δηλώνει ο ομιλητής στους ακροατές του ότι τους χρειάζεται. Ή, πες μου ποιος, όταν σε άκουγε να διαβάσεις ή να συζητείς, ανησύχησε για τον εαυτό του ή αντιλήφθηκε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν ή είπε φεύγοντας: «όμορφα ασχολήθηκε μαζί μου ο φιλόσοφος· δεν πρέπει πλέον να τα κάνω αυτά»;

38 ποιεῖν;» οὐχὶ δ', ἂν λίαν εὐδοκιμῆς, λέγει πρὸς
τινα «κομφῶς ἔφρασεν τὰ περὶ τὸν Ξέρξην», ἄλλος
«οὐ' ἀλλὰ τὴν ἐπὶ Πύλαις μάχην;» τοῦτό ἐστιν
ἀκρόασις φιλοσόφου;

κδ'. Περὶ τοῦ μὴ δεῖν προσπᾶσχειν τοῖς οὐκ ἐφ'
ἡμῖν.

1 Τὸ ἄλλου παρὰ φύσιν σοὶ κακὸν μὴ γινέσθω· οὐ
γὰρ συνταπεινοῦσθαι πέφυκας οὐδὲ συνατυχεῖν,
2 ἀλλὰ συνευτυχεῖν. ἂν δέ τις ἀτυχῆ, μέμνησο, ὅτι
παρ' αὐτὸν ἀτυχεῖ. ὁ γὰρ θεὸς πάντας ἀνθρώπους
3 ἐπὶ τὸ εὐδαιμονεῖν, ἐπὶ τὸ εὐσταθεῖν ἐποίησεν.
πρὸς τοῦτο ἀφορμὰς ἔδωκεν, τὰ μὲν ἴδια δούς
ἐκάστω, τὰ δ' ἀλλότρια· τὰ μὲν κωλυτὰ καὶ ἀφαι-
4 ρετὰ καὶ ἀναγκαστὰ οὐκ ἴδια, τὰ δ' ἀκώλυτα ἴδια·
τὴν δ' οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὥσπερ
ἦν ἄξιον τὸν κηδόμενον ἡμῶν καὶ πατρικῶς
5 προοιστάμενον, ἐν τοῖς ἰδίοις. «ἀλλ' ἀποκεχώρηκα
τοῦ δεῖνος καὶ ὀδυνᾶται». διὰ τί γὰρ τὰ ἀλλότρια
ἴδια ἠγήσατο; διὰ τί ὅτε σε βλέπων ἔχαιρεν, οὐκ
ἐπελογίζετο, ὅτι θνητὸς εἶ, ἀποδημητικὸς εἶ;
τοιγαροῦν τίνει δίκας τῆς αὐτοῦ μωρίας. σὺ δ' ἀντι-
τίνος; ἐπὶ τί κλάεις σεαυτόν; ἢ οὐδὲ σὺ ταῦτα ἐμε-

Αν, όμως, τα πηγαίνεις πολύ καλά, δε λείπει σε κάποιον: «ωραία είπες τα σχετικά με τον Ξέρξη», και ο άλλος απαντά: «όχι· αλλά μου άρεσαν αυτά που είπες για τη μάχη στις Θερμοπύλες»; Αυτό σημαίνει να ακούς το φιλόσοφο;

κδ'. Δεν πρέπει να θέλουμε πολύ τα πράγματα που δεν εξαρτώνται από εμάς.

Αυτό που, για τον άλλο, είναι αντίθετο προς τη φύση, να μη γίνει για σένα κακό. Γιατί δε γεννήθηκες για να ταπεινώνεσαι μαζί με τους άλλους, ούτε για να μετέχεις στην ατυχία τους, αλλά για να μοιράζεσαι την ευτυχία τους. Και αν κάποιος είναι άτυχος, να θυμάσαι ότι η ατυχία αφορά τον ίδιο. Γιατί ο θεός δημιούργησε όλους τους ανθρώπους για να είναι ευτυχισμένοι, να είναι γαλήνιοι. Γι' αυτό το σκοπό τους έδωσε τα μέσα, δίνοντας στον καθένα κάποια πράγματα για τον εαυτό του, και κάποια ξένα· αυτά που εμποδίζονται και αφαιρούνται και εξαναγκάζονται δεν είναι δικά του, ενώ τα ανεμπόδιστα είναι δικά του· την ουσία, όμως, του καλού και του κακού, όπως ήταν φυσικό γι' αυτόν που μας φροντίζει και μας προστατεύει σαν πατέρα, την έδωσε για να βρίσκεται στα δικά του. «Αλλά απομακρύνθηκα από τον τάδε και λυπάται». Γιατί, όμως, τα ξένα τα θεώρησε δικά του; Γιατί, όταν χαιρόταν που σε έβλεπε, δεν αναλογιζόταν ότι είσαι θνητός, ότι θα φύγεις ταξίδι; Επομένως, πληρώνει τη δική του ανοησία. Εσύ, όμως, γιατί;

- λέτησας, ἀλλ' ὡς τὰ γύναια τὰ οὐδενὸς ἄξια
 πᾶσιν οἷς ἔχαιρες ὡς αἰεὶ συνεσόμενος συνῆς, τοῖς
 τόποις, τοῖς ἀνθρώποις, ταῖς διατριβαῖς; καὶ νῦν
 κλαίων ἐκάθισας, ὅτι μὴ τοὺς αὐτοὺς βλέπεις καὶ
 6 ἐν τοῖς αὐτοῖς τόποις διατρίβεις. τούτου γὰρ ἄξιος
 εἶ, ἵνα καὶ τῶν κοράκων καὶ κορωνῶν ἀθλιώτερος
 ᾦς, οἷς ἔξεστιν ἵπτασθαι, ὅπου θέλουσιν, καὶ μετοι-
 κοδομεῖν τὰς νεοσιᾶς καὶ τὰ πελάγη διαπερᾶν μὴ
 7 στένουσιν μηδὲ ποθοῦσι τὰ πρῶτα. Ναί· ἀλλ' ὑπὸ
 τοῦ ἄλογα εἶναι πάσχει αὐτά. Ἡμῖν οὖν λόγος ἐπὶ
 ἀτυχία καὶ κακοδαμονία δέδοται ὑπὸ τῶν θεῶν,
 8 ἵν' ἀθλιοί, ἵνα πενθοῦντες διατελώμεν; ἢ πάντες
 ἔστωσαν ἀθάνατοι καὶ μηδεὶς ἀποδημείτω, ἀλλὰ
 μένωμεν ὡς τὰ φυτὰ προσερριζωμένοι· ἂν δέ τις
 ἀποδημήσῃ τῶν συνήθων, καθήμενοι κλαίωμεν καὶ
 πάλιν, ἂν ἔλθῃ, ὀρχώμεθα καὶ κροτῶμεν ὡς τὰ
 παιδιά;
- 9 Οὐκ ἀπογαλακτίσομεν ἤδη ποθ' ἑαυτοὺς καὶ
 μεμνησόμεθα ὧν ἠκούσαμεν παρὰ τῶν φιλοσόφων;
 10 εἴ γε μὴ ὡς ἐπακιδῶν αὐτῶν ἠκούομεν, ὅτι ὁ
 κόσμος οὗτος μία πόλις ἐστὶ καὶ ἡ οὐσία, ἐξ ἧς
 δεδημιούργηται, μία καὶ ἀνάγκη περίοδόν τινα
 εἶναι καὶ παραχώρησιν ἄλλων ἄλλοις καὶ τὰ μὲν
 διαλύεσθαι, τὰ δ' ἐπιγίνεσθαι, τὰ μὲν μένειν ἐν τῷ
 11 αὐτῷ, τὰ δὲ κινεῖσθαι. πάντα δὲ φιλων μεστά πρῶ-

Γιατί κλαις τον εαυτό σου; Ή, ούτε εσύ τα μελέτησες αυτά, αλλά, όπως οι γυναίκες που δεν αξίζουν για τίποτα, ζούσες όλα όσα χαιρόσουν, σα να επρόκειτο να τα ζεις παντοτινά, τους τόπους, τους ανθρώπους, τις ενασχολήσεις; Και τώρα κάθεται και κλαις, γιατί δε βλέπεις τα ίδια πρόσωπα και δε ζεις στα ίδια μέρη. Γιατί γι' αυτό είσαι άξιος, να είσαι πιο ελεεινός και από τα κοράκια και τις κουρούνες, που μπορούν να πετούν όπου θέλουν, και να χτίζουν αλλού τις φωλιές τους και να διαπερνούν τα πελάγη, χωρίς να στεναίνουν και να ποθούν τις πρώτες κατοικίες τους. —Ναι· αλλά αυτά υποφέρουν, γιατί είναι άλογα. —Σ' εμάς, λοιπόν, οι θεοί έδωσαν τη λογική για την ατυχία και την κακοδαιμονία, για να ζούμε ελεεινά, για να πενθούμε; Ή πρέπει όλοι οι άνθρωποι να είναι αθάνατοι και κανείς να μη φεύγει, αλλά να μένουμε, όπως τα φυτά, ριζωμένοι στο έδαφος· και αν κάποιος δικός μας αλλάξει τόπο, να καθόμαστε και να κλαίμε, και πάλι, αν επιστρέφει, να χορεύουμε και να χειροκροτούμε όπως τα παιδιά;

Δε θα απογαλακτίσουμε πια κάποτε τους εαυτούς μας, και δε θα θυμηθούμε αυτά που ακούσαμε από τους φιλοσόφους; Αν, βέβαια, δεν τους ακούγαμε σα ν' ακούμε ραφωδούς, όταν έλεγαν ότι αυτό το σύμπαν είναι μία πόλη, και η ουσία, από την οποία δημιουργήθηκε, είναι μία, και αναγκαστικά υπάρχει ένας κύκλος και κάποια πράγματα παραχωρούν τη θέση τους σε κάποια άλλα, και άλλα πρέπει να διαλύονται, ενώ άλλα να γεννιούνται, άλλα να μένουν στον ίδιο τόπο, και άλλα να κινού-

τα μὲν θεῶν, εἶτα καὶ ἀνθρώπων φύσει πρὸς ἀλλήλους ὠκειωμένων· καὶ δεῖ τοὺς μὲν παρεῖναι ἀλλήλοις, τοὺς δ' ἀπαλλάττεσθαι, τοῖς μὲν συνοῦσι χαίροντας, τοῖς δ' ἀπαλλαττομένοις μὴ ἀχθόμενους. ὁ δ' ἄνθρωπος πρὸς τῷ φύσει μεγαλόφρων εἶναι καὶ πάντων τῶν ἀπροαιρέτων καταφρονητικὸς ἔτι κάκεινο ἔσχηκε τὸ μὴ ἐρριζῶσθαι μηδὲ προσπεφυκέναι τῇ γῆ, ἀλλὰ ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλους ἴεσθαι τόπους ποτὲ μὲν χρειῶν τινῶν ἐπειγουσῶν, ποτὲ δὲ καὶ αὐτῆς τῆς θεάς ἔνεκα.

12
 13
 Καὶ τῷ Ὀδυσσεὶ τὸ συμβᾶν τοιοῦτόν τι ἦν·
 πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω·
 καὶ ἔτι πρόσθεν τῷ Ἡρακλεῖ περιελθεῖν τὴν
 οἰκουμένην ὅλην
 ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντα

14
 καὶ τὴν μὲν ἐκβάλλοντα καὶ καθαίροντα, τὴν δ'
 ἀντεισάγοντα. καίτοι πόσους οἶει φίλους ἔσχεν ἐν
 Θήβαις, πόσους ἐν Ἀθήναις, πόσους δὲ περιερχόμενος
 ἐκτῆσατο, ὅς γε καὶ ἐγάμει, ὅπου καιρὸς

νται. Και ότι όλα είναι γεμάτα από φίλους· πρώτα, βέβαια, από θεούς, και ύστερα από ανθρώπους, που, από τη φύση, είναι οικείοι ο ένας για τον άλλον και πρέπει κάποιος να παραμένουν μαζί, ενώ άλλοι να απομακρύνονται, και να χαιρόμαστε γι' αυτούς που έχουμε μαζί μας, ενώ γι' αυτούς που φεύγουν να μη στενοχωριόμαστε. Και ο άνθρωπος, κοντά στο ότι από τη φύση είναι μεγαλόψυχος και περιφρονεί όλα όσα δεν έχουν να κάνουν με τη βούλησή του, απέκτησε και την ικανότητα να μη ριζώνει ούτε να φυτρώνει στη γη, αλλά κάθε φορά να πηγαίνει σε άλλους τόπους, τότε για κάποιες επείγουσες ανάγκες, τότε και μόνο για να δει κάτι.

Και η μοίρα του Οδυσσέα ήταν κάπως παρόμοια·

είδε τις πόλεις πολλών ανθρώπων και γνώρισε τα ήθη τους⁷¹.

και, ακόμη πιο πριν, ήταν στη μοίρα του Ηρακλή να γυρίσει όλη την οικουμένη

βλέποντας και την αυθαιρεσία των ανθρώπων και την ευνομία⁷²,

εκδιώχοντας και καθαρίζοντας τον κόσμο από τη μια, και βάζοντας στη θέση της την άλλη. Και όμως, πόσους φίλους νομίζεις ότι είχε στη Θήβα, πόσους στην Αθήνα, και πόσους απέκτησε γυρίζοντας τον κόσμο, αυτός που και παντρεύτηκε, όταν ήρθε ο κατάλληλος καιρός, και έ-

15 ἐφάνη αὐτῷ, καὶ ἐπαιδοποιεῖτο καὶ τοὺς παῖδας
 ἀπέλειπεν οὐ στένων οὐδὲ ποθῶν οὐδ' ὡς ὄρφανούς
 16 ἀφιεῖς; ἦδει γάρ, ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ἄνθρωπος ὄρφα-
 νός, ἀλλὰ πάντων αἰεὶ καὶ διηνεκῶς ὁ πατήρ ἐστὶν
 ὁ κηδόμενος. οὐ γὰρ μέχρι λόγου ἠκηκόει, ὅτι πα-
 τήρ ἐστὶν ὁ Ζεὺς τῶν ἀνθρώπων, ὅς γε καὶ αὐτοῦ
 17 πατέρα ᾤετο αὐτὸν καὶ ἐκάλει καὶ πρὸς ἐκείνον
 ἀφορῶν ἔπραττεν ἅ ἔπραττεν. τοιγάρτοι πανταχοῦ
 ἐξῆν αὐτῷ διάγειν εὐδαιμόνως. οὐδέποτε δ' ἐστὶν
 οἷόν τ' εἰς τὸ αὐτὸ ἐλθεῖν εὐδαιμονίαν καὶ πόθον
 18 τῶν οὐ παρόντων. τὸ γὰρ εὐδαιμονοῦν ἀπέχειν δεῖ
 πάντα ἃ θελεῖ, πεπληρωμένῳ τινὶ εἰκέναι· οὐ δί-
 φος δεῖ προσεῖναι αὐτῷ, οὐ λιμόν. Ἄλλ' ὁ Ὀδυσ-
 σεὺς ἐπεπόνθει πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ ἔκλαιεν ἐπὶ
 πέτραις καθεζόμενος. Σὺ δ' Ὀμήρῳ πάντα προσέ-
 19 χεις καὶ τοῖς μύθοις αὐτοῦ; ἢ εἰ ταῖς ἀληθείαις
 ἔκλαιεν, τί ἄλλο ἢ ἐδυστύχει; τίς δὲ καλὸς τε καὶ
 20 ἀγαθὸς δυστυχεῖ; τῷ ὄντι κακῶς διοικεῖται τὰ
 ὅλα, εἰ μὴ ἐπιμελεῖται ὁ Ζεὺς τῶν ἑαυτοῦ πολι-
 τῶν, ἢ ὡσιν ὅμοιοι αὐτῷ, εὐδαιμόνες. ἀλλὰ ταῦ-
 21 τα οὐ θεμιτὰ οὐδ' ὅσια ἐνθυμηθῆναι, ἀλλ' ὁ Ὀδυσ-
 σεὺς, εἰ μὲν ἔκλαιεν καὶ ὠδύρετο, οὐκ ἦν ἀγαθός.
 τίς γὰρ ἀγαθός ἐστὶν ὁ οὐκ εἰδώς, ὅς ἐστιν; τίς δ'
 οἶδεν ταῦτα ἐπιλελησμένος, ὅτι φθαρτὰ τὰ γενό-
 μενα καὶ ἄνθρωπον ἀνθρώπῳ συνεῖναι οὐ δυνατόν

κανε παιδιά, και άφησε πίσω τα παιδιά του χωρίς να στενάζει, ούτε να τα ποθεί ή να κάνει σα να τα είχε αφήσει ορφανά; Γιατί ήξερε ότι κανείς άνθρωπος δεν είναι ορφανός, αλλά για όλους, συνεχώς και ακατάπαυστα, υπάρχει ο πατέρας που φροντίζει. Γιατί γι' αυτόν δεν ήταν απλώς ένας μύθος που είχε ακούσει, ότι ο Δίας είναι πατέρας των ανθρώπων, γιατί και ο ίδιος τον θεωρούσε πατέρα του, και τον αποκαλούσε έτσι, και όλα, όσα έκανε, τα έκανε έχοντας το βλέμμα του σ' εκείνον. Γι' αυτό παντού μπορούσε να ζει ευτυχισμένα. Ποτέ, όμως, δεν είναι δυνατό να συναντηθούν η ευτυχία και ο πόθος γι' αυτά που δεν είναι παρόντα. Γιατί η ευτυχία πρέπει να έχει όλα όσα θέλει, να μοιάζει με κάποιον χορτασμένο· κι αυτόν δεν πρέπει να τον αγγίζει ούτε δίψα ούτε πείνα. —Αλλά ο Οδυσσεάς είχε πονέσει τη γυναίκα του, και έκλαιγε καθισμένος στις πέτρες⁷³. —Κι εσύ για όλα ανατρέχεις στον Όμηρο και τους μύθους του; Αν πράγματι έκλαιγε, τι άλλο ήταν, αν όχι δυστυχισμένος; Ποιος, όμως, καλός και άξιος είναι δυστυχισμένος; Στ' αλήθεια, το σύμπαν διοικείται άσχημα, αν ο Δίας δε φροντίζει για τους πολίτες του, για να είναι όμοιοι μ' αυτόν, δηλαδή ευτυχισμένοι. Όμως αυτά δεν είναι θεμιτό ούτε όσιο να τα σκεφτόμαστε, αλλά ο Οδυσσεάς, αν βέβαια έκλαιγε και οδυρόταν, δεν ήταν καλός⁷⁴. Γιατί, πώς είναι καλός αυτός που δε γνωρίζει ποιος είναι; Και ποιος τα γνωρίζει αυτά, αν έχει ξεχάσει ότι όσα γεννιούνται είναι φθαρτά, και ότι ένας άνθρωπος δεν είναι δυνατό να είναι πάντα μαζί με κάποιον άλλο άνθρωπο;

ἀεὶ; τί οὖν; τῶν μὴ δυνατῶν ἐφίεσθαι ἀνδραπο-
δῶδες, ἡλίθιον, ξένου θεομαχοῦντος, ὡς μόνον οἶόν
τε, τοῖς δόγμασι τοῖς ἑαυτοῦ.

- 22 Ἄλλ' ἡ μήτηρ μου στένει μὴ ὀρῶσά με. Διὰ τί
γὰρ οὐκ ἔμαθεν τούτους τοὺς λόγους; καὶ οὐ τοῦτό
φημι, ὅτι οὐκ ἐπιμελητέον τοῦ μὴ οἰμῶζειν αὐτήν,
23 ἀλλ' ὅτι οὐ δεῖ θέλειν τὰ ἀλλότρια ἐξ ἅπαντος.
λύπη δ' ἡ ἄλλου ἀλλότριόν ἐστίν, ἡ δ' ἐμὴ ἐμόν.
ἐγὼ οὖν τὸ μὲν ἐμόν παύσω ἐξ ἅπαντος, ἐπ' ἐμοὶ
γὰρ ἐστίν· τὸ δ' ἀλλότριον πειράσομαι κατὰ
24 δύναμιν, ἐξ ἅπαντος δ' οὐ πειράσομαι. εἰ δὲ μὴ,
θεομαχήσω, ἀντιθήσω πρὸς τὸν Δία, ἀντιδιατάξο-
μαι αὐτῷ πρὸς τὰ ὅλα. καὶ τάπιχειρα τῆς θεο-
μαχίας ταύτης καὶ ἀπειθείας οὐ παῖδες παιδῶν
ἐκτίσουσιν, ἀλλ' αὐτὸς ἐγὼ μεθ' ἡμέραν, νυκτὸς
διὰ τῶν ἐνυπνίων ἐκπηδῶν, ταρασσόμενος, πρὸς
πᾶσαν ἀπαγγελίαν τρέμων, ἐξ ἐπιστολῶν ἀλλο-
25 τριῶν ἠρτημένην ἔχων τὴν ἑμαυτοῦ ἀπάθειαν. ἀπὸ
Ῥώμης τις ἤκει. «μόνον μὴ τι κακόν». τί δὲ κακόν
ἐκεῖ σοι συμβῆναι δύναται, ὅπου μὴ εἶ; ἀπὸ τῆς
Ἑλλάδος. «μόνον μὴ τι κακόν». οὕτως σοι πᾶς
26 τόπος δύναται δυστυχίας εἶναι αἴτιος. οὐχ ἰκανὸν
ἐκεῖ σε ἀτυχεῖν, ὅπου αὐτὸς εἶ, ἀλλὰ καὶ πέραν
θαλάσσης καὶ διὰ γραμμάτων; οὕτως ἀσφαλῶς σοι

Τι λοιπόν; Να επιθυμείς τα αδύνατα είναι δουλικό, ηλίθιο· είναι σαν κάποιος ξένος να πολεμά το θεό με τη μόνη δύναμη που έχει, τις κρίσεις του.

Αλλά η μητέρα μου στενάζει που δε με βλέπει. —Γιατί, όμως, δεν έμαθε το νόημα αυτών των λόγων; Και δεν ισχυρίζομαι ότι δεν πρέπει να φροντίσεις να μη θρηνεί η μητέρα σου, αλλά ότι δεν πρέπει να θέλουμε με κάθε θυσία τα πράγματα που δε μας ανήκουν. Η λύπη κάποιου άλλου είναι πράγμα ξένο, ενώ η δική μου κάτι δικό μου. Εγώ, λοιπόν, θα βάλω ένα τέλος, με κάθε θυσία, σε ό,τι είναι δικό μου, γιατί είναι κάτι που εξαρτάται από εμένα· το ξένο, όμως, θα προσπαθήσω να το ελέγξω, όσο μπορώ, αλλά δε θα προσπαθήσω με κάθε θυσία. Γιατί, αλλιώς, θα πολεμήσω το θεό, θα έρθω σε αντιπαράθεση με το Δία, θα παραταχθώ εναντίον του για τη διακυβέρνηση του σύμπαντος. Και τη δίκαιη τιμωρία γι' αυτή τη θεομαχία και την απειθαρχία δε θα την υποστούν τα παιδιά των παιδιών, αλλά εγώ ο ίδιος, στη διάρκεια της ημέρας, και τη νύχτα, όταν θα αναπηδώ από τα όνειρά μου και θα ταράζομαι τρέμοντας σε κάθε είδηση, καθώς η ησυχία μου θα εξαρτάται από ξένες επιστολές. Κάποιος ήρθε από τη Ρώμη. «Μόνο να μη φέρνει κακή είδηση». Τι κακό, όμως, μπορεί να σου συμβεί σε κείνο το μέρος που δε βρίσκεσαι; Κάποιος ήρθε από την Ελλάδα. «Μόνο να μη φέρνει κακή είδηση». Έτσι, κάθε τόπος μπορεί να είναι για σένα αιτία δυστυχίας. Δε σου αρκεί να δυστυχείς εκεί που βρίσκεσαι, αλλά πρέπει να είσαι δυστυχής και πέρα από τη θάλασσα,

- 27 τὰ πράγματα ἔχει; Τί οὖν, ἂν ἀποθάνωσιν οἱ ἐκεῖ
 φίλοι; Τί γὰρ ἂν ἄλλο ἢ οἱ θνητοὶ ἀπέθανον; ἢ
 πῶς ἅμα μὲν γηρᾶσαι θέλεις, ἅμα δὲ μηδενὸς τῶν
 28 στεργομένων μὴ ἰδεῖν θάνατον; οὐκ οἶσθ', ὅτι ἐν τῷ
 μακρῷ χρόνῳ πολλὰ καὶ ποικίλα ἀποβαίνειν
 29 ἀνάγκη, τοῦ μὲν πυρετὸν γενέσθαι κρείττονα, τοῦ
 δὲ ληστήν, τοῦ δὲ τύραννον; τοιοῦτο γὰρ τὸ πε-
 ριέχον, τοιοῦτον οἱ συνόντες, φύξη καὶ καύματα
 καὶ τροφαὶ ἀσύμμετροι καὶ ὁδοιπορίαὶ καὶ πλοῦς
 καὶ ἄνεμοι καὶ περιστάσεις ποικίλαι· τὸν μὲν ἀπώ-
 λεσαν, τὸν δ' ἐξώρισαν, τὸν δ' εἰς πρεσβείαν, ἄλλον
 δ' εἰς στρατείαν ἐνέβαλον. κάθησο τοίνυν πρὸς
 30 πάντα ταῦτα ἐπτοημένος, πενθῶν, ἀτυχῶν, δυστυ-
 χῶν, ἐξ ἄλλου ἠρτημένος καὶ τούτου οὐχ ἑνός, οὐ
 δεῦν, ἀλλὰ μυρίων ἐπὶ μυρίοις.
- 31 Ταῦτα ἤκουες παρὰ τοῖς φιλοσόφοις, ταῦτ'
 ἐμάνθανες; οὐκ οἶσθ', ὅτι στρατεία τὸ χρημᾶ ἐστίν;
 τὸν μὲν δεῖ φυλάττειν, τὸν δὲ κατασκοπήσοντα
 ἐξιέναι, τὸν δὲ καὶ πολεμήσοντα· οὐκ οἶόν τ' εἶναι
 32 πάντας ἐν τῷ αὐτῷ οὐδ' ἄμεινον. σὺ δ' ἀφείς ἐκ-
 τελεῖν τὰ προστάγματα τοῦ στρατηγοῦ ἐγκαλεῖς,
 ὅταν τί σοι προσταχθῇ τραχύτερον, καὶ οὐ παρακο-
 λουθεῖς, οἷον ἀποφαίνεις, ὅσον ἐπὶ σοί, τὸ στράτευ-
 μα, ὅτι ἂν σε πάντες μιμήσωνται, οὐ τάφρον σκά-
 φει τις, οὐ χάρακα περιβαλεῖ, οὐκ ἀγρυπνήσει, οὐ

και διαμέσου γραμμάτων; Τόσο ασφαλή είναι τα πράγματα για σένα; -Τι θα γίνει, λοιπόν, αν πεθάνουν οι φίλοι που έχω εκεί; -Γιατί, τι άλλο θα συμβεί, εκτός απ' το ότι πέθαναν άνθρωποι θνητοί; Ή, πώς θέλεις συνάμα να γεράσεις, και μαζί να μη δεις το θάνατο κανενός από τους αγαπημένους σου; Δεν ξέρεις ότι, με το πέρασμα του χρόνου, είναι ανάγκη να συμβαίνουν πολλά και διάφορα πράγματα· τον έναν να τον καταβάλλει ο πυρετός, τον άλλον ο ληστής και κάποιον άλλον ο τύραννος; Γιατί έτσι είναι αυτό που μας περιέχει, έτσι αυτό που περιέχει τους συντρόφους· φύχος και καύσωνας και ακατάλληλες τροφές και οδοιπορίες και ταξίδι στη θάλασσα και άνεμοι και ποικίλες περιστάσεις· τον έναν τον κατέστρεψαν, τον άλλον τον εξόρισαν, κάποιον τον έστειλαν πρέσβη, και κάποιον άλλο σε εκστρατεία. Κάθισε λοιπόν να πτοείσαι για όλα αυτά, να πενθείς, να είσαι ατυχής, δυστυχής, να εξαρτάσαι από κάτι άλλο, και όχι από ένα ή δύο πράγματα, αλλά από δεκάδες χιλιάδων.

Αυτά άκουγες κοντά στους φιλοσόφους, αυτά μάθαινες; Δεν ξέρεις ότι η υπόθεση της ζωής είναι εκστρατεία; Ότι ο ένας πρέπει να φυλάει, ο άλλος να βγαίνει για να κατασκοπεύσει, και ο άλλος για να πολεμήσει· δεν είναι δυνατό να μένουν όλοι στην ίδια θέση, ούτε, βέβαια, το καλύτερο. Εσύ, όμως, παραμελείς να εκτελέσεις τις διαταγές του στρατηγού και τον κατηγορείς, όταν σε διατάξει κάτι πιο δύσκολο, και δεν καταλαβαίνεις σε ποια κατάσταση φέρνεις το στράτευμα, όσο εξαρτάται από σένα· γιατί, αν σε μιμηθούν όλοι, κανείς δε θα σκάφει χα-

- 33 κινδυνεύσει, ἀλλὰ ἄχρηστος δόξει στρατεύεσθαι.
 πάλιν ἐν πλοίῳ ναύτης ἂν πλέης, μίαν χώραν κά-
 τεχε καὶ ταύτην προσλιπάρει· ἂν δ' ἐπὶ τὸν ἰστόν
 ἀναβῆναι δέη, μὴ θέλε, ἂν εἰς τὴν πῦραν δια-
 δραμεῖν, μὴ θέλε· καὶ τίς ἀνέξεται σου κυβερνήτης;
 οὐχὶ δ' ὡς σκεῦος ἄχρηστον ἐκβαλεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ
 34 ἐμπόδιον καὶ κακὸν παράδειγμα τῶν ἄλλων ναυ-
 τῶν; οὕτως δὲ καὶ ἐνθάδε· στρατεία τίς ἐστίν ὁ
 βίος ἐκάστου καὶ αὕτη μακρὰ καὶ ποικίλη. τηρεῖν
 σε δεῖ τὸ τοῦ στρατιώτου καὶ τοῦ στρατηγοῦ πρὸς
 νεῦμα πράσσειν ἕκαστα· εἰ οἷόν τε, μαντευόμενον ἃ
 35 θέλει. οὐδὲ γὰρ ὅμοιος ἐκεῖνος ὁ στρατηγὸς καὶ
 οὗτος οὔτε κατὰ τὴν ἰσχὺν οὔτε κατὰ τὴν τοῦ
 36 ἥθους ὑπεροχὴν. τέταξαι ἐν πόλει ἡγεμόνι καὶ οὐκ
 ἐν ταπεινῇ τινὶ χώρᾳ, οὐκ ἐπέτειος ἀλλ' ἀεὶ
 βουλευτῆς. οὐκ οἶσθ', ὅτι τὸν τοιοῦτον ὀλίγα μὲν
 δεῖ οἰκονομεῖν, τὰ πολλὰ δ' ἀποδημεῖν ἄρχοντα ἢ
 ἀρχόμενον ἢ ὑπηρετοῦντά τινι ἀρχῇ ἢ στρα-
 τευόμενον ἢ δικάζοντα; εἰτά μοι θέλεις ὡς φυτὸν
 37 προσηρητῆσθαι τοῖς αὐτοῖς τόποις καὶ προσερ-
 ριζῶσθαι; Ἡδὺ γάρ ἐστιν. Τίς οὐ φησιν; ἀλλὰ καὶ
 ζωμὸς ἡδύς ἐστι καὶ γυνὴ καλὴ ἡδύ ἐστιν. τί ἄλλο
 λέγουσιν οἱ τέλος ποιούμενοι τὴν ἡδονήν;

ράκωμα, δε θα περιφράξει με πασσάλους, δε θα αγρυπνήσει, δε θα κινδυνεύσει, αλλά θα φανεί άχρηστος στρατιώτης. Πάλι, αν ταξιδεύεις σε πλοίο ως ναύτης, μια θέση να κρατάς, και να μένεις σ' αυτή και αν πρέπει να ανέβεις στο κατάρτι, μη θελήσεις να το κάνεις· αν πρέπει να τρέξεις στην πλώρη, μην το θελήσεις. Και ποιος κυβερνήτης θα σε ανεχτεί; Δε θα σε πετάξει σαν άχρηστο σκεύος, αφού δε θα είσαι τίποτε άλλο, παρά εμπόδιο και κακό παράδειγμα για τους άλλους ναύτες; Το ίδιο συμβαίνει και εδώ· η ζωή καθενός είναι ένα είδος εκστρατείας, και αυτή είναι μεγάλη και πολύπλοκη. Πρέπει να διατηρείς το χαρακτήρα του στρατιώτη και να κάνεις το καθετί σύμφωνα με τη διαταγή του στρατηγού· κι αν είναι δυνατό, μαντεύοντας αυτά που θέλει. Γιατί εκείνος ο στρατηγός και αυτός, ο συνηθισμένος, δεν είναι καθόλου όμοιοι, ούτε στη δύναμη ούτε στην υπεροχή του χαρακτήρα. Έχεις ταχθεί σε μία ηγεμονική πόλη, και όχι σε κάποιον ταπεινό τόπο, και όχι για ένα χρόνο, αλλά για πάντα στη θέση του βουλευτή. Δεν ξέρεις ότι ένας τέτοιος άνθρωπος πρέπει να ασχολείται ελάχιστα με τη διεύθυνση του σπιτιού του, και περισσότερο να ταξιδεύει ως αρχηγός ή ως υπήκοος, είτε υπηρετώντας κάποια αρχή είτε ως στρατιώτης είτε ως δικαστής; Και μετά θέλεις να προσκολληθείς στους ίδιους τόπους και να ριζώσεις σα φυτό; —Ναι, γιατί είναι ευχάριστο. —Ποιος το αρνείται; Αλλά και η σούπα είναι ευχάριστη, και μια ωραία γυναίκα είναι ευχάριστο πράγμα. Τι άλλο λένε αυτοί που κάνουν σκοπό τους την ευχαρίστηση;

- 38 Οὐκ αἰσθάνη, τίνων ἀνθρώπων φωνὴν ἀφήκας;
 ὅτι Ἐπικουρείων καὶ κιναιδῶν; εἶτα τὰ ἐκείνων
 ἔργα πράσσων καὶ τὰ δόγματα ἔχων τοὺς λόγους
 ἡμῖν λέγεις τοὺς Ζήνωνος καὶ Σωκράτους; οὐκ
 39 ἀπορρίψεις ὡς μακροτάτῳ τἀλλότρια, οἷς κοσμηῆ
 μηδὲν σοι προσήκουσιν; ἢ τί ἄλλο θέλουσιν ἐκεῖνοι
 ἢ καθεύδειν ἀπαραποδίστως καὶ ἀναναγκάστως
 καὶ ἀναστάντες ἐφ' ἡσυχίας χασμήσασθαι καὶ τὸ
 πρόσωπον ἀποπλῦναι, εἶτα γράφαι καὶ ἀναγνῶναι
 ἃ θέλουσιν, εἶτα φλυαρῆσαι τί ποτ' ἐπαινούμενοι
 ὑπὸ τῶν φίλων, ὅ τι ἂν λέγωσιν, εἶτα εἰς περι-
 πατον προελθόντες καὶ ὀλίγα περιπατήσαντες λού-
 σασθαι, εἶτα φαγεῖν, εἶτα κοιμηθῆναι, οἷαν δὴ
 κοίτην καθεύδειν τοὺς τοιούτους εἰκός-τί ἂν τις
 λέγοι; ἔξεστιν γὰρ τεχμαίρεσθαι.
- 40 Ἄγε, φέρε μοι καὶ σὺ τὴν σαυτοῦ διατριβὴν, ἣν
 ποθεῖς, ζηλωτὰ τῆς ἀληθείας καὶ Σωκράτους καὶ
 41 Διογένης. τί θέλεις ἐν Ἀθήναις ποιεῖν; ταῦτα
 αὐτά; μὴ τι ἕτερα; τί οὖν Στωικὸν σαυτὸν εἶναι
 λέγεις; εἶτα οἱ μὲν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας κατα-
 φευδόμενοι κολάζονται πικρῶς, τοὺς δ' οὕτως με-
 γάλου καὶ σεμνοῦ καταφευδομένους πράγματος
 καὶ ὀνόματος ἀβῶους ἀπαλλάττεσθαι δεῖ; ἢ τοῦ-
 42 τό γε οὐ δυνατόν, ἀλλ' ὁ νόμος θεῖος καὶ ἰσχυρὸς
 καὶ ἀναπόδραστος οὗτός ἐστιν ὁ τὰς μεγίστας
 43 εἰσπρασσόμενος κολάσεις παρὰ τῶν τὰ μέγιστα

Δεν αντιλαμβάνεσαι ποιων ανθρώπων τα λόγια προφέρεις; Ότι αυτοί είναι Επικούρειοι και κίναιδοι; Και μετά, ενώ κάνεις αυτά που κάνουν εκείνοι και υιοθετείς τις απόψεις τους, μας λες τα λόγια του Ζήνωνα και του Σωκράτη; Δε θα πετάξεις, όσο πιο μακριά μπορείς, τα ξένα, με τα οποία στολίζεσαι χωρίς να σου ταιριάζουν καθόλου; Ή, τι άλλο θέλουν εκείνοι, πέρα απ' το να κοιμούνται ανεμπόδιστα και χωρίς να τους εξαναγκάζουν, και, αφού σηκωθούν, να χασμουρηθούν με την ησυχία τους και να πλύνουν το πρόσωπό τους, και μετά να γράφουν και να διαβάσουν αυτά που θέλουν, και, στη συνέχεια, να φλυαρήσουν για το ένα ή το άλλο και να τους επαινούν οι φίλοι, για οτιδήποτε πουν, και έπειτα να βγουν για περίπατο, και, αφού περπατήσουν λίγο, να λουστούν, μετά να φάνε, και μετά να κοιμηθούν σε τέτοιο κρεβάτι, που είναι φυσικό να κοιμούνται αυτοί οι άνθρωποι — γιατί να πω τη λέξη; Γιατί εσύ μπορείς να συμπεράνεις περί τίνος πρόκειται.

Έλα, παρουσιάσέ μου και εσύ το δικό σου τρόπο ζωής, αυτόν που ποθείς, ζηλωτή της αλήθειας και του Σωκράτη και του Διογένη. Τι θέλεις να κάνεις στην Αθήνα; Τα ίδια; Μήπως κάτι διαφορετικό; Γιατί, λοιπόν, λες ότι είσαι Στωικός; Και μετά, ενώ όσοι ισχυρίζονται ψευδώς πως είναι Ρωμαίοι πολίτες, τιμωρούνται αυστηρά, αυτοί που ψεύδονται για μια τόσο σημαντική και σπουδαία υπόθεση και έναν τέτοιο τίτλο, πρέπει να απαλλάσσονται ως αθώοι; Ή αυτό δεν είναι δυνατό, αλλά θεός και ισχυρός και αναπόδραστος είναι ο νόμος που εισπράττει

ἀμαρτανόντων; τί γὰρ λέγει; «ὁ προσποιούμενος τὰ μηδὲν πρὸς αὐτὸν ἔστω ἀλαζών, ἔστω κενόδοξος· ὁ ἀπειθῶν τῇ θεῷ διοικήσει ἔστω ταπεινός, ἔστω δοῦλος, λυπειόθω, φθονεῖτω, ἔλεείτω, τὸ κεφάλαιον πάντων, δυστυχεῖτω, θρηνεῖτω».

- 44 Τί οὖν; θέλεις με τὸν δεῖνα θεραπεύειν; ἐπὶ θύρας αὐτοῦ πορευέσθαι; Εἰ τοῦτο αἶρει λόγος, ὑπὲρ τῆς πατριδος, ὑπὲρ τῶν συγγενῶν, ὑπὲρ ἀνθρώπων, διὰ τί μὴ ἀπέλθης; ἀλλ' ἐπὶ μὲν τὰς τοῦ σκυτέως οὐκ αἰσχύνῃ πορευόμενος, ὅταν δέῃ ὑποδημάτων, οὐδ' ἐπὶ τὰς τοῦ κηπουροῦ, ὅταν θιδράκων, ἐπὶ δὲ τὰς τῶν πλουσίων, ὅταν τινὸς ὁμοίου δέῃ; Ναί· τὸν σκυτέα γὰρ οὐ θαυμάζω. Μηδὲ τὸν πλούσιον. Οὐδὲ τὸν κηπουρὸν κολακεύσω. Μηδὲ τὸν πλούσιον. Πῶς οὖν τύχω οὐδέομαι; Ἐγὼ δέ
45 σοι λέγω ὅτι «ὡς τευξόμενος ἀπέρχου;» οὐχὶ δὲ μόνον, ἵνα πράξης τὸ σαυτῷ πρόπον; Τί οὖν ἔτι
46 πορευόμεαι; Ἴν' ἀπέλθης, ἵνα ἀποδεδωκῶς ἦς τὰ τοῦ πολίτου ἔργα, τὰ ἀδελφοῦ, τὰ φίλου. καὶ λοι-
47 πὸν μέμνησο, ὅτι πρὸς σκυτέα ἀφίξαι, πρὸς λαχονοπώλην, οὐδενὸς μεγάλου ἢ σεμνοῦ ἔχοντα τὴν ἐξουσίαν, κἂν αὐτὸ πολλοῦ πωλῆ. ὡς ἐπὶ τὰς
48 θιδρακας ἀπέρχῃ· ὀβολοῦ γὰρ εἰσιν, ταλάντου δ' οὐκ εἰσίν. οὕτως κἀνταῦθα. τοῦ ἐπὶ θύρας ἐλθεῖν
49

τις μεγαλύτερες ποινές απ' αυτούς που διαπράττουν τα πιο σοβαρά αδικήματα; Γιατί, τι λέει; «Αυτός που οικειοποιείται όσα δεν του ανήκουν, να είναι αλαζόνας, να είναι ματαιόδοξος· αυτός που δεν πειθαρχεί στη θεία διακυβέρνηση να είναι ελεεινός, να είναι δούλος, να λυπάται, να φθονεί, να οικτρίζει και, με λίγα λόγια, να είναι δυστυχής και να θρηνεί».

Τι λοιπόν; Θέλεις να υπηρετώ τον τάδε; Να πηγαίνω μπροστά στην πόρτα του; -Αν αυτό το επιβάλλει η λογική, για το καλό της πατρίδας, για τους συγγενείς, για τους ανθρώπους, γιατί να μην πας; Αλλά, δεν ντρέπεσαι να πηγαίνεις στην πόρτα του υποδηματοποιού, όταν χρειάζεσαι παπούτσια, ούτε στην πόρτα του κηπουρού, όταν χρειάζεσαι μαρούλια, και στην πόρτα των πλουσίων, όταν χρειάζεσαι κάτι δικό τους; -Ναι· γιατί τον υποδηματοποιό δεν τον θαυμάζω. -Ούτε τον πλούσιο. -Ούτε τον κηπουρό θα κολακεύω. -Ούτε τον πλούσιο. -Πώς, λοιπόν, θα πάρω αυτό που χρειάζομαι; -Εγώ, όμως, σου λέω: «Πήγαινε να το πάρεις», και δε λέω απλώς πήγαινε να κάνεις αυτό που σου ταιριάζει; -Γιατί, λοιπόν, πηγαίνω ακόμη; -Για να φύγεις, για να έχεις εκπληρώσει τα καθήκοντα του πολίτη, του αδελφού, του φίλου. Και στο εξής να θυμάσαι ότι ήρθες στον υποδηματοποιό, στο λαχανοπώλη, σε κάποιον που δεν εξουσιάζει τίποτε σπουδαίο ή σημαντικό, ακόμη και αν το πουλάει ακριβά. Πηγαίνεις σα να επρόκειτο για τα μαρούλια· αξίζουν, όμως, έναν οβολό, δεν αξίζουν ένα τάλαντο. Το ίδιο συμβαίνει και στη ζωή. Η υπόθεση α-

ἄξιον τὸ πρᾶγμα ἔστω, ἀφίξομαι. τοῦ διαλεχθῆναι οὕτως ἔστω, διαλεχθήσομαι. ἀλλὰ καὶ τὴν χεῖρα δεῖ καταφιλήσαι καὶ θωπεῦσαι δι' ἐπαίνου. ἅπαγε, ταλάντου ἐστίν· οὐ λυσιτελεῖ μοι οὐδὲ τῇ πόλει οὐδὲ τοῖς φίλοις ἀπολέσαι καὶ πολίτην ἀγαθὸν καὶ φίλον.

- 50 Ἄλλὰ δόξεις μὴ προτεθυμησθαι μὴ ἀνύσας. πάλιν ἐπελάθου, τίνος ἔνεκα ἐλήλυθας; οὐκ οἶσθ', ὅτι ἀνὴρ καλὸς καὶ ἀγαθὸς οὐδὲν ποιεῖ τοῦ δόξαι ἔνεκα, ἀλλὰ τοῦ πεπραχθαι καλῶς; Τί οὖν ὄφελος
- 51 αὐτῷ τοῦ πρᾶξαι καλῶς; Τί δ' ὄφελος τῷ γράφοντι τὸ Δίωνος ὄνομα, ὡς χρὴ γράφειν; αὐτὸ τὸ γράφαι. Ἐπαθλον οὖν οὐδέν; Σὺ δὲ ζητεῖς ἔπαθλον ἀνδρὶ ἀγαθῷ μείζον τοῦ τὰ καλὰ καὶ δίκαια
- 52 πράττειν; ἐν Ὀλυμπίᾳ δ' οὐδεὶς ἄλλο οὐδέν, ἀλλ' ἀρκεῖν σοι δοκεῖ τὸ ἐστεφανῶσθαι Ὀλύμπια. οὕτως σοι μικρὸν καὶ οὐδενὸς ἄξιον εἶναι φαίνεται τὸ εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ εὐδαιμόνα; πρὸς ταῦτα ὑπὸ
- 53 θεῶν εἰς τὴν πόλιν ταύτην εἰσηγμένους καὶ ἤδη τῶν ἀνδρῶν ἔργων ὀφειλῶν ἀπτεσθαι τιτθᾶς ἐπιποθεῖς καὶ μάρμην καὶ κάμπτει σε καὶ ἀποθηλύνει κλαίοντα γύναια μωρὰ; οὕτως οὐδέποτε παύσει παιδίον ὦν νήπιον; οὐκ οἶσθ', ὅτι ὁ τὰ παιδίου ποιῶν ὅσω πρεσβύτερος τοσούτῳ γελοιότερος;
- 54 Ἐν Ἀθήναις δ' οὐδένα ἐώρας εἰς οἶκον αὐτοῦ

ξίζει να πας στην πόρτα κάποιου· έστω, θα πάω. Αξίζει, επίσης, να συζητήσεις· καλά, θα συζητήσω. Αλλά πρέπει να του φιλήσω και το χέρι, και να τον κολακεύσω με έπαινο. Πήγαινε, αξίζει ένα τάλαντο. Δεν ωφελεί ούτε εμένα, ούτε την πόλη, ούτε τους φίλους να καταστρέψω έναν καλό πολίτη και ένα φίλο.

Αλλά, αν δεν το κατορθώσεις, θα δώσεις την εντύπωση ότι δεν ήσουν αρκετά πρόθυμος. Πάλι ξέχασες για ποιο σκοπό έχεις έρθει; Δεν ξέρεις ότι ο καλός και άξιος άνδρας δεν κάνει τίποτε για τις εντυπώσεις, αλλά για να πράξει σωστά; -Λοιπόν, τι θα τον ωφελήσει να πράξει σωστά; -Και το όφελος γι' αυτόν που γράφει το όνομα του Δίωνα, όπως πρέπει να το γράφει; Το ίδιο το γράφημο. -Δεν υπάρχει, λοιπόν, κανένα έπαθλο; -Μα εσύ φάχνεις, για τον άξιο άνδρα, έπαθλο μεγαλύτερο απ' το ότι πράττει τα καλά και δίκαια; Στην Ολυμπία, όμως, κανείς δε θέλει τίποτε άλλο, αλλά νομίζεις πως είναι αρκετό να πάρεις τον ολυμπιακό στέφανο. Τόσο μικρό και ανάξιο σου φαίνεται να είναι κάποιος καλός και άξιος και ευτυχής; Και τη στιγμή που οι θεοί σε έφεραν γι' αυτούς τους σκοπούς σ' αυτή την πόλη⁷⁵, και ήδη οφείλεις να καταπιαστείς με τα έργα του ανθρώπου, ποθείς διακαώς τις τροφούς και τη μαμά σου, και σε λυγίζει και σε εκθηλώνει το κλάμα των ανόητων κακόμοιρων γυναικών; Και έτσι, ποτέ δε θα πάψεις να είσαι νήπιος; Δεν ξέρεις ότι, όσο μεγαλύτερος είναι αυτός που κάνει σαν παιδί, τόσο πιο γελοίος γίνεται;

Στην Αθήνα δεν έβλεπες κανένα, όταν πήγαινες στο

- φοιτῶν; Ὅν ἐβουλόμην. Καὶ ἐνθάδε τοῦτον θέλε
 ὄραν καὶ ὄν βούλει ὄφει· μόνον μὴ ταπεινῶς, μὴ
 55 μετ' ὀρέξεως ἢ ἐκκλίσεως καὶ ἔσται τὰ σὰ καλῶς.
 τοῦτο δ' οὐκ ἐν τῷ ἐλθεῖν ἐστὶν οὐδ' ἐν τῷ ἐπί
 56 θύραις στῆναι, ἀλλ' ἐνδον ἐν τοῖς δόγμασιν. ὅταν
 τὰ ἐκτὸς καὶ ἀπροαίρετα ἠτιμακῶς ἦς καὶ μηδὲν
 αὐτῶν σὸν ἠγγημένος, μόνα δ' ἐκεῖνα σά, τὸ κρίναι
 καλῶς, τὸ ὑπολαβεῖν, τὸ ὀρμηῆσαι, τὸ ὀρεχθῆναι,
 57 τὸ ἐκκλίνειν, ποῦ ἔτι κολακείας τόπος, ποῦ ταπει-
 νοφροσύνης; τί ἔτι ποθεῖς τὴν ἡσυχίαν τὴν ἐκεῖ, τί
 τοὺς συνήθεις τόπους; ἔκδεξαι βραχὺ καὶ τούτους
 πάλιν ἔξεις συνήθεις. εἶτα ἂν οὕτως ἀγεννῶς ἔχῃς,
 πάλιν καὶ τούτων ἀπαλλαττόμενος κλαῖε καὶ
 στένε.
- 58 Πῶς οὖν γένωμαι φιλόστοργος; Ὡς γενναῖος,
 ὡς εὐτυχής· οὐδέποτε γὰρ αἰρεῖ ὁ λόγος ταπεινὸν
 εἶναι οὐδὲ κατακλᾶσθαι οὐδ' ἐξ ἄλλου κρέμασθαι
 οὐδὲ μέμφασθαί ποτε θεὸν ἢ ἄνθρωπον. οὕτως μοι
 59 γίνου φιλόστοργος ὡς ταῦτα τηρήσων· εἰ δὲ διὰ
 τὴν φιλοστοργίαν ταύτην, ἦντινά ποτε καλεῖς
 φιλοστοργίαν, δοῦλος μέλλεις εἶναι καὶ ἄθλιος, οὐ
 60 λυσιτελεῖ φιλόστοργον εἶναι. καὶ τί κωλύει φιλεῖν
 τινα ὡς θνητόν, ὡς ἀποδημητικόν; ἢ Σωκράτης
 οὐκ ἐφίλει τοὺς παῖδας τοὺς ἑαυτοῦ; ἀλλ' ὡς ἐλεύ-

σπίτι του; -Αυτόν που ήθελα. -Και εδώ να θέλεις να δεις αυτόν, και θα δεις αυτόν που θέλεις: αρκεί να μην πας ταπεινά, να μην πας με επιθυμία ή αποστροφή και όλα με σένα θα πάνε καλά. Αυτό, όμως, δε θα συμβεί με το να έρθεις, ούτε με το να σταθείς στην πόρτα, αλλά θα το βρεις μέσα στις κρίσεις. Όταν έχεις περιφρονήσει τα εξωτερικά πράγματα και όσα δεν έχουν να κάνουν με τη βούληση, και δε θεωρείς δικό σου τίποτε από αυτά, αλλά μόνο εκείνα θεωρείς δικά σου, τη σωστή δηλαδή κρίση, τη σκέψη, την επιλογή, την επιθυμία, την αποστροφή, πού υπάρχει ακόμα θέση για κολακεία, πού για ταπεινοφροσύνη; Γιατί ποθείς ακόμη την ησυχία που είχες εκεί, γιατί ποθείς τους γνωστούς σου τόπους; Περίμενε λίγο, και αυτοί εδώ θα σου είναι πάλι οικείοι. Και μετά, αν είσαι τόσο ταπεινός, κλάψε και θρήνησε ξανά, όταν αφήσεις και αυτούς.

Πώς, λοιπόν, θα γίνω φιλόστοργος; -Ως γενναίος, ως ευτυχής: γιατί η λογική ποτέ δεν αποφασίζει να είσαι ταπεινός, ούτε να καταθλίβεσαι, ούτε να κρέμεσαι από κάτι άλλο, ούτε να κατηγορείς ποτέ θεό ή άνθρωπο. Για μένα, πρέπει να γίνεις φιλόστοργος τηρώντας αυτές τις προϋποθέσεις: αν, όμως, μ' αυτή τη φιλοστοργία, ό,τι και αν ονομάξεις φιλοστοργία, είναι να γίνεις δούλος και άθλιος, δεν ωφελεί να είσαι φιλόστοργος. Και τι σε εμποδίζει να αγαπάς κάποιον ως θνητό, ως έναν που θα φύγει και θα σ' αφήσει; Ή μήπως ο Σωκράτης δεν αγαπούσε τα παιδιά του; Αλλά τα αγαπούσε ως ελεύθερος άνθρωπος, ως κάποιος που έχει στο νου του ότι πρέπει

61 θερος, ὡς μεμνημένος, ὅτι πρῶτον δεῖ θεοῖς εἶναι
 φίλον. διὰ τοῦτο οὐδὲν παρέβη τῶν προπόντων
 ἀνδρὶ ἀγαθῷ οὔτ' ἀπολογούμενος οὔθ' ὑποτιμώ-
 62 μενος οὔτ' ἔτι πρόσθεν βουλευῶν ἢ στρατευόμενος.
 ἡμεῖς δὲ πάσης προφάσεως πρὸς τὸ ἀγγενεῖς εἶ-
 ναι εὐποροῦμεν, οἱ μὲν διὰ παῖδα, οἱ δὲ διὰ μητέρα,
 63 ἄλλοι δὲ δι' ἀδελφούς. δι' οὐδένα δὲ προσήκει
 δυστυχεῖν, ἀλλὰ εὐτυχεῖν διὰ πάντας, μάλιστα δὲ
 64 διὰ τὸν θεὸν τὸν ἐπὶ τοῦτο ἡμᾶς κατασκευάσαντα.
 ἄγε, Διογένης δ' οὐκ ἐφίλει οὐδένα, ὃς οὕτως
 ἡμερος ἦν καὶ φιλάνθρωπος, ὥστε ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ
 τῶν ἀνθρώπων τοσοῦτους πόνους καὶ τάλαιπωρίας
 τοῦ σώματος ἄσμενος ἀναδέχεσθαι; ἀλλ' ἐφίλει
 65 πῶς; ὡς τοῦ Διὸς διάκονον ἔδει, ἅμα μὲν κηδό-
 μενος, ἅμα δ' ὡς τῷ θεῷ ὑποτεταγμένος. διὰ τοῦ-
 66 το πᾶσα γῆ πατρὶς ἦν ἐκείνῳ μόνῳ, ἐξαίρετος δ'
 οὐδεμία· καὶ ἀλοὺς οὐκ ἐπόθει τὰς Ἀθήνας οὐδὲ
 τοὺς ἐκεῖ συνήθεις καὶ φίλους, ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς
 67 πειραταῖς συνήθης ἐγένετο καὶ ἐπανορθοῦν ἐπειρά-
 το. καὶ πραθεῖς ὕστερον ἐν Κορίνθῳ διῆγεν οὕτως
 ὡς πρόσθεν ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς Περραιβοὺς δ' ἂν
 ἀπελθὼν ὡσαύτως εἶχεν. οὕτως ἐλευθερία γίνεται
 68 διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὅτι «ἐξ οὗ μ' Ἀντισθένης ἠλευ-
 θέρωσεν, οὐκέτι ἐδούλευσα». πῶς ἠλευθέρωσεν; ἄ-
 κουε, τί λέγει· «ἐδίδαξέν με τὰ ἐμὰ καὶ τὰ οὐκ

πρώτα να είναι φίλος με τους θεούς. Γι' αυτό δεν παραβίασε τίποτε από αυτά που αρμόζουν στον άξιο άνθρωπο, ούτε υπερασπίζοντας τον εαυτό του, ούτε προτείνοντας μικρότερη ποινή γι' αυτόν, ούτε, ακόμη πιο πριν, με τις υπηρεσίες του ως βουλευτής ή στρατιώτης. Εμείς, όμως, έχουμε άφθονες προφάσεις για να είμαστε ταπεινοί: άλλοι για το παιδί, άλλοι για τη μητέρα και άλλοι για τους αδελφούς. Δεν ταιριάζει, όμως, να είμαστε δυστυχισμένοι για κανέναν, αλλά να ευτυχούμε με όλα, και κυρίως με το θεό, που μας έφτιαξε γι' αυτό το σκοπό. Εμπρός, πες μου, ο Διογένης δεν αγαπούσε κανέναν, αυτός που ήταν τόσο πράος και φιλόανθρωπος, ώστε να υπομένει με ευχαρίστηση τόσους κόπους και ταλαιπωρίες του σώματος, για χάρη της κοινής ευημερίας των ανθρώπων; Αλλά πώς αγαπούσε; Όπως άρμοζε σ' έναν υπηρέτη του Δία, φροντίζοντας, δηλαδή, για τους ανθρώπους, αλλά όντας, συνάμα, υποταγμένος στο θεό. Γι' αυτό, για εκείνον μόνο, ήταν πατρίδα όλη η γη και όχι ένα ιδιαίτερο μέρος: και όταν τον συνέλαβαν, δεν ήθελε την Αθήνα, ούτε τους γνωστούς και φίλους που είχε εκεί, αλλά έγινε φίλος με τους ίδιους τους πειρατές και προσπαθούσε να τους διορθώσει. Και όταν, αργότερα, πουλήθηκε στην Κόρινθο, ζούσε με τον ίδιο τρόπο που ζούσε πριν στην Αθήνα, και, αν ακόμη πήγαινε στους Περραιβούς, θα ενεργούσε το ίδιο. Έτσι κατορθώνεται η ελευθερία. Γι' αυτό έλεγε: «από τότε που με ελευθέρωσε ο Αντισθένης, δεν έγινα ξανά δούλος»⁷⁶. Πώς τον ελευθέρωσε; Άκου τι λέει: «μου δίδαξε αυτά που είναι δικά μου

- 69 ἐμά κτησις οὐκ ἐμή· συγγενεῖς, οἰκεῖοι, φίλοι, φή-
 μη, συνήθεις τόποι, διατριβή, πάντα ταῦτα ὅτι ἀλ-
 λότρια. "ὄν οὖν τί; χρήσις φαντασιῶν." ταύτην
 ἔδειξέν μοι ὅτι ἀκώλυτον ἔχω, ἀνανάγκαστον·
 οὐδεὶς ἐμποδίσαι δύναται, οὐδεὶς βιάσασθαι ἄλλως
 70 χρῆσασθαι ἢ ὡς θέλω. τίς οὖν ἔτι ἔχει μου
 ἐξουσίαν; Φίλιππος ἢ Ἀλέξανδρος ἢ Περδίκκας ἢ
 ὁ μέγας βασιλεὺς; πόθεν αὐτοῖς; τὸν γὰρ ὑπ' ἀν-
 θρώπου μέλλοντα ἠττᾶσθαι πολὺ πρότερον ὑπὸ
 71 τῶν πραγμάτων δεῖ ἠττᾶσθαι». οὔτινος οὖν οὐχ
 ἡδονὴ κρείττων ἐστίν, οὐ πόνος, οὐ δόξα, οὐ
 πλοῦτος, δύναται δ', ὅταν αὐτῷ δόξη, τὸ σωματίον
 ὅλον προσπτύσας τινὶ ἀπελθεῖν, τίνος ἔτι οὗτος
 72 δοῦλός ἐστιν, τίνι ὑποτέταχται; εἰ δ' ἡδέως ἐν
 Ἀθήναις διῆγεν καὶ ἠττητο ταύτης τῆς διατριβῆς,
 ἐπὶ παντὶ ἂν ἦν τὰ ἐκείνου πράγματα, ὁ ἰσχυ-
 73 ρότερος κύριος ἂν ἦν λυπῆσαι αὐτόν. πῶς ἂν δο-
 κεῖς τοὺς πειρατὰς ἐκολάκευεν, ἴν' αὐτὸν Ἀθη-
 ναίων τινὲς πωλήσωσιν, ἴν' ἴδῃ ποτὲ τὸν Πειραιᾶ
 74 τὸν καλὸν καὶ τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὴν ἀκρόπολιν;
 75 τίς ὦν ἴδῃς, ἀνδράποδον; δοῦλος καὶ ταπεινός· καὶ
 τί σοι ὄφελος; Οὐ· ἀλλ' ἐλεύθερος. Δεῖξον, πῶς ἐ-
 λεθερος. ἰδοὺ ἐπειληπταί σου τίς ποτε οὗτος, ὁ ἐξά-

και αυτά που δεν είναι. Η περιουσία δεν είναι δική μου· οι συγγενείς, οι γνωστοί, οι φίλοι, η φήμη, τα γνωστά μέρη, η συζήτηση, όλα αυτά είναι ξένα. «Λοιπόν, τι είναι δικό σου; Η χρήση των εντυπώσεων». Αυτήν, μου έδειξε ότι την κατέχω ανεμπόδιστη και ανεξανάγκαστη· κανείς δεν μπορεί να με εμποδίσει, κανείς να με εξαναγκάσει να τη χρησιμοποιήσω διαφορετικά, και όχι όπως θέλω. Ποιος, λοιπόν, έχει ακόμη εξουσία πάνω μου; Ο Φίλιππος ή ο Αλέξανδρος ή ο Περγάμης ή ο μεγάλος βασιλιάς; Από πού πήραν την εξουσία; Γιατί αυτός που πρόκειται να ηττηθεί από τον άνθρωπο, πρέπει πολύ πιο πριν να ηττηθεί από τα πράγματα». Αυτός, λοιπόν, πάνω στον οποίο δεν κυριαρχεί η ευχαρίστηση, ούτε ο πόνος ούτε η δόξα ούτε ο πλούτος του, και μπορεί, όταν του φανεί καλό, να φύγει από τη ζωή, αφού φτύσει ολόκληρο το ευτελές σώμα στο πρόσωπο κάποιου⁷⁷, σε ποιον είναι ακόμη δούλος, σε ποιον έχει υποταχτεί; Αν, όμως, ζούσε ευχάριστα στην Αθήνα, και νικήθηκε από τον εδώ τρόπο ζωής, οι υποθέσεις του θα βρίσκονταν στα χέρια του καθενός, και ο ισχυρότερος από αυτόν θα μπορούσε να τον λυπήσει. Πώς νομίζεις θα κολάκευε τους πειρατές, για να τον πουλήσουν σε κάποιον Αθηναίο, προκειμένου να δει κάποτε τον ωραίο Πειραιά και τα μακρά τείχη και την Ακρόπολη; Δούλε, ποιος είσαι εσύ για να τα δεις; Δούλος και ταπεινός· και ποιο το όφελος για σένα; – Δεν είμαι δούλος· είμαι ελεύθερος. – Δείξε μου πώς είσαι ελεύθερος. Δες, όλο και κάποιος σε έχει στα χέρια του· αυτός που σε βγάζει από το συνηθισμένο τρό-

- γων σε ἀπὸ τῆς συνήθους σοι διατριβῆς καὶ λέγει
 «δοῦλος ἐμὸς εἶ· ἐπ' ἐμοὶ γάρ ἐστι κωλύσαί σε
 διάγειν ὡς θέλεις, ἐπ' ἐμοὶ τὸ ἀνεῖναί σε, τὸ
 ταπεινοῦν· ὅταν θέλω, πάλιν εὐφραίνῃ καὶ μετέω-
 76 ρος πορευῆ εἰς Ἀθήνας». τί λέγεις πρὸς τοῦτον
 τὸν δουλαγωγοῦντά σε; ποῖον αὐτῷ καρπιστήν
 δίδως; ἢ οὐδ' ὄλως ἀντιβλέπεις, ἀλλ' ἀφείς τοὺς
 77 πολλοὺς λόγους ἱκετεύεις, ἵνα ἀφεθῆς; ἄνθρωπε,
 εἰς φυλακὴν σε δεῖ χαίροντα ἀπιέναι, σπεύδοντα,
 φθάνοντα τοὺς ἀπάγοντας. εἰτά μοι σὺ μὲν ἐν
 Ῥώμῃ διάγειν ὀκνεῖς, τὴν Ἑλλάδα ποθεῖς; ὅταν δ'
 ἀποθνήσκῃν δέῃ, καὶ τότε μέλλεις ἡμῶν κατα-
 κλαιεῖν, ὅτι τὰς Ἀθήνας οὐ μέλλεις βλέπειν καὶ ἐν
 Λυκείῳ οὐ περιπατήσεις;
- 78 Ἐπὶ τοῦτο ἀπεδήμησας; τούτου ἔνεκα ἐζήτησάς
 τι συμβαλεῖν, ἵν' ὠφελῆθῃς ὑπ' αὐτοῦ; ποίαν
 ὠφέλειαν; συλλογισμοὺς ἵν' ἀναλύσῃς ἐκτικώτερον
 ἢ ἐφοδεύσῃς ὑποθετικούς; καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰ-
 τίαν ἀδελφὸν ἀπέλιπες, πατρίδα, φίλους, οἰκείους,
 ἵνα ταῦτα μαθὼν ἐπανεέλθῃς; ὥστ' οὐχ ὑπὲρ εὐ-
 79 σταθείας ἀπεδήμεις, οὐχ ὑπὲρ ἀταραξίας, οὐχ ἵν'
 ἀβλαβῆς γενόμενος μηκέτι μηδένα μέμφῃ, μηδενὶ
 ἐγκαλῆς, μηδεὶς σε ἀδικῇ καὶ οὕτως τὰς σχέσεις
 80 ἀποσώζῃς ἀπαραποδίστως; καλὴν ἐστειλῶ ταύτην
 τὴν ἐμπορίαν, συλλογισμοὺς καὶ μεταπίπτοντας
 καὶ ὑποθετικούς· κἄν σοι φανῇ, ἐν τῇ ἀγορᾷ καθί-

πο ζωής σου και λέει: «είσαι δούλος μου· γιατί από μένα εξαρτάται να σε εμποδίσω να ζεις όπως θέλεις, από μένα να επιστρέψεις στην πατρίδα σου ή να σε εξευτελίσω· όταν θέλω, μπορείς πάλι να χαίρεσαι και να πας στην Αθήνα εύθυμος». Τι λες σ' αυτόν που σε υποδουλώνει; Ποιον θα του παρουσιάσεις ως ελευθερωτή σου; Ή δεν τον κοιτάξεις καθόλου κατά πρόσωπο, αλλά αφήνεις τα πολλά λόγια και τον ικετεύεις, για να σε ελευθερώσει; Άνθρωπε, πρέπει να πηγαίνεις χαρούμενος στη φυλακή, να βιάζεσαι, να προσπερνάς αυτούς που σε οδηγούν μακριά. Και μετά, σε παρακαλώ, βαριέσαι να ζεις στη Ρώμη και ποθείς την Ελλάδα; Κι όταν πρέπει να πεθάνεις, θα θρηνείς μπροστά μας, γιατί δεν πρόκειται να δεις την Αθήνα και δε θα περπατήσεις στο Λύκειο;

Γι' αυτό έφυγες σε άλλη χώρα; Γι' αυτό έφαξες να συναντήσεις κάποιον, για να ωφεληθείς απ' αυτόν; Ποιο όφελος; Για να εξοικειωθείς περισσότερο με την ανάλυση των συλλογισμών ή για να ελέγχεις τους υποθετικούς συλλογισμούς; Και γι' αυτό το λόγο εγκατέλειψες αδελφό, πατρίδα, φίλους, γνωστούς, για να επιστρέψεις αφού μάθεις αυτά; Επομένως, δεν έφυγες μακριά για τη σταθερότητα ούτε για την αταραξία ούτε προκειμένου, αφού πάψεις να υφίστασαι βλάβες, να μη μέμφεσαι πια κανέναν, να μην κατηγορείς κανέναν, να μη σε αδικεί κανείς, και, έτσι, να διατηρείς ανεμπόδιστα τις σχέσεις σου; Καλό εμπόρευμα αυτό που ετοιμάσες, συλλογισμούς και επιχειρήματα με διφορούμενες και υποθετικές προτάσεις· και αν σου φανεί καλό, κάθισε στην αγορά και διαλάλη-

- 81 σας πρόγραψον ὡς οἱ φαρμακοπῶλαι. οὐκ ἀρνήση
καὶ ὅσα ἔμαθες εἰδέναί, ἵνα μὴ διαβάλης τὰ θεω-
ρήματα ὡς ἀχρηστα; τί σοι κακὸν ἐποίησεν φιλο-
σοφία; τί σε ἠδίκησε Χρῦσιππος, ἵν' αὐτοῦ τοὺς
πόνους ἔργω αὐτὸς ἀχρήστους ἐξελέγχῃς; οὐκ
ἦρκει σοι τὰ ἐκεῖ κακά, ὅσα εἶχες αἴτια τοῦ λυ-
82 πείσθαι καὶ πενθεῖν, εἰ καὶ μὴ ἀπεδήμησας, ἀλλὰ
πλείω προσέλαβες; κἂν ἄλλους πάλιν ἔχῃς συνή-
θεις καὶ φίλους, ἔξεις πλείονα τοῦ οἰμῶζειν αἴτια,
κἂν πρὸς ἄλλην χώραν προσπαθῇς. τί οὖν ζῆς; ἵνα
λύπας ἄλλας ἐπ' ἄλλαις περιβάλῃ, δι' ἃς ἀτυχεῖς;
83 εἴτά μοι καλεῖς τοῦτο φιλοστοργίαν; ποίαν, ἀνθρω-
πε, φιλοστοργίαν; εἰ ἀγαθὸν ἔστιν, οὐδενὸς κακοῦ
αἴτιον γίνεται· εἰ κακὸν ἔστιν, οὐδέν μοι καὶ αὐτῇ.
ἐγὼ πρὸς τὰ ἀγαθὰ τὰ ἐμαυτοῦ πέφυκα, πρὸς
κακὰ οὐ πέφυκα.
- 84 Τίς οὖν ἢ πρὸς τοῦτο ἄσκησις; πρῶτον μὲν ἡ
ἀνωτάτω καὶ κυριωτάτῃ καὶ εὐθὺς ὥσπερ ἐν πύ-
λαις, ὅταν τινὶ προσπάσῃς, ὡς οὐδενὶ τῶν ἀνα-
φαιρέτων, ἀλλὰ τινι τοιοῦτῳ γένοι, οἷόν ἐστι χύ-
τρα, οἷον ὑάλινον ποτήριον, ἵν' ὅταν καταγῇ, με-
85 μνημένος μὴ ταραχθῇς. οὕτως καὶ ἐνθάδ', ἐὰν
παιδίον σαυτοῦ καταφιλῇς, ἐὰν ἀδελφόν, ἐὰν φί-
λον, μηδέποτε ἐπιδῶς τὴν φαντασίαν εἰς ἅπαν μη-
δὲ τὴν διάχουσιν ἐάσης προελθεῖν ἐφ' ὅσον αὐτῇ θελεῖ,

σέ το δημόσια, όπως κάνουν οι φαρμακοπώλες. Δε θα αρνηθείς ότι γνωρίζεις ακόμη και εκείνα που έμαθες, για να μη συκοφαντήσεις τις θεωρίες ως άχρηστες; Τι κακό σου έκανε η φιλοσοφία; Τι σε αδίχησε ο Χρυσίππος, για να αποδείξεις ο ίδιος, στην πράξη, άχρηστους τους κόπους του; Δε σου αρκούσαν οι εκεί συμφορές, αυτές που ήταν αιτίες για να λυπάσαι και να θρηνείς, ακόμα και αν δεν είχες φύγει από την πατρίδα σου, αλλά πρόσθετες περισσότερες; Και αν πάλι αποκτήσεις άλλους γνωστούς και φίλους, θα έχεις περισσότερους λόγους για να θρηνείς, ακόμη και αν δεθείς με άλλον τόπο. Γιατί λοιπόν ζεις; Για να συσσωρεύεις καινούργιες λύπες πάνω στις παλιές, εξαιτίας των οποίων δυστυχείς; Και μετά, αυτό μου το ονομάζεις φιλοσοργία; Ποια φιλοσοργία, άνθρωπε; Αν πρόκειται για καλό, δε γίνεται αίτιο κανενός κακού· αν είναι κακό, δεν έχω να κάνω τίποτα μ' αυτή. Εγώ γεννήθηκα για τα καλά που είναι δικά μου, δε γεννήθηκα για τα κακά.

Ποια, λοιπόν, είναι η κατάλληλη εξάσκηση γι' αυτό; Καταρχήν, η ανώτατη και πιο σημαντική και εκείνη που μοιάζει να στέκεται στις πύλες του θέματος είναι η εξής: όταν δένεσαι με κάτι, να μην κάνεις σα να πρόκειται για κάτι που δε γίνεται να το χάσεις, αλλά για κάτι όπως η χύτρα, όπως το γυάλινο ποτήρι, ώστε, όταν σπάσει, να θυμηθείς τι ήταν και να μην ταραχθείς. Έτσι και στη ζωή· αν φιλήσεις το παιδί σου, τον αδελφό σου, το φίλο σου, ποτέ μην αφήσεις τη φαντασία σου ελεύθερη, ούτε τη σύγχυση να προχωρήσει όσο αυτή θέλει, αλ-

- 86 ἀλλ' ἀντίσπασον, κώλυσον, οἶον οἱ τοῖς θριαμβεύ-
 ουσιν ἐφεστῶτες ὄπισθεν καὶ ὑπομιμνήσκοντες, ὅτι
 87 ἀνθρωποὶ εἰσιν. τοιοῦτόν τι καὶ σὺ ὑπομίμησθε
 σεαυτόν, ὅτι θνητὸν φιλεῖς, οὐδὲν τῶν σεαυτοῦ φι-
 λεῖς· ἐπὶ τοῦ παρόντος σοι δέδοται, οὐκ ἀναφαί-
 ρετον οὐδ' εἰς ἅπαν, ἀλλ' ὡς σῦκον, ὡς σταφυλή,
 88 τῇ τεταγμένῃ ὥρᾳ τοῦ ἔτους· ἂν δὲ χειμῶνος
 ἐπιποθῆς, μωρὸς εἶ. οὕτως καὶ τὸν υἱὸν ἢ τὸν φί-
 λον τότε ποθῆς, ὅτε οὐ δέδοταί σοι, ἴσθι, ὅτι χει-
 μῶν πρὸς σῦκον, τοιοῦτόν ἐστι πᾶσα ἢ ἀπὸ τῶν
 ὄλων περιστάσις πρὸς τὰ κατ' αὐτὴν ἀναιρούμενα.
 89 Καὶ λοιπὸν ἐν αὐτοῖς οἷς χαίρεις τινί τὰς
 ἐναντίας φαντασίας σαυτῷ πρόβαλε. τί κακόν ἐστι
 μεταξύ καταφιλοῦντα τὸ παιδίον ἐπιφελλίζοντα
 λέγειν «αὔριον ἀποθανῆ», τῷ φίλῳ ὡσαύτως «αὔ-
 ριον ἀποδημήσεις ἢ σὺ ἢ ἐγὼ καὶ οὐκέτι ὀφόμεθα
 90 ἀλλήλους;» Ἄλλὰ δύσφημά ἐστι ταῦτα. Καὶ γὰρ
 τῶν ἐπαοιδῶν ἔναι, ἀλλ' ὅτι ὠφελοῦσιν, οὐκ ἐπι-
 στρέφομαι, μόνον ὠφελείτω. σὺ δὲ δύσφημα καλεῖς
 91 ἄλλα ἢ τὰ κακοῦ τινος σημαντικά; δύσφημόν ἐστι
 δειλία, δύσφημον ἀγέννηια, πένθος, λύπη, ἀναι-
 σχυντία· ταῦτα τὰ ὀνόματα δύσφημά ἐστιν. καίτοι
 γε οὐδὲ ταῦτα ὀκνεῖν δεῖ φθέγγεσθαι ὑπὲρ φυλακῆς
 τῶν πραγμάτων. δύσφημον δέ μοι λέγεις ὄνομα

λά αναχαίτισέ τα, εμπόδισέ τα, όπως εκείνοι που στέκονται πίσω από αυτούς που θριαμβεύουν, και τους υπενθυμίζουν ότι είναι άνθρωποι. Με τον ίδιο τρόπο, υπενθύμισε κι εσύ στον εαυτό σου ότι αγαπάς κάτι θνητό, ότι δεν αγαπάς κάτι από τα δικά σου· σου έχει δοθεί προς το παρόν, δεν είναι αναφαίρετο, ούτε σου δόθηκε για πάντα, αλλά, όπως το σύκο, όπως το σταφύλι, για μια ορισμένη εποχή του έτους· αν, όμως, το θέλεις το χειμώνα, είσαι ανόητος. Αν, έτσι, ποθείς το γιο σου ή το φίλο σου, τότε που δε σου δίνεται, να ξέρεις ότι μέσα στο χειμώνα λαχταράς σύκο. Γιατί, ό,τι είναι ο χειμώνας για το σύκο, αυτό είναι και κάθε κατάσταση στο σύμπαν, σε σχέση με τα πράγματα που καταστρέφονται σύμφωνα μ' αυτή.

Και στο εξής, τις στιγμές που χαίρεσαι με κάτι, να φέρνεις στο μυαλό σου τις αντίθετες εντυπώσεις. Τι κακό υπάρχει, όταν φιλάς το παιδί σου, την ίδια στιγμή να λες ψιθυρίζοντας: «αύριο θα πεθάνεις», και το ίδιο με το φίλο σου: «αύριο, θα φύγεις μακριά ή εσύ ή εγώ, και δε θα δούμε ξανά ο ένας τον άλλον»; -Αλλά αυτά προμηνύουν κάτι κακό. -Το ίδιο κάνουν και μερικά ξόρκια, αλλά, επειδή αυτά κάνουν καλό, δε νοιάζομαι, αρκεί το ξόρκι να ωφελήσει. Εσύ, όμως, ονομάζεις κακούς οιωνούς άλλα πράγματα ή αυτά που σημαίνουν κάποιο κακό; Κακός οιωνός είναι η δειλία, κακός οιωνός είναι η αγένεια, το πένθος, η λύπη, η αδιαντροπιά· αυτά τα ονόματα είναι κακοί οιωνοί. Και, βέβαια, δεν πρέπει να διστάσουμε να προφέρουμε ακόμα και αυτά για να προ-

φυσικοῦ τινὸς πράγματος σημαντικόν; λέγε δύσφη-
 μον εἶναι καὶ τὸ θερισθῆναι τοὺς στάχυας· ἀπώ-
 λειαν γὰρ σημαίνει τῶν σταχυῶν· ἀλλ' οὐχὶ τοῦ
 κόσμου. λέγε δύσφημον καὶ τὸ φυλλορροεῖν καὶ τὸ
 92 ἰσχάδα γίνεσθαι ἀντὶ σύκου καὶ ἀσταφίδας ἐκ στα-
 φυλῆς. πάντα γὰρ ταῦτα τῶν προτέρων εἰσὶν εἰς
 ἕτερα μεταβολαί· οὐκ ἀπώλεια, ἀλλὰ τεταγμένη
 93 τις οἰκονομία καὶ διοίκησις. τοῦτ' ἔστιν ἀποδημία,
 μεταβολὴ μικρά· τοῦτο θάνατος, μεταβολὴ μείζων
 ἐκ τοῦ νῦν ὄντος οὐκ εἰς τὸ μὴ ὄν, ἀλλ' εἰς τὸ νῦν
 94 μὴ ὄν. Οὐκέτι οὖν ἔσομαι; Οὐκ ἔσει· ἀλλ' ἄλλο τι,
 οὐ νῦν ὁ κόσμος χρειάν ἔχει. καὶ γὰρ σὺ ἐγένου
 οὐχ ὅτε σὺ ἠθέλησας, ἀλλ' ὅτε ὁ κόσμος χρειάν
 ἔσχεν.

95 Διὰ τοῦτο ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς μεμνημένος, τίς
 τ' ἐστὶ καὶ πόθεν ἐλήλυθεν καὶ ὑπὸ τίνος γέγονεν,
 πρὸς μόνῳ τούτῳ ἐστίν, πῶς τὴν αὐτοῦ χάραν
 96 ἐκπληρώσῃ εὐτάκτως καὶ εὐπειθῶς τῷ θεῷ. «ἔτι
 μείναι θέλεις; ὡς ἐλεύθερος, ὡς γενναῖος, ὡς σὺ
 ἠθέλησας· σὺ γὰρ με ἀκώλυτον ἐποίησας ἐν τοῖς
 97 ἐμοῖς. ἀλλ' οὐκέτι μου χρειάν ἔχεις; καλῶς σοι γέ-
 νοιτο· καὶ μέχρι νῦν διὰ σέ ἔμενον, δι' ἄλλον οὐδέ-
 98 να, καὶ νῦν σοι πειθόμενος ἀπέρχομαι». «πῶς ἀπέρ-
 χῃ;» «πάλιν ὡς σὺ ἠθέλησας, ὡς ἐλεύθερος, ὡς ὑ-
 πηρέτης σός, ὡς ἡσθημένος σου τῶν προσταγμάτων

φυλάξουμε τα πράγματα. Μου λες, όμως, ότι το όνομα που σημαίνει κάποιον φυσικό πράγμα είναι κακός οιωνός; Πες ότι είναι κακός οιωνός και το να θεριστούν τα στάχυα: γιατί σημαίνει την καταστροφή των σταχυών αλλά όχι του σύμπαντος. Πες ότι είναι κακός οιωνός και το να πέφτουν τα φύλλα, και το σύκο να γίνεται ξηρό σύκο, και το σταφύλι να γίνεται ξηρό σταφύλι. Γιατί όλα αυτά είναι αλλαγές της προηγούμενης κατάστασης σε κάτι άλλο: δεν είναι καταστροφή, αλλά κάποια καθορισμένη διακυβέρνηση και διοίκηση. Αυτό σημαίνει να φεύγεις σε άλλον τόπο, μια μικρή αλλαγή: αυτό είναι ο θάνατος, μεγαλύτερη αλλαγή, από αυτό που τώρα υπάρχει, όχι σ' αυτό που δεν υπάρχει, αλλά σ' αυτό που τώρα δεν υπάρχει. -Λοιπόν, δε θα υπάρχω πια; -Δε θα υπάρχουν: αλλά θα είσαι κάτι διαφορετικό απ' αυτό που το σύμπαν έχει τώρα ανάγκη. Γιατί γεννήθηκες όχι όταν εσύ το θέλησες, αλλά όταν το σύμπαν σε είχε ανάγκη.

Γι' αυτό, ο σοφός άνθρωπος, έχοντας στο νου του ποιος είναι και από πού ήρθε και από ποιον δημιουργήθηκε, συγκεντρώνει την προσοχή του μόνο στο πώς θα συμπληρώσει τη θέση του με τάξη και με υπακοή στο θεό. «Θέλεις να μείνω ακόμη; Ως ελεύθερος, ως γενναίος, όπως εσύ θέλησες: γιατί εσύ με έκανες ανεμπόδιστο στα δικά μου πράγματα. Αλλά δε με χρειάζεσαι πια; Όπως θέλεις: και μέχρι τώρα για σένα έμενα, για κανέναν άλλον, και τώρα, υπακούοντας σε σένα, φεύγω». «Πώς φεύγεις;» «Πάλι όπως εσύ το θέλησες, ως ελεύθερος, ως υπηρέτης σου, ως κάποιος που αντιλαμβάνεται

- 99 καὶ ἀπαγορευμάτων. μέχρι δ' ἂν οὐ διατριβῶ ἐν τοῖς σοῖς, τίνα με θέλεις εἶναι; ἄρχοντα ἢ ἰδιώτην, βουλευτὴν ἢ δημότην, στρατιώτην ἢ στρατηγόν, παιδευτὴν ἢ οἰκοδεσπότην; ἢ ἂν χώραν καὶ τάξιν ἐγχειρίσῃς, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης, μυριάκις ἀποθανοῦμαι πρότερον ἢ ταύτην ἐγκαταλείψω.
- 100 ποῦ δέ μ' εἶναι θέλεις; ἐν Ῥώμῃ ἢ ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν Θήβαις ἢ ἐν Γυάροις; μόνον ἐκεῖ μου μέμνησο.
- 101 ἂν μ' ἐκεῖ πέμπῃς, ὅπου κατὰ φύσιν διεξαγωγὴ οὐκ ἔστιν ἀνθρώπων, οὐ σοὶ ἀπειθῶν ἔξεμι, ἀλλ' ὡς σοῦ μοι σημαίνοντος τὸ ἀνακλητικόν· οὐκ ἀπολείπω σε· μὴ γένοιτο· ἀλλ' αἰσθάνομαι, ὅτι μου
- 102 χρειάν οὐκ ἔχεις. ἂν δὲ διδῶται κατὰ φύσιν διεξαγωγῆ, οὐ ζητήσω ἄλλον τόπον ἢ ἐν ᾧ εἰμί ἢ ἄλλους ἀνθρώπους ἢ μεθ' ὧν εἰμί».
- 103 Ταῦτα νυκτός, ταῦτα ἡμέρας πρόχειρα ἔστω· ταῦτα γράφειν, ταῦτα ἀναγιγνώσκειν· περὶ τούτων τοὺς λόγους ποιεῖσθαι, αὐτὸν πρὸς αὐτόν, πρὸς ἕτερον «μή τι ἔχεις μοι πρὸς τοῦτο βοηθήσαι;» καὶ
- 104 πάλιν ἄλλω προσελθεῖν καὶ ἄλλω. εἶτα ἂν τι γένηται τῶν λεγομένων ἀβουλήτων, εὐθύς ἐκεῖνο πρῶτον ἐπικουφίσει σε, ὅτι οὐκ ἀπροσδόκητον.
- 105 μέγα γὰρ ἐπὶ πάντων τὸ «ἦδειν θνητὸν γεγεννηκώς». οὕτως γὰρ ἐρεῖς καὶ ὅτι «ἦδειν θνητὸς ὢν»,
- 106 «ἦδειν ἀποδημητικὸς ὢν», «ἦδειν ἐκβλητὸς ὢν», «ἦδειν εἰς φυλακὴν ἀπότακτος ὢν». εἶτ' ἂν ἐπι-

τα προστάγματα και τις απαγορεύσεις σου. Για όσο, όμως, βρίσκομαι στην υπηρεσία σου, τι θέλεις να είμαι; Άρχοντας ή ιδιώτης, βουλευτής ή απλός πολίτης, στρατιώτης ή στρατηγός, παιδαγωγός ή οικοδεσπότης; Όποιο ρόλο και θέση να μου δώσεις, όπως λέει ο Σωκράτης, προτιμώ να πεθάνω δέκα χιλιάδες φορές, παρά να την εγκαταλείψω⁷⁸. Πού θέλεις να είμαι; Στη Ρώμη ή στην Αθήνα ή στη Θήβα ή στα Γύαρα; Μόνο να με θυμάσαι εκεί. Αν με στείλεις σ' ένα μέρος που οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζήσουν σύμφωνα με τη φύση, θα φύγω από τη ζωή, όχι δείχνοντας ανυπακοή σε σένα, αλλά επειδή εσύ μου έδωσες το ανακλητήριο σήμα· δε σ' εγκαταλείπω· σε καμιά περίπτωση· αλλά νιώθω ότι δε με χρειάζεσαι. Αν, όμως, μπορώ να ζήσω σύμφωνα με τη φύση, δε θα φάξω άλλον τόπο απ' αυτόν που βρίσκομαι ή άλλους ανθρώπους απ' αυτούς που είμαι μαζί».

Αυτά να έχεις πρόχειρα τη νύχτα, αυτά και την ημέρα· αυτά να γράφεις, αυτά να διαβάζεις· γι' αυτά να συζητάς, εσύ ο ίδιος με τον εαυτό σου ή με κάποιον άλλον: «μήπως μπορείς να με βοηθήσεις κάπως σ' αυτό;» και ύστερα πλησίασε άλλον, και μετά άλλον. Και μετά, αν γίνει κάτι από αυτά που ονομάζονται ακούσια, αμέσως θα σε ανακουφίσει πρώτα το γεγονός ότι δεν ήταν απροσδόκητο. Γιατί, σε κάθε περίπτωση, είναι σημαντικό να μπορείς να πεις: «ήξερα ότι το παιδί που γέννησα ήταν θνητό»⁷⁹. Γιατί, έτσι θα πεις και το: «ήξερα ότι είμαι θνητός», «ήξερα ότι θα φύγω από το σπίτι μου», «ήξερα ότι είμαι έκβλητος», «ήξερα ότι ήταν να πάω στη

- στρέφης κατά σαυτὸν καὶ ζητήσης τὴν χώραν, ἐξ
 ἧς ἐστὶ τὸ συμβεβηκός, εὐθύς ἀναμνησθήσῃ, ὅτι
 «ἐκ τῆς τῶν ἀπροαιρέτων, τῶν οὐκ ἐμῶν· τί οὖν
 107 πρὸς ἐμέ;» εἶτα τὸ κυριώτατον «τίς δ' αὐτὸ καὶ
 ἐπιπέπομφεν; ὁ ἡγεμὼν ἢ ὁ στρατηγός, ἢ πόλις, ὁ
 108 τῆς πόλεως νόμος». «δὸς οὖν αὐτό· δεῖ γάρ με
 αἰεὶ τῷ νόμῳ πείθεσθαι ἐν παντί». εἴθ' ὅταν σε ἢ
 φαντασία δάκνη (τοῦτο γὰρ οὐκ ἐπὶ σοί),
 ἀναμάχου τῷ λόγῳ, καταγωνίζου αὐτήν, μὴ
 ἐάσης ἐνισχύειν μηδὲ προάγειν ἐπὶ τὰ ἐξῆς
 109 ἀναπλάσσουσιν ὅσα θέλει καὶ ὡς θέλει. ἂν ἐν
 Γυάροις ἦς, μὴ ἀνάπλασσε τὴν ἐν Ῥώμῃ
 διατριβὴν καὶ ὅσαι διαχύσεις ἦσαν ἐκεῖ διάγοντι,
 ὅσαι γένοιεντ' ἂν ἐπανελθόντι· ἀλλ' ἐκεῖ τέτασο,
 ὅπως δεῖ τὸν ἐν Γυάροις διάγοντα, ἐν Γυάροις
 ἐρρωμένως διάγειν. κἂν ἐν Ῥώμῃ ἦς, μὴ
 ἀνάπλασσε τὴν ἐν Ἀθήναις διατριβήν, ἀλλὰ περὶ
 110 μόνῃς τῆς ἐκεῖ μελέτα.
- Εἴτ' ἀντὶ τῶν ἄλλων ἀπασῶν διαχύσεων ἐκεί-
 νην ἀντείσαγε, τὴν ἀπὸ τοῦ παρακολουθεῖν, ὅτι
 111 πείθη τῷ θεῷ, ὅτι οὐ λόγῳ, ἀλλ' ἔργῳ τὰ τοῦ
 καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐκτελεῖς. οἷον γὰρ ἐστὶν αὐτὸν
 αὐτῷ δύνασθαι εἰπεῖν «νῦν ἃ οἱ ἄλλοι ἐν ταῖς σχο-
 λαῖς σεμνολογοῦσιν καὶ παραδοξολογεῖν δοκοῦσι,
 ταῦτα ἐγὼ ἐπιτελῶ· κάκεινοι καθήμενοι τὰς ἐμάς

φυλακή». Και μετά, αν στραφείς στον εαυτό σου, και φάξεις την περιοχή από την οποία προέρχεται το συμβάν, αμέσως θα θυμηθείς ότι «έρχεται από την περιοχή των πραγμάτων που δεν έχουν να κάνουν με τη βούληση, που δεν είναι δικά μου· τι σχέση λοιπόν έχει με μένα;» Και μετά, θα σκεφτείς το πιο σημαντικό: «ποιος, όμως, ήταν αυτός που έδωσε αυτή την εντολή;» Ο ηγεμόνας ή ο στρατηγός, η πόλη ή ο νόμος της πόλης; «Δώσε μου, λοιπόν, αυτό· γιατί πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να υπακούω πάντα στο νόμο». Και αργότερα, όταν σε δαγκώνει η φαντασία σου (γιατί αυτό δεν εξαρτάται από σένα), πολέμησέ την με τη λογική, νίκησέ την, μην την αφήσεις να αποκτήσει ισχύ, ούτε να προχωρήσει στα επακόλουθα, πλάθοντας όσες εικόνες θέλει και όπως θέλει. Αν βρίσκεσαι στα Γύαρα, μη φαντάζεσαι τη ζωή στη Ρώμη και όσες ανέσεις είχες, όταν ζούσες εκεί, καθώς και πόσες θα έχεις, αν επιστρέψεις· αλλά εκεί, στα Γύαρα, έχεις οριστεί να ζήσεις με ανδρεία, όπως πρέπει να κάνει αυτός που ζει στα Γύαρα. Και αν βρίσκεσαι στη Ρώμη, μη φαντάζεσαι τη ζωή στην Αθήνα, αλλά να εξασκείσαι μόνο για τη ζωή εκεί.

Και μετά, στη θέση όλων των άλλων απολαύσεων, βάλε εκείνη, που προκύπτει από τη συναίσθηση ότι υπακούς στο θεό, ότι είσαι καλός και άξιος άνθρωπος όχι στα λόγια αλλά στην πράξη. Γιατί ένας τέτοιος άνθρωπος μπορεί να πει στον εαυτό του: «τώρα αυτά, για τα οποία οι άλλοι μιλούν στις σχολές με σοβαροφάνεια και φαίνεται να παραδοξολογούν, εγώ τα κάνω πράξη και

- ἀρετὰς ἐξηγοῦνται καὶ περὶ ἐμοῦ ζητοῦσιν καὶ ἐμὲ
 II2 ὑμνοῦσιν· καὶ τούτου με ὁ Ζεὺς αὐτὸν παρ' ἐμαυ-
 τοῦ λαβεῖν ἀπόδειξιν ἠθέλησεν καὶ αὐτὸς δὲ γνῶ-
 ναι, εἰ ἔχει στρατιώτην οἷον δεῖ, πολίτην οἷον δεῖ,
 καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις προάγειν με μάρτυρα
 τῶν ἀπροαιρέτων. ἴδετε, ὅτι εἰκῆ φοβεῖσθε, μάτην
 ἐπιθυμεῖτε ὧν ἐπιθυμεῖτε. τὰ ἀγαθὰ ἔξω μὴ ζη-
 II3 τεῖτε, ἐν ἑαυτοῖς ζητεῖτε· εἰ δὲ μὴ, οὐχ εὐρήσετε·
 ἐπὶ τούτοις με νῦν μὲν ἐνταῦθα ἄγει, νῦν δ' ἔχει
 πέμπει, πένητα δείκνυσι τοῖς ἀνθρώποις, δίχα
 ἀρχῆς, νοσοῦντα· εἰς Γύαρα ἀποστέλλει, εἰς
 δεσμοπήριον εἰσάγει. οὐ μισῶν· μὴ γένοιτο· τίς δὲ
 μισεῖ τὸν ἄριστον τῶν ὑπηρετῶν τῶν ἑαυτοῦ; οὐδ'
 ἀμελῶν, ὅς γε οὐδὲ τῶν μικροτάτων τινὸς ἀμελεῖ,
 ἀλλὰ γυμνάζων καὶ μάρτυρι πρὸς τοὺς ἄλλους
 II4 χρώμενος. εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν κατατεταγμέ-
 νος ἔτι φροντίζω, ποῦ εἰμὶ ἢ μετὰ τίνων ἢ τί περὶ
 ἐμοῦ λέγουσιν; οὐχὶ δ' ὅλος πρὸς τὸν θεὸν τέταμαι
 καὶ τὰς ἐκείνου ἐντολὰς καὶ τὰ προστάγματα;»
- II5 Ταῦτα ἔχων ἀεὶ ἐν χερσὶ καὶ τριβῶν αὐτὸς
 παρὰ σαυτῷ καὶ πρόχειρα ποιῶν οὐδέποτε δεήσῃ
 II6 τοῦ παραμυθουμένου, τοῦ ἐπιρρωννύντος. καὶ γὰρ
 αἰσχρὸν οὐ τὸ φαγεῖν μὴ ἔχειν, ἀλλὰ τὸ λόγον μὴ
 II7 ἔχειν ἀρκοῦντα πρὸς ἀφοβίαν, πρὸς ἀλυπίαν. ἂν δ'

εκείνοι κάθονται και ερμηνεύουν τις δικές μου αρετές και κάνουν έρευνες για μένα και με εγκωμιάζουν και ο Δίας θέλησε να πάρω απόδειξη γι' αυτό από τον εαυτό μου, ώστε και ο ίδιος να ξέρει αν έχει το στρατιώτη που πρέπει, τον πολίτη που πρέπει, και να με παρουσιάσει στους άλλους ανθρώπους ως μάρτυρα γι' αυτά που δεν έχουν να κάνουν με τη βούληση. Δείτε ότι άσκοπα φοβάστε, μάταια επιθυμείτε αυτά που επιθυμείτε. Τα αγαθά μην τα φάχνετε έξω, αναζητήστε τα στους εαυτούς σας· διαφορετικά δε θα τα βρείτε. Γι' αυτό το σκοπό, τη μια με οδηγεί εδώ και την άλλη με στέλνει εκεί, με παρουσιάζει στους ανθρώπους φτωχό, χωρίς αξιώματα, άρρωστο· με στέλνει στα Γύαρα, με οδηγεί στη φυλακή. Όχι επειδή με μισεί· όχι βέβαια· και ποιος μισεί τον καλύτερο υπηρέτη του; Ούτε επειδή με παραμελεί· αυτός που, βέβαια, δεν παραμελεί ούτε το πιο μικρό από τα δημιουργήματά του, αλλά επειδή με εκπαιδεύει και με χρησιμοποιεί ως μάρτυρα για τους άλλους. Έχοντας ταχθεί σε μια τέτοια υπηρεσία, λογαριάζω ακόμη πού είμαι ή με ποιους μαζί ή τι λένε για μένα; Δεν είμαι ολοκληρωτικά ταγμένος στο θεό και στις δικές του εντολές και τα προστάγματα»;

Αν έχεις αυτές τις σκέψεις συνεχώς στα χέρια σου και τις περιστρέφεις στο μυαλό σου και τις έχεις πρόχειρες, ποτέ δε θα χρειαστείς κάποιον να σε παρηγορεί, να σε ενισχύει. Γιατί ντροπή δεν είναι να μην έχεις να φας, αλλά να μην έχεις λογική αρκετή για να μη φοβάσαι, να μη λυπάσαι. Αν, όμως, μια φορά κερδίσεις την απαλλα-

ἅπαξ περιποίησι τὸ ἄλυπον καὶ ἄφοβον, ἔτι σοὶ
 τύραννος ἔσται τις ἢ δορυφόρος ἢ Καισαριανοὶ ἢ
 ὀρδινάτιων δῆξεταιί σε ἢ οἱ ἐπιθύοντες ἐν τῷ
 Καπιτωλίῳ ἐπὶ τοῖς ὀπτικίοις τὸν τηλικαύτην ἀρ-
 χὴν παρὰ τοῦ Διὸς εἰληφότα; μόνον μὴ πόμπευε
 αὐτὴν μηδ' ἀλαζονεύου ἐπ' αὐτῇ, ἀλλ' ἔργῳ
 δείκνυε· καὶ μὴδεὶς αἰσθάνηται, ἀρκοῦ αὐτὸς
 ὑγιαίνων καὶ εὐδαιμονῶν.

κέ. Πρὸς τοὺς ἀποπίπτοντας ὧν προέθεντο.

I Σκέψαι, ὧν προέθου ἀρχόμενος, τίνων μὲν ἐκρά-
 τησας, τίνων δ' οὐ, καὶ πῶς ἐφ' οἷς μὲν εὐφραίνῃ
 2 ἀναμιμνησκόμενος, ἐφ' οἷς δ' ἄχθῃ, καὶ εἰ δυνατόν,
 ἀνάλαβε κάκεινα ὧν ἀπώλισθες. οὐ γὰρ ἀπο-
 3 κνητέον τὸν ἀγῶνα τὸν μέγιστον ἀγωνιζομένοις,
 ἀλλὰ καὶ πληγὰς ληπτέον· οὐ γὰρ ὑπὲρ πάλης
 καὶ παγκρατίου ὁ ἀγὼν πρόκειται, οὐ καὶ τυχόντι
 καὶ μὴ τυχόντι ἕξεστιν μὲν πλείστου ἀξίῳ, ἕξεστι
 δὲ ὀλίγου εἶναι καὶ νῆ Δία ἕξεστιν μὲν εὐτυχεστά-
 τῳ, ἕξεστι δὲ καχοδαιμονεστάτῳ εἶναι, ἀλλ' ὑπὲρ
 αὐτῆς εὐτυχίας καὶ εὐδαιμονίας. τί οὖν; οὐδ' ἂν
 4 ἀπαυδήσωμεν ἐνταῦθα, κωλύει τις πάλιν ἀγωνίζε-
 σθαι οὐδὲ δεῖ περιμεῖναι τετραετίαν ἄλλην, ἵν' ἔλθῃ

γή από τη λύπη και το φόβο, θα υπάρχει ακόμη για σένα κάποιος τύραννος ή σωματοφύλακας ή άνθρωποι του Καίσαρα ή θα σε δαγκώσει η ζήλια για τη θέση που πήρε κάποιος ή γι' αυτούς που θυσιάζουν στο Καπιτώλιο με σκοπό να κερδίσουν κάποια αξιώματα, εσένα, που πήρες από το Δία μια τέτοια εξουσία; Μόνο μην κομπάζεις, ούτε να αλαζονεύεσαι γι' αυτή την εξουσία, αλλά να την αποδεικνύεις με τις πράξεις σου και αν κανείς δεν το νιώθει πως την έχεις, να αρκείσαι στο να είσαι ο ίδιος υγιής και ευτυχής.

*κέ. Σ' αυτούς που αποτυγχάνουν
στους σκοπούς τους.*

Εξέτασε, αρχίζοντας από τους σκοπούς σου, ποιους πέτυχες και ποιους όχι, και πώς για κάποιους χαίρεσαι, όταν τους θυμάσαι, ενώ για κάποιους άλλους στενοχωριέσαι, και, αν είναι δυνατό, επανάκτησε όσα έχασες. Γιατί, αυτοί που δίνουν τον πιο σημαντικό αγώνα, δεν πρέπει να οπισθοχωρούν από φόβο, αλλά να δέχονται τα χτυπήματα· γιατί δεν πρόκειται για αγώνα στην πάλη και το παγκράτιο, τον οποίο, είτε τον κερδίσει κάποιος είτε όχι, μπορεί να αξίζει περισσότερο, αλλά μπορεί και λιγότερο και, μα το Δία, μπορεί να είναι πάρα πολύ ευτυχισμένος, μπορεί, όμως, και πάρα πολύ δυστυχισμένος, αλλά ο αγώνας είναι για την ίδια την ευτυχία και την ευδαιμονία. Τι λοιπόν; Ακόμα και αν απαυδήσουμε προσωρινά, κανείς δε μας εμποδίζει να αγωνιστούμε ξα-

ἄλλην, ἴν' ἔλθῃ ἄλλα Ὀλύμπια, ἀλλ' εὐθὺς ἀνα-
 λαβόντι καὶ ἀνακτησαμένῳ ἑαυτὸν καὶ τὴν αὐτὴν
 εἰσφέροντι προθυμίαν ἕξεστιν ἀγωνίζεσθαι· καὶ
 πάλιν ἀπειπήσῃς, πάλιν ἕξεστιν, καὶ ἅπαξ νικήσῃς,
 ὁμοίος εἶ τῷ μηδέποτε ἀπειπόντι· μόνον μὴ ὑπὸ
 5 ἔθους τοῦ αὐτοῦ ἠδέως αὐτὸ ἄρξῃ ποιεῖν· καὶ λοι-
 πὸν ὡς κακὸς ἀθλητῆς περιέρχῃ νικώμενος τὴν
 περίοδον ὁμοίος τοῖς ἀποφυγοῦσιν ὄρτυξιν. «ἦττᾶ
 6 με φαντασία παιδισκαρίου καλοῦ. τί γάρ; πρῶν
 οὐχ ἦττήθην;» «προθυμία μοι γίνεται φέξαι τινά.
 πρῶν γάρ οὐκ ἔφεξας;» οὕτως ἡμῖν λαλεῖς ὡς
 7 ἀζήμιος ἐξεληλυθώς, οἴονεῖ τις τῷ ἰατρῷ κωλύοντι
 λούσασθαι λέγει «πρῶν γάρ οὐκ ἔλουσάμην;» ἂν
 οὖν ὁ ἰατρὸς αὐτῷ ἔχῃ λέγειν «ἄγε, λουσάμενος
 οὖν τί ἔπαθες; οὐκ ἐπύρεξας; οὐκ ἐκεφαλάλγη-
 8 σας;» καὶ σὺ φέξας πρῶν τινὰ οὐ καχοήθους ἔρ-
 γον ἔπραξας; οὐ φλυᾶρου; οὐκ ἔθρεφάς σου τὴν ἔξιν
 ταύτην παραβάλλων αὐτῇ τὰ οἰκεῖα ἔργα; ἦτ-
 τηθεὶς δὲ τοῦ παιδισκαρίου ἀπῆλθες ἀζήμιος; τί
 9 οὖν τὰ πρῶν λέγεις; ἔδει δ' οἶμαι μεμνημένον, ὡς
 οἱ δοῦλοι τῶν πληγῶν, ἀπέχεσθαι τῶν αὐτῶν
 10 ἁμαρτημάτων. ἀλλ' οὐχ ὅμοιον ἐνταῦθα μὲν γὰρ
 ὁ πόνος τὴν μνήμην ποιεῖ, ἐπὶ δὲ τῶν ἁμαρτημά-

νά, ούτε πρέπει να περιμένουμε την επόμενη τετραετία, για να έρθουν τα άλλα Ολύμπια, αλλά, αμέσως μόλις κάποιος ξαναβρεί και ανακτήσει τον εαυτό του, και δείξει την ίδια προθυμία, μπορεί να αγωνιστεί· και αν υποχωρήσεις ξανά, μπορείς πάλι να μπει στον αγώνα, και αν νικήσεις μια φορά, θα μοιάζεις σα να μην υποχώρησες ποτέ. Μόνο μην αρχίσεις, από συνήθεια, να κάνεις με ευχαρίστηση το ίδιο πράγμα· και στο εξής, σαν κακός αθλητής, να συμπληρώνεις τον κύκλο των αγωνισμάτων και να νικιέσαι, όπως τα ορτύκια που φεύγουν μακριά. «Με νικάει η εντύπωση μιας ωραίας μικρούλας. Και τι μ' αυτό; Τις προάλλες δε με νίκησε;» «Είμαι πρόθυμος να κατηγορήσω κάποιον. Γιατί τις προάλλες δεν κατηγορήσα κανένα;» Μας μιλάς σα να έχεις ξεφύγει ατιμώρητος, σαν κάποιος να μπορούσε να πει στο γιατρό που του απαγόρευε να λουστεί: «μα γιατί, τις προάλλες δε λούστηκα;» Αν, τότε, ο γιατρός μπορεί να του πει: «για πες μου, λοιπόν, όταν λούστηκες, τι έπαθες; Δεν είχες πυρετό; Δεν είχες πονοκέφαλο;» Και εσύ, όταν τις προάλλες κατηγορήσες κάποιον, δεν ενήργησες ως ακοήθης; Ως μωρολόγος; Δεν έθρεφες αυτή σου τη συνήθεια, παρέχοντας σ' αυτήν τις οικείες της πράξεις; Και όταν νικήθηκες από τη μικρούλα, ξέφυγες ατιμώρητος; Γιατί, λοιπόν, μιλάς για όσα έκανες στο παρελθόν; Νομίζω πως θα 'πρεπε να θυμάσαι, όπως οι δούλοι τις πληγές, και να αποφεύγεις τα ίδια λάθη. Αλλά δεν είναι το ίδιο. Γιατί, στην περίπτωση των δούλων, ο πόνος προκαλεί τη μνήμη, αλλά, για τα δικά σου σφάλματα,

των ποῖος πόνος, ποῖα ζημία; πότε γὰρ εἰθίσθης
φεύγειν τὸ κακῶς ἐνεργῆσαι;

κς'. Πρὸς τοὺς τὴν ἀπορίαν δεδοικότας.

- 1 Οὐκ αἰσχύνῃ δειλότερος ὢν καὶ ἀγεννέστερος
τῶν δραπετῶν; πῶς ἐκεῖνοι φεύγοντες ἀπολείπουνσι
τοὺς δεσπότας, ποίοις ἀγροῖς πεποιθότες, ποίοις
οἰκέταις; οὐχὶ δ' ὀλίγον ὅσον πρὸς τὰς πρώτας
ἡμέρας ὑφελόμενοι εἴθ' ὕστερον διὰ γῆς ἢ καὶ
θαλάττης φέρονται ἄλλην ἐξ ἄλλης ἀφορμὴν πρὸς
2 τὸ διατρέφεσθαι φιλοτεχνουῦντες; καὶ τίς πώποτε
δραπέτης λιμῶ ἀπέθανεν; σὺ δὲ τρέμεις, μὴ σοι
λείπη τὰ ἀναγκαῖα, καὶ τὰς νύκτας ἀγρυπνεῖς.
3 ταλαίπωρε, οὕτως τυφλὸς εἶ καὶ τὴν ὁδὸν οὐχ
ὄραξ, ὅποι φέρει ἢ τῶν ἀναγκαίων ἔνδεια; ποῦ γὰρ
φέρει; ὅπου καὶ ὁ πυρετός, ὅπου καὶ λίθος
ἐπιπεσῶν, εἰς θάνατον. τοῦτον οὖν οὐ πολλάκις σὺ
αὐτὸς εἶπες πρὸς τοὺς ἑταίρους, πολλὰ δ' ἀνέγνως
τοιαῦτα, πολλὰ δ' ἔγραφες; ποσάκις δ' ἠλαξο-
4 νεύσω, ὅτι πρὸς γε τὸ ἀποθανεῖν μετρίως ἔχεις;
Ναί· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐμοὶ πεινήσουσιν. Τί οὖν; μὴ τι
καὶ ὁ ἐκείνων λιμὸς ἀλλαχοῦ που φέρει; οὐχὶ καὶ ἡ
5 αὐτὴ που κάθοδος; τὰ κάτω τὰ αὐτά; οὐ θέλεις οὖν
ἔχει βλέπειν θαρρῶν πρὸς πᾶσαν ἀπορίαν καὶ ἔν-
δειαν, ὅπου καὶ τοὺς πλουσιωτάτους καὶ τὰς ἀρ-
χὰς τὰς μεγίστας ἄρξαντας καὶ αὐτοὺς τοὺς βασι-

ποιος πόνος υπάρχει, ποια τιμωρία; Γιατί, τότε συνήθισες να αποφεύγεις τις κακές πράξεις;

κς'. Σε εκείνους που φοβούνται τη στέρηση.

Δεν ντρέπεσαι να είσαι περισσότερο δειλός και ταπεινός από τους δραπέτες; Πώς εκείνοι φεύγουν και εγκαταλείπουν τους κυρίους τους, ποιες χώρες έχοντας εμπιστευτεί, ποιους δούλους; Δεν κλέβουν λίγο, όσο χρειάζεται για τις πρώτες ημέρες, και αργότερα φεύγουν μέσω ξηράς ή και θάλασσας, καταστρώνοντας το ένα σχέδιο μετά το άλλο, για να διατρέφονται; Και ποιος δραπετής πέθανε ποτέ από λιμό; Αλλά εσύ τρέμεις, μήπως σου λείφουν τα απαραίτητα, και τις νύχτες ξαγρυπνάς. Ταλαίπωρε, τόσο τυφλός είσαι και δε βλέπεις το δρόμο, στον οποίο σε οδηγεί η έλλειψη των αναγκαίων; Γιατί, πού σε οδηγεί; Όπου και ο πυρετός, όπου και η πέτρα που πέφτει πάνω σου· στο θάνατο. Αυτό, λοιπόν, δεν το είπες πολλές φορές, εσύ ο ίδιος, στους συντρόφους σου, δε διάβασες πολλά τέτοια, δεν έγραφες πολλά; Και πόσες φορές καυχήθηκες ότι, τουλάχιστον ως προς το θάνατο, τηρείς λογική στάση; -Ναι· αλλά και οι δικοί μου θα πεινάσουν. -Και λοιπόν; Μήπως και η δική τους πείνα τους οδηγεί κάπου αλλού; Μήπως δεν υπάρχει και γι' αυτούς η ίδια κάθοδος; Ο ίδιος κάτω κόσμος; Δε θέλεις, λοιπόν, να αντικρίζεις με θάρρος κάθε στέρηση και ένδεια εκεί, που και οι πολύ πλούσιοι και αυτοί που έχουν αναλάβει τα μεγαλύτερα αξιώματα, και οι ίδιοι οι

- 6 λείψ καὶ τυράννους δεῖ κατελθεῖν, καὶ σὲ πεινῶντα,
 ἂν οὕτως τύχη, ἐκείνους δὲ διαρραγέντας ὑπὸ
 ἀπεψιῶν καὶ μέθης; τίνα πώποτ' ἐπαίτην βραδίως
 εἶδες μὴ γέροντα; τίνα δ' οὐκ ἐσχατόγηρων; ἀλλὰ
 7 βιγῶντες τὰς νύκτας καὶ τὰς ἡμέρας καὶ χαμαὶ
 ἐρριμμένοι καὶ ὅσον αὐτὸ τὸ ἀναγκαῖον σιτούμενοι
 ἐγγύς ἤκουσιν τῷ μῆδ' ἀποθανεῖν δύνασθαι, σὺ δ'
 ὀλόκληρος ἄνθρωπος χεῖρας ἔχων καὶ πόδας περι
 λιμοῦ δέδοικας οὕτως; οὐκ ἀντλεῖν δύνασθαι, οὐ
 γράφειν, οὐ παιδαγωγεῖν, οὐ θύραν ἀλλοτρίαν φυ
 λάττειν; Ἄλλ' αἰσχρὸν εἰς ταύτην ἔλθειν τὴν
 ἀνάγκην. Μάθε οὖν πρῶτον, τίνα τὰ αἰσχρά ἐστίν,
 καὶ οὕτως ἡμῖν λέγε σαυτὸν φιλόσοφον. τὸ νῦν δὲ
 μῆδ' ἂν ἄλλος τις εἴπη σε, ἀνέχου.
- 8 Αἰσχρὸν ἐστὶ σοὶ τὸ μὴ σὸν ἔργον, οὐ σὺ αἴτιος
 οὐκ εἶ, ὃ ἄλλως ἀπήνησέν σοι, ὡς κεφαλαλγία,
 ὡς πυρετός; εἴ σου οἱ γονεῖς πένητες ἦσαν, ἢ
 9 πλούσιοι μὲν ἦσαν, ἄλλους δὲ κληρονόμους ἀπέ
 λιπον, καὶ ζῶντες οὐκ ἐπαρκοῦσιν οὐδέν, σοὶ ταῦτα
 αἰσχρά ἐστίν; ταῦτα ἐμάνθανες παρὰ τοῖς φιλο
 σόφοις; οὐδέποτε ἤκουσας, ὅτι τὸ αἰσχρὸν φεκτόν
 ἐστίν, τὸ δὲ φεκτὸν ἄξιόν ἐστι τοῦ φέγεσθαι; τίνα δ'
 10 ἐπὶ τῷ μὴ αὐτοῦ ἔργῳ, ὃ αὐτὸς οὐκ ἐποίησεν; σὺ
 οὖν ἐποίησας τοῦτο, τὸν πατέρα τοιοῦτον; ἢ ἔξε
 στίν σοι ἐπανορθῶσαι αὐτόν; δίδοταί σοι τοῦτο; τί
 οὖν; δεῖ σε θέλειν τὰ μὴ διδόμενα ἢ μὴ τυγχάνοντα

βασιλείς και οι τύραννοι πρέπει να κατεβούν, και εσύ θα κατεβείς πεινασμένος, αν συμβεί έτσι, ενώ εκείνοι σκαμμένοι από τις δυσπεψίες και τη μέθη; Βρήκες ποτέ κάποιον ζητιάνο εύκολα, που να μην είναι γέρος; Κάποιον που να μην είναι πολύ γέρος; Αλλά, ενώ αυτοί ριγούν νύχτα και μέρα, και ξαπλώνουν κάτω, και τρώνε μόνο ό,τι είναι απολύτως απαραίτητο, φτάνουν στην κατάσταση να μην μπορούν να πεθάνουν, εσύ, ολόκληρος άνθρωπος, που έχεις χέρια και πόδια, φοβάσαι τόσο για την πείνα; Δεν μπορείς να αντλήσεις νερό, ούτε να γράφεις, ούτε να προσέχεις τα παιδιά ή να φυλάγεις μια ξένη πόρτα; -Αλλά είναι επονείδιστο να έρθεις σ' αυτή την ανάγκη. -Μάθε λοιπόν, πρώτα, ποια πράγματα είναι επονείδιστα, και μετά να λες μπροστά μας πως είσαι φιλόσοφος. Τώρα, όμως, να μην ανεχθείς ούτε και κάποιος άλλος να σε πει έτσι.

Υπάρχει σε σένα κάτι επονείδιστο που να μην είναι δικό σου έργο, για το οποίο δεν είσαι εσύ υπεύθυνος, αλλά σε συνάντησε τυχαία, όπως ο πονοκέφαλος, όπως ο πυρετός; Αν οι γονείς σου ήταν φτωχοί, ή αν ήταν μεν πλούσιοι, αλλά άφηναν άλλους κληρονόμους, και αν, όσο ζουν, δε σε βοηθάνε καθόλου, είναι αυτά επονείδιστα για σένα; Αυτά μάθαινες κοντά στους φιλοσόφους; Ποτέ δεν άκουσες ότι το επονείδιστο είναι αξιόμειμπτο, και ότι το αξιόμειμπτο είναι άξιο φόγου; Ποιον, όμως, φέγεις για το έργο που δεν είναι δικό του, που δεν το έκανε ο ίδιος; Εσύ, λοιπόν, το έκανες αυτό, εσύ έκανες τον πατέρα σου αυτό που είναι; Ή μπορείς να τον διορθώσεις; Σου έχει

- II αὐτῶν αἰσχύνεσθαι; οὕτως δὲ καὶ εἰθίζου φιλοσο-
 φῶν ἀφορᾶν εἰς ἄλλους καὶ μηδὲν αὐτὸς ἐλπίζειν
 I2 ἐκ σεαυτοῦ; τοιγαροῦν οἴμωξε καὶ στένε καὶ ἔσθι
 δεδοικώς, μὴ οὐ σχῆς τροφὰς αὔριον· περὶ τῶν
 δουλαρίων τρέμε, μὴ κλέψῃ τι, μὴ φύγῃ, μὴ
 I3 ἀποθάνῃ. οὕτως σὺ ζῆθι καὶ μὴ παύσῃ μηδέποτε,
 ὅστις ὀνόματι μόνον πρὸς φιλοσοφίαν προσῆλθες
 καὶ τὰ θεωρήματα αὐτῆς ὅσον ἐπὶ σοὶ κατήσχυνας
 ἄχρηστα ἐπιδειξάς καὶ ἀνωφελῆ τοῖς ἀναλαμβά-
 νουσιν· οὐδέποτε δ' εὐσταθείας ὠρέχθῃς, ἀταρα-
 ξίας, ἀπαθείας· οὐδένα τούτου ἕνεκα ἐθεράπευσας,
 συλλογισμῶν δ' ἕνεκα πολλούς· οὐδέποτε τούτων
 I4 τινὰ τῶν φαντασιῶν διεβασάνισας αὐτὸς ἐπὶ
 σεαυτοῦ «δύναμαι φέρειν ἢ οὐ δύναμαι; τί μοι τὸ
 λοιπὸν ἐστίν;», ἀλλ' ὡς πάντων ἐχόντων σοὶ κα-
 λῶς καὶ ἀσφαλῶς περὶ τὸν τελευταῖον κατεγίνου
 τόπον, τὸν τῆς ἀμεταπτώσιος, ἵν' ἀμετάπτωτα
 σχῆς τίνα; τὴν δειλίαν, τὴν ἀγένειαν, τὸν θαυ-
 μασμὸν τῶν πλουσίων, τὴν ἀτελῆ ὄρεξιν, τὴν ἀπο-
 τευκτικὴν ἔκκλισιν· περὶ τῆς τούτων ἀσφαλείας
 ἐφρόντιζες.
 I5 Οὐκ ἔδει προσκτήσασθαι πρῶτον ἐκ τοῦ λόγου,
 εἶτα τούτῳ περιποιεῖν τὴν ἀσφάλειαν; καὶ τίνα
 I6 πῶποτ' εἶδες τριγχὸν περιοικοδομοῦντα μηδενὶ τει-
 χίῳ περιβαλλόμενον αὐτόν; ποῖος δὲ θυρωρὸς καθί-

δοθεί αυτό; Τι λοιπόν; Πρέπει να θέλεις αυτά που δε σου δίνονται ή να ντρέπεσαι, όταν δεν τα πετυχαίνεις; Και συνήθιζες πράγματι, όταν μελετούσες φιλοσοφία, να παρατηρείς άλλους, και ο ίδιος να μην ελπίζεις τίποτα από τον εαυτό σου; Τότε, λοιπόν, να θρηνείς και να αναστενάξεις και να τρως με το φόβο μήπως αύριο δεν έχεις τροφή· να τρέμεις για τους ευτελείς δούλους σου, μήπως κάποιος κλέψει κάτι, μήπως φύγει, μήπως πεθάνει. Έτσι να ζεις και να μην πάψεις ποτέ, εσύ που μόνο στο όνομα πλησίασες τη φιλοσοφία και τις αρχές της, και, όσο εξαρτιόταν από σένα, τις ατίμασες, παρουσιάζοντάς τες άχρηστες και ανώφελες για όσους τις υιοθετούν· ποτέ δεν επεθύμησες τη σταθερότητα, την αταραξία, την απάθεια· κανέναν δεν ακολουθήσες γι' αυτό το σκοπό, πολλούς, όμως, για χάρη των συλλογισμών· ποτέ δεν εξέτασες διεξοδικά ο ίδιος, για τον εαυτό σου, κάποια από αυτές τις εντυπώσεις, ρωτώντας: «Μπορώ να την υπομείνω ή δεν μπορώ; Τι πρέπει να περιμένω;», αλλά, σαν όλα όσα σε αφορούν να βρίσκονταν σε καλή και ασφαλή κατάσταση, ασχολήθηκες με το τελευταίο θέμα, αυτό του αμετάπτωτου, για να έχεις αμετάπτωτα ποια; Τη δειλία, τον αγενή σου χαρακτήρα, το θαυμασμό για τους πλούσιους, την ανεκπλήρωτη επιθυμία σου, την αποτυχημένη αποστροφή· για την ασφάλεια αυτών φρόντιζες.

Δεν έπρεπε, πρώτα, να αποκτήσεις κάτι από τη λογική, και μετά να φροντίζεις για τη δική του ασφάλεια; Γιατί, είδες ποτέ κανέναν να κτίζει ολόγυρα κορνίζα,

- 17 σταται ἐπὶ οὐδεμιᾶ θύρα; ἀλλὰ σὺ μελετᾶς ἀπο-
 18 δεικνύειν δύνασθαι· τίνα; μελετᾶς μὴ ἀποσαλεύε-
 19 σθαι διὰ σοφισμάτων· ἀπὸ τίνων; δεῖξόν μοι πρῶ-
 20 τον, τί τηρεῖς, τί μετρεῖς ἢ τί ἰστάνεις· εἶθ' οὕτως
 21 ἐπιδείκνυε τὸν ζυγὸν ἢ τὸν μέδιμνον. ἢ μέχρι τίνος
 22 μετρήσεις τὴν σποδόν; οὐ ταῦτά σε ἀποδεικνύειν
 δεῖ, ἃ ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους εὐδαίμονας, ἃ ποιεῖ
 προχωρεῖν αὐτοῖς τὰ πράγματα ὡς θέλουσιν, δι' ἃ
 οὐ δεῖ μέμφεσθαι οὐδενί, ἐγκαλεῖν οὐδενί, πείθεσθαι
 τῇ διοικήσει τῶν ὄλων; ταῦτά μοι δείκνυε. «ἰδοὺ
 20 δεικνύω», φησίν, «ἀναλύσω σοι συλλογισμούς». τοῦτο τὸ μετροῦν ἔστιν, ἀνδράποδον· τὸ μετρού-
 μενον δ' οὐκ ἔστιν. διὰ ταῦτα νῦν τίνεις δίκας ὦν
 ἡμέλησας· τρέμεις, ἀγρυπνεῖς, μετὰ πάντων βου-
 λευῆ· κἂν μὴ πᾶσιν ἀρέσκειν μέλλη τὰ βουλευ-
 ματα, κακῶς οἶε βεβουλευθαι.
 21 Εἶτα φοβῆ λιμόν, ὡς δοκεῖς. σὺ δ' οὐ λιμόν φο-
 βῆ, ἀλλὰ δέδοικας μὴ οὐ σχῆς μάγειρον, μὴ οὐ
 22 σχῆς ἄλλον ὀφωνητήν, ἄλλον τὸν ὑποδήσοντα,
 ἄλλον τὸν ἐνδύσοντα, ἄλλους τοὺς τρίφοντας, ἄλ-
 λους τοὺς ἀκολουθήσοντας, ἴν' ἐν τῷ βαλανεῖῳ
 ἐκδυσάμενος καὶ ἐκτείνας σεαυτὸν ὡς οἱ ἔσταυρω-
 μένοι τρίβῃ ἔνθεν καὶ ἔνθεν, εἶθ' ὁ ἀλείπτῃς ἐπι-
 στάς λέγῃ «μετάβηθι, δὸς πλευρόν, κεφαλὴν αὐ-

χωρίς να την περιβάλλει με κανέναν τοίχο; Και ποιος θυρωρός ορίζεται να φυλάει εκεί που δεν υπάρχει καμία πόρτα; Αλλά εσύ εξασκείσαι για να μπορείς να αποδεικνύεις: ποια πράγματα; Εξασκείσαι να μην ταράζεσαι από τα σοφίσματα: να ταραχθείς από τι; Δείξε μου, πρώτα, τι διατηρείς, τι μετράς ή τι ζυγίζεις: και μετά, μ' αυτόν τον τρόπο, δείξε μου τη ζυγαριά ή τον μέδιμνο. Ή, ως τότε θα μετράς τη στάχτη; Δεν πρέπει να αποδεικνύεις αυτά που κάνουν τους ανθρώπους ευτυχισμένους, αυτά που κάνουν να προχωρούν γι' αυτούς τα πράγματα όπως θέλουν, για τα οποία δεν πρέπει να μέμφονται κανέναν, να κατηγορούν κανέναν, αλλά να υπακούουν στη διοίκηση του σύμπαντος; Αυτά δείξε μου. «Δες, σου δείχνω», λέει κάποιος, «θα αναλύσω για σένα τους συλλογισμούς». Δούλε, αυτό είναι το μέτρο: δεν είναι αυτό που μετριέται. Γι' αυτό, τώρα, τιμωρείσαι γι' αυτά που παραμέλησες: τρέμεις, μένεις άγρυπνος, σκέφτεσαι μαζί με όλους: και αν δεν αρέσουν σε όλους οι αποφάσεις σου, νομίζεις ότι σκέφτηκες λάθος.

Και μετά φοβάσαι την πείνα, όπως νομίζεις. Δε φοβάσαι όμως την πείνα, αλλά φοβάσαι μήπως δεν έχεις μάγειρα, μήπως δεν έχεις άλλον για να αγοράσει τρόφιμα, άλλον για να σου βάλει τα παπούτσια, άλλον για να σε ντύσει, άλλους για να σε τρίψουν, άλλους να σε ακολουθήσουν, για να μπορείς, όταν γδυθείς μέσα στο μπάνιο και απλωθείς, όπως οι σταυρωμένοι, να τρίβεσαι από δω και από κει: και μετά, αυτός που θα σε τρίψει, να σταθεί πάνω σου και να πει: «μετακινήσου, δώσε μου το πλευ-

- 23 τοῦ λάβε, παράθες τὸν ὦμον», εἴτ' ἔλθων ἐκ τοῦ
 βαλανείου εἰς οἶκον κραυγᾶσης «οὐδεὶς φέρει
 φαγεῖν;», εἴτ' «ἄρον τὰς τραπέζας· σπόγγισον».
- 24 τοῦτο φοβῆ, μὴ οὐ δύνη ζῆν ἀρρώστου βίον, ἐπεὶ
 τοι τὸν τῶν ὑγιαίνοντων μάθε, πῶς οἱ δοῦλοι ζῶ-
 σιν, πῶς οἱ ἐργάται, πῶς οἱ γνησίως φιλοσοφοῦν-
 τες, πῶς Σωκράτης ἔζησεν, ἐκεῖνος μὲν καὶ μετὰ
- 25 γυναικὸς καὶ παιδῶν, πῶς Διογένης, πῶς Κλε-
 άνθης ἅμα σχολάζων καὶ ἀντλῶν. ταῦτα ἂν θέλης
 ἔχειν, ἔξεις πανταχοῦ καὶ ζήσεις θαρρῶν, τίς; ὧ
 μόνῳ θαρρεῖν ἐνδέχεται, τῷ πιστῷ, τῷ ἀκωλύτῳ,
 τῷ ἀναφαιρέτῳ, τοῦτ' ἔστι τῇ προαιρέσει τῇ σε-
 26 αυτοῦ. διὰ τί δ' οὕτως ἄχρηστον καὶ ἀνωφελῆ
 σαυτὸν παρεσκευάκας, ἵνα μηδεὶς σε εἰς οἰκίαν
 θέλῃ δεῦξασθαι, μηδεὶς ἐπιμεληθῆναι; ἀλλὰ σκεῦος
 μὲν ὀλόκληρον καὶ χρήσιμον ἔξω ἐρριμμένον πᾶς
 27 τις εὐρῶν ἀναιρήσεται καὶ κέρδος ἡγήσεται, σὲ δ'
 οὐδεὶς, ἀλλὰ πᾶς ζημίαν. οὕτως οὐδὲ κυνὸς δύνα-
 σαι χρεῖαν παρασχεῖν οὐδ' ἀλεκτρυόνος. τί οὖν ἔτι
 ζῆν θέλεις τοιοῦτος ὢν;
- 27 Φοβεῖταιί τις ἀνὴρ ἀγαθός, μὴ λείπωσιν αὐτῷ
 τροφαί; τοῖς τυφλοῖς οὐ λείπουσι, τοῖς χωλοῖς οὐ
 λείπουσι· λείφουσιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ; καὶ στρατιώτῃ
 μὲν ἀγαθῷ οὐ λείπει ὁ μισθοδοτῶν οὐδ' ἐργάτῃ

ρό του, πάρε το κεφάλι του, δώσε μου τον ώμο του»· και μετά, όταν φύγεις από το μπάνιο και πας στο σπίτι, θα φωνάξεις: «κανείς δε μου φέρνει να φάω;» και στη συνέχεια: «σήκωσε τα τραπέζια· σκούπισέ τα με σφουγγάρι». Αυτό φοβάσαι, μήπως δεν μπορέσεις να ζήσεις τη ζωή του αρρώστου· γι' αυτό μάθε τη ζωή αυτών που είναι υγιείς, πώς ζούνε οι δούλοι, πώς οι εργάτες, πώς οι πραγματικοί φιλόσοφοι, πώς έζησε ο Σωκράτης, εκείνος, βέβαια, μαζί με τη γυναίκα του και τα παιδιά του, πώς ο Διογένης, πώς ο Κλεάνθης, που ταυτόχρονα πήγαινε στη σχολή και κουβαλούσε νερό⁸⁰. Αυτά αν θέλεις να έχεις, θα τα έχεις παντού, και θα ζήσεις με εμπιστοσύνη· εμπιστοσύνη σε ποιο πράγμα; Σ' αυτό, μόνο, που μπορεί κάποιος να έχει εμπιστοσύνη στο αξιόπιστο, στο ανεμπόδιστο, στο αναπόσπαστο· πράγμα που σημαίνει: στη δική σου βούληση. Γιατί, όμως, έχεις κάνει τον εαυτό σου τόσο άχρηστο και βλαβερό, ώστε κανείς να μη θέλει να σε δεχθεί στο σπίτι του, κανείς να σε φροντίσει; Αλλά, όποιος και να βρει ένα ολόκληρο και χρήσιμο σκεύος πεταγμένο έξω, θα το σηκώσει και θα το θεωρήσει κέρδος· όμως κανείς όταν σηκώσει εσένα, αλλά ο καθένας θα σε θεωρήσει ζημιά. Έτσι, λοιπόν, ούτε για σκύλος δεν κάνεις, ούτε καν για πετεινός. Γιατί, λοιπόν, θέλεις ακόμη να ζεις, τέτοιος που είσαι;

Φοβάται κάποιος άξιος άνδρας, μήπως του λείφουν οι τροφές; Δε λείπουν στους τυφλούς, δε λείπουν στους κουτσούς· θα λείφουν στον άξιο άνδρα; Και στον άξιο στρατιώτη δε λείπει αυτός που θα τον πληρώσει, ούτε βέ-

οὐδὲ σκυτεῖ τῷ δ' ἀγαθῷ λείψει; οὕτως ὁ θεὸς
 28 ἀμελεῖ τῶν αὐτοῦ ἐπιτευγμάτων, τῶν διακόνων,
 τῶν μαρτύρων, οἷς μόνοις χρῆται παραδείγμασιν
 πρὸς τοὺς ἀπαιδευτούς, ὅτι καὶ ἔστι καὶ καλῶς
 διοικεῖ τὰ ὅλα καὶ οὐκ ἀμελεῖ τῶν ἀνθρωπίνων
 πραγμάτων καὶ ὅτι ἀνδρὶ ἀγαθῷ οὐδὲν ἔστι κακὸν
 29 οὔτε ζῶντι οὔτ' ἀποθανόντι; Τί οὖν, ὅταν μὴ
 παρέχη τροφάς; Τί γὰρ ἄλλο ἢ ὡς ἀγαθὸς στρα-
 τηγὸς τὸ ἀνακλητικόν μοι σεσήμαγκεν; πειθομαι,
 ἀκολουθῶ, ἐπευφημῶ τὸν ἡγεμόνα, ὑμῶν αὐτοῦ
 30 τὰ ἔργα. καὶ γὰρ ἦλθον, ὅτ' ἐκείνῳ ἔδοξεν, καὶ
 ἄπειμι πάλιν ἐκείνῳ δοκοῦν καὶ ζῶντός μου τοῦτο
 τὸ ἔργον ἦν, ὑμνεῖν τὸν θεὸν καὶ αὐτὸν ἐπ' ἑμαυ-
 31 τοῦ καὶ πρὸς ἓνα καὶ πρὸς πολλούς. οὐ παρέχει
 μοι πολλὰ, οὐκ ἄφθονα, τρυφᾶν με οὐ θέλει· οὐδὲ
 γὰρ τῷ Ἡρακλεῖ παρεῖχεν, τῷ υἱεῖ τῷ ἑαυτοῦ,
 ἀλλ' ἄλλος ἐβασίλευεν Ἄργους καὶ Μυκηνῶν, ὁ δ'
 32 ἐπετάσσετο καὶ ἐπόνει καὶ ἐγυμνάζετο. καὶ ἦν
 Εὐρύσθεὺς μὲν, ὃς ἦν, οὔτε Ἄργους οὔτε Μυκηνῶν
 βασιλεύς, ὃς γ' οὐδ' αὐτὸς ἑαυτοῦ, ὁ δ' Ἡρακλῆς
 ἀπάσης γῆς καὶ θαλάττης ἄρχων καὶ ἡγεμὼν ἦν,
 καθαρτῆς ἀδικίας καὶ ἀνομίας, εἰσαγωγεὺς δὲ
 33 δικαιοσύνης καὶ ὁσιότητος· καὶ ταῦτα ἐποίει καὶ
 γυμνὸς καὶ μόνος. ὁ δ' Ὀδυσσεὺς ὅτε ναυαγὸς

βαια στον εργάτη, ούτε στον υποδηματοποιό· θα λείψει, λοιπόν, στον άξιο άνθρωπο; Τόσο αδιαφορεί ο θεός για τα δικά του δημιουργήματα, για τους υπηρέτες, τους μάρτυρες, που μόνο αυτούς χρησιμοποιεί ως παραδείγματα για τους απάιδευτους, για να αποδείξει ότι και υπάρχει και διοικεί το σύμπαν καλά και δεν αδιαφορεί για τις ανθρώπινες υποθέσεις, και ότι στον άξιο άνδρα τίποτε κακό δε συμβαίνει, ούτε όσο ζει ούτε όταν πεθαίνει; -Ναι, αλλά όταν δε μου παρέχει τροφή; -Γιατί, τι άλλο έκανε απ' το να μου σημάνει την ανάκληση σαν καλός στρατηγός; Υπακούω, ακολουθώ, επευφημώντας τον αρχηγό, υμνώντας τα έργα του. Γιατί ήρθα όταν εκείνος το αποφάσισε, και θα φύγω, πάλι, όταν εκείνος θελήσει, και, όσο ζούσα, αυτό ήταν το έργο μου, να υμνώ το θεό, και ο ίδιος στον εαυτό μου, και στον έναν και στους πολλούς. Δε μου παρέχει πολλά, δε μου δίνει άφθονα, δε θέλει να ζω πολυτελώς· ούτε, όμως, στον Ηρακλή παρείχε πολλά, στο γιο του, αλλά άλλος ήταν ο βασιλιάς του Άργους και των Μυκηνών, ενώ αυτός έπαιρνε διαταγές και κοπίαζε και γυμναζόταν. Και ο Ευρυσθέας, βέβαια, έτσι όπως ήταν, δεν ήταν βασιλιάς ούτε του Άργους ούτε των Μυκηνών, γιατί, βέβαια, δεν ήταν βασιλιάς ούτε στον ίδιο τον εαυτό του· ο Ηρακλής, όμως, ήταν κυρίαρχος και αρχηγός ολόκληρης της γης και της θάλασσας, και τις καθάριζε από την αδικία και την ανομία, φέρνοντας τη δικαιοσύνη και τη χρηστότητα· και αυτά τα έκανε γυμνός και μόνος. Και ο Οδυσσέας, όταν έπεσε έξω ναυαγός, μήπως τον ταπεινώσε η στέ-

ἐξερρίφη, μή τι ἐταπείνωσεν αὐτὸν ἢ ἀπορία, μή τι ἐπέκλασεν; ἀλλὰ πῶς ἀπῆει πρὸς τὰς παρθένους αἰτήσων τὰ ἀναγκαῖα, ὧν αἰσχιστον εἶναι δοκεῖ δεῖσθαι παρ' ἄλλου;

ὥς τε λέων ὀρεσίτροφος.

34 τίμη πεποιθώς; οὐ δόξῃ οὐδὲ χρήμασιν οὐδ' ἀρχαῖς,
 35 ἀλλ' ἀλκῇ τῇ ἑαυτοῦ, τοῦτ' ἔστι δόγμασι περὶ τῶν
 ἐφ' ἡμῖν καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. ταῦτα γὰρ ἐστί μόνα τὰ
 τοὺς ἐλευθέρους ποιοῦντα, τὰ τοὺς ἀκωλύτους, τὰ
 τὸν τράχηλον ἐπαίροντα τῶν τεταπεινομένων, τὰ
 36 ἀντιβλέπειν ποιοῦντα ὀρθοῖς τοῖς ὀφθαλμοῖς πρὸς
 τοὺς πλουσίους, πρὸς τοὺς τυράννους. καὶ τὸ τοῦ
 φιλοσόφου δῶρον τοῦτο ἦν, σὺ δ' οὐκ ἐξελεύσῃ
 θαρρῶν, ἀλλὰ περιτρέμων τοῖς ἱματιδίοις καὶ τοῖς
 ἀργυρωματιοῖς; δύστηνε, οὕτως ἀπώλεσας τὸν
 μέχρι νῦν χρόνον;

37 Τί οὖν, ἂν νοσήσω; Νοσήσεις καλῶς. Τίς με
 θεραπεύσει; Ὁ θεός, οἱ φίλοι. Σκληρῶς κατακείσο-
 μαι. Ἄλλ' ὡς ἀνήρ. Οἶκημα ἀνεπιτήδειον οὐχ ἔξω.
 Ἐν ἐπιτηδείῳ οὖν νοσήσεις. Τίς μοι ποιήσει τὰ
 τροφεῖα; Οἱ καὶ τοῖς ἄλλοις ποιοῦντες ὡς Μάνης
 38 νοσήσεις. Τί δὲ καὶ τὸ πέρασ τῆς νόσου; Ἄλλο τι
 ἢ θάνατος; ἄρ' οὖν ἐνθυμῆ, ὅτι κεφάλαιον τοῦτο

ρηση, μήπως τον λύγισε; Αλλά πώς πήγε στις παρθένους για να ζητήσει τα αναγκαία, που θεωρείται το πιο ντροπιαστικό πράγμα, να ζητήσεις, δηλαδή, κάτι από κάποιον άλλον;

Όπως το λιοντάρι που τρέφεται στα βουνά⁸¹.

Τι εμπιστεύτηκε; Όχι τη φήμη, ούτε τα χρήματα, ούτε τα αξιώματα, αλλά τη δική του δύναμη, δηλαδή τις κρίσεις του για αυτά που εξαρτώνται και γι' αυτά που δεν εξαρτώνται από μας. Γιατί αυτά είναι τα μόνα που κάνουν τους ανθρώπους ελεύθερους, που τους κάνουν ανεμπόδιστους, που υψώνουν το σβέρο των ταπεινωμένων, αυτά που τους κάνουν να αντικρίζουν κατά πρόσωπο τους πλούσιους, κατά πρόσωπο τους τυράννους. Και του φιλοσόφου το δώρο αυτό ήταν κι εσύ δε θα προχωρήσεις με θάρρος, αλλά τρέμοντας για τα ρουχαλάκια σου και τα ασημικά σου; Άθλιε, έτσι έχασες το χρόνο σου μέχρι τώρα;

Ναι, αλλά τι θα γίνει αν αρρωστήσω; -Θα υποφέρεις καλά την ασθένεια. -Ποιος θα με φροντίσει; -Ο θεός, οι φίλοι. -Θα κείτομαι σε σκληρό κρεβάτι. -Αλλά σαν άνδρας. -Δε θα έχω το κατάλληλο σπίτι. -Τότε, θα αρρωστήσεις σε κάποιο ακατάλληλο. -Ποιος θα μου ετοιμάσει την τροφή; -Αυτοί που την ετοιμάζουν και για τους άλλους: θα αρρωστήσεις όπως ο Μάνης⁸². -Ποια θα είναι, όμως, η έκβαση της αρρώστιας; -Κάτι άλλο από το θάνατο; Λοιπόν, θα καταλάβεις άραγε ότι το επιστέγα-

39 πάντων τῶν κακῶν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἀγεννείας
καὶ δειλίας οὐ θάνατός ἐστιν, μᾶλλον δ' ὁ τοῦ θα-
νάτου φόβος; ἐπὶ τοῦτον οὖν μοι γυμνάζου, ἐνταῦ-
θα νευέτωσαν οἱ λόγοι πάντες, τὰ ἀσκήματα, τὰ
ἀναγνώσματα, καὶ εἶρη, ὅτι οὕτως μόνως ἐλευ-
θεροῦνται ἄνθρωποι.

σμα όλων των κακών που βρίσκουν τον άνθρωπο, και της αγένειας και της δειλίας του, δεν είναι ο θάνατος, αλλά μάλλον ο φόβος του θανάτου; Να ασκείσαι, λοιπόν, σε παρακαλώ, ενάντια σ' αυτό το φόβο, αυτόν να στοχεύουν όλοι σου οι συλλογισμοί, οι ασκήσεις σου, τα αναγνώσματα: και θα μάθεις ότι έτσι μόνο ελευθερώνονται οι άνθρωποι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Τα σχόλια με τον αστερίσκο αντλήθηκαν από τη γαλλική έκδοση των *Διατριβών*, στις εκδόσεις Les Belles Lettres, και είναι του Joseph Souilhé. Τα υπόλοιπα σχόλια, όπως και στις δύο πρώτες *Διατριβές*, αντλήθηκαν τα περισσότερα από τις εκδόσεις LOEB.

1. Κάποτε, όταν ήταν μεθυσμένος, ξέσπασε πάνω στον Ξενοκράτη, αλλά εκείνος τον συγχώρησε και τελικά τον διαδέχθηκε στη διεύθυνση της Ακαδημίας. Βλ. Διογένης Λαέρτιος 4, 16.

2. Τον είχε προειδοποιήσει να μην κάνει γιο, το γνωστό μας Οιδίποδα.

3. Ελεύθερη παράφραση από την *Απολογία*, 29 C, E και 30 A.

4. Παράβαλε I, 2, 17 και 22.

5. Ο τρίβων ήταν παλιωμένο και φθαρμένο ή τραχύ πανωφόρι. Το φορούσαν κυρίως οι Σπαρτιάτες και αργότερα το παρέλαβαν απ' αυτούς φιλόσοφοι όπως ο Σωκράτης, και κυρίως οι κυνικοί. Στα μετέπειτα χρόνια το φορούσαν οι μοναχοί κι από κει θεωρείται έμβλημα αυστηρής ζωής ή βαθείας σπουδής. Από τους μεταγενέστερους θεωρείται έμβλημα ασκητισμού, όπως τώρα το ράσο.

6. Το κείμενο της *Οδύσσειας* στην έκδοση της Οξφόρδης αναφέρει «πέμφαντες», ενώ η εδώ χρησιμοποιούμενη έκδοση

LOEB αναφέρει «πέμφαντε».

7. Η έκδοση της Οξφόρδης αναφέρει «εὔσκοπον» (άγρυνος), ενώ η έκδοση LOEB «διάκτορον» (αγγελιοφόρος).

8. Όμηρος, *Οδύσσεια*, α, 37-39.

9. Βλ. Πλάτων, *Αλκιβιάδης*, I, 131 d.

10. Ο «ψευδόμενος» (λόγος): περίφημο σόφισμα που επινοήθηκε από τον Ευβουλίδη, μαθητή του Ευκλείδη από τα Μέγαρα. Βλ. II, 17, 34.

11. Βλ. Διογένης Λαέρτιος, VI, 34 και 35. Ο άνθρωπος που έδειξε ο Διογένης ήταν ο Δημοσθένης.

12. * Ο Αρχέδημος και ο Αντίπατρος από την Ταρσό είναι δύο στωικοί φιλόσοφοι. Τα αποσπάσματα που τους αφορούν συγκεντρώθηκαν από τον Von Amin: S. V. F. III, 262-264 και III, 244-258.

13. Κρίνης: ελάσσων στωικός φιλόσοφος, που λέγεται ότι πέθανε από αποπληξία, όταν τρόμαξε από ένα ποντίκι που έπεσε από τον τοίχο στο πάτωμα. Βλ. τον Von Amim στην Real-Encyclopädie.

14. Εννοείται την εντύπωση του καλού.

15. Εννοείται στον Επίκτητο.

16. Μια παρομοία. Βλ. στο Διογένη Λαέρτιο 4,47, όπου το επίθετο απαλός (μαλακός) χρησιμοποιείται για το τυρί.

17. Οι Ρωμαίοι τον ονόμαζαν Corrector. Ήταν ένας ειδικός αξιωματούχος συγκλητικής τάξης, τον οποίο υποδείκνυε ο αυτοκράτορας, και ο οποίος ήταν επιφορτισμένος με τη διεκπεραίωση διοικητικών μεταρρυθμίσεων σε ζητήματα έξω από τη γενική αρμοδιότητα των κανονικών πολιτικών αρχών. Βλ. τον A. von Premerstein στην Real-Encyclopädie IV. 1646-56.

18. Ακρωτήριο και λιμάνι στο βόρειο άκρο της Κέρκυρας, και όχι μια ασήμαντη και τελείως άγνωστη πόλη κοντά στη Νικόπολη, όπως νόμισαν μερικοί.

19. Για περισσότερα σχετικά με την κριτική του Επικτήτου στον επικουρισμό βλ. τη Β' Διατριβή (II, κεφ. 20).

20. Η ταξινόμηση των καθηκόντων σ' αυτή την πρόταση είναι σκοτεινή, και οι σχολιαστές δυσκολεύονται και να τη φωτίσουν και να εξηγήσουν τι σχέση έχει με τα συμφραζόμενα. Οι δυο πρώτες κατηγορίες (που είναι στην ουσία μία) έχουν να κάνουν με την εξωτερική ύπαρξη η τελευταία αγγίζει την ανώτερη φύση μας. Μια πλήρης συζήτηση αυτού του ζητήματος υπάρχει στο βιβλίο του A. Bonhöffer, *Die Ethik des Stoikers Epiktet*, σελ. 205-6. Μια παρόμοια στωική διαίρεση των καθηκόντων σε πέντε κατηγορίες, όπου η τρίτη κατηγορία του Επικτήτου διαιρείται σε τρεις, βρίσκεται στο έργο του Cicero, *De finibus*, III, 16 και 20.

21. Σύμφωνα με τους *Χρυσούς Στίχους* του Πυθαγόρα, 3-4:

τούς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, ἔννομα ῥέζων
τούς τε γονεῖς τίμα, τούς τ' ἄγγιστ' ἐκγεγαῶτας.

22. Για να μπορεί, εννοείται, να τον καλημερίσει πρώτος το πρωί.

23. Η πρώτη εμφάνιση του τεχνικού όρου με τον οποίο οι στωικοί, ήδη από το Ζήνωνα τον Κιτιέα, αναφέρονταν στην παράσταση που φέρει μέσα της την ένδειξη της αλήθειας της (βλ. Διογένης Λαέρτιος, VII, 46). Πρόκειται για «μια εντύπωση τόσο ξεχωριστή και ζωντανή και συνεπή και μόνιμη, ώστε να φέρει τη δική της πεποίθηση της βεβαιότητας και να είναι η ίδια το κριτήριο της αλήθειας της» (P. E. More, *Hel-lenistic Philosophies*, 85). Βλ. επίσης Bonhöffer, *Epiktet*

und die Stoa, 160-7, 228-32.

24. Μορρία ή μόρρια ή μορρίνη. Πολύτιμη ύλη, από την οποία κατασκευάζονταν αγγεία, ποτήρια κ.λπ.

25. «Αποφάσκων» (λόγος): η ακριβής φύση αυτού του συλλογισμού είναι άγνωστη, αν και ο Χρύσιππος έγραψε δύο έργα γι' αυτό το ζήτημα (Διογένης Λαέρτιος, 7, 197), και επίσης αναφέρεται περιστασιακά από τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, *Στρωματείς*, 5, II.

26. Οι *Χρυσοί στίχοι*, 40-44, που αποδίδονταν στον Πυθαγόρα, με μερικές παραλλαγές στις λεπτομέρειες.

27. Παιάν, Παιᾶνος: ο γιατρός των θεών, που στην *Ιλιάδα*, E, 401, 899, θεραπεύει τους πληγωμένους Άδη και Άρη. Μετά τον Όμηρο το όνομα και το έργο της θεραπείας μεταφέρθηκαν στον Απόλλωνα, τον οποίο, όσοι χρειάζονταν βοήθεια, επικαλούνταν φωνάζοντας: ἴηιε Παιάν. Ως προσηγορικό σήμαινε γιατρός και, γενικά, σωτήρας, λυτρωτής.

28. Όμηρος, *Οδύσσεια*, XIV, 56-58.

29. Ο Δίας αποκαλούνταν έτσι από τους Δωριείς, αλλά και από τους Αθηναίους.

30. Ομόγνιος θεός: προστάτης του γένους ή της οικογένειας.

31. * Βλ. Διογένης Λαέρτιος, VI, 23.

32. Εννοείται στα εξωτερικά.

33. Πλάτων, *Απολογία*, 38α.

34. Πρόκειται για την περιοδική καταστροφή του σύμπαντος με φωτιά και την αναγέννησή του, ένα δόγμα που οι Στωικοί κληρονόμησαν από τον Ηράκλειτο. Ακόμη και οι θεότητες, με την εξαίρεση του Δία, υποκύπτουν στο λυκόφως των θεών. Ακριβώς η ίδια κατάσταση μ' αυτήν που περιγρά-

φεται εδώ αναφέρεται από το Σενέκα, *Ep. Mor.* 9, 16. –

35. Αναφέρεται στο θεό.

36. Μια θεωρία που αποδίδεται στο Θαλή το Μιλήσιο. Διογένης Λαέρτιος, I, 27.

37. Πυριφλεγέθων: ένας από τους ποταμούς του Άδη, του οποίου τα ρεύματα ήταν πυριφλεγή, κατά τη μυθολογία. *Οδύσσεια*, κ, 513. Πρβλ. Πλάτων, *Φαίδων*, II4A. Ο Αχέρων και ο Κωκυτός ήταν επίσης ποταμοί του Άδη.

38. Την προκείμενη lacuna υπέδειξε ο Reiske. Ο W. A. Oldlather προτείνει τη δική του λύση και εκείνη του Schenkl. Είναι εύλογο να εννοήσουμε κάτι όπως «δώσε φαγητό (ή κρασί) στον υγιή αλλά...» (Reiske).

39. Φαίνεται καθαρά από τον Αριστοτέλη (βλ. *Πολιτικά* 3.13.21), ότι οι καλύτερες φωνές δε χρησιμοποιούνταν στη χορωδία, και είναι γνωστό πως εξαιρετικά χορωδιακά αποτελέσματα εξασφαλίζονται με φωνές που δεν κάνουν για σόλο εκτελέσεις.

40. Ο Reiske παρατήρησε τη lacuna.

41. Στωικός φιλόσοφος σύγχρονος του Επικτήτου, στον οποίο αναφέρεται ο Πλίνιος (*Ep.* I, 10).

42. Στις σχολές χρησιμοποιούσαν πλάκες αλειμμένες με κερί για να κρατούν σημειώσεις.

43. «Ευστός»: στοά με υπόστεγο στη νότια πλευρά του γυμνασίου, όπου οι αθλητές γυμνάζονταν το χειμώνα, και που ταυτόχρονα χρησίμευε ως χώρος περιπάτου. Ονομαζόταν έτσι, προφανώς, εξαιτίας του ξυσμένου και λείου δαπέδου της.

44. Πρόκειται πιθανώς για τον Palfurius Sura, που τον έδιωξαν από τη Σύγκλητο, την εποχή των Φλαβιανών. (Βλ.

Σουητώνιος, *Δομιτιανός*, XIII, 3. Ιουβενάλης, IV, 53).

45. Ο Wolf παρατήρησε τη lacuna.

46. Μένουν, εννοείται, στην αίθουσα της σχολής.

47. Βλ. Πλάτων, *Κλειτοφών*, 407 A-B.

48. Πιθανόν διάσημοι αθλητές ή μονομάχοι της εποχής κατά τα άλλα άγνωστοι.

49. Όμηρος, *Ιλιάδα*, X, 15, 91, 94-95.

50. Όμηρος, *Ιλιάδα*, XVIII, 289.

51.*. Ο Επίκτητος εννοεί ότι ο Αγαμέμνων μπορεί να αυτοκτονήσει, αν θεωρεί ντροπή να ζει υπό αυτές τις συνθήκες. Υποβάλλει πράγματι, αρκετά συχνά, τη λύση της αυτοκτονίας για τη θεραπεία ενός αναξιοπρεπούς βίου. «Η πόρτα είναι ανοιχτή» συνηθίζει να λέει: I 9, 20· I 24, 20· I 25, 18· II I, 19-20· II 8, 6· II 13, 14. Για το θέμα της αυτοκτονίας βλ. Bonhöffer, *Die Ethik des stoikers Epictet*, σελ. 29-39.

52.*. Διογένης Λαέρτιος, VI, 38.

53.*. Ο Ηρακλής ήταν ο ήρωας του κόπου και της προσπάθειας, του πόνου, της υπομονής στις δοκιμασίες. Οι Κυνικοί (Διογένης Λαέρτιος VI, 2) και, μετά από αυτούς, οι Στωικοί, τον ανέλαβαν ως πρότυπο του σοφού τους. Ο Επίκτητος αναφέρει συχνά το όνομα και τα έργα του: I 6, 32-36· II 16, 44· III 26, 31-32.

54. Εννοείται ο βασιλιάς της Περσίας.

55.* Διογένης Λαέρτιος, VI, 21 και 87.

56. Όμηρος, *Ιλιάδα*, II, 25.

57. Βλ. Όμηρος, *Ιλιάδα*, XXII, 69.

58. Σκωπτικό επίθετο των Κυνικών.

59.* Όσο μπορούμε να κρίνουμε από τα ανέκδοτα που έχουν διασωθεί από το Διογένη Λαέρτιο, οι πρώτοι Κυνικοί

δεν ενδιαφέρονταν για την πολιτική. Ο Διογένης, σε κάθε περίπτωση, συνιστούσε τη μη συμμετοχή στις δημόσιες υποθέσεις (Διογένης Λαέρτιος, 6, 29). Ο Επίκτητος νομιμοποιεί αυτή τη στάση, που υπαγορεύεται από την ιδιαίτερη αποστολή του Κυνικού.

60. Βλ. το Διογένη Λαέρτιο, 6, 42.

61. Πλάτων, *Κρίτων*, 43 D.

62.* Είναι γνωστή η παρρησία των Κυνικών. Ο Διογένης από τη Σινώπη ήταν το καλύτερο παράδειγμα της ελευθεροστομίας τους. Διέτρεχε τους δρόμους και έθιγε όλους τους περαστικούς. Πρόκειται, το δίχως άλλο, για μια σωκρατική κληρονομιά, αλλά οι Κυνικοί υπερέβαλαν τον τρόπο του Σωκράτη. Υπάρχει σε αυτούς μια αναίδεια, η οποία ήταν εντελώς ξένη στο Σωκράτη. Ο Επίκτητος, επίσης, διαμορφώνει για τους Κυνικούς μια ιδεώδη εικόνα, η οποία ανταποκρίνεται περισσότερο στο πρότυπο του στωικού σοφού.

63.* Η υποβολή του σώματος σε ταλαιπωρίες ήταν βασικό χαρακτηριστικό των Κυνικών. Ο Διογένης προσπαθούσε να γίνει αναίσθητος στον πόνο, στο φύχος, στη ζέστη, στα χτυπήματα, στην πείνα, στις προσβολές. (Βλ. Διογένης Λαέρτιος, VI 23-24).

64. Όμηρος, *Ιλιάδα*, VI, 492-3.

65. Η αναφορά πιθανόν στο Δίωνα το Χρυσόστομο από την Προύσα.

66. Πλάτων, *Απολογία*, 30 C.

67. Ελαφρώς τροποποιημένο το χωρίο από τον *Κρίτωνα* (46, B).

68. Πλάτων, *Απολογία*, 17 C.

69. Σύμφωνα με τη θεωρία των Στωικών, οι λεγόμενες

«ακτίνες» του ήλιου ήταν δέσμες ατμού από τον ωκεανό, με τον οποίο συντηρούνταν οι φλόγες του ήλιου. Βλ. Ζήνων, αποσπ. 35· Κλεάνθης αποσπ. 50Γ· Χρύσιππος, αποσπ. 579, 652, 658-663· όλα στο *Stoicorum Veterum Fragmenta* του Von Arnim.

70. Λέγεται ότι, στην είσοδο μιας από τις μεγάλες βιβλιοθήκες της Αλεξάνδρειας, αναγραφόταν το: *ίατρείον τῆς ψυχῆς*.

71. Όμηρος, *Οδύσσεια*, I, 3 και XVII, 37.

72. Όμηρος, *Οδύσσεια*, XVII, 487 (ελαφρώς τροποποιημένο).

73. Όμηρος, *Οδύσσεια*, V, 82.

74.* Ο Επίκτητος απορρίπτει τους ομηρικούς μύθους για τους ίδιους λόγους που το κάνει και ο Πλάτων στην *Πολιτεία* (Βλ. *Πολ.* 387 d-e, 388 a-b).

75. Δηλαδή στον κόσμο.

76.* Ο Διογένης, που φυλακίστηκε και πουλήθηκε σκλάβος στον Ξενιάδη, θεωρούνταν δάσκαλος (Διογένης Λαέρτιος, VI, 29 και 30· 74 και 75). Οι απαντήσεις που έδωσε στο Φίλιππο, στον Αλέξανδρο και τον Περδίκκα αποδεικνύουν ότι αυτοί δεν είχαν καμιά εξουσία πάνω του.

77.* Βλ. το Διογένη Λαέρτιο, IX, 59.

78. Ελεύθερη παράφραση της πλατωνικής *Απολογίας*, 30c.

79. Αποδίδεται στο Σόλωνα (Διογένης Λαέρτιος, 2, 13) αλλά και στον Αναξαγόρα (Cicero, *Tusc.* 3.30· Διογένης Λαέρτιος, 2, 13) ή στον Ξενοφώντα (Διογένης Λαέρτιος 2, 13 και 55).

80. Βλ. Διογένης Λαέρτιος, 7, 168. Επίσης τον πρώτο τόμο της παρούσας έκδοσης των *Διατριβών* στη σελίδα 19.

81. Όμηρος, *Οδύσσεια*, VI, 130.

82. Δηλαδή σαν ένας δούλος. Το Μάνης ήταν ένα τυπικό όνομα για σκλάβους.

Ιωάννης Σ. Χριστοδούλου

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ;

Όσο περισσότερο μεγαλεπήβολο ένα φιλοσοφικό ερώτημα, όσο πιο μεστό δηλαδή το περιεχόμενό του, τόσο κανείς κινδυνεύει, καθώς το εξετάζει, να προδώσει το ίδιο το ερώτημα· φιλοσοφικό ατόπημα από τα πιο σοβαρά. Με τις επιμέρους και «στενές» φιλοσοφικές απορίες τα πράγματα είναι πιο εύκολα. Για παράδειγμα, είναι σχετικά απλό να ρωτήσει κανείς «τι είναι ήθος», όχι γενικά, αλλά για έναν συγκεκριμένο φιλόσοφο, φερειπείν για τον Ηράκλειτο. Είναι όμως δυσχερές το εγχείρημα, να απαντήσει κανείς στο ίδιο ερώτημα, υπό το πρίσμα μιας σύνολης φιλοσοφικής εποπτείας των θεωριών που διατυπώθηκαν για το «ήθος» ανά τους αιώνες και από φιλόσοφο σε φιλόσοφο. Το ίδιο ισχύει για όλες τις έννοιες των οποίων άπτεται το φιλοσοφείν.

Ήδη, όμως, η ρύμη του φιλοσοφικού λόγου είναι άτεγκτη στις υποχρεώσεις που εγκυμονεί για φιλοσοφική συνέπεια, δηλαδή για αυστηρή ερμηνεία και ανάλυση. Επαναλαμβάνω την τελευταία φράση μου της προηγού-

μενης και πρώτης παραγράφου: «Το ίδιο ισχύει για όλες τις έννοιες των οποίων άπτεται το φιλοσοφείν.» Δύο είναι τα απορήματα που αναδύονται από την εν λόγω διατύπωση. Το πρώτο: ποιες είναι οι έννοιες των οποίων άπτεται το φιλοσοφείν; Το δεύτερο: τι είναι το φιλοσοφείν; Ταυτολογικά σχεδόν, αλλά όχι χωρίς σημασία, μπορούμε, σε πρώτη φάση, να δώσουμε τον εξής διευκρινιστικό ορισμό: το φιλοσοφείν αφορά σε έννοιες. Σε έννοιες γενικά και άοριστα; Όχι. Σε έννοιες φιλοσοφικές. Για να προχωρήσουμε με ασφάλεια στην κατανόηση, τι πρέπει να προσδιορίσουμε πρώτα; Τις φιλοσοφικές έννοιες ή το φιλοσοφείν; Προφανώς το φιλοσοφείν, αλλά όχι όπως προηγουμένως. Τη φορά αυτή οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε μετωπικά τον ερμηνευτικό σκόπελο που συνεπάγεται ο ορισμός αυτού που κάνεις από το ίδιο το πράγμα, θεραπεύοντας έτσι την απορία που θέτει ο τίτλος της συγκεκριμένης εργασίας.

Η απορία για το «τι είναι η φιλοσοφία» είναι, ήδη, φιλοσοφική απορία¹. Συνεπώς, κατά πρώτον, μπορούμε να πούμε ότι η φιλοσοφία διερωτάται για το «τι είναι». Για το τι είναι οτιδήποτε; Μάλλον όχι. Δεν έχει όμως σημασία, σε πρώτη φάση, να αναφερθούμε στο αντικείμενο. Περισσότερο ενδιαφέρει να μιλήσουμε για το ερώ-

1. Πρωταρχικότερα, σύμφωνα με τον L. Wittgenstein, όταν ένα ουσιαστικό μας κάνει ν' αναζητούμε κάποιο πράγμα που ν' αντιστοιχεί σ' αυτό, «βρισκόμαστε μπρος σε μια από τις μεγαλύτερες πηγές φιλοσοφικής απορίας.» Βλ. Ludwig Wittgenstein, *Το μπλε και το καφέ βιβλίο*, μετ. Κωστής Κωβαίος, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1984, σελ. 25.

τημα. Τι σημαίνει να ρωτάς «τι είναι;» Σημαίνει, πρώτα, ότι δεν ξέρεις κάτι. Αυτό, βεβαίως, έχει να κάνει με το γεγονός ότι ο άνθρωπος γνωρίζει ή μπορεί να γνωρίζει. Ποια είναι η φύση της γνώσης αυτής; Στην περίπτωση της φιλοσοφίας παίρνει τη μορφή του ερωτήματος «τι είναι;». Πρόκειται, επομένως, για μια γνώση όχι αισθητικής, όπως λέμε, τάξης, αλλά για μια γνώση που γεννιέται εξαιτίας των αισθήσεων αλλά εκπληρώνεται και παίρνει τις διαστάσεις της θεωρητικής, όπως λέμε, διατύπωσης ή έκφρασης. Οι λύσεις των φιλοσοφικών απορημάτων βρίσκονται στο νου και καταλήγουν, όχι όμως απαραίτητα, στη γλωσσική διατύπωση. Η λύση μιας φιλοσοφικής απορίας μπορεί, εξίσου καλά, να βρίσκεται σε μια εικόνα, η οποία μπορεί να εκφραστεί γλωσσικά, αλλά να καθυστερεί να το κάνει, ή να μην το κάνει ποτέ αν δε βρει την κατάλληλη γλωσσική έκφραση. Η γλώσσα μπορεί να προδώσει τη σκέψη, με τη μορφή της εικόνας, και η λέξη μπορεί να αποδειχθεί ενδεέστερη φιλοσοφικά από την εικόνα.

Άρα, δύο είναι τα στοιχεία του φιλοσοφείν που διακρίβώσαμε ως τώρα. Το ένα είναι η φιλοσοφική απορία του τύπου «τι είναι». Το δεύτερο είναι το εγχείρημα για τη λύση της απορίας, εγχείρημα που μπορεί να πάρει διάφορες διαστάσεις και να στραφεί σε διάφορες κατευθύνσεις διανοητικής και φαντασιακής θεραπείας της απορίας. Πράγμα που σημαίνει ότι απαντήσαμε στο ερώτημα που θέσαμε ως υπόθεση εργασίας της παρούσας μελέτης; Όχι φυσικά. Διαγράψαμε το πλαίσιο εντός του ο-

ποίου φαίνεται να λειτουργεί ο φιλοσοφικός λόγος, αλλά περιεχόμενο στη φιλοσοφία δε δώσαμε. Το περιεχόμενο του φιλοσοφείν είναι περιεχόμενο των εννοιών της φιλοσοφίας. Στην προκειμένη περίπτωση, τυχαίνει η ίδια η φιλοσοφία να είναι μια τέτοια έννοια. Για να γυρίσουμε στις αρχικές μας διαπιστώσεις, θα εξετάσουμε τη «φιλοσοφία» γενικά, ή σε σχέση με κάποιον συγκεκριμένο φιλοσοφικό λόγο, που σημαίνει με κάποιο συγκεκριμένο φιλόσοφο;² Θα απαντήσω ότι, και γενικά αν εξετάζαμε τη φιλοσοφία, πάλι σε σχέση με συγκεκριμένα φιλοσοφικά κείμενα θα έπρεπε να το κάνουμε, και η γενικότητα της έρευνας θα προσδιοριζόταν από το συγκεκριμένο των υπό εξέταση κειμένων³. Όμως όχι. Εμείς θα εξετάσουμε

2. Βλ. για παράδειγμα, για την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, το εγχείρημα του Αλέξανδρου Νεχαμά, που αφορά στη φιλοσοφία του Σωκράτη: Αλέξανδρος Νεχαμάς, *Η τέχνη του βίου*, μετ. Βαρβάρα Σπυροπούλου, επιμ. Στέλιος Βιρβιδάκης, Αθήνα, εκδ. Νεφέλη, 2001.

3. Παράδειγμα αναφοράς, και μάλιστα για την περίοδο που μας απασχολεί, αποτελούν οι μελέτες του Pierre Hadot. Η πρώτη, που εκδόθηκε πρόσφατα και στην Ελλάδα, εξετάζει την αρχαία ελληνική φιλοσοφία ως φαινόμενο εν γένει, με συγκεκριμένες όμως αναφορές και ερείσματα στα κείμενα: Pierre Hadot, *Τι είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία*; μετ. Άντα Κλαμπατσέα, Αθήνα, εκδ. Ίνδικτος, 2002. Για τη δεύτερη μελέτη έχω υπόψη μου την αγγλική έκδοση του Arnold I. Davidson: Pierre Hadot, *Philosophy as a way of life*, transl. Michael Chase, Blackwell, 1999. Σ' αυτήν η φιλοσοφία ορίζεται κατεξοχήν ως τρόπος ζωής, και αυτό με αφορμή τη μελέτη μορφών όπως ο Σωκράτης, ο Επίκτητος και ο Μάρκος Αυρήλιος, και κειμένων όπως οι πλατωνικοί διάλογοι, οι *Διατριβές* του Επικτήτου και τα *Εις εαυτόν* του Μάρκου Αυρηλίου. Η τρίτη μελέτη, που μας ενδιαφέρει επίσης εδώ,

τη φιλοσοφία όπως την ορίζει ο Επίκτητος.

«... τὸ δὲ φιλοσοφῆσαι τί ἐστίν; οὐχὶ παρασκευάσασθαι πρὸς τὰ συμβαίνοντα;» (3,10,6,1 - 3) Φιλοσοφία, σύμφωνα με το απόσπασμα από την τρίτη *Διατριβή* του Επίκτητου, είναι να προετοιμάζεσαι γι' αυτά που συμβαίνουν. Η φιλοσοφία είναι προετοιμασία⁴. Προετοιμασία για τι; Για ό,τι πρόκειται να συμβεί. Σε τι ακριβώς, όμως, αφορά αυτή η ιδιότυπη φιλοσοφική προετοιμασία, που είναι μαζί «γύμνασμα» και «άσκησις»; Στα «τραχέα»: «τί οὖν δεῖ λέγειν αὐτὸν ἐφ' ἐκάστου τῶν τραχέων; ὅτι ἔνεκα τούτου ἐγυμναζόμεν, ἐπὶ τοῦτο ἥσχουν".» (3,10,7,3 - 3,10,8,1) Στις δυσχερείς δηλαδή καταστάσεις, συντυχίες, συγκυρίες, περιστάσεις, όπως ο

επειδή εξετάζει τη φιλοσοφία ως ασκητική, αφορά στη φιλοσοφία του Μάρκου Αυρηλίου, τον οποίο ο Hadot συσχετίζει στενά με τον Επίκτητο. Αναφέρω, κι εδώ, την αγγλική έκδοση: Pierre Hadot, *The inner citadel - The meditations of Marcus Aurelius*, transl. Michael Chase, Harvard University Press, 1998.

4. Το «παρασκευάζεσθαι», σύμφωνα με απόσπασμα από την τέταρτη *Διατριβή* είναι «έργον της ψυχής»: «πρώτη οὖν καὶ ἀνωτάτω καθαρότης ἢ ἐν ψυχῇ γενομένη καὶ ὁμοίως ἀκαθαρσία. ψυχῆς δ' ὡς σώματος μὲν ἀκαθαρσίαν οὐκ ἂν εὔροις, ὡς ψυχῆς δὲ τί ἂν ἄλλο εὔροις ἢ τὸ παρέχον αὐτὴν ῥυπαρὰν πρὸς τὰ ἔργα τὰ αὐτῆς; ἔργα δὲ ψυχῆς ὄρμᾶν, ἀφορμᾶν, ὀρέγεσθαι, ἐκκλίνειν, παρασκευάζεσθαι, ἐπιβάλλεσθαι, συγκατατίθεσθαι. τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ ἐν τούτοις τοῖς ἔργοις ῥυπαρὰν παρέχον αὐτὴν καὶ ἀκάθαρτον; οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ μοχθηρὰ κρίματα αὐτῆς. ὥστε ψυχῆς μὲν ἀκαθαρσία δόγματα πονηρὰ, κάθαρσις δ' ἐμπόησις οἶων δεῖ δογμάτων. καθαρὰ δ' ἢ ἔχουσα οἷα δεῖ δόγματα· μόνη γὰρ αὕτη ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς αὐτῆς ἀσύγχυτος καὶ ἀμόλυντος.» (4,11,5,1 - 4,11,8,5)

πυρεττός, η πείνα και η δίψα: « νῦν τοῦ πυρέττειν καιρός ἐστίν, τοῦτο καλῶς γινέσθω· τοῦ διψᾶν, δίψα καλῶς· τοῦ πεινᾶν, πείνα καλῶς. οὐκ ἔξεστιν ἐπὶ σοί; τίς σε καλύσει; ἀλλὰ πιεῖν μὲν καλύσει;» (3,ΙΟ,8,4 – 3,ΙΟ,9,2) Πρόκειται μάλιστα για θεία αξίωση και επιταγή: «...ὁ θεός σοι λέγει ὅς μοι ἀπόδειξιν, εἰ νομιμῶς ἤθλησας, εἰ ἔφαγες ὅσα δεῖ, εἰ ἐγυμνάσθης, εἰ τοῦ ἀλείπτου ἤκουσας"» (3,ΙΟ,8,Ι – 3,ΙΟ,8,3)⁵

5. Βλ. για το ίδιο στην τέταρτη Διατριβή: «Σὺ μόνον μέμνησο τῶν καθολικῶν "τί ἐμόν, τί οὐκ ἐμόν; τί μοι δίδεται; τί θέλει με ποιεῖν ὁ θεός νῦν, τί οὐ θέλει;" πρὸ ὀλίγου χρόνου ἠθελέν σε σχολάζειν, σαυτῶ λαλεῖν, γράφειν περὶ τούτων, ἀναγιγνώσκειν, ἀκούειν, παρασκευάζεσθαι· ἔσχες εἰς τοῦτο ἰκανὸν χρόνον. νῦν σοι λέγει "ἔλθε ἤδη ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, δεῖξον ἡμῖν, τί ἔμαθες, πῶς ἤθλησας. μέχρι τίνος γυμνασθήσῃ μόνος; ἤδη καιρός γινῶναί σε, πότερον τῶν ἀξιονίκων εἰ τίς ἀθλητῶν ἢ ἐκεῖνων, οἱ τὴν οἰκουμένην περιέρχονται νικῶμενοι." τί οὖν ἀγανακτεῖς; οὐδεὶς ἀγῶν δί<χ>α θορύβου γίνεται. πολλοὺς δεῖ προγυμναστάς εἶναι, πολλοὺς τοὺς ἐπικραυγάζοντας, πολλοὺς ἐπιστάτας, πολλοὺς θεατάς.» (4,4,29,Ι – 4,4,32,Ι)

Στην πρώτη Διατριβή επίσης: « Ἄγε οὖν καὶ σὺ τούτων αἰσθόμενος ἀπόβλεψον εἰς τὰς δυνάμεις ἃς ἔχεις καὶ ἀπιδῶν εἰπέ "φέρε νῦν, ὦ Ζεῦ, ἣν θέλεις περίστασιν· ἔχω γὰρ παρασκευὴν ἐκ σοῦ μοι δεδομένην καὶ ἀφορμὰς πρὸς τὸ κοσμηῆσαι διὰ τῶν ἀποβαινόντων ἑμαυτόν" οὐ· ἀλλὰ κάθησθε τὰ μὲν μὴ συμβῆ τρέμοντες, τῶν δὲ συμβαινόντων ὀδυρόμενοι καὶ πενθοῦντες καὶ στενόντες· εἶτα τοῖς θεοῖς ἐγκαλεῖτε. τί γὰρ ἐστίν ἄλλο ἀκόλουθον τῇ τοιαύτῃ ἀγενεῖα ἢ καὶ ἀσέβεια; καίτοι ὁ γε θεός οὐ μόνον ἔδωκεν ἡμῖν τὰς δυνάμεις ταύτας, καθ' ἃς οἴσομεν πᾶν τὸ ἀποβαῖνον μὴ ταπεινούμενοι μηδὲ συγκλωμένοι ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ ἦν ἀγαθὸς βασιλέως καὶ ταῖς ἀληθείαις πατρός, ἀκώλυτον τοῦτο ἔδωκεν, ἀνανάγκαστον, ἀπαραπόδιστον, ὅλον αὐτὸ ἐφ' ἡμῖν ἐποίησεν οὐδ' αὐτῶ τινα πρὸς τοῦτο ἰσχὺν ἀπολιπών, ὥστε καλῶσαι ἢ

Ο ορισμός της φιλοσοφίας από τον Επίκτητο παρέχει, καθώς φαίνεται, μια γνώση του «τι είναι η φιλοσοφία». Όμως, ποιας τάξης είναι η γνώση αυτή; Θα λέγαμε, πιο συγκεκριμένα, σε τι απηχείται η γνώση αυτή; Αρκεί ως γνώση σε σχέση με τη φύση της φιλοσοφίας ή σημαίνει κάτι πέρα από τον ορισμό της φιλοσοφίας ως ιδέα; Προφανώς. Μια που η φιλοσοφία προσδιορίζεται ως ασκητική.

Ο ίδιος ο Επίκτητος, στη δεύτερη *Διατριβή*, τονίζει ότι οι φιλόσοφοι, κιόλας, αξιώνουν πως η μάθηση, δηλαδή η γνώση δεν αρκεί, και υπάρχει ανάγκη για μελέτη και άσκηση. Διαφορετικά γίνεται κανείς, απλώς, «εξηγητής αλλοτρίων δογμάτων». Αναλώνεται, έτσι, σε ανίερα λογοπαίγνια για ζητήματα σημαντικά, που αφορούν στο αγαθό και το κακό, στα στωικά «αδιάφορα», τα οποία, όμως, είναι ο πλούτος η υγεία και η δόξα· πράγματα των οποίων το «αδιάφορον» δεν είναι αυτονόητο· το αντίθετο μάλιστα, προτού κανείς να ενστερνιστεί τις ορθές, κατά τους Στωικούς πάντα, «υπολήψεις», ιδέες δηλαδή ή θεωρίες για τα πράγματα⁶.

ἐμποδίσαι.» (I,6,37,I – I,6,41,I)

6. «Διὰ τοῦτο παραγγέλλουσιν οἱ φιλόσοφοι μὴ ἀρκεῖσθαι μόνῳ τῷ μαθεῖν, ἀλλὰ καὶ μελέτην προσλαμβάνειν, εἴτα ἄσκησιν. πολλῶ γὰρ χρόνῳ τὰ ἐναντία ποιεῖν εἰθίσμεθα καὶ τὰς ὑπολήψεις τὰς ἐναντίας ταῖς ὀρθαῖς χρηστικὰς ἔχομεν. ἂν οὖν μὴ καὶ τὰς ὀρθὰς χρηστικὰς ποιήσωμεν, οὐδὲν ἄλλο <ἤ> ἐξηγητὰί ἐσόμεθα ἀλλοτρίων δογμάτων. ἄρτι γὰρ τίς ἡμῶν οὐ δύναται τεχνολογῆσαι περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν; ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν ἀγαθὰ, τὰ δὲ κακὰ, τὰ δ' ἀδιάφορα· ἀγαθὰ μὲν

Το ίδιο, άλλωστε, δηλαδή η κατευθείαν σύνδεση ανάμεσα στη γνώση και τη δεξιότητα που αποκτάται με την εξάσκηση, ισχύει για κάθε γνώση που αναμένεται να απολήγει σε ορισμένο πρακτικό αποτέλεσμα. Τέτοιος είναι ο χαρακτήρας της γνώσης στην τέχνη, και, για την περίπτωση της φιλοσοφίας, παράδειγμα αποτελεί ο Σωκράτης⁷: «τί γάρ ποιήσεις, ἂν περι μονομάχων

οὖν ἀρεταὶ καὶ τὰ μετέχοντα τῶν ἀρετῶν· κακὰ τὰ δ' ἐναντία· ἀδιάφορα δὲ πλοῦτος, ὑγεία, δόξα. εἴτ' ἄ<ν> μεταξύ λεγόντων ἡμῶν φόφος μείζων γένηται ἢ τῶν παρόντων τις καταγελάσῃ ἡμῶν, ἐξεπλάγημεν. ποῦ ἐστίν, φιλόσοφε, ἐκεῖνα ἃ ἔλεγες; πόθεν αὐτὰ προφερόμενος ἔλεγες; ἀπὸ τῶν χειλῶν αὐτόθεν. τί οὖν ἀλλότρια βοθηήματα μολύνεις; τί κυβεύεις περὶ τὰ μέγιστα;» (2,9,13,1-2,9,18,1)

Συναφή λειτουργικότητα με την έννοια της «υπολήψεως», στο σύστημα του Επικτήτου, έχει και η έννοια του «δόγματος»: «Οὕτως καὶ ἔχυράν πόλιν <οἱ> οἰκοῦντες καταγελάσω τῶν πολιορκούντων· ἔνυν οὗτοι τί πρᾶγμα ἔχουσιν ἐπὶ τῷ μηδενί; ἀσφαλές ἐστίν ἡμῶν τὸ τεῖχος, τροφὰς ἔχομεν ἐπὶ πάμπολυν χρόνον, τὴν ἄλλην ἅπασαν παρασκευήν." ταυτὰ ἐστὶ τὰ πόλιν ἔχυράν καὶ ἀνάλωτον ποιοῦντα, ἀνθρώπου δὲ ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο ἢ δόγματα. ποῖον γὰρ τεῖχος οὕτως ἰσχυρόν ἢ ποῖον σῶμα οὕτως ἀδαμάντινον ἢ ποῖα κτήσις ἀναφαίρετος ἢ ποῖον ἀξίωμα οὕτως ἀνεπιβούλευτον; πάντα πανταχοῦ θνητὰ, εὐάλωτα, οἷσι σιν τὸν ὄψωσόν προσέχοντα πᾶσα ἀνάγκη ταράσσεσθαι, κακελιπτεῖν, φοβεῖσθαι, πενθεῖν, ἀτελεῖς ἔχειν τὰς ὀρέξεις, περιπτωτικὰς ἔχειν τὰς ἐκκλίσεις. εἶτα οὐ θέλομεν τὴν μόνην δεδομένην ἡμῖν ἀσφάλειαν ἔχυράν ποιεῖν;» (4,5,25,1-4,5,28,2)

7. Βλ. και στη δεύτερη Διατριβή: «ὡς ὁ ἐμὸς Ἡράκλειτος περὶ ἀγριδίου πραγματίον ἔχων ἐν Ῥόδῳ καὶ ἀποδείξας τοῖς δικασταῖς ὅτι δίκαια λέγει ἐλθὼν ἐπὶ τὸν ἐπίλογον ἔφη ὅτι "ἄλλ' οὔτε δεήσομαι ὑμῶν οὔτ' ἐπιστρέφομαι, τί μέλλετε κρίνειν ὑμεῖς τε μᾶλλον οἱ κρινόμενοί ἐστε ἢ ἐγώ." καὶ οὕτως κατέστρεψε τὸ πραγματίον. τίς χρεια; μόνον μὴ δέου, μὴ προστίθει δ' ὅτι "καὶ οὐ δέομαι". εἰ μὴ τι καιρὸς ἐστίν

λαλῆς, ἂν περὶ ἵππων, ἂν περὶ ἀθλητῶν, ἂν τὸ ἔτι τούτων χεῖρον περὶ ἀνθρώπων· ὁ δεῖνα κακός, ὁ δεῖνα ἀγαθός· τοῦτο καλῶς ἐγένετο, τοῦτο κακῶς"· ἔτι ἂν σκώπτῃ, ἂν γελοιάσῃ, ἂν κακοηθίζῃται; ἔχει τις ὑμῶν παρασκευὴν οἷαν ὁ κιθαριστικὸς τὴν λύραν λαβών, ὥστ' εὐθύς ἀφάμενος τῶν χορδῶν γινῶναι τὰς ἀσυμφώνους καὶ ἀρμόσασθαι τὸ ὄργανον; οἷαν εἶχεν δύναμιν Σωκράτης, ὥστ' ἐν πάσῃ συμ<περι>φορᾷ ἄγειν ἐπὶ τὸ αὐτοῦ τοὺς συνόντας; πόθεν ὑμῖν; ἀλλ' ἀνάγκη ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ὑμᾶς περιάγεσθαι.» (3,16,4,1-3,16,6,2)⁸

Η «παρασκευή», τώρα, η προετοιμασία δηλαδή και η

ἐπίτηδες ἐρεθίσαι τοὺς δικαστὰς ὡς Σωκράτει καὶ σὺ εἰ τοιοῦτον ἐπιλογον παρασκευάζῃ, τί ἀναβαίνεις, τί ὑπακούεις; εἰ γὰρ σταυρωθῆναι θέλεις, ἔκδεξαι καὶ ἤξει ὁ σταυρός· εἰ δ' ὑπακοῦσαι λόγος αἰρεῖ καὶ πείσαι τό γε παρ' αὐτόν, τὰ ἐξῆς τούτῳ ποιητέον τηροῦναι μέντοι τὰ ἴδια.» (2,2,17,1-2,2,20,4)

Σχετικά με την παρουσία του Σωκράτη στη φιλοσοφία του Επικτήτου, βλ. τη μελέτη μου «Το σωκρατικό πρότυπο στη φιλοσοφία του Επικτήτου» στο *Επικτήτος, Διατριβή Α', 2^η έκδοση*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτηρος, 2002, σελ. 295 - 333.

8. Βλ., για το ίδιο, στη δεύτερη *Διατριβή*: «Διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν ὑπομιμνήσκοντα, ἵνα παρασκευάζεται πρὸς τὴν δίκην, ἔφη "οὐ δοκῶ οὖν σοι ἅπαντι τῶ βίῳ πρὸς τοῦτο παρασκευάζεσθαι;" "Ποίαν παρασκευὴν;" "Τεττήρηκα", φησί, "τὸ ἐπ' ἐμοί." "Πῶς οὖν;" "Οὐδὲν οὐδέποτ' ἀδικον οὐτ' ἰδίᾳ οὔτε δημοσίᾳ ἔπραξα." εἰ δὲ θέλεις καὶ τὰ ἐκτός τηρῆσαι, τὸ σωματίον καὶ τὸ οὐσιδίον καὶ τὸ ἀξιωμάτιον, λέγω σοι· ἤδη αὐτόθεν παρασκευάζου τὴν δυνατὴν παρασκευὴν πᾶσαν καὶ λοιπὸν σκέπτου καὶ τὴν φύσιν τοῦ δικαστοῦ καὶ τὸν ἀντιδικον. εἰ γονάτων ἀφασθαι δεῖ, γονάτων ἀψαι· εἰ κλαῦσαι, κλαῦσον· εἰ οἰμῶσαι, οἰμῶξον. ὅταν γὰρ ὑποθῆς τὰ σὰ τοῖς ἐκτός, δούλευε τὸ λοιπὸν καὶ μὴ ἀντισπᾶ...» (2,2,8,1-2,2,12,3)

άσκηση, όντας προϋποθέσεις, δεν είναι, ούτε οι ίδιες, χωρίς προϋποθέσεις. Κυρίως προϋπόθεση είναι η σύλληψη του «λυσιτελούς» ή, αλλιώς, του «μη καθήκοντος». Κανείς εξασκείται βάσιμα αφού και εφόσον έχει καταλήξει σε σχέση με τη φύση του ωφέλιμου και του ανάρμοστου⁹. Το «αίφνης» δεν αρμόζει στη φιλοσοφική, αλλά και σε κάθε άλλη ωρίμανση, που απολήγει σε δύναμη. Γι' αυτό, απαραίτητη είναι η σταθερή προσήλωση στην άσκηση που αφορά στο καίριο, και η αποφυγή της τυχαίρας αναγωγής και αναφοράς στα «μηδέν προσήκοντα»: «*ἄφνω δὲ ταῦρος οὐ γίνεται οὐδὲ γενναῖος ἄνθρωπος, ἀλλὰ δεῖ χειμασκήσαι, παρασκευάσασθαι καὶ μὴ εἰκῆ προσπηδᾶν ἐπὶ τὰ μηδέν προσήκοντα.*» (I,2,30,I -I,2,32,4)

Δεν είναι σπάνια η πλανημένη αποτίμηση και η υπερτίμηση των απροαιρέτων, των πραγμάτων που δεν εξαρτώνται από εμάς, καθώς και η προετοιμασία και η προσπάθεια γι' αυτά· για πράγματα χωρίς πραγματική, δηλαδή ηθική αξία, αλλά, επιπλέον, με ηθική απαξία: «*οὐ οὖν ἡλλάγησ;*" "οὐ." "λέγε οὖν τίνα ἐστίν

9. «*καὶ τίς ὑμᾶς ἀναγκάσαι δύναται συγκαταθέσθαι τῷ ψευδεῖ φαινομένῳ;*" "οὐδεῖς." "τίς δὲ μὴ συγκαταθέσθαι τῷ φαινομένῳ ἀληθεῖ;" "οὐδεῖς." "ἐνθάδ' οὖν ὁράτε, ὅτι ἔστι τι ἐν ὑμῖν ἐλεύθερον φύσει ὀρέγεσθαι δ' ἢ ἐκκλίνειν ἢ ὁρᾶν ἢ ἀφορᾶν ἢ παρασκευάζεσθαι ἢ προτιθεσθαι τίς ὑμῶν δύναται μὴ λαβῶν φαντασίαν λυσιτελοῦς ἢ μὴ καθήκοντος;" "οὐδεῖς." "ἔχετε οὖν καὶ ἐν τούτοις ἀκώλυτον καὶ ἐλεύθερον. ταλαίπωροι, τοῦτο ἐξεργάζεσθε, τούτου ἐπιμέλεσθε, ἐνταῦθα ζητεῖτε τὸ ἀγαθόν."» (3,22,42,I -3,22,44,2).

ἀδιάφορα." <"τὰ ἀπροαίρετα."> "λέγε καὶ τὰ ἐξῆς." "ἀπροαίρετα οὐδὲν πρὸς ἐμέ." "λέγε καὶ τὰ ἀγαθὰ τίνα ὑμῖν ἐδόκει;" "προαίρεσις οἷα δεῖ καὶ χρῆσις φαντασιῶν." "τέλος δὲ τί;" "τὸ σοὶ ἀκολουθεῖν." "ταῦτα καὶ νῦν λέγεις;" "ταῦτά καὶ νῦν λέγω." ἄπειθι λοιπὸν ἔσω θαρρῶν καὶ μεμνημένος τούτων καὶ ὄφει τί ἐστι νέος μεμελετηκῶς ἂ δεῖ ἐν ἀνθρώποις ἀμελετήτοις. ἐγὼ μὲν νῆ τοὺς θεοὺς φαντάζομαι ὅτι πείσῃ τὸ τοιοῦτον "τί οὕτως μεγάλα καὶ πολλὰ παρασκευαζόμεθα πρὸς τὸ μηδέν; τοῦτο ἦν ἡ ἐξουσία; τοῦτο τὰ πρόθυρα, οἱ κοιτωνῆται, οἱ ἐπὶ τῆς μαχαίρας; τούτων ἕνεκα τοὺς πολλοὺς λόγους ἤκουον; ταῦτα οὐδὲν ἦν, ἐγὼ δ' ὡς *μεγάλα παρεσκευαζόμεν.*"» (I,30,3,2 -I,30,7,4)¹⁰

Με τον τρόπο αυτό διακυβεύεται το αγαθό που ο Ε-πίκτητος προκρίνει κατεξοχήν: το αγαθό της ελευθερίας¹¹. Παράδειγμα, και πάλι, αποτελεί ο Σωκράτης:

10. Βλ. σχετικά και στη δεύτερη Διατριβή: «τί λοιπὸν ὡς ἐπὶ μεγάλα ἀνέρχη; μικρότερα ἐστι τῆς παρασκευῆς, ἵν' εἴπῃ νέος εὐφυῆς ὅτι "οὐκ ἦν τοσούτου τοσούτων μὲν ἀκηκοέναι, τοσαῦτα δὲ γεγραφέναι, τοσούτῳ δὲ χρόνῳ παρακεκαθικέναι γεροντίῳ οὐ πολλοῦ ἀξίῳ". μόνον ἐκείνης τῆς διαιρέσεως μέμνησο, καθ' ἣν διορίζεται τὰ σά καὶ οὐ τὰ σά.» (2,6,23,1 -2,6,24,2)

11. Πρόκειται για θεία δωρεά και ευεργεσία, τις οποίες οι άνθρωποι δεν εκτιμούν καταξίαν. Το αντίθετο μάλιστα: «καθ' ἃς οἴσομεν πᾶν τὸ ἀποβαῖνον μὴ ταπεινούμενοι μηδὲ συγκλωόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὃ ἦν ἀγαθοῦ βασιλείως καὶ ταῖς ἀληθείαις πατρός, ἀκάλυτον τοῦτο ἔδωκεν, ἀνανάγκαστον, ἀπαραπόδιστον, ὅλον αὐτὸ ἐφ' ἡμῖν ἐποίησεν οὐδ' αὐτῶ τινὰ πρὸς τοῦτο ἰσχὺν ἀπολιπών, ὥστε κωλύσαι ἢ ἐμποδίσαι. ταῦτα ἔχοντες ἐλεύθερα καὶ ὑμέτερα μὴ χρῆσθε αὐτοῖς μηδ' αἰσθάνεσθε τίνα

«ὕβριν σοι πεποιήκα." καλῶς σοι γένοιτο. ταῦτα ἔμε-
λέτα Σωκράτης, διὰ τοῦτο ἐν ἔχων πρόσωπον ἀεὶ
διετέλει. ἡμεῖς δὲ θελομεν πάντα μᾶλλον ἀσχεῖν καὶ
μελετᾶν ἢ ὅπως ἀπαραπόδιστοι καὶ ἐλεύθεροι ἐσόμεθα.
"παράδοξα λέγουσιν οἱ φιλόσοφοι"¹²." ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις

εἰλήφατε καὶ παρὰ τίνος, ἀλλὰ κάθησθε πενθοῦντες καὶ στένοντες οἱ
μὲν πρὸς αὐτὸν τὸν δόντα ἀποτετυφλωμένοι μηδ' ἐπιγινώσκοντες τὸν
εὐεργέτην, οἱ δ' ὑπ' ἀγεννεΐας εἰς μέμφεις καὶ τὰ ἐγκλήματα τῷ θεῷ
ἐκτρεπόμενοι. καίτοι πρὸς μεγαλοφυχίαν μὲν καὶ ἀνδρείαν ἐγὼ σοὶ
δειξῶ ὅτι ἀφορμὰς καὶ παρασκευὴν ἔχεις, πρὸς δὲ τὸ μέμφεσθαι καὶ
ἐγκαλεῖν ποίας ἀφορμὰς ἔχεις σὺ δ' ἐμοὶ δείκνυε.» (I,6,40,2 - I,6,43,4)

Βλ. σχετικὰ καὶ στο δέκατο τέταρτο κείμενο τοῦ Εγχειριδίου: «Ἐάν
θελῆς τὰ τέκνα σου καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς φίλους σου πάντοτε ζῆν,
ἡλίθιος εἶ· τὰ γὰρ μὴ ἐπὶ σοὶ θέλεις ἐπὶ σοὶ εἶναι καὶ τὰ ἀλλότρια σὰ
εἶναι. οὕτω κἄν τὸν παῖδα θέλῃς μὴ ἀμαρτάνειν, μωρὸς εἶ· θέλεις γὰρ
τὴν κακίαν μὴ εἶναι κακίαν, ἀλλ' ἄλλο τι. ἐάν δὲ θέλῃς ὀρεγόμενος μὴ
ἀποτυγχάνειν, τοῦτο δύνασαι. τοῦτο οὖν ἄσχει, ὃ δύνασαι κύριος
ἐκάστου ἐστὶν ὁ τῶν ὑπ' ἐκείνου θελομένων ἢ μὴ θελομένων ἔχων τὴν
ἐξουσίαν εἰς τὸ περιποιῆσαι ἢ ἀφελέσθαι. ὅστις οὖν ἐλεύθερος εἶναι
βούλεται, μῆτε θελέτω τι μῆτε φυγέτω τι τῶν ἐπ' ἄλλοις· εἰ δὲ μὴ,
δουλεύειν ἀνάγκη.» (I4,1,1 - I4,2,5)

12. Τη μεθοδολογικὴ υπόκριση στὴν ἀναγνώριση μιᾶς οἰονεῖ παρα-
δοξότητος στὶς φιλοσοφικὲς καινοτομίες, σε σχέση πάντα με τὴν ελευ-
θερίαν, συναντάμε καὶ στὴν τέταρτη Διατριβή: «καὶ αἰσθήσει, ὅτι
παράδοξα μὲν ἴσως φαῖν οἱ φιλόσοφοι, καθάπερ καὶ ὁ Κλεάνθης ἔλε-
γεν, οὐ μὴν παράλογα. ἔργῳ γὰρ εἴρη, ὅτι ἀληθὴ ἐστὶ καὶ τούτων τῶν
θαυμαζομένων καὶ σπουδαζομένων ὄφελος οὐδὲν ἐστὶ τοῖς τυχοῦσι·
τοῖς δὲ μηδέπω τετευχόσι φαντασίᾳ γίνεται, ὅτι παραγενομένων αὐτῶν
ἀπάντα παρέσται αὐτοῖς τὰ ἀγαθὰ· εἴθ' ὅταν παραγένηται, τὸ καῦμα
ἴσον, ὁ ρίπτασμός ὁ αὐτός, ἢ ἄσῃ, <ἢ> τῶν οὐ παρόντων ἐπιθυμία. οὐ
γὰρ ἐκπληρώσει τῶν ἐπιθυμουμένων ἐλευθερία παρασκευάζεται, ἀλλὰ
ἀνασκευὴ τῆς ἐπιθυμίας. καὶ ἴν' <ε>ἰδῆς, ὅτι ἀληθὴ ταῦτά ἐστιν, ὡς

τέχναις οὐκ ἔστι παράδοξα; καὶ τί παραδοξότερόν ἐστιν ἢ κεντεῖν τινος τὸν ὀφθαλμόν, ἵνα ἴδῃ; εἴ τις ἀπείρω τῶν ἰατρικῶν τοῦτο εἶπεν, οὐκ ἂν κατεγέλα τοῦ λέγοντος; τί οὖν θαυμαστόν εἶ καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ πολλά τῶν ἀληθῶν παράδοξα φαίνεται τοῖς ἀπείροις;» (I,25,3I,I - I,25,33,3)

Ἔτσι, με σταθερό το πρόκριμα της ελευθερίας, το κυρίως επίτευγμα της φιλοσοφικής ασκητικής είναι η διάκριση ανάμεσα στα «ἴδια» και τα «αλλότρια»¹³, στα «ακώλυτα» και τα «κωλυτά»: «Καὶ ταύτην τὴν παρασκευὴν παρασκευασάμενος καὶ τὴν ἄσκησιν ἀσκήσας τὰ ἀλλότρια ἀπὸ τῶν ἰδίων διακρίνειν, τὰ κωλυτά ἀπὸ τῶν ἀκωλύτων, ταῦτα πρὸς σαυτὸν ἡγεῖσθαι, ἐκεῖνα μὴ πρὸς σαυτὸν, ἐνταῦθα ἐπιστρόφως ἔχε<ιν> τὴν ὄρεξιν, ἐνταῦθα τὴν ἔκκλισιν, μὴ τι ἔτι φοβῆ τινα; Οὐδένα.

ἐκείνων ἕνεκα πεπόνηκας, οὕτως καὶ ἐπὶ ταῦτα μετὰθεε τὸν πόνον ἀγρύπνησον ἕνεκα τοῦ δόγμα περιποιήσασθαι ἐλευθεροποιόν, θεραπείου ἀντὶ γέροντος πλουσίου φιλόσοφον, περὶ θύρας ὄφθηται τὰς τούτου· οὐκ ἀσχημονήσεις ὄφθεις, οὐκ ἀπελεύση κενὸς οὐδ' ἀκερδής, ἂν ὡς δεῖ προσέλθῃς· εἰ δὲ μὴ, πείρασόν γ'· οὐκ ἔστιν αἰσχρὰ ἢ πείρα.» (4,I,173,3 - 4,I,177,5)

13. Ως αλλότριο ορίζεται αυτό του οποίου η «παρασκευή» δεν ανήκει στα «εφ' ἡμῖν», στα πράγματα που εξαρτώνται από εμάς: «Υγείας οὖν μὴ ὀρέγωμαι; Μηδαμῶς, μηδ' ἄλλου ἀλλοτρίου μηδενός. ὁ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐπὶ σοὶ παρασκευάσαι ἢ τηρῆσαι ὅτε θέλεις, τοῦτο ἀλλότριόν ἐστιν. μακρὰν ἀπ' αὐτοῦ οὐ μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ πολὺ πρότερον τὴν ὄρεξιν· εἰ δὲ μὴ, παρέδωκας σαυτὸν δοῦλον, ὑπέθηκας τὸν τράχηλον, ἂν θαυμάσης τῶν τι μὴ σῶν ὧ τιμῆ ἂν τῶν ὑπευθύνων καὶ θνητῶν προσπαθῆς.» (4,I,76,I - 4,I,77,6)

Περὶ τίνος γὰρ φοβήσῃ; περὶ τῶν σεαυτοῦ, ὅπου σοι ἡ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ; καὶ τίς τούτων ἐξουσίαν ἔχει; τίς ἀφελέσθαι αὐτὰ δύναται, τίς ἐμποδίσαι; οὐ μᾶλλον ἢ τὸν θεόν. ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ σώματος καὶ τῆς κτήσεως; ὑπὲρ τῶν ἀλλοτρίων; ὑπὲρ τῶν οὐδὲν πρὸς σέ; καὶ τί ἄλλο ἐξ ἀρχῆς ἐμελέτας ἢ διακρίνειν τὰ σὰ καὶ οὐ σὰ, τὰ ἐπὶ σοὶ καὶ οὐκ ἐπὶ σοί, τὰ κωλυτὰ καὶ ἀκώλυτα;» (4,1,81,1-4,1,83,4)

Το πλαίσιο αυτό καθορίζει το μέτρο για τη συγκίνηση εν όψει οποιασδήποτε απώλειας¹⁴, και κατεξοχήν, βεβαίως, προσδιορίζει τη στάση απέναντι στο θάνατο¹⁵. Η

14. Βλ. χαρακτηριστικό απόσπασμα από την τρίτη Διατριβή: «Τίς οὖν ἡ πρὸς τοῦτο ἄσκησις; πρῶτον μὲν ἡ ἀνωτάτω καὶ κυριωτάτῃ καὶ εὐθύς ὡσπερ ἐν πύλαις, ὅταν τινὶ προσπάσῃς, οὐδενὶ τῶν ἀναφαιρέτων, ἀλλὰ τινι τοιοῦτῳ γένει, οἷόν ἐστι χύτρα, οἷον ὑάλινον ποτήριον, ἵν' ὅταν καταγῆ, μεμνημένος μὴν μὴ ταραχθῆς. οὕτως καὶ ἐνθάδ', ἐὰν παιδίον σεαυτοῦ καταφιλῆς, ἐὰν ἀδελφόν, ἐὰν φίλον, μηδέποτε ἐπιδῶς τὴν φαντασίαν εἰς ἅπαν μὴδὲ τὴν διάχυσιν ἐάσῃς προελθεῖν ἐφ' ὅσον αὐτὴ θέλει, ἀλλ' ἀντίσπασον, κάλυσον, οἷον οἱ τοῖς θριαμβεύουσι ἐφεστῶτες ὀπισθεν καὶ ὑπομμνήσκοντες, ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. τοιοῦτόν τι καὶ σὺ ὑπομμνήσκῃς σεαυτόν, ὅτι θνητόν φιλεῖς, οὐδὲν τῶν σεαυτοῦ φιλεῖς· ἐπὶ τοῦ παρόντος σοὶ δέδοται, οὐκ ἀναφαίρετον οὐδ' εἰς ἅπαν, ἀλλ' ὡς σύκον, ὡς σταφυλή, τῇ τεταγμένῃ ὥρᾳ τοῦ ἔτους· ἂν δὲ χειμῶνος ἐπιποθῆς, μωρὸς εἶ.» (3,24,82,1-3,24,86,5)

15. Σε σχέση με την επικτήτεια θεωρία για το θάνατο, βλ. το πιο κάτω απόσπασμα: «οὗτος δ' ἐστὶν ὁ λμὴν πάντων, ὁ θάνατος, αὐτὴ ἡ καταφυγή, διὰ τοῦτο οὐδὲν τῶν ἐν τῷ βίῳ χαλεπὸν ἐστίν. ὅταν θελῃς, ἐξηλθες καὶ οὐ καπνίζῃ, τί οὖν ἀγωνιάς, τί ἀγρυπνεῖς; οὐχὶ δὲ εὐθύς ἀναλογισάμενος, ποῦ σου τὸ ἀγαθόν ἐστὶ καὶ τὸ κακόν, λέγεις ὅτι 'ἐπ' ἐμοὶ ἀμφοτέρα· οὔτε τούτου τίς ἀφελέσθαι με δύναται οὔτ' ἐκεῖνῳ ἄχοντα περιβαλεῖν. τί οὖν οὐ ρέγγω βαλών; τὰ ἐμὰ ἀσφαλῶς ἔχει· τὰ

σχετική ασκητική στοχεύει στην άρση του φόβου για το θάνατο: «Τί δὲ καὶ τὸ πέρασ τῆς νόσου; Ἄλλο τι ἢ θάνατος; ἄρ' οὖν ἐνθυμῆ, ὅτι κεφάλαιον τοῦτο πάντων τῶν κακῶν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἀγεννεΐας καὶ δειλίας οὐ θάνατός ἐστιν, μᾶλλον δ' ὁ τοῦ θανάτου φόβος; ἐπὶ τοῦτον οὖν μοι γυμνάζου, ἐνταῦθα νευέτωσαν οἱ λόγοι πάντες, τὰ ἀσκήματα, τὰ ἀναγνώσματα¹⁶, καὶ εἴση, ὅτι

ἄλλότρια ὄφεται αὐτὰ ὡς ἂν φέρη, ὡς ἂν διδῶται παρὰ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν. τίς εἰμι ὁ θέλων αὐτὰ οὕτως ἔχειν ἢ οὕτως; μὴ γάρ μοι δέδοται ἐκλογή αὐτῶν; μὴ γάρ ἐμέ τις αὐτῶν διοικητὴν πεποιθῆκεν; ἀρκεῖ μοι ὧν ἔχω ἐξουσίαν. ταῦτά με δεῖ κάλλιστα παρασκευάσαι, τὰ δ' ἄλλα ὡς ἂν θελῆ ὁ ἐκείνων κύριος".» (4,10,27,2 - 4,10,30,5)

16. Σε ὅ,τι αφορά τη χρησιμικότητα των βιβλίων, τη θέση τους στη φιλοσοφική ασκητική και τις σχετικές επιφυλάξεις του Επικτήτου, είναι σαφές ὅτι ο φιλόσοφος περιλαμβάνει την ανάγνωση των φιλοσοφικῶν θεωριῶν στην προετοιμασία για τη ζωὴ («ἐπὶ το βιοῦν»), ἀλλὰ αρνεῖται να προμοδοτήσει τη μελέτη ὡς αυτοσκοπὸ, παρελκυστικὸ ὡς προς τις πραγματικὲς ἀνάγκες καὶ περιστάσεις τοῦ βίου: «ὅταν τῷ δεῖν; εἰ τὸν ἀπαθῆ τηρεῖς, εἰ τὸν ἀκατάπληκτον, εἰ τὸν κατεσταλμένον, εἰ βλέπεις μᾶλλον τὰ γινόμενα ἢ βλέπη, εἰ μὴ φθονεῖς τοῖς προτιμωμένοις, εἰ μὴ ἐκπλήσσοσιν σε αἱ ὕλαι, τί σοι λείπει; βιβλία; πῶς ἢ ἐπὶ τί; οὐχὶ γάρ ἐπὶ τὸ βιοῦν παρασκευὴ τίς ἐστιν αὕτη; τὸ βιοῦν δ' ἐξ ἄλλων τινῶν ἢ τούτων συμπληροῦται. οἷον ἂν εἰ ὁ ἀθλητῆς κλαίῃ εἰς τὸ στάδιον εἰσιῶν, ὅτι μὴ ἔξω γυμνάζεται. τούτων ἕνεκα ἐγυμνάζου, ἐπὶ τοῦτο οἱ ἄλτῆρες, ἡ ἀφή, οἱ νεανίσκοι. καὶ νῦν ἐκεῖνα ζητεῖς, ὅτε τοῦ ἔργου καιρὸς ἐστίν; οἷον εἰ ἐπὶ τοῦ συγκαταθετικοῦ τόπου παρισταμένων φαντασιῶν τῶν μὲν καταληπτικῶν, τῶν δ' ἀκαταλήπτων μὴ ταύτας διακρίνειν θέλομεν, ἀλλ' ἀναγιγνώσκειν τὰ Περὶ καταλήψεως.» (4,4,9,3 - 4,4,13,4)

Για τὸ ἴδιο θέμα βλ. καὶ τὰ παρακάτω αποσπάσματα, ἀπὸ την τέταρτη, πάλι, καὶ την πρώτη Διατριβή: «...μὴ τι οὖν δογμάτων σοι μεμέληκε; μὴ τι τοῦ λόγου τοῦ σεαυτοῦ; μὴ τι οἶδας, ἐκ τίνων μοριῶν

οὕτως μόνως ἐλευθεροῦνται ἄνθρωποι.» (3,26,37,6 - 3,26,39,4)¹⁷

συνέστηκεν, πῶς συνάγεται, τίς ἡ διάθροσιν αὐτοῦ, τίνας ἔχει δυνάμεις καὶ ποίας τινάς; τί οὖν ἀνανακτεῖς, εἰ ἄλλος ἐν τούτοις σου πλέον ἔχει ὁ μεμελετηκῶς; Ἄλλὰ ταῦτ' ἔστι τὰ μέγιστα. Καὶ τίς σε καλύει περὶ ταῦτ' ἀναστρέφεσθαι καὶ τούτων ἐπιμελεῖσθαι; τίς δὲ μεῖζονα ἔχει παρασκευὴν βιβλίων, εὐσχολίας, τῶν ὠφελησόντων; μόνον ἀπόνευσόν ποτε ἐπὶ ταῦτα, ἀπόνειμον καὶν ὀλίγον χρόνον τῷ σαυτοῦ ἡγεμονικῶ;...» (4,7,38,2 - 4,7,40,2)

«Σὺ οὖν ἐνταυθὰ μοι δεῖξόν σου τὴν προκοπὴν. καθάπερ εἰ ἀθλητῆ διελεγόμεν "δεῖξόν μοι τοὺς ὤμους", εἶτα ἔλεγεν ἐκεῖνος "Ἴδε μου τοὺς ἀλτήρας". ὄφει σὺ καὶ οἱ ἀλτήρες, ἐγὼ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀλτήρων ἰδεῖν βούλομαι. "λάβε τὴν περὶ ὀρμῆς σύνταξιν καὶ γνῶθι πῶς αὐτὴν ἀνέγνωκα." ἀνδράποδον, οὐ τοῦτο ζητῶ, ἀλλὰ πῶς ὀρμῆς καὶ ἀφορμῆς, πῶς ὀρέγη καὶ ἐκκλίνας, πῶς ἐπιβάλλη καὶ προστίθεσαι καὶ παρασκευάζῃ, πότερα συμφώνως τῇ φύσει ἢ ἀσυμφώνως. εἰ γὰρ συμφώνως, τοῦτό μοι δείκνυε καὶ ἐρῶ σοι ὅτι προκόπτεις· εἰ δ' ἀσυμφώνως, ἄπελθε καὶ μὴ μόνον ἐξηγοῦ τὰ βιβλία, ἀλλὰ καὶ γράφε αὐτὸς τοιαῦτα. καὶ τί σοι ὄφελος; οὐκ οἶδας ὅτι ὅλον τὸ βιβλίον πέντε δηναρίων ἐστίν; ὁ οὖν ἐξηγούμενος αὐτὸ δοκεῖ ὅτι πλείονος ἀξίος ἐστὶν ἢ πέντε δηναρίων; μηδέποτε οὖν ἀλλαχοῦ τὸ ἔργον ζητεῖτε, ἀλλαχοῦ τὴν προκοπὴν.» (1,4,13,1 - 1,4,17,2)

17. Βλ. σχετικὰ στὴν τέταρτη Διατριβή, ὅπου ὁ Επίκτητος επικαλεῖται τὴ «μαρτυρία» τοῦ κυνικοῦ Διογένη: «οὕτως καὶ Διογένης παυ λέγει μίαν εἶναι μηχανὴν πρὸς ἐλευθερίαν τὸ εὐκόλως ἀποθνήσκειν, καὶ τῷ Περσῶν βασιλεῖ γράφει ὅτι "τὴν Ἀθηναίων πόλιν καταδουλώσασθαι οὐ δύνασαι· οὐ μᾶλλον", φησὶν, "ἢ τοὺς ἰχθύας". "πῶς; οὐ γὰρ λήφονται αὐτούς;" "ἂν λάβης", φησὶν, "εὐθὺς ἀπολιπόντες σε οἰχίσονται, καθάπερ οἱ ἰχθύες." καὶ γὰρ ἐκείνων ὃν ἂν λάβης, ἀπέθανεν· καὶ οὗτοι ληφθέντες ἐὰν ἀποθνήσκωσιν, τί σοὶ ἐστὶ τῆς παρασκευῆς ὄφελος; τοῦτ' ἐστὶν ἐλευθέρου ἀνδρὸς φωνὴ σπουδῆ ἐξητακότος τὸ πρᾶγμα καὶ ὡσπερ εἰκὸς εὐρηκότος. ἂν δ' ἀλλαχοῦ ζητῆς ἢ ὅπου ἐστίν, τί θαυμαστόν, εἰ οὐδέποτε αὐτὸ εὐρίσκεις;» (4,1,30,1 - 4,1,32,4)

Κατεξοχήν, όμως, τρεις είναι οι περιοχές, οι «τόποι» όπως λέει ο Επίκτητος, στους οποίους οφείλει να ασκηθεί ο «προκόψων»¹⁸, εκείνος που τελικά θα σημειώσει ηθική πρόοδο διά της φιλοσοφικής οδού¹⁹, και θα γίνει «καλός και αγαθός». Ο πρώτος αφορά στην επιθυμία και την αποστροφή, ο δεύτερος στις αποφάσεις και την πράξη που τις ακολουθεί, και ο τρίτος στη διάνοια²⁰:

18. Βλ. αναλυτικά το σύνολο του κεφαλαίου 12 της τρίτης Διατριβής. Το κεφάλαιο επιγράφεται «Περί ασκήσεως». Στην αρχή του κεφαλαίου ο Επίκτητος διευκρινίζει σχετικά με το συγκεκριμένο και πρόσφορο, επί του «προκειμένου» (τρεις τόποι), και το καθόλου αόριστο και ανεπεξέργαστο της ασκήσεως: «Τὰς ἀσκήσεις οὐ δεῖ διὰ τῶν παρὰ φύσιν καὶ παραδόξων ποιῆσθαι, ἐπεὶ τοι τῶν θαυματοποιῶν οὐδὲν διοίσωμεν οἱ λέγοντες φιλοσοφεῖν. δύσκολον γὰρ ἔστι καὶ τὸ ἐπὶ σχοινοῦ περιπατεῖν καὶ οὐ μόνον δύσκολον, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνον. τούτου ἕνεκα δεῖ καὶ ἡμᾶς μελετᾶν ἐπὶ σχοινοῦ περιπατεῖν ἢ φοῖνικα ἰστάνειν ἢ ἀνδριάνας περιλαμβάνειν; οὐδαμῶς. οὐκ ἔστι τὸ δύσκολον πᾶν καὶ ἐπικίνδυνον ἐπιτήδειον πρὸς ἄσκησιν, ἀλλὰ τὸ πρόσφορον τῷ προκειμένῳ ἐκπονηθῆναι.»

19. Βλ. σχετικά τη διδακτορική μου διατριβή με τίτλο *Τα ζητήματα της προκοπής και της παιδείσεως στη φιλοσοφία του Επίκτητου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2002.

20. Ο τρίτος τόπος αφορά κυρίως στην ορθή διαχείριση, την «κατὰ φύσιν» χρήση των «φαντασιῶν», των εντυπώσεων δηλαδή, με έμφαση στη σημασία που έχει αυτή για την ηθική προσπάθεια. Ἦλη της ασκήσεως, όπως χαρακτηριστακά το λέει ο Επίκτητος, είναι το «ηγεμονικόν», η κυρίαρχη αρχή στην ανθρώπινη ψυχή: «Ἦλη τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ τὸ ἴδιον ἡγεμονικόν, τὸ σῶμα δ' ἰατροῦ καὶ ἀπάλειπτου, ὁ ἀγρὸς γεωργοῦ ἢλη· ἔργον δὲ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ τὸ χρῆσθαι ταῖς φαντασίαις κατὰ φύσιν. πέφυκεν δὲ πᾶσα ψυχή ὡσπερ τῷ ἀληθεῖ ἐπινεύειν, πρὸς τὸ ψεῦδος ἀνανεύειν, πρὸς τὸ ἄδηλον ἐπέχειν, οὕτως πρὸς μὲν τὸ ἀγαθὸν ὀρεκτικῶς κινεῖσθαι, πρὸς δὲ τὸ κακὸν ἐκκλιτικῶς,

« Τρεῖς εἰσι τόποι, περὶ οὓς ἀσκηθῆναι δεῖ τὸν ἐσόμενον καλὸν καὶ ἀγαθόν· ὁ περὶ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰς ἐκκλίσεις, ἵνα μὴτ' ὀρεγόμενος ἀποτυγχάνῃ μὴτ' ἐκκλίνων περιπίπτῃ· ὁ περὶ τὰς ὁρμὰς καὶ ἀφορμὰς καὶ ἀπλῶς ὁ περὶ τὸ καθήκον, ἵνα τάξει, ἵνα εὐλογίστως, ἵνα μὴ ἀμελῶς· τρίτος ἐστὶν ὁ περὶ τὴν ἀνεξαπατησίαν καὶ ἀνεικαιότητα καὶ ὅλως ὁ περὶ τὰς συγκαταθέσεις.»
(3,2,1 - 3,2,2,4)²¹

Ο Επίκτητος προειδοποιεῖ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀσκητικὴ εἶναι επίπονη. Προϋποθέτει προσπάθεια καὶ επαρκὴ ἐπο-

πρὸς δὲ τὸ μὴτε κακὸν μὴτ' ἀγαθὸν οὐδετέρως.» (3,3,1 - 3,3,3,1)

Βλ. σχετικὰ καὶ στη δευτέρη Διατριβή: «τὸ πρῶτον δ' ὑπὸ τῆς ὀφύττος μὴ συναρπασθῆς, ἀλλ' εἰπέ "ἐκδεξαί με μικρόν, φαντασία· ἄφες ἴδω τίς εἶ καὶ περὶ τίνος, ἄφες σε δοκιμάσω." καὶ τὸ λοιπὸν μὴ ἐφῆς αὐτῇ προάγειν ἀναζωγραφουσῆ τὰ ἐξῆς. εἰ δὲ μὴ, οἴχεταιί σε ἔχουσα ὅπου ἂν θέλῃ, ἀλλὰ μᾶλλον ἄλλην τιὰ ἀντεισάγαγε καλὴν καὶ γενναίαν φαντασίαν καὶ ταύτην τὴν ῥυπαρὰν ἐξβαλε. κἂν ἐθισθῆς οὕτως γυμνάζεσθαι, ὄφει, οἷοι ἄμοι γίνονται, οἷα νεῦρα, οἷοι τόνοι· νῦν δὲ μόνον τὰ λογάρια καὶ πλεόν οὐδὲ ἔν. Οὗτός ἐστιν ὁ ταῖς ἀληθείαις ἀσκητῆς ὁ πρὸς τὰς τοιαύτας φαντασίας γυμνάζων ἐαυτόν. μείνον, τάλας, μὴ συναρπασθῆς. μέγας ὁ ἀγὼν ἐστίν, θεῖον τὸ ἔργον, ὑπὲρ βασιλείας, ὑπὲρ ἐλευθερίας, ὑπὲρ εὐροίας, ὑπὲρ ἀταραξίας.» (2,18,24,1 - 2,18,29,1)

Βλ. ἐπίσης ἐνδεικτικὰ, ἀπὸ τὴν τέταρτη Διατριβή, τὸ χωρίο 4,3,1 - 4,3,8,2, καὶ ἀπὸ τὴν τρίτη Διατριβή τὸ χωρίο 3,22,20,1 - 3,22,25,5.

21. Σχετικὰ με τοὺς τρεῖς τόπους βλ. ολόκληρο τὸ δεῦτερο κεφάλαιο τῆς τρίτης Διατριβῆς. Ο Pierre Hadot παρατηρεῖ ὅτι ὁ Επίκτητος εἶναι ὁ μόνος μέσα στη στωικὴ παράδοση, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Μάρκο Αὐρήλιο, ὁ ὁποῖος βεβαίως ἐπηρεάστηκε ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος διέκρινε αὐτὲς τὲς τρεῖς λειτουργίες τῆς ψυχῆς. Βλ. Pierre Hadot, *The inner citadel*, ὅ.π., σελ. 83.

πτεία του εαυτού²² και των δυνατοτήτων του²³, αλλά και

22. Βλ. σχετικά τα πιο κάτω αποσπάσματα, από τη δεύτερη και την τέταρτη Διατριβή: «τίνα φαντασίαν ἔχω περὶ ἑαυτοῦ; πῶς ἑαυτῷ χρῶμαι; μὴ τι καὶ αὐτὸς ὡς φρονίμω, μὴ τι καὶ αὐτὸς ὡς ἐγκρατεῖ; μὴ καὶ αὐτὸς λέγω ποτὲ ταῦτα, ὅτι εἰς τὸ ἐπιὸν πεπαιδευμαι; ἔχω ἢν δεῖ συναίσθησιν τὸν μηδὲν εἰδότα, ὅτι οὐδὲν οἶδα; ἔρχομαι πρὸς τὸν διδάσκαλον ὡς ἐπὶ τὰ χρηστήρια πειθεσθαι παρεσκευασμένος; ἢ καὶ αὐτὸς κορύζης μεστὸς εἰς τὴν σχολὴν εἰσέρχομαι μόνην τὴν ἱστορίαν μαθησόμενος καὶ τὰ βιβλία νοήσω, ἃ πρότερον οὐκ ἐνόουν, ἂν δ' οὕτως τύχη, καὶ ἄλλοις ἐξηγησόμενος;» ἄνθρωπ', ἐν οἴκῳ διαπεπύκτευκας τῷ δουλαρίῳ, τὴν οἰκίαν ἀνάστατον πεποιήκας, τοὺς γείτονας συντετάραχας· καὶ ἔρχη μοι καταστολὰς παήσας ὡς σοφὸς καὶ καθημένος κρίνεις, πῶς ἐξηγησάμην τὴν λέξιν, πῶς τί ποτ' ἐφλυάρησα τὰ ἐπελθόντα μοι; φθονῶν ἐλήλυθας.» (2,21,9,2 - 2,21,12,1)

«Νῦν δ' αὐτὸ μόνον κινήθέντες πρὸς φιλοσοφίαν, ὡς οἱ κακοστόμαχοι πρὸς τι βρωμάτιον, ὃ μετὰ μικρὸν σιχαίνειν μέλλουσιν, εὐθύς ἐπὶ τὸ σκῆπτρον, ἐπὶ τὴν βασιλείαν. καθεῖχε τὴν κόμην, ἀνείληφε τριβῶνα, γυμνὸν δεικνύει τὸν ἄμω, μάχεται τοῖς ἀπαντῶσιν κἂν ἐν φαινόλῃ τινα ἴδῃ, μάχεται αὐτῷ. ἄνθρωπε, χεμιάσκησον πρῶτον ἰδοῦ σου τὴν ὀρμήν, μὴ κακοστομάχου ἢ χισώσης γυναικίος ἔστιν. ἀγνοεῖσθαι μελέτησον πρῶτον, τίς εἶ; σαυτῷ φιλοσόφησον ὀλίγον χρόνον. οὕτως καρπὸς γίνεται· κατορυγῆναι δεῖ <εἰς> χρόνον τὸ σπέρμα, κρυφθῆναι, κατὰ μικρὸν αὐξήθῆναι, ἵνα τελεσφορήσῃ. ἂν δὲ πρὸ τοῦ γόνου φῦσαι τὸν στάχυν ἐξενέγκῃ, ἀτελὲς ἔστιν, ἐκ κήπου Ἀδωμιακοῦ.» (4,8,34,1 - 4,8,37,1)

23. Βλ. τα παρακάτω αποσπάσματα, από τη δεύτερη και την τρίτη Διατριβή: «καλὸν δὲ καὶ τὸ εἰδέναι τὴν αὐτοῦ παρασκευὴν καὶ δύναμιν, ἵν' ἐν οἷς μὴ παρεσκευάσαι, ἡσυχίαν ἄγης μηδ' ἀγανακτῆς, εἴ τινες ἄλλοι πλείον σου ἔχουσιν ἐν ἐκείνοις. καὶ γὰρ σὺ ἐν συλλογισμοῖς πλείον ἀξιώσεις σεαυτὸν ἔχειν κἂν ἀγανακτῶσιν ἐπὶ τούτῳ, παραμυθῆσθαι αὐτούς: "ἐγὼ ἔμαθον, ὑμεῖς δ' οὐ". οὕτως καὶ, ὅπου τινὸς χρεῖα τριβῆς, μὴ ζῆτει τὸ ἀπὸ τῆς χρεῖας περιγινόμενον, ἀλλ' ἐκείνου μὲν παραχώρει τοῖς περιτετριμμένοις, σοὶ δ' ἀρκεῖτω τὸ εὐσταθεῖν.» (2,6,3,1)

των εννοιών οι οποίες είναι σε χρήση στο πλαίσιο της φιλοσοφικής άσκησης. Τέτοιες έννοιες είναι, για παράδειγμα, η «φαντασία» και ο «θεός»: «Όταν οὖν θέλῃς γνῶναι, πῶς ἔχεις περὶ μὲν τὰγαθὰ καὶ κακὰ ἀνειμένως, περὶ τὰδιάφορα δ' ἔσπευσμένως, ἐπίστησον πῶς ἔχεις πρὸς τὸ ἐκτυφλωθῆναι καὶ πῶς πρὸς τὸ ἔξαπατηθῆναι καὶ γνώσῃ ὅτι μακρὰν εἶ τοῦ ὡς δεῖ πεπονθέναι περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Ἄλλὰ πολλῆς ἔχει χρεῖαν παρασκευῆς καὶ πόνου πολλοῦ καὶ μαθημάτων." τί οὖν; ἐλπίζεις ὅτι τὴν μεγίστην τέχνην ἀπὸ ὀλίγων ἔστιν ἀναλαβεῖν; καίτοι αὐτὸς μὲν ὁ προηγούμενος λόγος τῶν φιλοσόφων λίαν ἔστιν ὀλίγος. εἰ θέλεις γνῶναι, ἀνάγνωθι τὰ Ζήνωνος καὶ ὄφει. τί γὰρ ἔχει μακρὸν εἰπεῖν ὅτι τέλος ἐστὶ τὸ ἔπεσθαι θεοῖς; οὐσία δ' ἀγαθοῦ χρῆσις οἷα δεῖ φαντασιῶν; λέγε "τί οὖν ἐστὶ θεὸς καὶ τί φαντασία;" (I,20,12,1 -I,20,16,2)

-2,6,5,4)

«Περὶ τοιούτου πράγματος βουλεύῃ. ὥστε εἴαν σοι δοῆῃ, τὸν θεόν σοι, ὑπέρθου καὶ ἰδοῦ σοι πρῶτον τὴν παρασκευὴν. ἰδοῦ γάρ, τί καὶ ὁ Ἐκτωρ λέγει τῇ Ἀνδρομάχῃ: "ὑπάγε", φησὶν, "μᾶλλον εἰς οἶκον καὶ ὕψαινε· πόλεμος δ' ἄνδρῶσσι μελήσει πᾶσι, μάλιστα δ' ἐμοί." οὕτως καὶ τῆς ἰδίας παρασκευῆς συνήσθητο καὶ τῆς ἐκείνης ἀδυναμίας.» (3,22,107,1 -3,22,109,2)

Επίσης ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από την τέταρτη Διατριβή: «Ταλαίπωρε, οὐ θέλεις βλέπειν, τί σὺ λέγεις περὶ σαυτοῦ; τίς φαίνει σαυτῶ; τίς ἐν τῷ ὑπολαμβάνειν, τίς ἐν τῷ ὀρέγεσθαι, τίς ἐν τῷ ἐκκλίνειν τίς ἐν ὀρμῇ, παρασκευῇ, ἐπιβολῇ, τοῖς ἄλλοις τοῖς ἀνθρωπικοῖς ἔργοις; ἀλλὰ μέλει σοι, εἴ σε ἐλεοῦσιν οἱ ἄλλοι;» (4,6,18,1 -4,6,19,1)

Πριμοδοτείται, μάλιστα, κι αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, η ιδέα της προπαρασκευής που θα απολήξει σε μίαν επάρκεια του εαυτού στην αυτοαναφορά του επάρκεια η οποία, σύμφωνα με τον Επίκτητο, μπορεί να προσομοιάζει με εκείνη που ο Δίας απολαμβάνει από τον εαυτό του: «ἀλλ' οὐδὲν ἦττον δεῖ τινα καὶ πρὸς τοῦτο παρασκευὴν ἔχειν τὸ δύνασθαι αὐτὸν ἑαυτῷ ἀρκεῖν, δύνασθαι αὐτὸν ἑαυτῷ συνεῖναι· ὡς ὁ Ζεὺς αὐτὸς ἑαυτῷ σύνεστιν καὶ ἡσυχάζει ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐννοεῖ τὴν διοίκησιν τὴν ἑαυτοῦ οἷα ἐστὶ καὶ ἐν ἐπινοίαις γίνεται πρεπούσαις ἑαυτῷ, οὕτως καὶ ἡμᾶς δύνασθαι αὐτοὺς ἑαυτοῖς λαλεῖν, μὴ προσδεῖσθαι ἄλλων, διαγωγῆς μὴ ἀπορεῖν· ἐπιστάνειν τῇ θεῷ διοικήσει, τῇ αὐτῶν πρὸς τὰλλα σχέσει· ἐπιβλέπειν, πῶς πρότερον εἶχομεν πρὸς τὰ συμβαίνοντα, πῶς νῦν· τίνα ἐστὶν ἔτι τὰ θλίβοντα· πῶς ἂν θεραπευθῇ καὶ ταῦτα, πῶς ἐξαιρεθῇ· εἴ τινα ἐξεργασίας δεῖται <τού>των, κατὰ τὸν αὐτῶν λόγον ἐξεργάζεσθαι.» (3,13,6,1 - 3,13,8,6)

Η εν λόγω αυτοαναφορά δεν είναι ερμητική και σημαίνει την αποξένωση του φιλοσοφικού υποκειμένου από τον κόσμο, ούτε ως κοσμικό ανάπτυγμα ούτε ως ανθρώπινη κοινωνία. Ο π. Νικόλαος Λουδοβίκος, στο βιβλίο του «Η κλειστή πνευματικότητα και το νόημα του εαυτού», σχολιάζοντας το τεσσαρακοστό όγδοο κείμενο του *Εγχειριδίου*²⁴, ισχυρίζεται τα εξής: «Είναι

24. «Ἰδιώτου στάσις καὶ χαρακτήρ· οὐδέποτε ἐξ ἑαυτοῦ προσδοκᾷ ὠφέλειαν ἢ βλάβην, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἕξω· φιλοσόφου στάσις καὶ χαρακτήρ· πᾶσαν ὠφέλειαν καὶ βλάβην ἐξ ἑαυτοῦ προσδοκᾷ· σημεία προκόπτοντος· οὐδένα φέγει, οὐδένα ἐπαινεῖ, οὐδένα μέμφεται, οὐδενί

πράγματι το μέγα κλείσιμο στον εαυτό, η μεγάλη αναχώρηση, η ριζική απόσυρση σε μιαν ανώλεθρη πυρηνική ιδιωτική καθολικότητα χωρίς τον κόσμο, εν τη προαίρεσει. Προαίρεση που έχει εγκαταλείψει τα «ουκ εφ' ημίν», τον αμεταμόρφωτο και αδιεσδυτο κόσμο στην (κακή) τύχη του, ανακαλύπτοντας με την εγκατάλειψη της ίδιας της φύσεως – που εκφράζεται με το ξερίζωμα κάθε επιθυμίας – το μυστικό της θείας απολυτότητας του Εγώ, ως ά – σχετης και ανώλεθρης ψυχικής αιωνιότητας. Η ύπαρξη περιφέρεται εσκεμμένως ακοινωνητη για να διαφυλάξει τις λεπτές ισορροπίες της εύθραυστης εσωτερικής ομοιοστάσεως· η καθολικότητα – χωρίς τον κόσμο και τον άλλον άνθρωπο – έχει πλήρως εσωτερικευθεί, σ' αυτόν τον μέγα φιλοσοφικό ναρκισσισμό που αν δεν είναι η «απόλυτη διαβολική έπαρση» όπως έλεγε ο Pascal, είναι σαφώς αποφασιστικά και συντριπτικά υπεράνθρωπος. Ο φιλόσοφος πασχίζει να ξεμάθει παντελώς την αγάπη για να σώσει την φαντασίωση. Κυρίως όμως παραγνωρίζει την φοβερή και άρρωστη, την τερατώδη πλευρά αυτής ακριβώς της εσωτερικότητας στην οποία λυτρώνεται, παραγνωρίζει το τρομερό του ασυνείδητο

έγκαλει, οὐδὲν περὶ ἑαυτοῦ λέγει ὡς ὄντος τινὸς ἢ εἰδότος τι ὅταν ἐμποδισθῆ τι ἢ κωλυθῆ, ἑαυτῷ ἔγκαλει. κἄν τις αὐτὸν ἐπαινῆ, καταγελᾶ τοῦ ἐπαινοῦντος αὐτὸς παρ' ἑαυτῷ· κἄν φέγγῃ, οὐκ ἀπολογεῖται. περίεσι δὲ καθάπερ οἱ ἄρρωστοι, εὐλαβοῦμένός τι κινήσαι τῶν καθισταμένων, πρὶν πῆξιν λαβεῖν. ὄρεξιν ἅπασαν ἦρκεν ἐξ ἑαυτοῦ· τὴν δ' ἔκκλισιν εἰς μόνα τὰ παρὰ φύσιν τῶν ἐφ' ἡμῖν μετατέθεικεν. ὁρμῆ πρὸς ἅπαντα ἀνεμμένη χρῆται. ἂν ἡλίθιος ἢ ἀμαθὴς δοκῆ, οὐ πεφρόντικεν. ἐνί τε λόγῳ, ὡς ἐχθρὸν ἑαυτὸν παραφυλάσσει καὶ ἐπίβουλον.»

που ακριβώς στις περιπτώσεις αυτές κινδυνεύει να γίνει εν τέλει ο Καιάδας της λογικότητας...»²⁵

Οι ερμηνευτικές υποβολές, στο κείμενο αυτό, επιχειρούν να ακυρώσουν τη φιλοσοφική ασκητική του Επικτήτου ως αυτιστική και διασαλευμένη. Οι πηγές όμως, οι *Διατριβές* δηλαδή και το *Εγχειρίδιον*, δε νομιμοποιούν τους ως άνω ισχυρισμούς. Σε ό,τι αφορά τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο, μία τουλάχιστον αποστροφή του Επικτήτου, που ενέχει μάλιστα έντονα προσωπικό χαρακτήρα, αφού έχει να κάνει με τη σωματική αναπηρία του φιλοσόφου, μαρτυρεί αδιάφυστα την ευχαριστιακή αναφορά του ανθρώπου στον Κόσμο και το Θεό, και δεν επιτρέπει την παραμικρή υπόνοια για «απόσυρση σε μian ανώλεθρη πυρηνική ιδιωτική καθολικότητα»: «*ἄσκέλος οὖν μοι γενέσθαι πεπηρωμένον. ἄνδράποδον, εἶτα δι' ἐν σκελύδριον τῷ κόσμῳ ἐγκαλεῖς; οὐκ ἐπίδωσεις αὐτὸ τοῖς ὅλοις; οὐκ ἀποστήσει; οὐ χαίρων παραχωρήσεις τῷ δεδωκότι; ἀγανακτήσεις δὲ καὶ δυσαρεστήσεις τοῖς ὑπὸ τοῦ Διὸς διατεταγμένοις, ἃ ἐκεῖνος μετὰ τῶν Μοιρῶν παρουσῶν καὶ ἐπικλωθουσῶν σου τὴν γένεσιν ὤρισεν καὶ διέταξεν; οὐκ οἴσθας, ἡλίκον μέρος πρὸς τὰ ὅλα; τοῦτο δὲ κατὰ τὸ σῶμα, ὡς κατὰ γε τὸν λόγον οὐδὲν χείρων τῶν θεῶν οὐδὲ μικρότερος· λόγου γὰρ μέγεθος οὐ μήκει οὐδ' ὕψει κρίνεται, ἀλλὰ δόγμασιν.*» (I,12,24,I – I,12,26,4)²⁶

25. Βλ. π. Νικόλαος Λουδοβίκος, *Η κλειστή πνευματικότητα και το νόημα του εαυτού* Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1999, σελ. 251-252.

26. Βλ. ενδεικτικά, επίσης, τα εξής χωρία στα *Αποσπάσματα*: 8,2 –

Σε ό,τι αφορά τη δήθεν πρωτοκαθεδρία του «Εγώ», σε κάθε ευκαιρία ο Επίκτητος απαξιώνει τον εγωισμό και την έπαρση²⁷. Επίσης, σε ό,τι αφορά το «εσκεμμένως ακοινωνήτον», το παρακάτω απόσπασμα από την τρίτη *Διατριβή*, στο σημείο που ο Επίκτητος εξηγεί το δεύτερο, περί του καθήκοντος τόπο της φιλοσοφικής ασκητικής, είναι αδιάφυστο: «οὐ δεῖ γάρ με εἶναι ἀπαθῆ ὡς ἀνδριάντα, ἀλλὰ τὰς σχέσεις τηροῦντα τὰς φυσικὰς καὶ ἐπιθέτους ὡς εὐσεβῆ, ὡς υἱόν, ὡς ἀδελφόν, ὡς πατέρα, ὡς πολίτην.» (3,2,4,1 - 3,2,4,4)

Καταληκτικά, η εν λόγω ερμηνεία δεν έλαβε υπόψη της το μεθοδολογικό και καθόλου εμπαθή και ψυχικά επιβαρυνμένο χαρακτήρα της επικτήτειας, στωικής φιλοσοφικής ασκητικής²⁸, η οποία, βεβαίως, σε καμιά περι-

8,10, 3,2 - 3,13, καθώς και στη δεύτερη *Διατριβή*: 2,14,23,1 - 2,14,29,4.

27. Βλ., ενδεικτικά, το πιο κάτω απόσπασμα από την τρίτη *Διατριβή*: «κάν τις έλθών εἶπε σοι ὅτι "λόγου γινομένου, τίς ἄριστός ἐστι τῶν φιλοσόφων, παρών τις ἔλεγεν, ὅτι εἷς φιλόσοφος ὁ δεῖνα"; γέγονέ σου τὸ ψυχάριον ἀντὶ δακτυλίου δίπηχυ. ἂν δ' ἄλλος παρών εἶπε "οὐδέν εἶρηκας, οὐκ ἔστιν ἄξιον τοῦ δεινός ἀκροᾶσθαι· τί γάρ οἶδεν; τὰς πρώτας ἀφορμὰς ἔχει, πλέον δ' οὐδέν", ἐξέστηκας, ὠχρίακας, εὐθύς κέκραγας "ἐγὼ αὐτῷ δεῖξω, τίς εἰμι, ὅτι μέγας φιλόσοφος". βλέπεται ἐξ αὐτῶν τούτων. τί θέλεις ἐξ ἄλλων δεῖξαι; οὐκ οἶδας, ὅτι Διογένης τῶν σοφιστῶν τινα οὕτως ἔδειξεν ἐκτείνας τὸν μέσον δάκτυλον, εἶτα ἐκμανέντος αὐτοῦ "Οὐτός ἐστιν", ἔφη, "ὁ δεῖνα· ἔδειξα ὑμῖν αὐτόν"; ἄνθρωπος γάρ δακτύλῳ οὐ δείκνυται ὡς λίθος ἢ ὡς ξύλον, ἀλλ' ὅταν τις τὰ δόγματα αὐτοῦ δεῖξη, τότε αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον ἔδειξεν.» (3,2,10,1 - 3,2,12,3)

28. Πρβλ. και το σχετικό θεωρητικό πλαίσιο υπό το πρίσμα του οποίου μελετά ο Pierre Hadot τα *Εἰς Ἐαυτόν* του Μάρκου Αυρηλίου, στο *The inner citadel*, ό.π., σελ. 47 - 53.

πτωση, αν κανείς παρακολουθήσει πιστά τα κείμενα, δεν οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο Άνθρωπος ή ο Κόσμος αφανίζονται απορροφώμενοι στο χωνευτήρι του «Εγώ». Η φιλοσοφική «παρασκευή» και άσκηση δε σημαίνει εγκλωβισμό σ' ένα στερητικό σχήμα αντίληψης για τα πράγματα, που παραπέμπει σε μια ελλειμματική ανθρώπινη ύπαρξη. Αντίθετα, απελευθερώνει το φιλοσοφικό υποκείμενο από το αξιωματικά, a priori ενδεές «Εγώ» και του προσφέρει ανοικτό ορίζοντα στον κόσμο ως Φύση και ως κοινωνία ανθρώπων.

Έτσι, όπως διαβεβαιώνει ο Επίκτητος, κι εδώ πρόκειται για παρατήρηση εννοιατικής, θα λέγαμε, αφορμής, όταν κανείς έχει την κατάλληλη «παρασκευή» το γνωρίζει: επίγνωση η οποία είναι της αυτής τάξης και συνυπάρχει με μια επίσης εννοιακή γνώση που αφορά στη σύλληψη του χρόνου σε σχέση με την ηθική ωρίμανση: *«τί ἡμᾶς ἀποδύεις, τί βιάζῃ; οὐπω δυνάμεθα ἐνεργεῖν τὸν ἀέρα. ἔασον τὴν ρίζαν αὐξηθῆναι, εἶτα γόνυ λαβεῖν τὸ πρῶτον, εἶτα τὸ δεύτερον, εἶτα τὸ τρίτον· εἴθ' οὕτως ὁ καρπὸς ἐκβιάσεται τὴν φύσιν, κἂν ἐγὼ μὴ θέλω. τίς γὰρ ἐγκύμων γενόμενος καὶ πλήρης τηλικούτων δογμάτων οὐχὶ αἰσθάνεται τε τῆς αὐτοῦ παρασκευῆς καὶ ἐπὶ τὰ κατάλληλα ἔργα ὁρμᾷ; ἀλλὰ ταῦρος μὲν οὐκ ἀγνοεῖ τὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ παρασκευήν, ὅταν ἐπιφανῇ τι θηρίον, οὐδ' ἀναμένει τὸν προτρεφόμενον, οὐδὲ κύων, ὅταν ἴδῃ τι τῶν ἀγρίων ζώων· ἐγὼ δ' ἂν ἴσχω τὴν ἀνδρὸς ἀγαθοῦ παρασκευήν, ἐκδέξομαι, ἵνα με σὺ παρασκευάσῃς ἐπὶ τὰ οἰκεῖα ἔργα; νῦν δ' οὐπω ἔχω, πιστευσόν μοι. τί οὖν με πρὸ ὥρας ἀποξηρᾶναι θέλεις,*

ὡς αὐτὸς ἐξηράνθης,» (4,8,40,2 - 4,8,43,5)

Συμπερασματικά θα λέγαμε, παρακολουθώντας το *Εγχειρίδιον*, εκείνος που ρέπει στη φιλοσοφία πρέπει να προετοιμαστεί για τις σκωπτικές αντιδράσεις που θα προκαλεί με την ξεχωριστή και προκλητική για το κοινό αισθητήριο συμπεριφορά και στάση του, η οποία, όπως υποβάλαμε και νωρίτερα, σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να είναι επηρμένη²⁹: «Εἰ φιλοσοφίας ἐπιθυμεῖς, παρασκευάζου αὐτόθεν ὡς καταγελασθησόμενος, ὡς καταμωκησομένων σου πολλῶν, ὡς ἐρούντων ὅτι "ἄφνω φιλόσοφος ἡμῖν ἐπανελήλυθε" καὶ "πόθεν ἡμῖν αὕτη ἡ ὄφρυς;" σὺ δὲ ὄφρυν μὲν μὴ σχῆς· τῶν δὲ βελτίστων σοι

29. Βλ. σχετικά τα αποσπάσματα από την τρίτη Διατριβή και το *Εγχειρίδιον*: «καὶ λοιπὸν ὅσα τῷ σώματι προσάγεται ὑπὸ τῶν γυμναζόντων αὐτό, ἂν μὲν ὡδέ που ρέπη πρὸς ὄρεξιν καὶ ἔκχλιον, εἴη ἂν καὶ αὐτὰ ἀσκητικά· ἂν δὲ πρὸς ἐπιδειξιν, ἔξω νενευκό<το>ς ἐστὶ καὶ ἄλλο τι θηραμένον καὶ θεατὰς ζητούντος τοὺς ἐρούντας "ὡς μεγάλου ἀνθρώπου". διὰ τοῦτο καλῶς ὁ Ἀπολλώνιος ἔλεγεν ὅτι "ὅταν θέλης σαυτῷ ἀσκήσαι, διψῶν ποτε καύματος ἐφέλκυσαι βρόγχον ψυχροῦ καὶ ἔκπτυσον καὶ μηδενὶ εἴπης".» (3,12,16,1 - 3,12,17,4)

«Ὅταν τις ὕδωρ πίνη ἢ ποιῇ τι ἀσκητικόν, ἐκ πάσης ἀφορμῆς λέγει αὐτὸ πρὸς πάντας. "ἐγὼ ὕδωρ πίνω." διὰ γὰρ τοῦτο ὕδωρ πίνεις, διὰ γὰρ τὸ ὕδωρ πίνειν; ἀνθραπε, εἴ σοι λυσιτελεῖν πίνειν, πίνε· εἰ δὲ μὴ γελοῖως ποιεῖς. εἰ δὲ συμφέρει σοι καὶ πίνεις, σῶπα πρὸς τοὺς δυσαρροστούντας τοῖς ἀνθρώποις. τί οὖν; αὐτοῖς τούτοις ἀρέσκειν θέλεις;» (3,14,4,1 - 3,14,6,3) «"Ὅταν εὐτελῶς ἡρμοσμένος ἦς κατὰ τὸ σῶμα, μὴ καλλωπιζοῦ ἐπὶ τούτῳ μῆδ', ἂν ὕδωρ πίνης, ἐκ πάσης ἀφορμῆς λέγε, ὅτι ὕδωρ πίνεις. κἂν ἀσκήσαι ποτε πρὸς τόνον θέλης. σεαυτῷ καὶ μὴ τοῖς ἔξω· μὴ τοὺς ἀνδριάντας περιλάμβανε· ἀλλὰ διψῶν ποτε σφοδρῶς ἐπίσπασαι ψυχροῦ ὕδατος καὶ ἔκπτυσον καὶ μηδενὶ εἴπης.» (*Εγχειρίδιον*, 47,1,1 - 47,1,6)

φαινομένων οὕτως ἔχου, ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμένος εἰς ταύτην τὴν χώραν μέμνησό τε διότι, εἴαν μὲν ἐμμεΐνης τοῖς αὐτοῖς, οἱ καταγελῶντές σου τὸ πρότερον οὗτοί σε ὕστερον θαυμάσονται, εἴαν δὲ ἡττηθῆς αὐτῶν, διπλοῦν προσλήψῃ καταγέλωτα.» (Εγχειρίδιον, 22,Ι,Ι – 22,Ι,9)

Στην παρούσα εργασία εκκινήσαμε από το γενικό φιλοσοφικό ερώτημα για την ουσία της φιλοσοφίας, και, συνεπείς με το μεθοδολογικό πλαίσιο που διαγράψαμε, εξετάσαμε τη φιλοσοφία όπως την ορίζει ο Επίκτητος, ως άσκηση δηλαδή και προετοιμασία. Είδαμε το περιεχόμενο που παίρνουν οι έννοιες αυτές στη φιλοσοφία του Επίκτητου, και νοηματοδοτήσαμε, έτσι, το φιλοσοφείν όπως το αντιλαμβάνεται ο συγκεκριμένος φιλόσοφος. Εν προκειμένω, σε πρώτη άποψη η φιλοσοφία προκαταβάλλει τη ζωή, ή προηγείται και εξίσταται τρόπον τινά της ζωής. Γίνεται, καθώς φαίνεται, ένα είδος προπαρασκευαστικού σταδίου. Στην πραγματικότητα, όμως, η ίδια η φιλοσοφία είναι τρόπος ζωής και διεμβολίζει τις περιστάσεις του βίου εν είδει κυρίως προσανατολισμού και αυθεντικής ανάληψης της ανθρώπινης πραγματικότητας, με τα στοιχεία που προκρίνει ο φιλόσοφος να κατακρατήσει από αυτήν, και με βάση τα οποία την ταυτοποιεί και συνάμα την αξιολογεί.

